

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КРИВОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

КІРЮХА КАТЕРИНА ІГОРІВНА

УДК 377.017.4:331.54

ДИСЕРТАЦІЯ

ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ
УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ В УМОВАХ ПІДГОТОВКИ
ДО МАЙБУТНЬОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

015 – Професійна освіта (сфера обслуговування)
Подана на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають покликання на джерело

К.І.Кірюха

Науковий керівник – Савченко Лариса Олексіївна, доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри педагогіки та методики професійної освіти.

Кривий Ріг – 2021

АНОТАЦІЯ

Кірюха К.І. Формування громадянської відповідальності учнівської молоді в умовах підготовки до майбутньої професійної діяльності. Подана на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 015 – Професійна освіта (сфера обслуговування). – Криворізький державний педагогічний університет. – Кривий Ріг, 2021.

У дисертації здійснено теоретичний аналіз проблеми й запропоновано новий варіант розв'язання наукового завдання, що полягає в теоретичному обґрунтуванні моделі формування громадянської відповідальності учнівської молоді в умовах підготовки до майбутньої професійної діяльності.

Формування громадянської відповідальності учнівської молоді визначається сьогодні як одна з наскрізних змістовних ліній Нової української школи та відображає значущість проблеми для системи освіти в Україні. Розвиток профільної освіти надає можливість до розвитку громадянських компетентностей здобувачів освіти, сприяє їх професійному становленню.

Фундаментальною підвалиною громадянської освіти є правопросвітницький компонент, що має забезпечити молодь необхідною базою знань для всебічного й повного розуміння нормативно-правової системи держави, усвідомлення важливості прав і свобод громадянина, шанобливе ставлення до органів державної влади, форм та шляхів захисту власних прав і свобод, потенційної реалізації професійних та творчих планів.

Проаналізовано праці вітчизняних і зарубіжних науковців із питань формування громадянської відповідальності учнівської молоді в умовах підготовки до майбутньої професійної діяльності. Уточнено сутність та структуру поняття «громадянська відповідальність», що витлумачене як особистісне утворення, що відображає рівень сформованості: індивіда як соціальної істоти; громадянина, який усвідомлює свої дії та/або бездіяльність, готовий до виконання своїх громадянських обов'язків та

реалізації громадянських прав; людини, що поділяє моральні, етнічні та культурні цінності власного народу, прагне самореалізації в рамках державної стратегії розвитку.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що: *вперше обґрунтовано* модель формування громадянської відповідальності учнівської молоді в умовах підготовки до майбутньої професійної діяльності, яка включає ціль, завдання, етапи, зміст, педагогічні умови, прийоми, форми, методи, засоби, отриманий результат та способи його корекції, методи діагностики рівнів сформованості громадянської відповідальності учнівської молоді; визначено критерії та показники (мотиваційний, раціозорієнтований, ставленнєвий, поведінково-рефлексивний); розроблено та впроваджено в досвід роботи програму авторського факультативу «Громадянська відповідальність – мій особистий вибір»; *уточнено* сутність та структуру поняття «громадянська відповідальність»; *подальшого розвитку* набули загально-теоретичні уявлення про процес формування громадянської відповідальності учнівської молоді в умовах профільного навчання.

Розглядаючи проблему формування громадянської відповідальності, розуміючи важливість життєвої активності здобувачів освіти, було виділено наступні елементи: вмотивованість; знання та переконання (оволодіння базовою інформацією, можливість надання оцінки процесам); ставлення та толерантність; дії та вчинки; волевиявлення.

Розроблено авторську методичку діагностики формування громадянської відповідальності учнівської молоді. В її основу було покладено показники за чотирма критеріями: мотиваційним, раціозорієтованим, ставленнєвим та поведінково-рефлексивним. На основі критеріїв охарактеризовано сформованість громадянської відповідальності за рівнями: високим, середнім та низьким.

Для роботи над дослідженням було обрано теоретичні, емпіричні та статистичні методи діагностики стану сформованості громадянської відповідальності. Аналіз досліджень та результати експертного опитування

дали можливість сформулювати такі педагогічні умови: 1) формування в учнівської молоді мотивів громадянської поведінки, засвоєння ними знань про демократичні цінності, громадянські права й обов'язки; 2) забезпечення інтеграції профільних предметів як підґрунтя готовності працівників освіти до формування громадянської відповідальності в учнівської молоді; 3) використання інноваційних технологій навчання як засобу формування громадянської відповідальності учнівської молоді в умовах підготовки до майбутньої професійної діяльності.

Для створення педагогічної моделі враховувалися усі компоненти освітнього процесу: *нормативно-цільовий* (постановка конкретної мети та завдань); *теоретико-змістовний* (оптимальний підбір і конструювання навчального плану, змістовне його навантаження, підбір завдань, спрямованих на формування громадянської відповідальності в умовах підготовки до майбутньої професійної діяльності, цінності); *організаційно-діяльнісний* (визначення засобів, прийомів, форм і методів організації освітнього процесу, оптимальне поєднання групової та індивідуальної роботи, використання сучасних ІКТ); *діагностично-результативний* (виявлення рівня сформованості громадянської відповідальності в учнівської молоді, первинних професійних компетентностей, визначення причин неуспішності в кожному конкретному випадку і сплановано відповідно роботу щодо їх усунення).

Визначено структурні елементи громадянської відповідальності: вмотивованість, знання та переконання, почуття та ставлення, дії та вчинки. Їх взаємозв'язок можливий за умови формування небайдужого ставлення до оточуючого світу у суб'єкта. Реалізація педагогічної моделі відбувається відповідно до чіткого алгоритму за компонентами: нормативно-цільовим, теоретико-змістовним, організаційно-діялісним, діагностично-результативним. Кожен компонент передбачає визначений інструментарій, який дозволяє досягти позитивного результату.

Експериментальна апробація педагогічної моделі формування громадянської відповідальності учнівської молоді в умовах підготовки до майбутньої професійної діяльності здійснювалася поетапно: перший – констатувальний – надав можливість діагностувати стан сформованості громадянської відповідальності у здобувачів освіти; другий – формувальний – реалізація моделі формування громадянської відповідальності учнівської молоді в умовах профільного навчання за результатами якого передбачалося встановлення кореляції між впроваджуваною моделлю та її результатом.

Констатовано позитивну динаміку сформованості громадянської відповідальності учнівської молоді за результатами формувального етапу експерименту. Кількість здобувачів освіти, які показали високий та середній рівень сформованості громадянської відповідальності у експериментальній групі становить 43 % . Враховуючи, що на констатувальному етапі експерименту він складав 22%, то об'єктивно можна стверджувати про результативність моделі. На результат вплинуло: використання можливостей профільного навчання для формування мотиваційної складової у здобувачів освіти та набуття молоддю глибинних знань з певних предметів; активізація процесів інтеграції освітніх предметів та максимальне застосування інтерактивних форм та методів навчання; робота щодо підвищення рівня вмотивованості працівників освіти до реалізації наскрізних змістовних ліній в освітній процес; максимальна залученість здобувачів освіти до активної соціальної діяльності, самоврядування, реалізації соціальних проєктів; компетентнісний підхід; співпраця закладів освіти з організаціями та установами право просвітницького та профорієнтаційного напрямків діяльності.

Практичне значення одержаних результатів полягає у розробці та впровадженні моделі формування громадянської відповідальності; визначенні педагогічних умов, що мають сприяти формуванню громадянської відповідальності в умовах підготовки до майбутньої професійної діяльності; розробці методики діагностики рівнів сформованості

громадянської відповідальності; створенні авторської програми курсу за вибором «Громадянська відповідальність – мій особистий вибір» та методичних матеріалів до нього; заснуванню та розробці програми діяльності Центру інтелектуального та правового зростання «Перспектива».

Перспективи подальшого наукового дослідження пов'язані з деталізацією та конкретизацією педагогічної моделі формування громадянської відповідальності учнівської молоді, а також, у пошуку нових форм і методів підвищення рівня громадянської відповідальності здобувачів освіти в умовах підготовки до майбутньої професійної діяльності та реалізації власних соціальних ролей.

Ключові слова: громадянська відповідальність, учнівська молодь, профільне навчання, професійна діяльність.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у фахових виданнях України

1. **Кірюха К.І.** Еволюція понять «громадянство» та «громадянська відповідальність» в історії Стародавнього світу та добу Середньовіччя. *Вісник університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Педагогіка та психологія». Педагогічні науки.* Дніпро, 2020, Випуск 2(20). С.42-49.
2. **Кірюха К.І.** Історичний аналіз ідей формування громадянської відповідальності особистості у період Нового часу. *Науковий часопис Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені В. Винниченка «Наукові записки. Серія: Педагогічні науки».* Кропивницький : РВВ ЦДПУ ім. В. Винниченка, 2020. Випуск 189. С.180-184.
3. **Гриняєва Н.М., Кірюха К.І.** Використання сучасних ІКТ в аудиторній роботі при формуванні громадянської та професійно орієнтованої іншомовної компетентностей майбутніх спеціалістів харчової

промисловості. *Науковий часопис Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені В. Винниченка «Наукові записки. Серія: Педагогічні науки»*. Кропивницький : РВВ ЦДПУ ім. В. Винниченка, 2021. Випуск 192. С.170-174.

Праці, опубліковані в зарубіжних виданнях

4. **Savchenko L., Kiriukha K., Potapenko O., Dupak N., Krasiuk N.** The formation of a civil responsibility of high school students in the context of specialized training. *Revista Tempos e Espaços em Educação*. ISSN23581425-Brazil-WoS. 2021. DOI:<https://doi.org/10.20952/revtee.v14i33.16104> (Scopus).
5. **Кірюха К.І.** Досвід впровадження курсу за вибором з формування громадянської відповідальності в освітній процес. *Moderní aspekty vědy: X. Díl mezinárodní kolektivní monografie / Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o.. Česká republika: Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o., 2021. Str. 352-364.*
6. **Savchenko Larysa, Kiryukha Katerina.** Studying of value orientations of high school students in the conditions of modern education. *World Science in 2018: Results : proceedings of II International scientific conference Morrisville : Lulu Press., 2017. P. 150-155.*

Наукові праці, що засвідчують апробацію матеріалів дисертації

7. **Кірюха К.І.** Модернізація системи освіти в інформаційному суспільстві як засіб формування громадянської відповідальності здобувачів освіти. *Педагогічні читання з нагоди 90-річчя КДПУ та вшанування пам'яті професорів П.І.Шевченка та В.С. Пікельної: матеріали міжнародної наукової Інтернет-конференції*. Кривий Ріг : КДПУ, 2020. С. 75-77.
8. **Кірюха К.І., Матвєєва Я.І.** Використання чат-ботів в умовах дистанційного навчання як засіб формування інформаційно-

- комуникативних компетентностей учасників освітнього процесу. *Матеріали Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Тенденції та перспективи розвитку науки та освіти в умовах глобалізації»* : зб. наук. праць. Переяслав-Хмельницький, 2021. Вип. 74. 10 с.
9. **Кірюха К.І.** Проблеми формування соціальної відповідальності учасників навчально-виховного процесу в умовах реформації сучасної освіти. *Материалы XXXI Международной научно-практической интернет-конференции «Тенденции и перспективы развития науки и образования в условиях глобализации»* : сб. науч. трудов. Переяслав-Хмельницький, 2017. Вип. 31. С. 336-338.
 10. **Кірюха К. І.** Упровадження сучасних інформаційних технологій в освітній процес як засіб формування громадянської відповідальності старшокласників. *«Модернізація підготовки майбутніх фахівців професійно-педагогічного напрямку в умовах освітнього простору»* : матеріали Міжнародної наукової Інтернет-конференції. Кривий Ріг : КДПУ, 25-26 квітня 2019 р. С. 124-126.
 11. **Кірюха К.І.** Формування громадянської відповідальності старшокласників як необхідна умова існування демократичної держави. *Actual problems of science and practice* : матеріали XIV Міжнародної науково-практичної конференції. Стокгольм. Швеція, 27-28 квітня 2020 р. URL: <https://isg-konf.com/ru/actual-problems-of-science-and-practice-2/> (дата звернення 10.08.2021).
 12. **Кірюха К.І.** Формування соціальної відповідальності старшокласників: сучасний стан проблеми. *Сучасні виклики науки XXI століття* : XVII Міжнародна науково-практична конференція. м. Вінниця, 23 лютого 2018 року. Ч. 2. С. 46 – 51.
 13. **Кірюха К., Яворська І., Григор'єва О.** Реалізація наскрізної змістовної лінії «громадянська відповідальність» у середній та старшій школі. *Problems of implementation of science into practice* : матеріали

XIII Міжнародної науково-практичної конференції. Осло. Норвегія, 20-21 квітня 2020 р URL: <https://isg-konf.com/ru/problems-of-implementation-of-science-into-practice-2/> (дата звернення 10.08.2021).

ABSTRACT

Kiryukha K. I. Formation of civic responsibility of student youth in conditions of preparation for future professional activity. - Manuscript.

Thesis for obtaining the Doctor of Philosophy Degree in Specialty 015 - Vocational Education (field of service). - Kryvyi Rih State Pedagogical University. - Kryvyi Rih, 2021.

In the dissertation the theoretical analysis of a problem is carried out and the new variant of the decision of a scientific problem consisting in theoretical substantiation of model of formation of civic responsibility of student's youth in the conditions of preparation for the future professional activity is offered.

Today the formation of civic responsibility of student's youth is defined as one of the cross-cutting content lines of the New Ukrainian School and reflects the significance of the problem for the education system in Ukraine. The development of specialized education provides an opportunity for the development of civic competencies of students, promotes their professional development.

The fundamental basis of civic education is the legal educational component, which should provide young people with the necessary knowledge base for a comprehensive and complete understanding of the legal system of the state, awareness of the importance of civil rights and freedoms, respect for public authorities, forms and ways to protect their rights and freedoms, potential implementation of professional and creative plans.

The works of domestic and foreign scientists on the formation of civic responsibility of student youth in conditions of preparation for future professional activity are analyzed. The essence and structure of the concept of

"civic responsibility", which is interpreted as a personal entity that reflects the level of formation: the individual as a social being; a citizen who is aware of his actions and / or inaction, ready to perform his civic duties and exercise civil rights; a person who shares the moral, ethnic and cultural values of his own people, seeks self-realization within the state development strategy is specified. The scientific novelty of the study is that: for the first time the method of forming civic responsibility of student youth in preparation for future professional activities, which includes the purpose, objectives, stages, content, pedagogical conditions, techniques, forms, methods, means, results and methods its corrections, methods of diagnostics of levels of formation of civil responsibility of student's youth is substantiated; criteria and indicators are defined (motivational, rational, attitude, behavioral-reflexive); the program of the author's elective "Civil responsibility - my personal choice" is developed and introduced in work experience; the essence and structure of the concept of "civil liability" are specified; further development of general theoretical ideas about the process of formation of civic responsibility of student youth in the context of specialized training.

Considering the problem of formation of civic responsibility, understanding the importance of life activity of students, the following components were identified: indifference, social motives, tolerance, social activity, political consciousness, interactivity.

The author's method of diagnostics of formation of civic responsibility of student's youth is developed. It was based on indicators based on four criteria: motivational, rational, attitude and behavioral-reflexive. Based on the criteria, the formation of civic liability is characterized by levels: high, satisfactory and low.

Theoretical, empirical and statistical methods of diagnosing the state of formation of civic responsibility were chosen to work on the research. The analysis of research and the results of the expert survey made it possible to formulate the following pedagogical conditions: 1) the formation of students'

motives for civic behavior, their acquisition of knowledge about democratic values, civil rights and responsibilities; 2) ensuring the integration of specialized subjects as a basis for the readiness of educators to form civic responsibility in student youth; 3) the use of innovative learning technologies as a means of forming civic responsibility of student youth in preparation for future professional activities.

To create a pedagogical model, all components of the educational process were taken into account: target (setting specific goals and objectives); *stimulating and motivational* (creating conditions that encourage participants in the educational process to actively search, solve educational problems, form a positive motivation for this activity); *meaningful* (optimal selection and construction of the curriculum, its content load, selection of tasks aimed at the formation of civic responsibility in preparation for future professional activities, values); *operational and effective* (definition of means, receptions, forms and methods of the organization of educational process, optimum combination of group and individual work, use of modern ICT); *control and corrective* (control over the acquisition of the necessary knowledge by students, their acquisition of practical competencies, changes in the structure and content of the model); *evaluation-effective* (identification of the level of formation of civic responsibility in student youth, primary professional competencies, identification of the causes of failure in each case and planned work to eliminate them).

The structural elements of civic responsibility are determined: motivation, knowledge and beliefs, feelings and attitudes, actions and deeds. Their relationship is possible provided that the subject is not indifferent to the world around him. The implementation of the pedagogical model takes place in accordance with a clear algorithm by components: normative-target, theoretical-substantive, organizational-activity, diagnostic-effective. Each component provides a certain toolkit that allows you to achieve a positive result.

Experimental approbation of the pedagogical model of formation of civic responsibility of student's youth in the conditions of preparation for the future professional activity was carried out in stages: I - preparatory stage - provided development of the experimental program, acquaintance with preliminary researches on a subject, definition of the purpose and tasks of experiment; the second - ascertaining stage - provided an opportunity to diagnose the state of formation of civic responsibility in students; the third - formative stage - realization of model of formation of civic responsibility of student's youth in the conditions of profile training; the fourth - control stage - establishing a correlation between the implemented model and its result.

The positive dynamics of the formation of civic responsibility of student youth according to the results of the controlling section is stated. The number of students who showed a high and satisfactory level of civic responsibility in the experimental group is 43%. Given that at the ascertaining stage of the experiment it was 22%, it is objectively possible to state the effectiveness of the model. The result was influenced by: the use of specialized training opportunities for the formation of the motivational component of students and the acquisition of in-depth knowledge by young people in certain subjects; intensification of processes of integration of educational subjects and maximum use of interactive forms and methods of teaching; work to increase the level of motivation of educators to implement cross-cutting content lines in the educational process; maximum involvement of students in active social activities, self-government, implementation of social projects; competency approach; cooperation of educational institutions with organizations and institutions of the right of educational and vocational guidance activities.

The practical significance of the obtained results lies in the development and implementation of a model of formation of civic responsibility; determination of pedagogical conditions that should promote the formation of civic responsibility in preparation for future professional activities; development of methods of diagnostics of levels of formation of civic responsibility; creation of

the author's program of the elective course "Civil responsibility - my personal choice" and methodical materials to it; establishment and development of the program of activities of the Center for Intellectual and Legal Growth "Perspective".

Prospects for further research are related to detailing and concretizing the pedagogical model of civic responsibility of students, as well as finding new forms and methods to increase the level of civic responsibility of students in preparation for future professional activities and the implementation of their own social roles.

Key words: civil responsibility, student youth, profile education, professional activity.

LIST OF PUBLISHED PAPERS

Scientific works in professional publications of Ukraine

1. **Kiriukha K.I.** The evolution of the concepts of "citizenship" and "civic liability" in the history of the ancient world and the Middle Ages. *Bulletin of the Alfred Nobel University. Series "Pedagogy and Psychology". Pedagogical sciences.* Dnipro, 2020, Issue 2 (20). P.42-49.
2. **Kiriukha K.I.** Historical analysis of the ideas of the formation of civic liability of the individual in the New Age. *Scientific journal of the Central Ukrainian State Pedagogical University named after V. Vynnychenko "Scientific notes. Series: Pedagogical Sciences "*. Kropyvnytskyi: RVV TsDPU im. V. Vinnichenko, 2020. Issue 189. P. 180-184.
3. **Grinyaeva N.M., Kiriukha K.I.** The use of modern ICT in classroom work in the formation of civic and professionally oriented foreign language competencies of future specialists in the food industry. *Scientific journal of the Central Ukrainian State Pedagogical University named after V. Vynnychenko "Scientific notes. Series: Pedagogical Sciences"*. Kropyvnytskyi: RVV TsDPU im. V. Vinnichenko, 2021. Issue 192. P. 170-174.

Works published in foreign publications

4. **Savchenko L., Kiriukha K., Potapenko O., Dupak N., Krasiuk N.** The formation of a civil responsibility of high school students in the context of specialized training. *Revista Tempos e Espaços em Educação*. ISSN23581425-Brazil-WoS. 2021. DOI:<https://doi.org/10.20952/revtee.v14i33.16104> (Scopus).
5. **Kiriukha K.I.** Experience in implementing an elective course on the formation of civic liability in the educational process. *Modern aspects of science: X. Part of the International Collective Monograph / International Institute of Economics s.r.o ., Czech Republic: International Institute of Economics, 2021. P. 352-364.*
6. **Savchenko Larysa, Kiriukha Katerina.** Studying of value orientations of high school students in the conditions of modern education. *World Science in 2018: Results : proceedings of II International scientific conference Morrisville : Lulu Press., 2017. P. 150-155.*
Scientific papers certifying the approbation of the materials of the thesis
7. **Kiriukha K.I.** Modernization of the education system in the information society as a means of forming civic liability of students. *Pedagogical readings on the occasion of the 90th anniversary of the Kyiv State Pedagogical University and honoring the memory of professors PI Shevchenko and VS Pickel: Proceedings of the International Scientific Internet Conference. Kryvyi Rih: KDPU, 2020. P. 75-77.*
8. **Kiriukha K.I., Matveeva Y.I.** The use of chatbots in distance learning as a means of forming information and communication competencies of participants in the educational process. *Proceedings of the International scientific-practical Internet conference "Trends and prospects for the development of science and education in the context of globalization": Coll. Science. wash. Pereyaslav-Khmelnytsky, 2021. Issue. 72. 10 p.*
9. **Kiriukha K.I.** Problems of formation of social liability of participants of educational process in the conditions of reforming of modern education.

Proceedings of the XXXI International scientific-practical Internet conference "Trends and prospects for the development of science and education in the context of globalization": Sat. scientific works. Pereyaslav-Khmelnitsky, 2017. Issue. 31. P. 336-338.

10. **Kiriukha K.I.** Introduction of modern information technologies in the educational process as a means of forming civic liability of high school students. *"Modernization of training of future professionals in the field of education in the educational space"*: materials of the International Scientific Internet Conference. Kryvyi Rih: KSPU, April 25-26, 2019, P. 124-126.
11. **Kiriukha K.I.** Formation of civic liability of high school students as a necessary condition for the existence of a democratic state. *Actual problems of science and practice*: materials of the XIV International scientific-practical conference. Stockholm. Sweden, April 27-28, 2020 URL: <https://isg-konf.com/ru/actual-problems-of-science-and-practice-2/> (accessed 10.08.2021).
12. **Kiriukha K.I.** Formation of social liability of high school students: the current state of the problem. *Modern challenges of science of the XXI century*: XVII International scientific-practical conference. Vinnytsia, February 23, 2018. Ch. 2. P. 46 - 51.
13. **Kiriukha K., Yavorska I., Grigorieva O.** Implementation of the cross-cutting content line "civil liability " in secondary and high school. *Problems of implementation of science into practice*: materials of the XIII International scientific-practical conference. Oslo. Norway, April 20-21, 2020 URL: <https://isg-konf.com/ru/problems-of-implementation-of-science-into-practice-2/> (accessed 10.08.2021).

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	18
ВСТУП	19
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ В УМОВАХ ПІДГОТОВКИ ДО МАЙБУТНЬОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	28
1.1. Еволюція поняття «громадянська відповідальність» як предмета філософських та педагогічних досліджень	28
1.2. Зарубіжний та вітчизняний досвід формування громадянської відповідальності молоді умовах профільної освіти як підготовки до майбутньої професійної діяльності	49
1.3. Особливості формування громадянської відповідальності учнівської молоді в умовах підготовки до майбутньої професійної діяльності	76
Висновки до розділу 1	89
РОЗДІЛ 2. МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ В УМОВАХ ПРОФІЛЬНОГО НАВЧАННЯ	93
2.1. Сутність і структура поняття «громадянська відповідальність»	92
2.2. Педагогічні умови формування громадянської відповідальності учнівської молоді в умовах підготовки до майбутньої професійної діяльності.	101
2.3. Модель формування громадянської відповідальності учнівської молоді в умовах підготовки до майбутньої професійної діяльності	133
Висновки до розділу 2	150

	17
РОЗДІЛ 3 ДОСЛІДНО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА МОДЕЛІ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ В УМОВАХ ПІДГОТОВКИ ДО МАЙБУТНЬОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	155
3.1. Діагностика стану сформованості громадянської відповідальності здобувачів освіти	155
3.2. Методика реалізації моделі формування громадянської відповідальності учнівської молоді в умовах підготовки до майбутньої професійної діяльності	177
3.3. Аналіз та інтерпретація результатів дослідно-експериментальної роботи	196
Висновки до розділу 3	215
ВИСНОВКИ	219
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	224
ДОДАТКИ	261

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

МОН – Міністерство освіти та науки

МАН – Мала академія наук

НУШ – Нова українська школа

МАДО – Міська асоціація дитячих об'єднань

ЗВО – Заклад вищої освіти

ЕГ – Експериментальна група

КГ – Контрольна група

ІКТ – інформаційно-комунікативні технології

ВСТУП

Україна гостро потребує відповідальних громадян, обізнаних зі своїми правами та обов'язками, небайдужих до проблем суспільства та держави. Необхідними є висококваліфіковані спеціалісти, здатні не просто виконувати посадові обов'язки, а стати прикладом для наслідування у прагненні розвитку галузі, матимуть чіткий план дій, озброєних практичними навичками, які будуть готові до волевиявлення та реалізації реформ. Внутрішня політична боротьба, нестабільність економіки та зазіхання на суверенітет України дестабілізують стан держави та призводять до загострення конфліктів. В таких умовах особливого значення набуває патріотичне виховання та формування громадянських компетентностей у молодого покоління, здатного взяти на себе відповідальність за державотворчі процеси.

Одним з пріоритетів освіти в Україні сьогодні є формування громадянина з активною життєвою позицією, відповідального за свої дії чи бездіяльність, здатного не лише до навчання, а й до застосування набутих знань на практиці у майбутній професійній діяльності.

Вищевикладене дозволяє стверджувати, що підґрунтям побудови міцної держави є формування високоморального суспільства, яке шанобливо ставиться до інститутів права та держави, має високий рівень відповідальності. Необхідність вирішення проблеми патріотичного виховання знайшла відображення в нормативно-правових актах України. Державна національна програма «Освіта (Україна ХХІ століття)» (1993 р.), «Національна доктрина розвитку освіти в Україні на 2012 – 2021 роки», Закони України «Про освіту» (2017 р.), «Про повну загальну середню освіту» (2020 р.), «Про професійну (професійно-технічну) освіту» (1998 р.), Концепція «Нова українська школа», Концепція національного виховання студентської молоді (2015 р.) ставлять за мету: створення гідних умов для особистісного розвитку і творчої самореалізації громадян; формування молодого покоління, що прагне навчатися впродовж життя; розвиток

загальнодемократичних цінностей; інтеграцію України в європейський і світовий простір; сприяння консолідації нації.

Проблема формування громадянської відповідальності сягає стародавньої історії і була об'єктом досліджень мислителів, науковців, державних діячів. З плином часу відбувалося становлення як самого терміну «громадянство», так і наповнення змістом «громадянської відповідальності». Різні аспекти формування громадянської відповідальності відображено у працях філософів (К. Апеля, Аристотеля, М. Гайдеггера, Т. Гоббса, І. Канта, А. Камю, Конфуція, Сократа, І. Фіхте, К. Ясперса та ін.), психологів (М. Актаєвої, С. Баранової, М. Варій, Л. Лепіхової, М. Савчина, О. Фурман (Гуменюк) та ін.), соціологів (А. Лобанової, О. Охріменко, Т. Іванової та ін.), педагогів (І. Беха, Н. Волкової, М. Козий, Т. Куниці, М. Марусинець, К. Муздибаєва, В. Пащенко, К. Пекач, В. Радула, О. Резван, В. Сухомлинського, В. Тернопільської та ін.).

Громадянськість, як складову духовно-морального розвитку особистості розглядали В. Алхімов, І. Бех, Є. Зеленов, М. Роганова, О. Стребна та ін. Формування громадянської відповідальності як складову професійного становлення розкривали Г. Балл, О. Бондарчук, Н. Володарська, А. Маслоу, Н. Побірченко, В. Радула, О. Савицька, Н. Чепелева, В. Юрченко та ін. Акцент на врахуванні вікових особливостей при формуванні громадянських якостей робили Л. Виготський, Я. Гошовський, Д. Ельконін, тощо.

Особливості становлення громадянської освіти досліджували Р. Арцишевський, М. Ілляш, О. Дем'ячук, П. Кендзьор, В. Копейчиков, М. Марусинець, О. Мокрогуз, О. Пометун, М. Рагозін, тощо. Методика формування громадянських якостей розкрита в працях І. Беха, О. Вишневського, Ю. Завалевського, І. Кучинської, К. Пекач, О. Стебної, І. Щербака, С. Якименка, О. Яхтенко та ін.

Проблемами підготовки суб'єктів освітнього процесу до професійної діяльності висвітлено у дослідженнях Н. Арістова, М. Артюшина, О. Єжова,

Ю.Кулінки, Н. Ладогубець, Е. Лузік, Н. Ничкало, Л. Петренко, В. Радкевича, Л. Савченко, В. Семиченко, Н. Чувасова та ін.

Проте формування громадянської відповідальності учнівської молоді в умовах підготовки до майбутньої професійної діяльності не було предметом спеціальних досліджень і потребує окремого вивчення.

Актуальність теми дослідження зумовлена суперечностями між:

- гострою потребою держави та суспільства у відповідальних громадянах та низьким рівнем сформованості громадянської відповідальності в учнівської молоді;
- існуючим науково-методичним забезпеченням громадянської освіти та безсистемною його реалізацією у освітянській практиці;
- недостатнім усвідомленням здобувачами освіти громадянських обов'язків та бажанням задовольнити особистісно-егоїстичні потреби;
- потребою держави у кваліфікованих фахівцях і низькою мотивацією до розвитку своїх професійних компетентностей та їх реалізацією у майбутньому житті на благо держави у молоді.

Отже, важливого теоретичного та прикладного характеру набуває поглиблене вивчення сутності і структури громадянської відповідальності в умовах профільного навчання та підготовки до майбутньої професійної діяльності, обґрунтування критеріїв, показників формування громадянської відповідальності в учнівської молоді. Вищезазначені аспекти зумовили вибір теми дисертаційного дослідження **«Формування громадянської відповідальності учнівської молоді в умовах підготовки до майбутньої професійної діяльності»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано в 2017 – 2021 рр. відповідно до плану наукових досліджень Криворізького державного педагогічного університету. Тему дисертації затверджено вченою радою Криворізького державного педагогічного університету (протокол № 11 від 13 травня 2021 р.).

Мета дослідження - обґрунтування та експериментальна перевірка ефективності моделі формування громадянської відповідальності учнівської молоді в умовах підготовки до майбутньої професійної діяльності.

Завдання дослідження:

1. здійснити аналіз наукової літератури та дослідити еволюцію ідей формування громадянської відповідальності особистості; узагальнити та систематизувати вітчизняний та зарубіжний досвід формування громадянської відповідальності учнівської молоді;
2. обґрунтувати сутність і структуру феномену «громадянська відповідальність учнівської молоді»;
3. визначити елементи, критерії, показники та схарактеризувати рівні формування громадянської відповідальності учнівської молоді;
4. теоретично обґрунтувати педагогічні умови формування громадянської відповідальності учнівської молоді в умовах профільного навчання;
5. експериментально перевірити ефективність розробленої моделі формування громадянської відповідальності учнівської молоді в умовах підготовки до майбутньої професійної діяльності.

Об'єкт дослідження - процес формування громадянської відповідальності учнівської молоді в умовах профільної освіти.

Предмет дослідження - педагогічні умови формування громадянської відповідальності учнівської молоді в умовах підготовки до майбутньої професійної діяльності.

Гіпотеза дослідження – формування громадянської відповідальності учнівської молоді в умовах підготовки до майбутньої професійної діяльності буде результативним за таких педагогічних умов:

- 1) формування в учнівської молоді мотивів громадянської поведінки, засвоєння ними знань про демократичні цінності, громадянські права й обов'язки;

2) забезпечення інтеграції профільних предметів як підґрунтя готовності працівників освіти до формування громадянської відповідальності в учнівської молоді;

3) використання інноваційних технологій навчання як засобу формування громадянської відповідальності учнівської молоді в умовах підготовки до майбутньої професійної діяльності.

Теоретико-методологічну основу дослідження склали: основні положення особистісно-орієнтованого (І. Бех, В. Рибалка, К. Роджерс, М. Савчин та ін.), системного (Б. Ананьєв, К. Муздибаєв, В. Сафін), діяльнісного (А. Купавцев, В. Семиченко), аксіологічного (М. Боришевський, В. Тугаринов), структурного (Б. Братусь, В. Петровський) підходів до становлення та розвитку особистості. Методологічним підґрунтям є сприйняття особистості як такої, що здатна до усвідомлення себе частиною соціуму, небайдужою до проблем оточуючих та держави; людини, яка здатна брати на себе відповідальність за свої вчинки і активно прагне саморозвитку. Ці ідеї викладені в працях мислителів-екзистенціалістів (М. Гайдеггера, А. Камю, Ж. Сартра, К. Ясперса та ін.). Психологічну складову в формуванні активного громадянина висвітлювали Г. Балл, Н. Володарська, А. Маслоу, Н. Побірченко, О. Савицька, В. Рибалка, В. Юрченко та ін.

Для досягнення мети та реалізації завдань було використано комплекс **методів:**

- *теоретичні* – аналіз наукової та методичної літератури, синтез, систематизація, порівняння - для розкриття сутності та визначення понять «громадянство» та «громадянська відповідальність»;
- структурування, узагальнення – для обґрунтування педагогічних умов та методики формування громадянської відповідальності в учнівської молоді;
- моделювання – для розробки моделі громадянської відповідальності учнівської молоді та визначення взаємозалежності між її компонентами;

- *емпіричні* – педагогічне спостереження, анкетування, бесіда, інтерв'ю, тестування, ранжування, експертна оцінка – для діагностики складових громадянської відповідальності учнівської молоді; педагогічний експеримент – для доведення ефективності методики формування громадянської відповідальності в умовах підготовки до майбутньої професійної діяльності;
- *кількісної обробки даних* – визначення середніх значень, відсоткових співвідношень, графічного зображення, встановлення типу розподілу даних за критеріями Пірсона та Фішера Отримані дані підлягали кількісному аналізу з подальшою їх якісною інтерпретацією та змістовним узагальненням середнього арифметичного значення.

Експериментальна база дослідження. Експериментальною роботою було охоплено 100 вчителів та 250 здобувачів освіти (14-17 років) закладів освіти м. Кривого Рогу, м. Дніпро, м. Кам'янське, м. Новомосковськ та м. Хмельницький. З 50 учнів було сформовано контрольні групи (2 по 25 осіб): одна на базі Криворізької спеціалізованої школи I – III ступенів № 71, друга – Відокремленого структурного підрозділу «Гірничо-електромеханічного коледжу Криворізького національного університету».

Долучилися до участі в експерименті колективи закладів освіти: Криворізькі загальноосвітні школи № 111 та №121, Криворізька гімназія №46, Криворізький Покровський ліцей, Криворізька спеціалізована школа I – III ступенів № 71, Відокремленого структурний підрозділ «Гірничо-електромеханічний коледж Криворізького національного університету», Відокремлений структурний підрозділ «Автотранспортний фаховий коледж Криворізького національного університету».

Наукова новизна та теоретичне значення одержаних результатів полягає в тому, що:

уперше науково обґрунтовано сутність і структуру феномену «громадянська відповідальність учнівської молоді»; виокремлено компоненти (нормативно-цільовий, теоретико-змістовний, організаційно-

діяльнісний та діагностично-результативний); визначено критерії (мотиваційний, раціозорієнтований, ставленнєвий, поведінково-рефлексивний); показники (потреба у самореалізації та визнанні результатів власної діяльності, небайдужість до проблем оточуючих, готовність приймати та виконувати професійні обов'язки, готовність особистості до ініціативності, активного волевиявлення); рівні (низький, середній, високий) формування громадянської відповідальності учнівської молоді в умовах підготовки до майбутньої професійної діяльності; науково обґрунтовано педагогічні умови (1. формування в учнівської молоді мотивів громадянської поведінки, засвоєння ними знань про демократичні цінності, громадянські права й обов'язки; 2. забезпечення інтеграції профільних предметів як підґрунтя готовності працівників освіти до формування громадянської відповідальності в учнівської молоді; 3. використання інноваційних технологій навчання як засобу формування громадянської відповідальності учнівської молоді в умовах підготовки до майбутньої професійної діяльності.); розроблено модель формування громадянської відповідальності учнівської молоді в умовах підготовки до майбутньої професійної діяльності;

- *уточнено* сутність та структуру поняття «громадянська відповідальність»;
- *подальшого розвитку* набули теорія та методика формування громадянської відповідальності учнівської молоді в умовах підготовки до майбутньої професійної діяльності.

Практичне значення результатів дослідження полягає у впровадженні в освітній процес авторського курсу за вибором «Громадянська відповідальність – мій особистий вибір» (35 год) у профільній школі; методики діагностики рівнів сформованості громадянської відповідальності; програми діяльності Центру інтелектуального та правового зростання «Перспектива», що мають сприяти формуванню активної громадянської позиції здобувачів освіти.

Одержані відомості розширюють і збагачують традиційні підходи щодо організації процесу підготовки до майбутньої професійної діяльності, презентують нові інформаційно-комунікативні технології, які містять інструмент формування громадянської відповідальності учнівської молоді. Розроблена модель методично інтерпретована у вигляді конкретних форм, методів і функцій формування громадянської відповідальності учнівської молоді.

Матеріали дослідження можуть бути використані в процесі розробки нових навчальних програм для спеціальностей напряму «Сфера обслуговування», «Харчові технології» освітньо-кваліфікаційного рівня «молодший спеціаліст» із дисциплін циклу професійної підготовки.

Висновки та основні положення дисертації можуть бути використані в процесі професійної підготовки майбутніх фахівців сфери обслуговування, науково-педагогічній підготовці здобувачів бакалаврського рівнів професійно-технічної світи, самоосвітній діяльності здобувачів освіти професійної освіти.

Наукові положення та апробацію результатів **впроваджено** в освітній процес Криворізьких загальноосвітніх шкіл № 111 (довідка № 108 від 18.08.2020 р.) та №121 (довідка № 136 від 19.08.2020 р.), Криворізької гімназії №46 (довідка № 01-48/464 від 17.08.2020 р.), Криворізького Покровського ліцею (довідка № 03/123 від 17.08.2020 р.), Криворізька спеціалізована школа I – III ступенів № 71 (довідка № 204 від 14.06.2021 р.), Відокремленого структурний підрозділ «Гірничо-електромеханічний коледж Криворізького національного університету» (довідка № 79 від 10.02.2021 р.), Відокремлений структурний підрозділ «Автотранспортний фаховий коледж Криворізького національного університету» (довідка № 01-13/170 від 10.02.2021 р.) Довідки представлено у додатку Л.

Апробація результатів дослідження. Результати дисертаційної роботи було представлено на Міжнародних та Всеукраїнських науково-практичних конференціях, звітних практичних конференціях та засіданнях кафедри

педагогіки та методики професійної освіти Криворізького державного педагогічного університету; представлено як частину досвіду роботи Криворізької спеціалізованої школи I- III ступенів № 71 у фестивалі педагогічних інновацій освітян Дніпропетровщини «EDU_FEST Dnipro-2020» (II місце).

Основні результати дослідження представлено у 13 публікаціях, із них: 1 стаття – у виданні «Scopus» у співавторстві, 3 – у наукових фахових виданнях України в галузі педагогіки (одна у співавторстві), 1- у зарубіжному періодичному науковому виданні, 1 –закордонній колективній монографії, 7 - апробаційного характеру.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до кожного з них, загальних висновків, списку використаних джерел (338 найменувань, із них – 20 іноземними мовами), 14 додатків на 133 сторінках. Загальний обсяг дослідження становить 393 сторінки. Основний зміст дисертації викладено на 223 сторінці. Робота містить 17 таблиць, 18 рисунків.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ В УМОВАХ ПІДГОТОВКИ ДО МАЙБУТНЬОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

1.1. Еволюція поняття «громадянська відповідальність» як предмета філософських та педагогічних досліджень

Проблема формування громадянської відповідальності сьогодні привертає до себе увагу дослідників різних країн та галузей. Незважаючи на особливу увагу, яка приділяється громадянському вихованню, демократичним засадам та цінностям, все частіше лунає твердження про зниження рівня громадянської відповідальності населення. Для того, щоб визначити зміст, сутність, критерії громадянської відповідальності потрібно, перш за все, дослідити еволюцію поняття, проаналізувати найбільш відомі концептуальні підходи до його розуміння та визначення. Виникає гостра потреба аналізу ключових понять, пов'язаних із формуванням громадянської відповідальності.

Словник української мови визначає відповідальність як покладений на когось або взятий на себе обов'язок відповідати за певну ділянку роботи, справу, за чийсь дії, вчинки, слова [253, с. 620]. Відповідальність слугує показником розвитку особистості, критерієм її соціальної зрілості, яка, зокрема, виражається в потребі самореалізації не себе в суспільстві, а себе для суспільства.

Перші прояви відповідальної поведінки можна віднести до первісного суспільства, де життя людей в соціумі обмежувалося досить невеликим колом осіб. Тривалий час людина була позбавлена вибору соціальної екзистенції, адже народжувалася в певних соціальних нішах і мала відповідати їх вимогам. Соціальний статус та роль людини визначалися походженням, а не були результатом цілеспрямованої діяльності. Переважала колективна відповідальність, за провинку однієї людини відповідальність покладалась на весь її рід [143, с. 218]. П. Козловскі вважає, що

відповідальність перед світом, іншими людьми в цей період здійснюється на ґрунті «трудової практики» [130, с.136].

Формуванням громадянської відповідальності цікавились педагоги, починаючи від перших державних утворень Стародавнього Сходу. Поняття «громадянин» виникає паралельно з поняттям «держава».

Давньогрецький мислитель Аристотель у трактаті «Політика» одним з перших спробував окреслити межі та зміст понять «держава», «громадянин», «громадянське суспільство» [10]. Держава, на думку Аристотеля, є вищою формою союзу між людьми. Саме вона є генеральною метою моральної діяльності людини, в якій громадянин має змогу реалізувати своє призначення. Лише людині як вищій істоті притаманні мова, розуміння моральних категорій добра і зла, почуття справедливості. Це наводить Аристотеля на думку, що людина є істотою політичною із одвічним прагненням до порозуміння, співжиття. Особу, здатну залишатися поза державою, мислитель називає морально недорозвиненою або ж надлюдиною [10, с. 378]. Громадянина ж мислитель визначає як «того, хто бере участь у законотворчості та суді». Автор схиляється до думки, що існування громадянина неможливе без існування держави. І найвищим покликанням кожного громадянина є вдосконалення життя держави. Він влучно наводить приклад з кораблем та його моряками: обіймаючи різні посади та виконуючи абсолютно різні функції, всі моряки зацікавлені в успішному плаванні. Саме так повинні працювати і громадяни держави. Проте варто враховувати, що наукові погляди Аристотеля формувалися в умовах рабовласницького суспільства, у якому він жив, тож філософ підтримує і обґрунтовує систему існування експлуатації та безправності людей .

Аристотель чи не вперше дає дефініції понять «держава» і «громадянське суспільство», підкреслюючи, що існування останнього неможливе без більш цілісного і широкого поняття – держави. Громадяни як активні учасники державотворчих процесів формують державу, відчують свою значущість перед суспільством, а значить – виробляють власну

відповідальну позицію. І та соціальна й політична роль, яку виконує громадянин, робить його поважною, шанованою людиною [256].

Погляди на систему співіснування людей, що ґрунтується на високих моральних підвалинах, розділяє і Платон. У працях «Закони», «Держава», діалозі «Політика» філософ визначає державу як тимчасовий ступінь в розвитку суспільства, яка має примирити антагоністичні, егоїстичні погляди представників різних прошарків суспільства [214]. Завданням кожної людини є придушення бажань марнотратства, які порушують суспільний лад, порядок і гармонію. Держава, а, отже, і її творці, за Платоном, повинна мати щонайменше чотири чесноти – мудрість, мужність, справедливість і розважливність. Саме тому філософ наголошує на потребі врахування природи людської душі у процесі формування громадянської позиції.

Ідеальна держава, на думку філософа, – це справедливе правління кращих (аристократії). Мислитель розрізняє п'ять форм державного устрою: аристократія, тимократія, олігархія, демократія, тиранія. Існуючі типи держави обумовлені душевним складом громадян. Проте форми не є чимось константним, а можуть розвиватися, змінювати одна одну.

На думку Платона, повноцінне функціонування держави можливе за умови створення наддержавного керівного органу, до якого будуть входити десять старців-мудреців, що мають повноваження вирішувати долю держави. Шлях до вдосконалення людської сутності, формування активного громадянина, на думку Платона, - у залучення членів суспільства до розробки теорії закону. Закони мають стосуватися всіх сфер життєдіяльності людини, бути детальними, конкретними, суворими [204, с.26].

Ксенофонт, спираючись на думки Сократа, висловлює сумніви щодо непохитності актуальних на той період політичних режимів: демократії, монархії, тиранії та олігархії. Мислитель вважає, що найбільшим благом для держави і, відповідно, чеснотою громадян є згуртованість і одностайність у прийнятті рішень. Варто зазначити, що філософ не виокремлює поняття

громадянина як такого, а «прирівнює» громадянство до матеріальних цінностей.

Аналіз праць стародавніх філософів Еллади засвідчує, що вже у Стародавній Греції гостро постають питання розуміння понять про громадянське суспільство, державу, громадянина, відповідальність. І той факт, що ці поняття формуються паралельно з поняттям політичної системи, промовисто засвідчує, що на міркуваннях філософів позначилися рабовласницькі відносини, що сприймалися як абсолютна норма справедливого життя.

Доба середньовіччя в історії Західної Європи – період з V по XVI ст, який в свою чергу дослідники поділяють на раннє середньовіччя (к.V – сер. XI ст.) , розвинене середньовіччя (сер. XI – поч. XV ст.) й пізнє середньовіччя (XV–XVI ст.). Це період становлення феодальних держав, феодальної роздробленості, розквіту середньовічних міст, становлення станових монархій. На зміну античній філософії приходить християнський світогляд, що стає тією духовною силою, яка відкриває перед Європою нові горизонти культурного поступу. Християнський Бог, здатний до самопожертви, прощення, абсолютного й безумовного людинолюбства приходить на зміну жорстоким та мстивим богам Стародавнього світу. Церква з її соціальними осередками – монастирями, орденами, тощо – формують цілісний соціокультурний простір, що має показати світоглядні орієнтири, подолати моральну смуту. У добу Середньовіччя відбуваються одночасно суперечливі суспільні процеси. Схоласти, наприклад Ф.Аквінський, різко протиставляли церкву та державу. З іншого боку – прагнення пристосувати ідею республіки до станового середньовічного суспільства. Громадянське суспільство розумілося як дуалістична організація держави: з одного боку государ (король), з іншого – країна, народ.

У період середньовіччя особливої актуальності набуло протистояння світської (державної) та духовної (церковної) влади. Проте, попри певні розбіжності у поглядах, ідеологи обох гілок влади неухильно підтримували

монархію, а, отже - станову організацію суспільства. Людина у середньовічному суспільстві повинна чітко усвідомлювати своє місце в соціальній структурі, сумлінно виконувати покладені на неї обов'язки, коритися владі феодала та церкви. Ключові поняття проморальні норми, справедливість, закони були виписані у Біблії, яка мала виховний, організуючий, дисциплінуючий вплив на населення, спонукала до дії чи покори, рішучості чи відповідальності. Все це поєднувалось з етико-правовими та політичними традиціями, що існували в античному світі. Судові рішення у той час сприймалися як щось безапеляційно справедливе. Підсудний або був жорстоко покараний, або ж його чекало помилування [174, с. 102-105].

Заміна рабовласницького ладу феодальним привносить зміни у поняття «громадянство» - на зміну йому приходить термін «підданство», що визначає залежність васала від свого сюзерена. Таким чином поступово нівелюється клас абсолютно безправних людей. Громадянство корелює із поняттями «місто, «рід», «родина». Набуття статусу громадянина супроводжується обов'язковими грошовими внесками, вимогою стати членом цеху чи гільдії, іспитами на відповідність моральним чеснотам [159, с. 175].

Ренесанс – доба в історії, яка характеризується виникненням перших зразків громадянського суспільства в середземноморських містах – комунах [9]. Яскравим прикладом соціально-політичної концепції того часу вважаємо доробок Н. Макіавеллі. Він зазначав, що глава держави має захищати особисті та майнові права своїх громадян, в жодному разі не зловживати владою. Натомість його підлеглі будуть відповідати повагою та відповідально ставитися до виконання своїх соціальних обов'язків. Проте Макіавеллі говорить про громадянське суспільство як про спільноту людей, що протистоїть державі, яка прагне підірвати будь-яку діяльність суспільства, аби самій піднятися над ним. Філософ вважав, що, окрім держави, існує самостійна інституція, що живе за власними законами, – громадянське суспільство [цит. за 258, с. 27].

Значний вплив на формування громадянської спільноти, громадянської відповідальності справило становлення магдебурзького права в Європі. Містяни сприяли формуванню громади як адміністративно-територіальної одиниці та для реалізації правового захисту у відносинах з державою, іншими містами, суспільними станами тощо. Слід зазначити, що магдебурзьке право було характерним і для соціально-політичного устрою міст України. З початку з XIV ст. право на самоврядування отримали міста: Сянок (1339 р.), Львів (1356 р.), Київ (1494-1497 рр.) та інші [166, с. 15]. Історичні джерела свідчать, що в період з 1339 по 1791 р. польські королі, литовські князі та українські гетьмани дарували право на самоврядування мешканцям більше 220 міст на території сучасної України [118]. Привілеї, яким користувалися міста, були прописані в індивідуальних грамотах і могли бути розширені з часом або скасовані. Цим питанням опікувалася спеціально створена комісія. Саме через такий контролюючий орган мешканці міст намагалися суворо дотримуватися законів, традицій гільдії, адже можна було нерозважливим вчинком нашкодити всій громаді. Дослідник магдебурзького права А. Ткаченко свідчить у своїх працях про факти обмеженого магдебурзького права, наданого селам на теренах України [278, с. 133]. Міське самоврядування, як визначальний елемент становлення громадянського суспільства в Європі та Україні, існуватиме до XIX ст. і стане цінним досвідом демократизації суспільства, механізму захисту прав та інтересів громадян, підвалиною для реалізації права прямої та представницької демократії.

Оновлених концепцій громадянського суспільства не виникало майже до середини XVII, доки голландський юрист, політичний діяч та філософ – Г. Гроцій – запропонував популярну у майбутньому теорію суспільного договору. Дослідник вважав, що держава виникає із «загальножиттєвої природи людини» як загальнокорисна організація, що є результатом свідомої взаємодії всіх членів суспільства, що здатні взаємодіяти заради загальної користі, побудований на громадянській відповідальності, усвідомленні

значущості власної місії у суспільстві. З природи людини випливає природне право, з природного права – право божественне, а з них обох – право людське (позитивне). Природне право, на відміну від божественного і людського, не може змінюватись, оскільки не залежить від Бога чи людини. До природніх прав людини Г. Гроцій відносить свободу переконань та думок, свободу володіння та користування власністю, рівність людей, їхній політичний та соціальний захист. Слід зазначити, що Г. Гроцій створив дійсно теоретико-правові засади суспільного договору, на які згодом спиралися Т. Гоббс, Б. Спіноза, Дж. Локк, Дж. Лільберн, Дж. Мільтон, Ж.-Ж. Руссо, І. Кант, Т. Пейн та ін.

Аналіз наукових досліджень є показником зростаючого інтересу теоретиків і практиків до технологій формування громадянської відповідальності старшокласників. Але науковці в освітній галузі сьогодні обирають форми і методи роботи для обґрунтування і впровадження власних теорій, звертаючись до демократичних засад держав Європи та світу, намагаючись врахувати традиції та звичаї власного народу. Отже, вважаємо за доцільне дослідити формування поняття «громадянство» та «громадянська відповідальність» і в розрізі історії Нового часу.

Формування таких понять, як громадянство, громадянськість, громадянська відповідальність відбувалось у Стародавньому світі паралельно зі створенням перших держав, а тому рабовласницькі відносини сприймаються як норма життя, закон. За часів Середньовіччя панував християнський світогляд, суспільно-етичним догматом якого був договір людини з Богом. Науковці, філософи Нового часу починають формувати концепцію рівності всіх членів суспільства та теорію суспільного договору, за яким суверенітет народу є основною ознакою громадянського суспільства. Важливу роль у зміні світогляду відіграли Великі географічні відкриття, Велика французька буржуазна революція, становлення парламентаризму тощо.

Засновником теорії суспільного (політичного) договору за часів Просвітництва став Ж.-Ж. Руссо, який показував взаємозв'язок та взаємозалежність громадян та керівництва державою, наголошував на самообмеженні людини і її здатності підкорятися обраному уряду/судді, що має правити справедливо та суворо. Мислитель вірив у те, що можливо проводити реформи в державі, які здатні задовольнити населення, а не керівництво [238 с. 558]. Філософ наголошував на провідній ролі освіти у формуванні активного свідомого громадянина, який перетворює демократичні засади на догмати власного існування. Праця «Еміль, або Про виховання», написана Ж.-Ж. Руссо 1762 р., стала втіленням поглядів філософа зі створення гармонічної і цілеспрямованої особистості, в якій високо розвинуті якості людини-громадянина, патріота своєї країни. Саме в першому розділі твору мислитель акцентує увагу на громадянській відповідальності: «...щоб бути чим-небудь, щоб бути самим собою і завжди єдиним, потрібно діяти, як говориться, потрібно бути завжди готовим на рішення, які потрібно прийняти, потрібно приймати сміливо і впливати на нього постійно» [239].

Теорія суспільного договору викликала активну полеміку серед мислителів. І навіть її творці та ідеологи продовжували розвивати власні теорії, сперечаючись зі своїми попередниками. Г. Гроцій, Т. Гоббс, С. Пуфендорф, Дж. Локк, Ж. - Ж. Руссо та І. Кант належали до числа найбільш відомих теоретиків суспільного договору і зробили неоціненний вклад в розуміння значущості громадянської відповідальності на державотворчі процеси [107, с. 51].

Майже двадцять років (1751-1772) французькі філософи, науковці, інженери, вчені працювали над створенням «Енциклопедії або Тлумачного словника науки, мистецтва й ремесел», головними редакторами якої стали Д. Дідро та Ж. Д'Аламбер. Не зважаючи на тиск і критику з боку влади та церкви, автори-упорядники спробували показати світ крізь призму раціонального світогляду та його принципи, намагалися надати наукове

пояснення явищам та процесам, підносили значення освіти та науки як рушійної сили побудови демократичного суспільства.

Отже, можемо говорити про невтомні спроби просвітників популяризувати освітньо-виховні акції, що мають у майбутньому сприяти формуванню відповідального громадянина з активною життєвою позицією. Саме освіта та моральність, на думку мислителів, здолає найганебніший бич людства – феодалізм. А людина повинна брати приклад та відповідально ставитися до природи, адже саме її закони довели свою розумність та дієвість.

На вихованні високої моральності в громадян наголошують всі представники Просвітництва. Бо саме моральність повинна стати запорукою відповідального ставлення до обов'язків, що будуть покладені на людину внаслідок виконання нею відповідної соціальної ролі. А збільшення кількості високоморальних громадян прямо пропорційне обсягові громадянських обов'язків. Недарма саме представнику Просвітництва – Ш. – Л. Монтеск'є – сягнула ідея розподілу влади в державі на три гілки: законодавчу, виконавчу й судову. Це значить, що брати участь у прийнятті законів та контролі щодо їх дотримання мають не лише обрані за народженням, а також ті, хто здобув авторитет завдяки активній громадянській позиції та високому рівню громадянської відповідальності.

Найбільш традиційним є погляд, згідно з яким громадянське суспільство з'являється з виникненням приватної власності й держави, а саме поняття “громадянське суспільство” застосовується для характеристики певного стану суспільства й ототожнюється з державою особливого типу, в якій юридично забезпечено й політично захищено основні права та свободи особи, через що її можна вважати цивілізованою. А. - Дж. Тойнбі є одним з тих науковців, хто пропонує цивілізаційну концепцію історії.

Вважається, що Т. Гоббс був першим, хто розрізняв поняття «громадянське суспільство» та «державу». Опрацювавши значну кількість філософських категорій, Т. Гоббс визначає пріоритетним соціальні питання,

визначення ролі людини в суспільстві та державі, подає власне розуміння дефініцій. Власну теорію суспільства і держави Т. Гоббс спробував аргументувати в творах «Про громадянина» та «Левіафан, або Матерія, форма і влада держави церковного і цивільного» [цит. по 229]. Філософ та політичний теоретик Т. Гоббс простежує еволюцію від первісного суспільства з його всезагальною ворожнечею та страхами до культурного, впорядкованого етапу існування людської спільноти. Він вважає, що саме державна влада дисциплінує і дає поштовх для подальшого розвитку членам суспільства. Мир і спокій, благополуччя населення, порядок, який встановлюється державою, організують звичайну людину, роблять її відповідальною, перетворюють на громадянина. Мислитель стверджує, що природним станом людини є бажання суперечити, боротися проти держави. Саме тому закон як прояв державної влади зобов'язаний здолати природній потяг людини і забезпечити мир у суспільстві.

Ідеї Т. Гоббса про громадянське суспільство та державу довгий період слугували приводом для дискусій серед інтелектуалів і підґрунтям наукової думки мислителів XVII – XIX ст.

В опозиції до ідей Т. Гоббса Дж. Локк у своїх працях прагне створити теорію відокремлення громадянського суспільства. Філософ схиляється до думки що перше з'явилося значно раніше другого. Мислитель виклав теорію людської свободи й суспільної рівності у формулі: «життя – свобода – власність» [цит. по 169, с. 11].

Своїми поглядами на становлення відповідального громадянського суспільства відзначається А. Фергюссон. Уникаючи теоретичних пошуків, філософ висуває нову теорію становлення громадянського суспільства, в якій повністю заперечує теорію суспільного договору. В історії людства дослідник виділяє три стадії: дикість, варварство та цивілізацію. Стадія цивілізації, за А. Фергюссоном, характеризується виникненням законів, які охороняють приватну власність. Виникає династичне розшарування на знать і народ, розпочинається розподіл праці, який призводить до поділу

суспільства на професійних військових та цивільних – основної ознаки сформованості громадянського суспільства.

У громадянському суспільстві кожен індивід переслідує свій інтерес, але це веде до прогресу та процвітання суспільства, оскільки задовольняється загальний інтерес – завдяки тому, що кожен індивід відстоює власну вигоду. Основною ознакою цивілізованості суспільства мислитель вбачав у відсутності насильства між людьми [286, с. 116].

Теоретики Нового часу відстоювали погляд на державу як на систему упорядкування життя суспільства, де кожен громадянин має відповідально ставитися до своїх громадянських обов'язків та коритися владі. Якщо ж має місце зловживання владою чи порушення законів представниками керівних органів держави, то народ повноважний повстати та звільнитися від влади, що не відстоює його інтереси.

Французький матеріалізм - це особлива віха у філософії Просвітництва. Підвалинами його є ідеї верховенства людського розуму та свободи. Визначальним є активний, діяльнісний підхід: кожна особистість має здатність реалізовуватися задля прогресу власної та загальнолюдської моральності й самоствердження.

Ще один з представників французького матеріалізму - Ж. де Ламетрі розглядає людину крізь призму «природного закону» - природного вміння людини як соціальної істоти розрізняти добро і зло. Саме цей «природний закон» сприяє формуванню громадянської відповідальності.

Важливою віхою у формуванні дефініцій «громадянство» та «громадянська відповідальність» стала творчість І.Канта. Свою концепцію він виклав у працях «Критика чистого розуму», «Критика практичного розуму», «Ідея загальної історії у всесвітньо-громадянському плані», «Антропологія» та інших. Філософ вірив у прогрес людства як у скеровану розумом еволюцію. Вважав, що відповідальність визначає моральний закон, а вчинками керує «внутрішній суддя» - совість [101]. Лише за умови високого рівня суспільної свідомості можна говорити про громадянське суспільство,

що є проміжною ланкою між тваринним станом та втіленням ідеї світового громадянства. Проте стати повноцінними громадянами, досягти категоричного імперативу протягом одного покоління, за І. Кантом, неможливо: лише віра в Бога, добродієність та добродієність допоможе людству досягти високої мети [100, с. 40-44].

Праці І. Канта вплинули на творчість видатних мислителів Нового часу, таких як Ю. Габермаса, Г. Гегеля, Е. Фромма, Ф. Шеллінга, А. Шопенгауера та інших.

Новою віхою в розвитку концепції громадянства, громадянського суспільства, громадянської відповідальності є науковий доробок представника німецької класичної філософії Г. Гегеля. На відміну від своїх попередників, він розглядав суспільство і державу як окремі інституції. Суспільство, на думку філософа, являло собою сукупність індивідів, що задовольняють особисті та колективні потреби за допомогою праці, тому взаємодія між людьми, громадянська відповідальність посідають особливе, вагоме місце. Елементами громадянського суспільства, за Г. Гегелем, є система потреб, правових норм, поліція та корпорації. І хоча члени суспільства рівні в юридичній площині, проте нерівні в соціальних взаєминах, настроях, освіті тощо. Г. Гегель намагається провести межу між громадянським суспільством та державою: «У громадянському суспільстві панує економічний закон, в державі – етичний». Тобто в той момент, коли члени суспільства усвідомлюють свою значущість і відповідальність один перед одним, вони об'єднуються в нову органічну цілісність – державу [286, с. 54.]

Виходячи з позицій екзистенціалізму, Ж.-П. Сартр стверджує, що людина приречена бути вільною, відповідальною за весь світ та за всі вчинки, оскільки постійно формує себе, сама створює і керує ситуаціями, до яких потрапляє. В реальності ж, нескінченно втілюючи в життя власні проекти, така особистість не здатна реалізувати власні ідеали, а абсолютна відповідальність перетворюється на безвідповідальність, оскільки неможливо

визначити сам суб'єкт відповідальності – прошарок суспільства, певна група людей чи конкретна особистість [246, с.172]. Вважаємо, що в цьому випадку відповідальність виступає як засіб контролю.

Окремої уваги потребують дослідження українських вчених у сфері громадянства та громадянського суспільства. Знаковими для української наукової думки були твори Г. Сковороди, представників Кирило-Мефодіївського товариства (М. Костомарова, В. Білозерського, М. Гулака), П. Юркевича, М. Драгоманова, І. Франка, Ю. Бачинського, М. Міхновського.

Велика увага в українській педагогіці XVI – XVII ст. приділялась вихованню відповідальності як стрижневій якості майбутніх козаків. Козаки славилися своїм патріотизмом, активною громадянською позицією та відповідальністю за долю своїх побратимчиків, за долю народу, за долю Батьківщини. Культ побратимства сприяв взаємовідповідальності, формуванню командного духу, демократичних цінностей суспільства. Козаки позиціонували себе як щирі християни, керувалися релігійними та моральними цінностями, відчуваючи відповідальність не лише перед людьми, а перед Богом за свої діяння.

Видатний український філософ Г. Сковорода стверджував, що успіх в житті людини залежить не лише від її особистих здібностей, а й від ставлення до людини оточуючих, від її особистої працьовитості, сумлінності, відповідальності. Своє місце в суспільстві людина має займати не відповідно до походження, віку, матеріального забезпечення, а відповідно до своїх природних здібностей («сродності»), які людина має розвивати протягом усього життя [208, с. 33]. Процес формування відповідальності Г. Сковорода пов'язує із формуванням звички служити людям, займаючись сродною працею та постійно працюючи над самопізнанням та самовдосконаленням [140; 311].

Яскравою зіркою на небосхилі вітчизняної педагогіки XIX ст. засяяла постать К. Ушинського. Педагогічна система К. Ушинського пріоритетного значення надавала народній освіті, яка повинна розвиватися за рахунок

держави. Розуміючи, що це вельми дорогий проект, вчений стверджував, що держава не має шкодувати на народну освіту коштів, оскільки освічена молодь стане запорукою економічного та соціального зростання держави та її стабільності у майбутньому. «Добре насіння освіти дороге, зате й родить воно сторицею», — наголошував К. Ушинський [284, с. 31].

Питання морально-правової відповідальності педагогів вчений розглядав у двох площинах: ретроспективній і перспективній. Ретроспективний аспект має відображати соціально-правові дії за поведінку в минулому, а значить, може слугувати як засобом реагування суспільства на поведінку конкретної особи, так і використання даної ситуації як превентивного прикладу для інших. Перспективу формування громадянської відповідальності особистості педагог вбачав у її вільній, свідомій та цілеспрямованій діяльності. Особливу увагу потрібно приділяти підготовці вчителя: як професійній, так і психо-емоційній [97], К. Ушинський надавав великого значення вихованню, адже вчитель має не просто дати знання молодій людині, а й допомогти їй усвідомити найважливіші цінності для суспільства та держави. Місія вчителя полягала в тому, щоб навчити дитину долати труднощі життя, зацікавити навколишнім світом. Учитель має розвивати волю у свого вихованця. Найкращі умови для такого виховання молоді, на думку автора, були у селах та невеличких містечках, оскільки саме на відстані від міського галасу вчитель міг повністю зануритися у освітній процес та існувало мінімум спокус та приводів для відволікання у вихованців. Теорію було представлено у статті «Проект учительської семінарії» (1862 р.) [97].

У 1846 – 1847 рр. на Наддніпрянщині діяло «Кирило-Мефодіївське товариство», до складу якого входили визначні митці свого часу: М. Костомаров, Т. Шевченко, М. Гулак тощо. І хоча в програмних документах організації зафіксовано переважно політичні погляди її членів, та в особистих листах, творах фігурує питання громадянської відповідальності, морально-етичного виховання. Проте ці питання підіймалися виключно

прогресивною педагогічною елітою та винятково у вузькому, надійному колі слухачів. Перебування Наддніпрянщини у складі Російської імперії гарантувало переслідування та жорстокі покарання для пропагандистів національної ідеї та реформаційних змін в освітньому процесі [158, с. 54].

До прибічників того, що громадянське виховання є складовою загальновиховного процесу, слід віднести К. Ушинського, В. Стоюніна, П. Каптерєва. Відповідно до переконань дослідників, людина є частиною суспільства, складовою держави, а значить, школа працює плідно лише в тому випадку, якщо виховує молодь з активною громадянською позицією. Школа зобов'язана виховувати громадянина. При цьому громадянин не повинен знищувати людину, а людина – громадянина [157, с. 112].

Українська філософія наріжним каменем ставить проблему справедливості, моральної автономії людини, повагу до державотворчих процесів та демократичних цінностей. Мислителі мріяли про створення високорозвиненої християнської держави, метою існування якої мала стати турбота про своїх громадян, забезпечення їх добробуту. М. Драгоманов пріоритетом у державі бачив особу «над громадою» (державою) з ідеями світової моралі та єдності [85].

Видатний історик кінця XIX – початку XX ст. М. Грушевський рушійною силою прогресу вважав психологічну складову. Така думка знайшла своє відображення у праці «Початки громадянства». На думку дослідника, все людське життя «було вічною зміною, вічним чергуванням потягів до колективізму і індивідуальної самозадоволеності (автаркії)» [73, с. 86].

Так, С. Русова – визначна постать в педагогіці початку XX ст. – закликала «огорнути» дитину любов'ю та турботою, що окреслювало перспективу отримати свідомого та активного громадянина. Дитина мала зростати наполегливою, впевненою в собі, маючи чітко визначені пріоритети загальнолюдських та національних цінностей. Проте ставити перед дитиною

завдання потрібно враховуючи поступове зростання рівня їх складності, дотримуючись принципів логіки та послідовності [18, с. 30]

Один з авторів національного виховання Г. Ващенко розкриває ідею відповідальності у своїй книзі «Виховний ідеал» [42]. Головним завданням особистості вчений вважає служіння Богові та Батьківщині. Вольова, відповідальна, духовно та фізично досконала особистість з високими моральними цінностями – мета праці педагога.

Велике значення для розуміння відповідальності як педагогічної категорії мають твори видатного педагога – А. Макаренка. Він розкриває відповідальність як соціальну якість, яка ґрунтується на принципах відповідальної залежності, що характеризується їх виявленням вихованцями у освітньому процесі [цит. по 273]. Саме А. Макаренко вперше розглядає у вітчизняній педагогіці поняття соціальної відповідальності особистості. В його працях зустрічаємося з такими поняттями, як «загальна відповідальність», «відповідальна залежність», «сувора відповідальність», «відповідальність перед колективом». А. Макаренко розглядає відповідальність одночасно як характеристику колективу, функцію органів управління та безпосередньо як властивість характеру особистості. Формування світогляду та відповідальності відбувається, на думку дослідника, виключно у колективі та через колектив, шляхом поєднання близької та далекої перспектив. Передбачалося розширення тимчасової перспективи «вглиб» (охоплення віддалених часових проміжків) та «вшир» (включення власного майбутнього у соціальні зміни, які стосуються суспільства загалом). Пріоритетним для закладів освіти відповідно стає виховання такої особистості в колективі, яка буде відчувати себе абсолютно захищеною та відповідальною за суспільну справу.

Поєднання інтересів суспільства та людини – найперша сприятлива умова виховання особистості у колективі. Саме так мало відбуватися формування почуття обов'язку, емоційне переживання власної відповідальності. Проте стимулом до відповідальності мала стати не загроза

покарання, а розуміння власної значущості, усвідомлення наслідків власних вчинків чи бездіяльності [171, с. 17].

У 60-х роках ХХ ст. ідеї А. Макаренка розвивав В. Сухомлинський. Педагог розглядав відповідальність у взаємозв'язку з громадянськістю та совістю. Відповідальність розглядається як особистісна, індивідуальна якість, яка, за педагогічною системою В. Сухомлинського, має виховуватися з раннього віку через співпричетність, співпереживання, милосердя, добро, допомогу слабшим. У першу чергу людина має нести відповідальність перед собою, власною совістю, розвивати самоорганізацію та самоконтроль. Тому найбільш вдалим є поєднання виховання із самовихованням, яке набуває особливого значення в юнацькому віці. Найбільша перемога – перемога над собою, вміння зорганізуватися і зробити навіть те, що не до вподоби, досягти поставленої мети. Отже, за В. Сухомлинським, відповідальність має здатність до розвитку та трансформації, знаходить відображення в духовній сфері людини [267, с. 133].

Так, М. Левківський розглядає відповідальність як інтегральне особистісне новоутворення, що характерне для підліткового та юнацького віку як регулятор життєдіяльності організму. Автор виділяє чотири групи відповідальності особистості і класифікує їх за формою виявлення та змістом. За формою виявлення він поділяє відповідальність на зовнішню та виконавську, а за змістом – на відповідальність за себе та інших [162, с. 216].

Дослідниками (Б. Братусь, А. Леонт'єв, В. Петровський, В. Сперанський) було розроблено декілька методологічних підходів щодо аналізу феномену громадянської відповідальності. В основу структурного підходу було покладено ідею про перехід одного об'єкта в інший шляхом перестановки його елементів [259]. В. Сперанський наголошує, що у теоретичному плані сутність громадянської відповідальності становить ідея органічного зв'язку людини із суспільством і природою [260].

Системний підхід, запропонований В. Сафіним, К. Муздибаєвим [247; 185], досліджує соціальні об'єкти як системи. Системний підхід має на меті

показати громадянську відповідальність як складну систему, яка передбачає тісні взаємозв'язки всіх її елементів. Проте складний системний об'єкт не вичерпується особливостями його складових елементів, а пов'язаний насамперед із взаємодією цих елементів [259]. Якщо уявити собі «громадянську відповідальність» як певну систему понять, то представляється можливим виділити елементи системи даного поняття в єдину схему змісту громадянської відповідальності.

Оскільки аксіологічний підхід (М. Боришевський [33], Е. Левінас, В. Тугаринов[283]) визначає людину як найвищу цінність суспільства, то метою розвитку цього суспільства є саме задоволення потреб людини. Розкриває сутність аксіологічного підходу діалектикоматеріалістична аксіологія. Її концептуальний апарат складається із таких компонентів: поняття «цінність», аксіологічної характеристики індивіда (який, власне, й виступає суб'єктом ціннісних відношень), загальних аксіологічних категорій (значення, смисл, оцінка, потреба, мотивація, ціль, ціннісні орієнтації). На думку а В. Тугаринова, сукупність матеріальних і духовних цінностей, створених людством, і складає сутність культури. Отже, діяльність людини завжди обумовлена рамками загальнолюдських цінностей, оскільки особистість одночасно є як об'єктом культурних впливів, так і суб'єктом, творцем цінностей. У даному випадку відповідальність аналізується як фундаментальна цінність. Заслуговує на увагу ідея Е. Левінаса, згідно з якою суб'єкт виділяється на фоні буття не свободою, яка немовби робить його хазяїном речей, а першопочатковою сприйнятливістю, яка є більш давньою, аніж початок. Сприйнятливістю, яка провокується в суб'єкті, але ця провокація ніколи не передувала собі, не ставала логосом, котрий пропонує прийняти чи заперечити себе; через неї (сприйнятливість) суб'єкт є відповідальним за свою відповідальність, не здатен її уникнути. Отже, відповідальність є первинною, деяким першопочатком, від якого неможливо відмовитись. Можна погодитись з ідеями Е. Левінаса, але вони повинні бути адаптовані до умов сучасної реальності. Реалізація аксіологічного підходу

забезпечує трансформацію певних соціальних цінностей на рівень конкретних ціннісних пріоритетів особистості. За таких умов означена цінність трансформується в суб'єктивне надбання особистості, тобто стає винятково індивідуальною, суб'єктно-значущою реальністю. У нашому випадку даною цінністю може виступати громадянська відповідальність особистості.

Дослідники І. Бех, М. Боришевський, У. Джеймс, С. Максименко, та ін. є представниками особистісно-орієнтованого підходу. Теорія передбачає визначення базових аспектів цілісної характеристики особистості та розглядає цілісну психологічну структуру індивіда з її специфічними ієрархічними зв'язками між складовими елементами. Оскільки мова йде про соціально-економічні трансформації, які відбуваються в українському суспільстві, існують підстави для визначення саме особистісних якостей людини, що мають різні сфери прояву. І. Бех [21] доводить важливість осмислення особистісно-орієнтованого підходу у психології та педагогіці, оскільки в кожній людині закладено прагнення до самовдосконалення, самореалізації. Виховання ж волі, духу, громадянської відповідальності у старших класах є максимально продуктивним. [22]. Характеризуючи аксіосферу з точки зору окремої особистості, акцентуючи увагу на її унікальності, неповторності, вчені розглядають особистісний підхід як психолого-педагогічну категорію через призму креації таких умов для людини, які б дозволяли їй максимально усвідомлювати себе особистістю, допомагали виявити, розкрити й повною мірою реалізувати свої можливості, сприяли становленню самосвідомості, засвоєнню особистісно-значущих і суспільно-прийнятих аксіологічних орієнтирів, давали змогу самовизначитись, самоствердитись і самореалізуватись [217].

Вчені (Л. Виготський [61; 62], Д. Ельконін [308], Г. Костюк [138; 139] та ін.) розкривають з одного боку сутнісні характеристики особистості в її багатовимірності, а з іншого – особливості соціально-психологічного середовища, що визначає розвиток особистості. Так, наприклад, Г. Костюк,

розвиваючи власну теорію розвитку особистості, наголошує на тому, що особистість є повносправним суб'єкт саморозвитку в процесі трансформації навколишнього світу [139].

До головних принципів особистісно орієнтованого підходу відносять [61; 139]:

- принцип самоактуалізації – кожна людина потребує актуалізації власних інтелектуальних, фізичних, комунікативних, художніх здібностей. Педагог повинен пробудити і підтримати інтенцію вихованців до прояву і розвитку закладених природою та соціально набутих можливостей;
- принцип індивідуальності – розвивати вихованців із урахуванням їхніх індивідуальних і особистісних особливостей;
- принцип суб'єктності – лише людина, яка має суб'єктні повноваження та якості, вправно застосовує їх при проектуванні діяльності та комунікації, стає індивідуальністю. Потрібно допомагати юнакам та дівчатам стати справжнім суб'єктом життєдіяльності, сприяти формуванню і збагаченню їх суб'єктного досвіду;
- принцип вибору – педагогічно доцільно, щоб студенти жили, навчалися і розвивалися в умовах постійного вибору, володіли суб'єктними повноваженнями обирати мету, форми, зміст, методи і засоби навчання, поведінкових моделей, мотиваційних настанов;
- принцип творчості та успіху – якщо особистість досягає успіху в певному виді діяльності, це неодмінно сприяє формуванню позитивного «Я»-образу індивіда;
- принцип підтримки та довіри – переконаність та віра у творчий потенціал юної особистості, довіра, підтримка її прагнень до самореалізації, самоконтролю та самоствердження на противагу надмірному контролю, вимогливості. Адже не зовнішні впливи, а саме внутрішня мотивація гарантують успіх у становленні особистості з високим рівнем громадянської відповідальності.

Діяльнісний підхід (представником якого є А. Купавцев [155]) до дослідження громадянської відповідальності дозволяє виділити в її структурі в якості необхідних і основних системоутворюючих компонентів наступні: 1) суб'єкт відповідальності; 2) об'єкт відповідальності; 3) інстанція відповідальності. При цьому громадянська відповідальність відбиває соціальну діяльність у всіх сферах життя й проявляється в різних відносинах, пов'язаних, насамперед, із задоволенням потреб суб'єкта, з його інтересами, що існують в дійсності як взаємна залежність індивідів.

Питання громадянства, громадянськість та формування громадянської відповідальності неодноразово ставали об'єктом досліджень науковців. Так, у своїх працях приділяють увагу громадянському вихованню, наводячи конкретні приклади роботи з молоддю, М. Бабкіна [14], О. Батіщева [19], Л. Білик [25], Я. Боренько [29; 30], Г. Васянович [41], В. Вербицький [49], Л. Вовкочин [53], О. Гевко [64], Т. Гребеник [68], М. Гриньова [69], У. Кецик [104], А. Князев [121], К. Левківський [160; 161; 162], А. Тимошкова [277], С. Цюра [296].

Процес формування громадянських якостей учасників освітнього процесу знайшов відображення в дисертаційних працях М. Актаєвої [3; 4], В. Барабаш [17], А. Бекірової [20], П. Вербицької [45; 47; 48], П. Волошина [57; 58], Н. Дерев'янка [80], О. Красовської [125], М. Марусинець [328], О. Міщені [180], Л. Момотюк [183], Н. Нікітіної [192], К. Пекач [209; 210], В. Примака [219], М. Рудь [237], Л. Снігур [254], М. Шимановського [305], О. Фурман (Гуменюк) [76].

Закордонний досвід розвитку громадянської освіти вивчали О. Алексєєва. [6], О. Бажановська [15], І. Василенко [38], Дж. Герінг [65], М. Гурій [78], Є. Захарова [92], Д. Керр [323], В. Ковальчук [127], М. Кузякіна [150], Т. Ліхневська [168], А. Суслов [264], Ю. Топоркова [279], М. Шабінський [303].

Отже, аналіз опрацьованої літератури дозволяє стверджувати, що розуміння важливості понять «громадянство», «громадянськість»,

«відповідальність» з'являється у людства ще в Стародавні часи та еволюціонує паралельно до політичних та соціально-економічних процесів.

З розвитком державотворчих процесів простежується зміцнення зв'язку між людиною та державою: від патріархальних традицій суспільства та підтвердження зв'язку з місцем перебування до правової регламентації відносин між громадянином та державою з визначенням взаємних прав та обов'язків.

Змінюючи одна одну, суспільно-економічні формації особливого значення надавали ролі громадянина, його особистій участі та можливостям впливу на державні органи. Громадянство було детермінантою особливого статусу, привілеєм людини. Відповідальність же слугує показником розвитку особистості, її соціальної зрілості, яка формується в результаті співіснування в суспільстві, самоідентифікації та прийняття своєї соціальної ролі.

Саме ж поняття «громадянська відповідальність» сформувалося нещодавно в науковій літературі та потребує детального розгляду з визначенням всіх його структурних елементів.

1.2. Зарубіжний та вітчизняний досвід формування громадянської відповідальності старшокласників в умовах профільної освіти як підготовки до майбутньої професійної діяльності

Українська освіта сьогодні лише напрацьовує механізми формування громадянських компетентностей молодого покоління, тому вивчення закордонного досвіду розвитку громадянської освіти, який ґрунтується на демократичних засадах, толерантності, національній ідентичності, прагненні забезпечити принципи колективної безпеки є особливо корисними.

Визначальним на становлення сучасної української освітньої системи є досвід демократичних країн Заходу. Маємо за мету простежити характерні риси громадянської освіти та громадянського виховання іноземних держав, які спрямовані на набуття молоддю громадянських компетентностей,

формування активної життєвої позиції та відповідальності перед суспільством та державою.

Аналіз досвіду США в царині громадянської освіти підтверджує важливість реалізації комплексного підходу до вирішення проблеми. Участь у пропаганді правової освіти та культури, поширенні її ідей беруть як державні, так і приватні органи та установи. Система позавладних зв'язків і структур охоплює сукупність незалежних від держави суспільних інститутів, що покликані задовольнити як індивідуальні, так і колективні потреби громадян. Складна ієрархія громадянської освіти молоді в США включає до свого складу громадянські знання, громадянські навички та громадянську позицію.

Концепція громадянської освіти США викладена у Національних стандартах громадянства. Її підвалиною є п'ять концептів: визначальні американські політичні системи; громадянське життя, політика та уряд; практична реалізація мети, цінностей та принципів американської демократії; міжнародні відносини Сполучених Штатів із низкою інших країн світу; ключова роль громадян у розвитку та становленні демократії.

Специфіка формування молодого громадянина полягає у певних завданнях, спрямованих на ствердження наукового світогляду політичної згоди в умовах полікультурного суспільства, де гарантом виступає система громадянської освіти, що є автономним елементом гармонійного розвитку молоді особистості узакладах освіти США і впроваджується шляхом формування високого рівня політичної культури. Морально-правові норми, вироблені певною спільнотою, регламентують організацію життя і діяльності кожного індивіда відповідно до цих норм і виховують у учнів громадянську свідомість, стійкий інтерес до політичного життя країни, правової культури населення, формування незалежної громадянської позиції та критичної думки.

Фундаментальними напрямками змістового наповнення громадянської освіти у США є формування політичної культури, правосвідомості,

толерантної культури міжетнічних стосунків, стійкої мотивації до праці, усвідомлення загальнолюдських моральних цінностей, забезпечення розуміння поняття свободи та відповідальності. Саме тому особливої ваги набула ідея полікультурного виховання, генеральною метою якого є всебічна підготовка громадянина до життя у багатонаціональному соціальному середовищі. Це детерміновано тим фактом, що американська система громадянства орієнтована передусім на виховання “громадян світу”, а не прив’язана до поняття етноцентризму.

Основними морально-етичними цінностями американського суспільства можна вважати такі: абсолютизація свободи, чесність, довіра, відповідальність, повага, піклування про інших, справедливість. Саме на шкільне моральне виховання покладено завдання формування в учнів моральної свідомості; виховання добродішних моральних почуттів та стійких переконань; виховання навичок та моделей високоморальної поведінки; набуття учнями практичного досвіду моральних стосунків у різних системах соціальної взаємодії.

Освітня США, аналізуючи події суспільно-політичного життя, вивчаючи різноманітні політичні течії, вчать своїх вихованців працювати з джерелами, критично їх аналізувати, давати власну оцінку, що надасть можливість у дорослому житті свідомо підходити до питань волевиявлення та реалізації демократичних прав і свобод.

Громадянська освіта в школах США реалізується чотирма напрямками: як навчальний предмет; як інтегрована форма активності в умовах освітнього модулю; як упорядкування взаємодії між формальною та неформальною освітою; як організація освітнього простору, що визначає демократичну модель поведінки [168, с. 9-10].

Щороку в США розробляють програми з громадянської освіти, який передбачає ознайомлення з Конституцією, законодавчою базою держави, історичним минулим. Особлива увага приділяється правоосвіті та управлінським моментам.

Через недостатню фінансову урядову підтримку програми розробляють у багатьох організаціях. Проте кожна з програм громадянської освіти відповідає уніфікованим вимогам, виписаним у державних стандартах із громадянознавства. Структура громадянського суспільства США - це складна мережа різноманітних волонтерських асоціацій громадян, політичних організацій, муніципальних комун, благодійних фондів, спортивних клубів та творчих колективів, студентських бравств, релігійних, суспільно-політичних організацій і союзів. На сьогодні зареєстровано близько 1,5 мільйона громадських організацій, що допомагають утвердити ідеали індивідуальної свободи, активно підтримуючи при цьому стійкий громадський порядок. Отже, громадянське суспільство через активну діяльність своїх громадян виховує їх єдність, мобільність, згуртованість і солідарність [331].

Однією із некомерційних організацій, що реалізують громадянську освіту через інтерактивні навчальні технології та ресурси, є iCivics, генеральною метою якої виступає розширення освітніх потенцій вчителів і підготовка нового покоління учнів, які згодом сформуєть прошарок освічених і соціально активних громадян. На чолі організації стоїть її засновниця і лідер, суддя Сандра Дей О'Коннор (Sandra Day O'Connor). iCivics дає можливість вільного доступу учнів до різноманітних засобів для активної політичної діяльності, державотворення і демократизації, а також знайомить майбутніх свідомих громадян із теоретичними матеріалами, що виступають змістовим наповненням громадянської освіти. Ресурси організації містять принти планів уроків, мотиваційні ігри із важелями заохочення, цифрові інтерактиви, доступні в режимі онлайн. Через залучення до ігрових освітніх технологій iCivics учні приміряють на себе різноманітні соціальні ролі у змодельованому відповідно до кожної проблемної ситуації максимально реалістичному середовищі. Варто зазначити, що навчальні ігри ґрунтуються на чітко окреслених освітніх цілях і виступають додатковими матеріалами, інтегрованими із планами основних уроків.

Навчальні програми iCivics розбиті на певні тематичні блоки, зміст яких обов'язково узгоджується із державними і базовими стандартами громадянської освіти. Програми iCivics надзвичайно гнучкі, тому педагогам легко реалізовувати їх у класах із різним рівнем підготовки дітей. Учні, залучені до опанування означених програм, стають більш освіченими, критично налаштованими, зацікавленими, повністю готовими до активної участі у громадській діяльності, ніж ті їхні однолітки, хто не вивчав цей курс. Викладацький колектив – а це більше, ніж 40 000 педагогів, які працюють зі трьома мільйонами учнів, використовує ігрові технології iCivics для забезпечення високої якості фундаментальних засад громадянства у шкільних навчальних програмах. Відомо, що у гру iCivics на всій території Сполучених Штатів зіграли більше, аніж десять мільйонів разів. Як педагоги, так і діти обирають ігри через низку причин:

- теорія опановується через практику, шляхом розв'язання конкретних задач;
- швидкий результат ігрової діяльності (наприклад, гра «Суд», де суддя дає оцінку вашій юридичній роботі);
- наявність у іграх потужного навчального компонента;
- головна роль належить учню, а не вчителю;
- ігрову діяльність можна реалізовувати як онлайн, так і офлайн.

Ігри моделюють такі суспільно-політичні інституції та процеси: структура виборчої системи США, специфіка правосуддя, проблеми еміграції, процес ухвалення політичних рішень тощо. Унаслідок ігрової діяльності в учнів формуються відповідні знання, вміння та практичні навички життя в суспільстві.

У деяких штатах існують інтерактивні ігри, засновані на змаганні групових інтересів за розподіл фінансових ресурсів державного бюджету (бюджету штату). Такі ігри є надзвичайно популярними і серед дітей, і серед дорослих, адже кожен учасник гри може стати законодавцем, який розробляє

і розподіляє бюджетні кошти. Складність гри прямо залежить від кількості гравців. Очікуваним результатом такої ігрової діяльності є передусім досягнення консенсусу між учасниками та обов'язкове ухвалення спільного рішення. Варто відзначити, що для кожного штату ця гра має свою специфіку і дає можливість юнацтву усвідомити складність процесу прийняття законів і надіслати на розгляд до адміністрації штату реальні пропозиції та практичні побажання учасників гри щодо формування дійсного бюджету конкретного штату [330].

Актуальним вектором у вихованні громадянської свідомості американської молоді є програма «Довіра до демократії», започаткована на Національній конференції законодавчих зборів США, що має на меті активне залучення законодавців штатів до організації та проведення різноманітних заходів із громадянської освіти. Демонстрація практичної діяльності представників владних структур здатна допомогти молоді усвідомити надзвичайну вагу громадської та урядової діяльності і стимулювати її до здобуття освіти та активної участі у житті держави .

У рамках програми «Повернення до школи законодавців Америки» члени уряду дискутують, діляться власним досвідом роботи у законодавчих органах, розповідають про дебати, переговори та компроміси, які забезпечують позитивний результат законодавчого процесу. А це дійсно сприяє підвищенню рівня ефективності засвоєння учнями гуманітарних знань та більш повне й різнобічне розуміння ними актуальних політичних процесів.

Однією з програм, що, на думку фахівців Національної конференції програма, довела свою ефективність у рамках громадянського виховання, є «Консультативні ради», метою яких є залучення юнацтва до участі в законотворчих процесах та навчання демократичним практикам. На сьогодні такі ради активно діють у дванадцяти штатах. Великий інтерес для дітей являє собою досвід стажування найкращих учнів школи впродовж тижня у конгресі штату [327].

Громадські організації активно долучаються до наукових досліджень та соціометрій, які дають кількісну та якісну оцінку стану громадянської свідомості американців. Серед означених організацій можна виділити наступні: Кампанія громадської місії шкіл, Інститут громадянської освіти Л. Анненберг Центру громадської політики Л. Анненберг університету Пенсильванії, Інформаційно-дослідницький центру громадянського навчання та участі Університету Тафт, Американську асоціацію адвокатів [210, с. 54-57; 322].

У штаті Меріленд потужними гравцями у площині громадянської освіти є Академія цивільного права Меріленду та Громадянські освітні правові програми, метою яких є активне залучення учнів середніх шкіл та юнацтва середнього шкільного віку до вивчення основ правознавства та актуальних проблем громадянського суспільства. Академія цивільного права Меріленду пропонує цілий комплекс заходів для позитивного іміджу роботи судів, зростання суспільної довіри до судової гілки влади та впевненості громадян у справедливості правосуддя, а також пропонує теоретичні та методичні матеріали для навчання педагогів і освітні програми для здобувачів освіти: «Громадянська та юридична активність», «Симуляція судових справ», «Конференція одного дня, присвячена законам».

Навчальний матеріал розбито на певні тематичні блоки, серед яких: школа про мови і закони, свобода слова, влада і повноваження, права та обов'язки. В освітньому процесі активно застосовуються інтерактивні ігри із залученням реально практикуючих суддів і адвокатів.

Приклад набуття досвіду громадянських компетентностей та розвитку лідерських здібностей молоддю з малозабезпечених родин пропонує організація THE INTERSECTION. Тут підтримують молоде покоління, що прагне до саморозвитку та самовдосконалення, і по завершенню тримісячного навчання пропонують консультації «College and Career», що сприяє вступу та навчанню у коледжах. Проте після завершення лідерської

програми учасники можуть обрати для себе інший напрям для вивчення або ж стати тренерами для новоприбулих. [210, с. 56].

Організація активно реалізовує соціально значущі проекти в місті Балтімор. Серед них можна виділити:

1) проект навчання дітей емігрантів без офіційних документів у коледжах (вагомим результатом даного проекту було ухвалення відповідного закону);

2) «235 життів», який виник після того, як упродовж 2013 року загинуло 235 молодих людей (останній відомий випадок, коли поліцейський нібито ненавмисно застрелив темношкірого хлопця і був виправданий у суді). Метою проекту є одне робоче місце замість однієї вбитої молодої людини. Організація веде перемовини із бізнес-структурами та корпораціями щодо працевлаштування молоді.

Організація Liberty's Promise своїм покликанням вбачає підтримку молодих емігрантів і залучення їх до свідомого американського громадянства. Програми організації – Civics and Citizenship та CE-BELL – покликані створити сприятливі умови для кожного молодого емігранта і виховувати у приїжджих почуття пошани до американських ідеалів демократії та свободи та причетності до їх практичної реалізації [210, с. 57].

Під патріотизмом у громадян США, перш за все, вбачають можливість здійснення власних прав і свобод, які дозволяють вільно виражати власну думку, мобілізувати суспільство для вирішення загальнодержавних проблем.

Пріоритетом діяльності Міжнародного молодіжного фонду (International Youth Foundation (IYF)) є залучення інвестицій в унікальний потенціал юні віком від 13 до 28 років. Набутком Фонду є створення та реалізація наступних програм: «Соціальне підприємництво», «Паспорт до успіху», «День волонтерства».

Іншим проявом патріотизму в США є повага до національної символіки. Державний прапор є символом США, який є одним з найбільш відомих світових символів. Майже у всіх школах США освітній день

розпочинають з Клятви вірності прапору, яка передбачає готовність здобувача освіти відповідати високим ідеалам демократичної, неподільної нації, яку й уособлює Державний прапор США.

Важливою ланкою в системі громадянської освіти є Збройні сили США. Більше 80% американців вважають службу в армії проявом патріотизму [329].

Американські військові отримують по завершенню служби значні пільги від держави, в тому числі й на здобуття вищої освіти. Саме тому високим є відсоток ранньої служби в армії серед студентів.

Канадський досвід у галузі громадянської освіти може стати корисним для України. Канада – відносно молода держава, підґрунтя якої закладено колоністами Британії та Франції. На відміну від США, державотворчі процеси в Канаді проходили мирно й поступово, Конституція була прийнята нещодавно.

Ідея приділяти особливу увагу вихованню громадянської відповідальності виникла в Канаді на початку ХХ ст. і є актуальною до сьогодні. В побудові планів громадянської освіти переважали питання національної ідентифікації та набуття якостей громадянина.

Процес формування громадянського суспільства посилювався у 1920-1950-ті рр. ХХ ст. Міжвоєнний період відзначався піднесенням національної свідомості, боротьбою за громадянські права. Прикладом розвитку громадянської освіти стало утворення учнівських рад, скаутських організацій, дитячих позашкільних організацій.

Проблеми, що виникли у Квебеці після «тихої» революції, питання еміграції та економічна нестабільність посилили увагу суспільства до питань громадянства. Нові запити суспільства викликали внутрішню потребу до самоосвіти та реорганізації освітньої галузі [330].

Починаючи з 60-х років ХХ ст., уряд намагався сприяти розвитку двох базових концепцій канадської ідентичності: міцна двомовна політика та збереження полікультурної громади.

Нова навчальна програма «Вивчення Канади» була розроблена з урахуванням багатонаціонального полікультурного суспільства, розвитку англо-французьких та канадсько-американських відносин та зростаючої ролі Канади на міжнародній арені [44, с. 26]..

З середини 80-х років ХХ ст. змінюються методи громадянського виховання. Це тісно пов'язано з процесом урбанізації та інтенсивним прибуттям емігрантів на територію Канади. Саме в цей час починають формувати нову концепцію громадянського виховання. Планувалося введення інтерактивних технологій, поглиблення профорієнтаційної роботи. Пріоритетним напрямком стає підготовка молоді до майбутньої професійної діяльності, виховання активної громадянської позиції, відповідальності. Незважаючи на це, громадянське виховання в більшості закладів освіти мало виключно формальний характер [322].

З 90 – х років ХХ ст. зміна вектору в громадянській освіті пов'язана з економічними змаганнями в світі. Особливої ваги набули проблеми розвитку підприємництва, оподаткування, захисту громадянських прав у сфері бізнесу [330]. Як результат, починає спостерігатися зниження зацікавленості молоді в процесах державотворення. Саме тому ідеологи освіти наголошували на потребі повернення до старої системи громадянської освіти в Канаді.

Педагогічна модель системи освіти завжди приділяла вагоме значення змісту, структурі, критеріям громадянськості. Виховання громадянськості у підростаючого покоління розглядалося як необхідна складова освітнього процесу в ході вивчення предметів як гуманітарного, так і природничо-математичного циклів.

Громадянські знання в Канаді включають інформацію в 4 напрямках – громадянському, політичному, соціоекономічному та культурному:

1. Знання з побудови та функціонування політичної інституційної систем, знання нормативно-правової бази, що покладена в основу громадянського суспільства;

2. Ідентифікація громадян та визначення ролі мультикультурності у канадському суспільстві;
3. Соціально-економічні знання з побудови суспільства, включаючи професійну підготовку та економічні знання, пов'язані з системою оподаткування, соціальною та інституційною системами держави;
4. Знання культурної та історичної спадщини, загальний розвиток громадян.

Сучасна модель громадянського виховання в закладах освіти передбачає взаємодію учнівського, викладацького та батьківського колективів на всіх етапах розвитку. Спільні позакласні заходи та робота над проектами із залученням дорослих показує молоді значущість соціальної активності молодого громадянина, сприяє розвитку індивідуальної громадянської відповідальності. В основі громадянського виховання лежить проблема поваги до юної особистості, до її індивідуальних якостей та життєвих пріоритетів. Важливим є набуття досвіду в царині політико-правових знань та основ критичного мислення. Канадський досвід доводить, наскільки важливою є відмова від ідеологічного контролю в освіті та виховання молоді на основі загальнодемократичних, гуманістичних цінностей, засадах толерантності та самоповаги.

Отже, можемо стверджувати, що вектори та пріоритети громадянської освіти Канади прямо залежать від політичних та соціально-економічних процесів у державі і ґрунтуються на загальноприйнятих нормах моралі та демократичних засадах, характерних для західного суспільства.

Європейська модель молодіжної політики, яка ґрунтується на чіткій системі взаємовідносин між різними сферами політики, що має власні цілі, задачі та очікувані результати, навпаки, відрізняється централізованим процесом виховання. В Японії, наприклад, система морального та патріотичного виховання є тісно пов'язаною із державною системою освіти. Ще в 2006 р. в країні прийнято поновлений закон про освіту, в якому особлива роль відводиться прищепленню любові до малої Батьківщини та історії країни [93].

Практична етика Японії заснована на ідеях працелюбства, милосердя та конфуціанських чеснотах, таких як гуманність, обов'язок, доброзвичайність, мудрість та щирість. Конфуціанство принесло повагу до держави та влади, а також характеристики групового типу поведінки, що стали рисами японського національного характеру.

Постулати конфуціанства, які стали базою національних суспільно-політичних ідеалів, також заклали основи патріотизму в Китайській Народній Республіці. Варто відзначити присутність посиленого відчуття колективізму в цій країні. Це поняття виражається в необхідності «в ім'я загального забувати про особисте, в ім'я країни забувати про сім'ю». Органи державного управління КНР, зокрема Комуністична партія Китаю, Комуністичний союз молоді Китаю, приділяють дуже велику увагу вихованню патріотизму. Останніми роками кількість матеріалів патріотичного спрямування в ЗМІ, Інтернеті та виданнях значно збільшилася. У ст. 6 Закону Китаю «Про освіту», прийнятому в 1995 р., зазначено, що держава виховує у молоді патріотизм, колективізм, знайомить із ідеями правової системи держави, національної оборони країни, принципом єдності нації. А відповідно до нової директиви у сфері освіти 2016 р. китайські учні та студенти повинні бути ще більш патріотично налаштованими і відданими партії. Міністерство освіти закликає до того, щоб «патріотичне виховання» супроводжувало всі етапи навчання, включаючи вивчення історії, культурної спадщини, відвідування музеїв тощо.

Головним постулатом патріотичного виховання Китаю є: «Не забудемо, не пробачимо національного приниження». При вході до Британських Публічних садів у Шанхаї, на початку ХХ століття, проєвропейськими угрупованнями було повішено табличку «Собакам і китайцям вхід заборонено». Й до сьогодні цей артефакт є базовим для інсталяції в центрі міста як нагадування про приниження Китаю, формування комплексу його меншовартості і як той факт, який не можна ані забути, ані пробачити. 18 вересня 1931 року почалася окупація Північного Сходу Китаю

японською армією, і ця подія увійшла в історію як «День національного приниження». Щороку в цей по всьому Китаю проходять демонстрації з гаслами: «Не забудемо національне приниження!», «Бий японців, бий!» [252]. Важливим елементом китайського патріотичного виховання є відвідування понад 1400 безкоштовних музеїв. Ця діяльність перебуває під постійним патронатом держави.

В Австралії громадянські права можна умовно поділити на 4 основні напрямки: політичні, ідеологічні, економічні та культурні. Керування державою та законодавча система вивчаються через засвоєння принципів організації, характерних рис та основ функціонування. Поведінка та роль громадянина в суспільстві повинна відповідати засадам демократії та мультикультурності, чіткому дотриманню прав і свобод людини та громадянина. Історичні знання охоплюють зміни в політичному, громадянському житті суспільства з урахування причинно-наслідкових зв'язків. Обов'язковими є знання молоді з основних глобальних проблем екологічного, техногенного, економічного та соціального характеру [122, с. 230].

Більшість країн Західної Європи також вбачають тісний зв'язок між освітою та вихованням патріотизму. Однак в результаті демократизації політичного життя та поглиблення транснаціональної інтеграції поняття патріотизму було дещо переоцінено, його виховання було замінено формуванням громадянськості – синкретичної якості особистості, що покликана допомогти соціалізації молоді в умовах сучасного світу. Серед цілей цього напрямку освіти можна виділити виховання у громадян гармонійного прояву патріотичних почуттів, почуття гідності та внутрішньої свободи, толерантності, гуманізму, дисциплінованості та поваги до державної влади. Проте в умовах постійної терористичної загрози та неконтрольованих міграційних процесів, які охоплена більша частина високорозвинених країн Європи, актуальними стали питання пошуку нових підходів до патріотичного виховання молоді. Д. Керр, керівник одного з

довготривалих проектів Національного фонду дослідження освіти Великобританії, підвищений інтерес Європи до громадянської освіти вбачає у дії низки суспільно-політичних факторів: як падіння соціалістичних та авторитарних політичних режимів, зростання ідеології та проявів екстремізму, посилення протиріччя між культурністю та безпекою, кількісне зростання міграційних процесів, розширення кордонів Європейського Союзу, а також інформаційний стрімінговий бум та виникнення соціальних мереж [323]. Варто зауважити, що останні декілька десятиліть європейська концепція громадянськості змінилася, про що можна судити з оновлення ключових понять. Якщо громадянська освіта за попередньою концепцією трактується як суспільствознавча навчальна дисципліна, що інтегрує знання з історії, політології, права тощо, то громадянська освіта трактується як формування громадянських якостей із опорою на права людини як фундаментальну цінність навчання громадянськості [323, с. 6].

З початку 1990-х рр. в країнах Європи виховання громадянськості було повсюдно включено до шкільної програми. Так, до освітньої програми Великобританії в школах на початку тисячоліття було введено обов'язковий предмет з основ громадянства. Школа, виходячи із доповіді Національної комісії з освіти, має передавати молоді низку цінностей, серед яких є толерантність, правдивість, любов до культурної спадщини, почуття поваги до людей та відчуття обов'язку стосовно суспільства тощо. Головною метою шкільної освіти цієї країни є формування моральної стійкості особистості [63]. Важливу роль у прищепленні патріотичних настанов молоді Великобританії відіграють скаутські загони. Історично склалося, що виховання громадськості, почуття патріотизму британців відбувалося ще у період Другої світової війни. І сьогодні військово-патріотичному вихованню молоді, особливо старшокласників, приділяється належна увага з боку воєнно-політичного керівництва країни. Принцип КАРЕ (тримати армію під наглядом населення), який діє в країні, сприяє підняттю патріотичного духу серед молоді. Саме тому Міністерство оборони реалізує велику кількість

соціальних та навчальних програм. Однією з них є Сили кадетів (Cadet Force), що поділяються на Об'єднані сили кадетів, Армійські сили кадетів, Морський кадетський корпус та інші, до яких залучено понад 120 тисяч молодих людей з усієї Британії. До здобуття освіти в таких кадетських центрах допускаються представники Міністерства оборони, діючі офіцери, офіцери запасу, добровольці та інші зацікавлені особи. Головною метою такого навчання є залучити якомога більше молоді до військової діяльності для служіння своєму народові та країні. Відвідування центрів при школах є добровільною справою. Учні вивчають не лише основи військової справи, а й історію, соціологію, політологію, державознавство. Фінансування навчання для закупівлі обмундирування, необхідного обладнання та оплати праці вихователів та вчителів бере на себе Міністерство оборони.

У Великобританії, незважаючи на децентралізованість, яка притаманна розвитку громадянських компетентностей, можна виділити 3 основних складових компонента громадянського виховання:

1. Політичні основи регулювання суспільного життя;
2. Законодавчі основи суспільного устрою;
3. Міжнародні проблеми та політика Великобританії на міжнародній арені [285, с. 216-217].

У Німеччині після подій Другої світової війни в системі освіти відійшли від прямого патріотичного виховання, замінивши його громадянською освітою. До позитивних факторів громадянської освіти в цій країні відноситься активна участь широкого кола неурядових організацій. Там освіта побудована таким чином, щоб сформувати відповідальних громадян. Навчання побудоване на прикладах, обговоренні неоднозначних ситуацій з урахуванням гуманістичних цінностей, преференцій «зрілої» демократії, використанням проблемно-теоретичного і діяльнісно-практичного підходів до учнівства. У колишній країнах соціалістичного табору також відбувалось поступове впровадження громадянської освіти.

Ще з 1990-х рр. освітня реформа наприклад, Литви, передбачала реалізацію цілеспрямованої громадянської освіти при належному для цього фінансуванні. Наразі в країні вага громадянської освіти та патріотичного виховання акцентується в усіх нормативних актах, що регулюють освітню політику (Закон про освіту, Стратегія освіти, Довготривала програма національного і громадянського виховання, Програма правової освіти тощо). Важливим є те, що громадянська освіта в Литві зараз поєднує два блоки, в основі яких лежить формування навичок громадянської дії та розвиток “громадянського мислення”. Крім таких заходів, як підвищення кваліфікації викладачів суспільствознавчих дисциплін із громадянської освіти та участі в програмах UNESCO та Ради Європи, має місце потужна неформальна освітня діяльність, до якої залучені люди різного віку, а також неурядові громадські організації. Вона включає роботу в шкільному самоврядуванні, суспільних рухах, кружках тощо [13, с. 178].

У сусідній Латвії в школах планується введення навчальної військової підготовки як обов’язкового предмета. Цей курс розбито на чотири теоретично-практичні блоки: громадянське виховання (як виховати юних патріотів), «школа життя», навички спілкування та фізичну підготовку. Найбільший блок буде складати власне військова справа – на кшталт курсу молодого бійця. Очікуваним результатом є виховання молодих патріотів, свідомих захисників вітчизни з усіма необхідними навичками, потрібними для зарахування до військового резерву.

У Грузії патріотичне виховання молоді має передусім військово-патріотичний характер. Активізувалося воно тоді, як за каденції Президента Грузії М. Саакашвілі з’явилася потреба у зростанні кількості військовослужбовців запасу. Задля якісної підготовки резервістів була реалізована програма «Патріот»: двотижневі збори юнацтва у військово-польових таборах, де навчання велося у трьох напрямках: фізична, початкова військова підготовка, національно-патріотичне виховання. 7 військово-польових таборів підготували близько 30 000 резервістів. Проте існує думка,

що програма носить мілітаристський характер з опорою на західні ідеологеми [83, с. 53].

У Польщі також до питання громадської освіти підходять дуже уважно. Сьогодні саме «третій» сектор займається як підготовкою викладачів, так і розповсюдженням інформації про демократичні цінності, громадянські обов'язки, права людини, основи патріотичних настанов. Держава активно долучена до проблем громадянського виховання. Так, у рамках виконання Всесвітньої програми освіти в сфері прав людини Міністерство народної освіти ініціювало розробку проекту глобальної просвіти в цій галузі.

Один з перших випадків, коли влада Республіки Білорусь усвідомила потребу посилення національно-патріотичного виховання, відбувся 1996 року, коли розпочалися масові заворушення проти режиму О. Лукашенко в рамках «Чорнобильського шляху». За випуском Президентського Декрету про молодь слідувало створення молодіжної організації як опори державної молодіжної політики в цілому, – БПСМ – Білоруського патріотичного союзу молоді [200]. Діяльність білоруських молодіжних організацій регламентується Державним комітетом у справах молоді, комплексом законів і норм, розпоряджень, указів і інструкцій, які визначають характер діяльності організацій, повноваженнями щодо реальної участі у державотворенні.

Патріотизм і громадянськість відповідно до Концепції громадянського виховання республіки Білорусь включає взаємозв'язок норм моралі та поведінки, любов до Батьківщини, лояльне відношення до політичного ладу, наслідування та примноження традицій власного народу, шанобливе ставлення до історичної спадщини, пам'яток культури та історії, прагнення до збереження гідності Батьківщини, воїнську хоробрість, громадянську відповідальність, толерантність, повагу до історії та культури інших народів.

Система роботи галузі освіти Республіки Білорусь передбачає використання календаря державних свят та пам'ятних дат. В закладах освіти передбачено проведення патріотичних акцій «Мы победили», «Мирный

рассвет», «За Беларусь», акції «Мы – граждане Беларуси!» щодо вручення паспортів особам, які досягли 16-річного віку.

Прикладом формування громадянської культури та свідомості у державі можуть вважатися загальнореспубліканські акції «Жыву ў Беларусі і тым ганаруся» Основні напрямки роботи відображено в назвах: «Моя родина – Беларусь», «Мой род, моя семья», «Мой город» «Моя школа – частичка моей жизни». У ході проведення даної акції молодь креативно й талановито висловлює погляди щодо подальшого розвитку держави, демонструє любов до батьківщини. Означена акція може проводитися у вигляді змагання, що мотивує молодь до більш відповідального ставлення до неї.

Найбільш поширеними юнацькими патріотичними організаціями є Білоруська Республіканська Піонерська організація та Білоруський Республіканський Союз Молоді, які мають чітко розроблені та апробовані програми, що сприяють вихованню свідомого, відповідального молодого громадянина. Частина цих програм реалізується закладами освіти в співпраці з піонерськими організаціями у п'яти напрямках: «Природа - наш дом, ты - хозяин в нем», «Спадчына» «Я - гражданин Республики Беларусь».

Проте, як показали події 2020 року, політичний устрій Білорусі зберіг ознаки тоталітарного режиму, а відповідно і патріотичне виховання використовується як інструмент пропаганди існуючого політичного режиму, а проголошені демократичні цінності носять виключно декларативний характер і не мають підтримки з боку державних органів влади. Сподіваємось, що демократичні акції супротиву владі О. Лукашенко дадуть поштовх до розвитку сучасної Концепції громадянського виховання північних сусідів України.

Казахстан – полінаціональна держава. За результатами соціологічних досліджень Міністерства освіти і науки Казахстану, з 2000 респондентів менш 85% казахів вважають себе громадянами держави. Саме тому 2006 р. Було прийнято Державну програму патріотичного виховання громадян Республіки Казахстан на 2006-2008 рр. із подовженням терміну її дії

спочатку до 2010 р., а згодом – до 2015 р. [197]. Серед принципів патріотичної освіти казахстанської молоді можна виділити наступні:

- системно-організаційний (координація діяльності всіх молодіжних об'єднань республіки з патріотичного виховання);
- адресний підхід (застосування специфічних форм і методів патріотичної роботи з опорою на особливості певної групи молоді);
- врахування історичного досвіду минулих поколінь (культивування почуття гордості за своїх легендарних предків, збереження національних традицій у побуті та внутрішньосімейних стосунках, навчанні та творчості);
- врахування регіональних особливостей при вихованні патріотичних ідей і цінностей.

Об'єкт патріотичної освіти – це, власне, молодь Казахстану. У свідомості учнів закладаються підвалини морально-етичного, ідейно-духовного, культурно-національного, інтелектуального, фізичного розвитку особистості. Основна мета патріотичного виховання казахстанців – створення сприятливих умов для національного відродження Казахстану як країни з високим рівнем економічного розвитку, адже за темпами розвитку цілої низки економічних показників Казахстан протягом останніх 10 років входить у чільну трійку країн світу з щорічним зростанням ВВП на 8 % (після Катару та Китаю) [99].

Важливим компонентом громадянського виховання учнівської молоді Казахстану є військово-патріотичне виховання, в рамках якого формується висока готовність до військової служби. Варто відзначити, що молодіжні організації з повинні бути максимально принциповими й активними в цьому питанні. Військово-патріотичне виховання учнів переважно здійснюється на уроках НВП у школах і ПТШ, діяльність «афганських» організацій і військові кафедри при вишах країни. Сьогодні особливої популярності набули дворові клуби, де патріотичним вихованням молоді займаються колишні військовослужбовці.

Самобутнім є досвід патріотичного виховання Республіки Узбекистан. Рушійною силою для розвитку патріотичної освіти стала Директива Д-18, прийнята Міністерством Оборони республіки. Вона передбачає створення нових і відродження колишніх військово-патріотичних клубів при загальноосвітніх школах, ліцеях, вишах, а також функціонування військово-спортивних оздоровчих таборів. Так, якщо вірити статистичним даним, за період 2000-2004 рр. було організовано діяльність більше 100 військово-патріотичних клубів, де щорічно проходили військову допризовну підготовку більше 2 500 юнаків. Нерідко патріотичним вихованням опікуються волонтерські організації, зокрема «Об'єднання воїнів-ветеранів інтернаціоналістів Узбекистану», яким вдалося створити кадетські корпуси і військово-спортивні класи в закладах освіти з поглибленим вивченням військової справи. Ініціативою, що була підтримана Урядом Узбекистану, опікується держава через Міністерство оборони, Комітет з охорони державних кордонів, Службу національної безпеки і Прокуратуру Узбекистану [83, с 57].

Підтвердженням думки про важливість формування відповідальності у громадян є той факт, що вперше за історію існування Організації Об'єднаних Націй (далі ООН) її Генеральний Секретар – Пан Гі Мун - скликав 23-24 травня 2016 року в Стамбулі Всесвітній гуманітарний саміт під гаслом «Одне людство, спільна відповідальність». Головною темою саміту, на думку Генерального Секретаря ООН, є «визнання нами своєї індивідуальної та колективної відповідальності і вжиття відповідних заходів» [205]. На саміті було представлено «Порядок денний для людства», який включає 5 основних напрямів діяльності. Перший ключовий напрям – це забезпечення відповідальності за попередження і зупинення конфліктів. Таким чином, ООН є однією із найбільш дієвих міжнародних глобальних організацій, що спрямовує свою діяльність на інтеграцію зусиль світової спільноти, лідерів різних країн на забезпечення миру, безпеки шляхом актуалізації індивідуальної та колективної відповідальності [цит. за 210, с. 52-53].

Генеральною Асамблеєю ООН у березні 2015 року було прийнято документ «Освіта в інтересах демократії», який пропонує активно залучати освіту для поширення ідей демократії, толерантності, правової обізнаності населення, формування громадянської відповідальності. Підтримується, для досягнення даної мети, внесення відповідних змін до програм та впровадження інтерактивних методів та форм роботи [326].

Генеральний секретаря ООН Пан Гі Мун став ініціатором впровадження з вересня 2012 року ініціативи «Освіта перш за все» [321]. Метою програми є: надання доступної освіти всім бажаючим, підвищення якості освіти, виховання світової громадянськості в умовах екологічної, політичної та соціально-культурної безпеки для особистості.

Такі організації, як Бюро з демократичних інститутів і прав людини, Комітет Міністрів Ради Європи та Організація з Безпеки та Співробітництва в Європі підтримують на документальному рівні формування відповідальних громадян, зазначаючи, що відбуватися цей процес має як під час освітнього процесу, так і за допомогою неформального навчання. Особливо наголошується на потребі розробки нових курсів, спрямованих на розвиток громадянських компетентностей та забезпечення їх якісними методичними матеріалами [103, с. 16; 288].

Відповідальність за розробку Концепції узяла на себе Академія педагогічних наук, яка представила документ у 2000 р. Згідно із Концепцією, під поняттям громадянської освіти розуміли передусім процес «виховання» як у загальносуспільній, так і в особистісній площині, процес формування громадянськості у вигляді інтегральної якості людини, що надає їй змогу відчувати себе морально, соціально, політично дієздатною та юридично захищеною. Мета такого виховання – емпатична особистість, залучена до соціальних процесів із опорою на права людини.

Науковці Академії педагогічних наук вважають за доцільне диференціювати дефініції громадянської освіти як виховного процесу та громадянської освіти як «формальної освіти», практично орієнтованої на

отримання соціально-значущих знань та вмінь, імplementованих у сферу прав та обов'язків людини/громадянина: «Громадянська освіта – це навчання людей тому, як жити за умов сучасної держави, як дотримуватись її законів, але водночас і не дозволяти владі порушувати їхні права, домагатися від неї здійснення їхніх правомірних потреб, як бути громадянином демократичного суспільства» [29, с.1].

Фінансування сучасних концепцій і підходів в громадянській освіті стало можливим завдяки реалізації великих проектів та спільній фінансовій участі таких міжнародних донорів, як: Демократична освіта, українсько-канадський проект Університету Квінз, Онтаріо; Українська мережа громадянської освіти – UCEN, заснована IREX; «Освіта для демократії в Україні» в рамках Трансатлантичної програми підтримки громадянського суспільства в Україні [29, с. 1-2].

Саме ці проекти сприяли імplementації курсу громадянського виховання до освітніх програм як формальної, так і неформальної освіти. Попри настільки значні досягнення, варто константувати, що юридичного закріплення на державному рівні громадянського виховання так і не відбулося.

У 2018 р. було схвалено нову Концепцію громадянської освіти та виховання. Її ключові моменти були ідентичні із положеннями аналогічного документу зразка 2000 р., що опирався на поняття про патріотизм, моральність з одного боку і на демократичні засади з іншого. Концепція проголошувала потребу освіти сфокусуватись передусім духовному і моральному розвитку особистості. Проте наряду із теоретичним підґрунтям йшлося про необхідність компетентнісного підходу до процесу здобуття освіти, його особистісну орієнтованість з акцентом на практичні вміння та навички. Громадянське виховання було проголошене наскрізною освітньою лінією, що має інтегруватися в зміст уроків, факультативів, різноманітні позакласні заходи, демократичну модель організації шкільного життя з опорою на міждисциплінарність [227].

Концепція Нової української школи (НУШ) акцентується на наскрізних соціальних, особистісних та громадянських компетентностях, які повинна гарантувати система сучасної освіти. Під соціальною та громадянською компетентностями маються на увазі усі форми та моделі поведінки особистості, які забезпечують ефективну, конструктивну участь людини у громадському житті, її реалізацію в родині, на роботі, вміння результативної командної роботи, превенція та вирішення конфліктів, пошук компромісів. Особливої ваги набуває пошана до закону, дотримання прав людини, толерантність і підтримка соціокультурного розмаїття. Нова дефініція є, по суті, є інтегральним компетентнісним підходом до процесу набуття освіти, де немає чіткої диференціації між освітою та вихованням. Крім того, основні постулати громадянської освіти також вписані у Національній стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства, де йдеться передусім про потребу впровадження комплексних заходів, спрямованих на підвищення рівня громадянської освіченості населення задля реалізації можливості захисту своїх прав та відстоювання власних інтересів через різні форми демократії участі.

У новий Законі про освіту, що був прийнятий у 2020 р., прописані зобов'язання держава щодо створення сприятливих умов для здобуття учнями громадянської освіти, покликаної сформувати компетентності в царині реалізації громадянських прав та обов'язків, усвідомлення та прийняття цінностей громадянського (вільного демократичного) суспільства, верховенства права. Свобода, верховенство права та громадянська демократична політична культура – наріжні принципи української системи освіти.

Міжнародний досвід реалізується і в Україні. В першу чергу це пов'язано із реалізацією ряду проектів, наприклад: проект «Освіта для демократії в Україні», Проект «Громадянська освіта – Україна», проект «Навчальний тур з громадянської освіти» (2002 р.), програма «Практичне право» та «Дебати» Інформаційно-методичного центру «Дебати»,

Українсько-швейцарський проект «Сприяння розвитку освіти для демократії в Україні», проект Благодійної організації «Вчителі за демократію та партнерство», «Забезпечення якості освіти для демократичного громадянства», проект ЄС ПРООН «Спільнота споживачів та громадські об'єднання», проект ОБСЄ «Зелений пакет», програма рівних можливостей та прав жінок в Україні (ЄС ПРООН) та ін. Особливості реалізації даних проектів висвітлені в аналітичному звіті «Сучасний стан громадянської освіти в Україні» [210, с. 69-70; 94].

Пріоритети підготовки майбутніх фахівців у закладах освіти визначає і Закон України «Про професійну освіту» від 1998 р.[226]. Набуття майбутніми спеціалістами не лише професійних, а й громадянських компетентностей мають сприяти стабілізації економіки, розвитку економічних процесів, ствердженню демократичних засад.

Проаналізувавши ситуацію в закладах освіти, на базі яких проводився педагогічний експеримент, та узагальнивши результати анкет респондентів, можемо стверджувати, що переважна більшість освітніх закладів приділяють значну увагу формуванню громадянських компетентностей. У експериментальній роботі взяли участь 100 вчителів та 250 здобувачів освіти (14-17 років) закладів освіти м. Кривого Рогу, м. Дніпро, м. Кам'янське, м. Новомосковськ та м. Хмельницький. За результатами анкетування 96 % працівників освіти та 92% учнівської молоді підтвердили наявність заходів патріотичного спрямування, проте лише 64% вихованців вважають ці заходи цікавими та результативними. Проте ця діяльність носить непослідовний характер, не відстежується взаємозв'язок усіх учасників освітнього процесу.

Варто відзначити, що в закладах освіти існує позитивна практика реалізації заходів громадянського спрямування. Так, Криворізька загальноосвітня школа I – III ступенів № 111 у 2019-2020 навчальному році визначила серед пріоритетних напрямків роботи такі:

- проведення заходів дослідно-експериментальної роботи регіонального рівня «Розвиток громадянських компетентностей в Україні в умовах

загальноосвітньої школи на 2016-2021 роки», IV - узагальнюючий етап (вересень-серпень);

- проведення заходів школою, опорною в місті з громадянської освіти і виховання;
- реалізація регіонального проекту «Освітні стратегії соціалізації громадянського суспільства», V етап;
- реалізація шкільного науково-методичного проекту «Громадянська освіта та громадянське виховання як основа формування свідомого громадянина України в умовах демократизації суспільства», V етап;
- реалізація завдань за напрямками Всеукраїнського проекту «Школа - територія прав людини».

Робота над швейцарсько-українським проектом «Розвиток громадянських компетентностей в Україні в умовах загальноосвітньої школи» проводилась через всі ланки освітнього процесу та методичної роботи, а саме через урочну діяльність, викладання спецкурсів проекту ООССШ, позаурочну роботу з предметів, учнівське самоврядування, демократичне управління закладом.

Відокремлений структурний підрозділ «Автотранспортний фаховий коледж Криворізького національного університету» ставить за мету своєї діяльності:

- створення умов для розвитку і самореалізації кожного студента;
- виховання покоління, здатного навчатися впродовж життя, створювати, розвивати і захищати базові цінності громадянського суспільства; формування особистості, професіонала і громадянина України, підготовленого до життя і праці у XXI столітті;
- забезпечення сфер соціальної та виробничої діяльності конкурентноспроможними фахівцями.

Освітня діяльність закладу ґрунтується на принципах:

- гуманізму, демократизму, пріоритетності національних та загальнолюдських духовних цінностей;
- відповідності освіти потребам особи, суспільства, держави;
- становлення демократичної системи навчання;
- мобільності підготовки фахівців щодо задоволення вимог ринку праці;
- формування національних і загальнолюдських цінностей.

Отже, заклади освіти України декларують у своїй діяльності пріоритетність формування громадянської культури, патріотизму та відповідальності, проте відсоток якісно реалізованих заходів є незначним, і це потребує систематичної роботи.

Не дивлячись на певні розбіжності у змісті громадянської освіти в високорозвинених країнах світу, результат діяльності закладів освіти з формування громадянської культури та відповідальності у багатьох із них збігається. Серед спільних рис можна виділити:

- становлення незалежного члена суспільства, добровільне виконання загальноприйнятих стандартів поведінки без засобів зовнішнього впливу, прийняття відповідальності за наслідки власних дій/бездіяльності, дотримання моральних та юридичних обов'язків члена суспільства;
- прийняття персональних, політичних та економічних зобов'язань громадянина, які передбачають піклування як про себе, так і про оточуючих, включаючи навчання та поінформованість, залучення до загальнодержавних проблем, соціальних проєктів, волевиявлення, сплати податків тощо;
- повага людської гідності, думки іншої людини, громадянська поведінка, дотримання інтересів співгромадян та визнання принципу більшості з урахуванням думки меншості;
- керівництво універсальними людськими принципами при конфліктах світосприйняття на норми моралі та загальнолюдські цінності;

- участь у громадянських заходах та справах, що передбачають індивідуальне залучення до дебатів, волевиявлення, референдумів, підкорення власних інтересів загальносуспільному добробуту;
- підтримка здорового функціонування демократії – інформованість та увага до суспільних справ, підтримка тих чи інших політичних сил та лідерів;
- повага до закону при розвитку ініціативи, відповідальності, вміння користуватися наданими людині за законом правами та свободами;
- критичне мислення та протидія маніпулятивним впливам з боку влади та засобів масової інформації, незалежність поглядів, раціональне обґрунтування власної точки зору [99; 122].

Отже, дослідивши закордонний та вітчизняний досвід формування громадянської відповідальності, дійшли висновку, що ключем до формування громадянських навичок є усвідомлення громадянами обов'язку знати свої права та виконувати покладені на них обов'язки. Це стає можливим не лише через набуття необхідних знань, а й оволодіння низкою теоретичних та практичних навичок участі у житті спільноти, розвитку громадянських компетентностей.

Громадянська позиція є продуктом процесу усвідомлення дитиною подій, що відбуваються у світі й передбачає її становлення як важливого члена суспільства, добровільне й свідоме дотримання стандартів соціально прийнятної поведінки, усвідомлення важливості та реалізації політичних та економічних обов'язків, участь у соціально значущих подіях, усвідомлення потреби підтримки конституційної демократії, визнання беззаперечної цінності людської гідності. Громадянська позиція є наріжним каменем, на який спирається повноцінне функціонування існуючої політичної системи та кожного конкретного індивіда, вдосконалення суспільства як такого.

Відповідно, досвід закордонних країн, які вбачають одним з пріоритетів суспільства розвиток громадянської освіти, може слугувати прикладом для України. Посилення громадянської складової в освітніх програмах, змістовне

навантаження, розмаїття форм та методів роботи щодо реалізації Концепції громадянського виховання має стати запорукою становлення нового покоління відповідальних громадян, озброєних практичними навичками для реалізації своїх прав та свобод.

1.3. Особливості формування громадянської відповідальності учнівської молоді в умовах підготовки до майбутньої професійної діяльності

Серед основних пріоритетів освітньої галузі сьогодні можемо віднести підготовку здобувачів до реального життя, набуття ними практичних компетентностей. Гостро стає питання формування навчальних планів з урахуванням вікових психологічних особливостей, попередження надмірного навантаження здобувачів освіти та орієнтованість на розвиток компетентностей, що стануть корисними у майбутній професійній діяльності.

Формування громадянської відповідальності визначено як один з пріоритетів сучасної освітньої системи. Засади громадянського виховання знаходять відображення в освітньому процесі (аудиторній, позаурочній, позакласній діяльності), що повністю відповідає: Законам України «Про повну загальну середню освіту» від 16.01.2020 р. [225], «Про освіту» від 05.09.2017 р. [225], «Про професійну (професійно-технічну) освіту» [226], «Про інноваційну діяльність» від 04.07.2004 [222]; Концепції Нової Української школи [193], Концепції національно-патріотичного виховання дітей та молоді [136], Концепції розвитку громадянської освіти в Україні [227], Концепції громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності [134], Концепції громадянської освіти та виховання в Україні [135], Концепції профільного навчання у старшій школі [221]. Особливого значення цей процес набуває у старшій школі. У той час, коли

підліток оперує певним життєвим досвідом, має достатній обсяг знань з суспільних предметів для власних критичних суджень.

Юнацтво визначається у психологічній науці як період, що поєднує підлітковий етап та дорослість. Для хлопців визначено юнацтво як період з 17 до 21 року і 16-20 років – для дівчат [28, с. 349]. Відповідно до вікової періодизації виділяють ранню (15 – 17 років) та старшу юність (18 – 25 років).

У структурі відповідальності старшокласників В. Тернопільська виділяє емоційний, когнітивний та практичний компоненти та визначає критерії та рівні її розвитку [275]. Серед критеріїв варто виділити:

- усвідомленість соціально-значущих внутрішніх мотивів (самоствердження, самовизначення, самореалізації);
- глибину та міцність знань для адекватного розуміння соціальної взаємозалежності людини і суспільства та соціального визначення учнівської молоді;
- регулятивні механізми поведінки та діяльності;
- точність суспільних (когнітивних, предметноперетворювальних тощо) особистісних умінь та навичок старшокласників для оптимізації комунікації з однолітками, вчителями, родиною, докільням для успішної інтеграції у різнобічну діяльність [275].

У вітчизняній педагогіці поширені дві концепції формування відповідальності у підростаючої особистості [153, с. 391-392]:

1) реалізація відповідальної залежності, у межах якої має функціонувати вихованець, здійснюючи різні види діяльності. При цьому методична перевага віддається вихованню особистості у колективі й через колектив. Автор цієї концепції, А. Макаренко, наголошував на вихованні відповідальності як сильного почуття, емоційного переживання особистістю своєї відповідальності;

2) формування відповідальності особистості у контексті виховання її громадянськості та морально-духовної ціннісної спрямованості. Ця

концепція втілювалась у виховній системі В. Сухомлинського, за словами якого, з раннього віку слід формувати здатність жити за принципами добра, відповідно до високих ідеалів, що передбачає розвиток душевності, сердечності, людяності, милосердя тощо.

Результати формування громадянської відповідальності учнівської молоді (здобувачів освіти професійних закладів освіти чи академічних ліцеїв 14-17 років) є наслідком змін та вдосконалення якостей особистості. Для визначення рівня сформованості громадянської відповідальності у здобувачів освіти Р. Валєєва [36] пропонує використовувати когнітивний, вольовий, діяльнісно-поведінковий та мотиваційний критерії.

Одним із важливих факторів соціальної відповідальності дітей старшого шкільного віку є активна участь у житті громади, самоорганізація, здатність доводити справу до логічного завершення, співпереживання, виявлення внутрішньої мотивації, здатність до самоконтролю різних проявів соціальної активності на високому, середньому і низькому рівнях [39, с. 42].

Новий Закон «Про освіту» визначає старшу школу як трирічну та профільну. Сама ж профільна освіта – відоме для української системи освіти явище. Проте значного поширення профільна освіта не набула. Починаючи від 90-х років ХХ століття, в той час, коли в Україні відбувалося відродження ліцеїв та гімназій, виник «конфлікт» між теоретичним навантаженням здобувачів освіти та абсолютною їх неготовністю застосовувати набуті знання на практиці. +

Отже, організація ефективної старшої профільної школи – це серйозний виклик, що гостро постав перед державою, українським суспільством загалом та українською освітньою спільнотою зокрема.

Профільне навчання є різновидом диференційованого навчання здобувачів освіти у старшій ланці школи згідно з їхніми освітніми потребами, природними нахилами, здібностями, талантами, які зумовлені орієнтацією на майбутній професійний вибір.

На сьогодні маємо певну підміну понять та нерозуміння змісту профільного навчання, яке ототожнюють з професійним. Відповідно до Закону України «Про освіту» чітко розмежовано профільну середню освіту на два спрямування:

академічне, як освітній процес, який, враховуючи особисті здібності учнів, передбачає вивчення профільних предметів на поглибленому рівні, з подальшою перспективою продовження навчання у закладі вищої освіти;

професійне, як здатне поєднати, відповідно до стандарту, вимоги профільної середньої та професійної освіти.

На рисунку 1.1. представлено схему підготовки учнівської молоді до майбутньої професійної діяльності, яка відповідає чинному законодавству України.

Рис. 1.1. Схема підготовки здобувача освіти до майбутньої професійної діяльності

Профільне навчання - освітній процес, який носить диференційований характер та передбачає поглиблене і професійно-зорієнтоване вивчення циклу споріднених предметів.

Розвиток профільної освіти визначається на основі потреб здобувачів освіти та пропозиції, яку здатні забезпечити засновники закладів освіти, а саме:

- перспективними освітніми планами учнівської молоді, яка вмотивована продовжити навчання у закладах вищої освіти та реалізувати отримані компетентності у майбутній професійній діяльності;

- особливостями виробничої інфраструктури регіону, його соціокультурним розвитком та демографічними показниками;
- матеріально-технічними ресурсами закладу освіти;
- кадровим складом та інформаційним забезпеченням закладу.

Отже, можемо визначити, що в ході дослідження нас цікавить учнівська молодь, тобто особи 14-17 років, які є здобувачами освіти професійних закладів освіти чи академічних ліцеїв. Окреслена категорія осіб, відповідно до психологічної класифікації, припадає на підлітковий вік та ранню юність. Означена вікова категорія характеризується значними змінами у психічному і фізичному розвитку особистості, якій притаманні високий рівень фізіологічної, розумової та соціальної активності, схильність до самоствердження та відстоювання інтересів. Відповідно завданням працівників освіти є турботливо та толерантно спрямувати енергію та ініціативу молоді в конструктивному напрямку, акцентувати увагу на важливості виконання особистістю власної соціальної ролі, довести значущість отриманих навичок для реалізації мети, виховати повагу до морально-правових цінностей народу, небайдужість до історії держави, долі кожної людини на цій планеті.

Моделювання профілю навчання є запорукою забезпечення високої ефективності організованого профільного навчання у старшій школі, адже створена внаслідок цього модель визначає шляхи досягнення його мети та найважливіших завдань, а саме формування ключових та предметних компетентностей (рис. 1.2).

У сучасних умовах діяльність ліцеїв керується Конституцією України та нормативно-правовими актами: Законами України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», Положенням про загальноосвітній навчальний заклад, Інструкцією МОН України про організацію та діяльність ліцеїв, Статутом та іншими нормативно-правовими актами. Відповідно до інструкції МОН України про організацію та діяльність ліцею «ліцей – середній загальноосвітній навчально-виховний заклад освіти, що забезпечує

здобуття освіти понад державний освітній мінімум, здійснює науково-практичну підготовку талановитої учнівської молоді» [95].

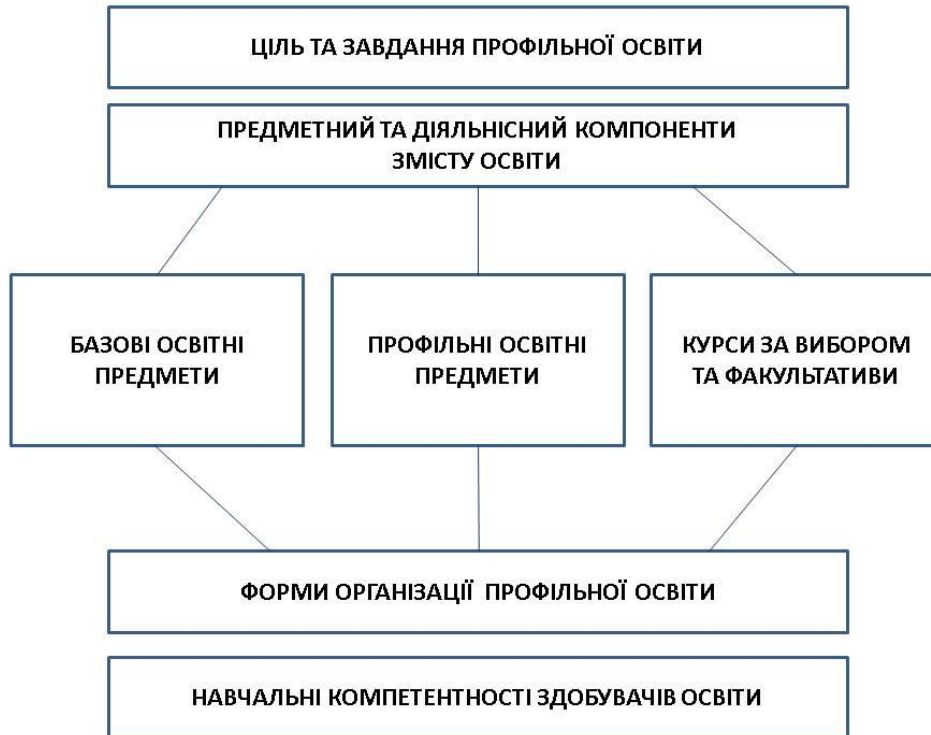

Рис. 1.2. Орієнтовна модель профільного навчання

В умовах реформування освітньої галузі в Україні, становленні профільного навчання та відповідно до нового Закону «Про повну загальну середню освіту» [225] доцільним буде акцентувати увагу педагогів на наскрізній змістовній лінії «громадянська відповідальність». Профільне навчання, в межах індивідуального підходу та диференціації, забезпечує максимально повну реалізацію інтересів та здібностей учнів завдяки можливості змінювати структуру та зміст освітнього процесу. Такі зміни дозволяють максимально поглибити знання з певного профілю, набути професійних компетентностей, сформованих завдяки як теоретичним, так і практичним заняттям [221]. Гнучка структура може стати тим інструментом, який сприятиме вихованню активної громадянської позиції через особисту зацікавленість учнем у дослідженні та опануванні майбутньої професії.

Створення ліцеїв має на меті не лише формування фізично та морально здорової людини, а й формування активної життєвої позиції молоді, сприяння її самоідентифікації, особистісному зростанню, становленню профорієнтованої особистості. Забезпечується це завдяки можливості отримувати знання, які значно перевищують середній освітній мінімум, залученню молоді до основ науково-дослідницької роботи та поглибленого практикуму [95].

Іншим шляхом підготовки до майбутньої діяльності є вступ здобувачів освіти після завершення освітнього рівня повної базової середньої освіти до закладів професійної освіти.

Система професійної (професійно-технічної) освіти має у своїй структурі заклади професійної (професійно-технічної) освіти різних форм власності та підпорядкування, що надають освітні послуги у царині професійної (професійно-технічної) освіти, навчально-виробничих, навчально-комерційних навчально-методичних, науково-методичних, наукових, видавничо-поліграфічних, культурно-освітніх, фізкультурно-оздоровчих, обчислювальних та інших організацій, установ, та підприємств, що забезпечують профільну підготовку робітників [226].

Формування громадянської відповідальності учнівської молоді посідає чільне місце в роботі ліцеїв та закладів професійної освіти, оскільки є комплексним процесом, в якому перетинаються соціальне оточення, громадські інститути, особливості навчання з поглибленим вивченням окремих дисциплін та орієнтацією на майбутню професійну діяльність. Завдяки методичній автономії, наданій Міністерством освіти і науки закладам освіти щодо складання навчальних планів, розробки факультативних курсів, курсів за вибором, у освітян з'являється можливість здійснити максимум заходів щодо підвищення рівня правової культури та правосвідомості здобувачів освіти, які є невід'ємною складовою громадянської відповідальності. Вважаємо за доцільне розробку та внесення до плану роботи закладів освіти заходи щодо реалізації змістовної наскрізної

лінії «громадянська відповідальність», передбаченої Концепцією Нової української школи.

Рівень розвитку права, юриспруденції як науки і відповідної соціальної практики, процесів, що пов'язані з функціонуванням правової освіти, дослідженням професійної діяльності законодавців є фактично індикатором політико-правового та культурного розвитку суспільства в цілому. Важливим компонентом правової освіти є вивчення та аналіз правового досвіду в ретроспективі шляхом, зокрема, збереження та перевидання історичних пам'яток права, його популяризації [26, с. 15]. Наша держава має потужний культурно-правовий спадок, що сягає періоду трипільської культури, а також державотворчі традиції, що беруть свій початок ще за часів правління князя Аскольда. Маємо яскраві зразки у вигляді джерел права, юридичних трактатів, що були створені за доби правління Ярослава Мудрого, періоду гетьманату, нової та новітньої історії нашої держави, що є свідченням високої правової та політичної культури українців. Серед них варто виділити «Руську правду», приписи Литовських статутів та магдебурзьке право, зібрання «Права за якими судиться малоросійський народ», «Березневі статті» Б. Хмельницького, Конституцію П. Орлика, Універсали Української Центральної Ради й багато інших. На рівень правової культури, її сутнісні характеристики впливають багато чинників – від індивідуальних до соціально значущих.

У теорії права у правовій культурі, як відомо, можна умовно виділити три структурних шари: побутовий, теоретичний, професійний. Це є ідентифікатором не стільки ієрархічності правової культури, як розмаїття модусів та способів її формування й поступу [26, с. 16]. А значить, правове виховання, формування правової культури мають посідати чільне місце в діяльності закладів освіти як під час урочної/аудиторної роботи, так і в позаурочній діяльності. Позитивним вважаємо залучення фахівців-правників для роботи з молоддю, батьківською спільнотою, викладацьким колективом.

Спостерігаємо тісний взаємозв'язок між загальнолюдуською та правовою культурою. Правова культура є структурним елементом загальнолюдуської та знаходиться з нею у прямо пропорційному зв'язку [172, с. 113]. В. Акуленко визначає правову культуру як одну з найбільших моральних цінностей, акцентуючи увагу на її високій моральності та духовності. Якісна правова система, на думку дослідника, формує політичну та громадянську свідомість молоді, визначає її громадянську відповідальність. [5, с. 442].

Спостерігається подальше зростання ролі правової системи, як регулятора державотворчих процесів. Нормативно-правова база, її неуклінне дотримання та якісне функціонування органів управління та примусу в державі є запорукою стабільності, гарантією захисту та безпеки від корупції та злочинності. Отже, важливим наслідком такого функціонування є формування правової культури населення. Молоде покоління гостро сприймає означені проблеми, адже вважає їх перешкодами для власного гідного майбутнього життя. І тут збільшується навантаження на викладача як на особу, яка не просто має надати інформацію, навчити критично оцінювати інформацію та простежувати причинно-наслідкові зв'язки, а й виховувати небайдужість до загальносуспільних проблем. Боротьба з особистісним егоїзмом, співпричетність до проблем суспільства, сформована громадянська відповідальність до рівня волевиявлення надасть в перспективі державі можливість подолання негативних явищ. Питання духовного розвитку учнівської молоді нерозривно пов'язані з процесом формування таких духовних чеснот, як: віра, надія, любов, доброчесність, сумління, співпричетність. Базовою ж вважаємо небайдужість, оскільки вона стає мотивацією до навчання, прийняття норм моралі та права, залученості до громадських справ та волевиявлення.

Дослідники Г. Ващенко, О. Вишневський, Ю. Завалевський, П. Ігнатенко, В. Поплужний визначили основні громадянські цінності, які мають виховувати педагоги у молодого покоління, а саме: пріоритет

соціальної гармонії над класовою, відстоювання соціальної і міжетнічної справедливості, суверенітет особи, рівність можливостей, повага до виборів як до головного механізму демократії, повага до демократично обраної влади, перевага ідеї громадянськості над ідеєю влади; культура соціальних і політичних стосунків, повага до власності своєї і державної, рівність громадян перед законом, пошана до закону, самовідповідальність, шанобливе ставлення до національно-культурних цінностей інших народів, толерантність по відношенню до чужих, відмінних від власних поглядів, не суперечних щодо загальнолюдських і національних цінностей; права людини – на життя, власну гідність, безпеку, приватну власність, право на свободу думки, самовираження, волевиявлення, на вибір конфесії, участь у політичному житті, обов'язки, що є наслідком прав і свобод інших людей; готовність до захисту індивідуальних прав і свобод; пошана до національно-культурних вартостей інших народів. Громадянські цінності як базові цінності демократичного суспільства ґрунтуються на визнанні рівності всіх людей і знаходять своє втілення в демократичному суспільстві та в житті громад, що визнають принципи демократії. Означені цінності, як і взагалі цінності, виконують ряд важливих функцій, формуючи не тільки певні аксіологічні орієнтації, а і мотив як внутрішню рушійну силу до громадянської діяльності [199, с. 92; 151].

Своєрідним фундаментом суспільного і державного будівництва, ідеологічним підґрунтям його життєздатності стає виховання патріотизму у молодого покоління. Перераховані якості надають молодій людині почуття причетності до своєї Батьківщини та народу, органічної залученості в її соціально-політичну структуру, співпричетності, готовності до самопожертви задля її процвітання.

Дослідник І. Ярулін визначає громадянську відповідальність як цілісну інтегративну якість особистості, що виникає в результаті громадянського виховання. Громадянська відповідальність охоплює повагу до органів влади, патріотизм, прагнення до миру. Вона поєднує почуття особистої гідності та

дисциплінованість з можливістю регламентувати власну внутрішню свободу [316].

Громадянська відповідальність визначає соціально-діяльнісний потенціал особистості, що характеризується:

- готовністю та здатністю виконувати свої громадянські обов'язки;
- прагненням до самоствердження в соціально-значущій діяльності;
- вмінням вільно обирати вид діяльності, реалізовувати власну місію в суспільстві, самовдосконалюватися;
- вмінням бути прикладом для наслідування, мати визначні лідерські якості.

Розглядаючи проблему формування громадянської відповідальності в учнівської молоді в умовах становлення профільного навчання, розуміючи важливість життєвої активності здобувачів освіти, можемо виділити наступні її елементи:

- вмотивованість (усвідомлення і аргументація для себе, прагнення дії);
- знання та переконання (оволодіння базовою інформацією, можливість надання оцінки процесам);
- ставлення та толерантність (формування власного ставлення до явищ та процесів, готовність приймати позицію інших, шукати компроміси, шляхи порозуміння);
- дії та вчинки (готовність виконувати доручення, брати участь у реалізації соціальних проєктів, діяльності органів учнівського самоврядування, співпраці з громадським та державними установами; виконання своїх громадянських обов'язків з відчуттям беззаперечної поваги до законів та державних органів влади);
- волевиявлення (усвідомлення значущості власної ролі в житті суспільства, прагнення поділитися набутими знаннями та досвідом, стати ініціатором заходів та змін).

Основним елементом, при формуванні елементів є небайдужість - розуміння співпричетності до явищ і процесів, історичного та культурного

минулого власного народу, турботливого ставлення до себе та оточуючих, держави та світу в цілому.

Освітня галузь сьогодні знаходиться на перехідному етапі в рамках реалізації Концепції «Нова українська школа». Якщо раніше вступ до гімназій і ліцеїв проходив на конкурсній основі і заклади освіти мали змогу бачити серед своїх вихованців особистостей з достатнім та високим рівнем знань, сформованим баченням власного майбутнього та вираженою мотивацією до дії, то сьогодні конкурсний відбір до закладів III ступеню освіти скасовано. На вчителя покладається відповідальність за активізацію громадянської позиції здобувача освіти, поглиблення його знань з історії та культури власного народу, формування почуття патріотизму та громадянської відповідальності.

У ході дослідження було проаналізовано нормативну базу щодо організації освітнього процесу в таких закладах, як: Криворізька спеціалізована школа I – III ступенів № 71, Криворізький Покровський ліцей, Криворізька гімназія № 46, Криворізькі загальноосвітні школи № 111 та № 121, Гірничо-електромеханічний коледж ДВНЗ «КНУ», Автотранспортний коледж ДВНЗ «КНУ». У статутах закладів, освітніх програмах та річних планах роботи приділяється увага громадянському та національно-патріотичному вихованню.

Порівнявши освітні програми закладів, можемо відзначити, що заклади освіти профільного спрямування мають можливість акцентувати увагу на громадянському вихованні за рахунок курсів за вибором та факультативів, збільшенню навчальних годин на базові предмети. У даному випадку переважає теоретична складова. Так, Статут Криворізького Покровського ліцею визначає одними з головних завдань роботи закладу: виховання поваги до родини, народних традицій і звичаїв, шанобливого ставлення до державної мови, національних цінностей українського та інших народів; виховання в здобувачів освіти до поваги законів та формування відповідальності щодо їх дотримання, державної символіки, громадянських

прав і свобод, почуття власної гідності; формування та розвиток активної особистості зі сформованою громадянською позицією, особистості, що здатна професійно самовизначитися.

Щодо коледжів, то пріоритетом їхньої діяльності є підготовка кваліфікованого фахівця, здатного посісти гідне місце в соціальній структурі. Громадянське виховання відбувається через практичну діяльність, піднесення авторитету власної спеціальності, поваги до праці. Залучення студентів до творчих конкурсів, змагань, наукової діяльності в царині громадянської освіти залишається мінімальним.

Заклади освіти I – II ступенів обов'язково в своїх Статутах та освітніх програмах передбачають реалізацію наскрізної змістовної лінії «громадянська відповідальність», приділяють увагу національно-патріотичному та громадянському вихованню. Проте можливості закладів обмежені в порівнянні, наприклад, із закладами нового типу.

Отже, можна стверджувати, що робота з формування громадянської відповідальності в умовах профільної освіти має бути багатоплановою та з використанням глибинних знань вікової психології, особливостей фізіологічного індивідуального розвитку особистості. Сприятиме цьому в рамках підготовки до майбутньої професійної діяльності впровадження різноманітних форм та методів роботи, використання варіативної та інваріантної освітньої складової (передбаченої профільною освітою) при постійному педагогічному супроводі. Результатом практичної реалізації педагогічного супроводу в рамках профільної освіти є особистість, яка приймає загальнолюдські моральні цінності, характеризується здатністю самостійно здійснювати свою навчальну та професійну діяльність, спираючись на почуття громадянського обов'язку, людинолюбства, толерантності, справедливості, здатна до самовизначення та самореалізації.

Висновки до розділу 1

Досліджуючи еволюцію розвитку понять «громадянство» та «громадянська відповідальність», слід звернути увагу на твори Аристотеля, Платона, Протагора, Сократа, Солона, Демосфена, Тертуліана. Певну відповідальність особи перед суспільством передбачали закони Хамурапі, статті «Золотої булли» та «Руської правди» Ярослава Мудрого, інші збірники Стародавнього світу та Середньовіччя. Актуальним означене питання було й для священних релігійних книг, вчень Лао Дзи, Конфуція, Сіддгартхи Гаутами. З посиленням впливу католицької церкви в Європі для пояснення законів життя та з метою примирення з власною долею поширюються ідеї Аврелія Августина, Іоанна Солберійського, Томи Аквінського, Марсілія Падуанського, тощо. Вагомий вклад у становлення понять «громадянство», «громадянська відповідальність» зробили мислителі французького просвітництва. Боротьба за демократичні цінності, яка набула революційної форми наприкінці XVIII ст., стала поштовхом до розвитку філософської та правової думки, розвитку правосвідомості громадян. Для українського народу визначним стало XIX ст. Національно-культурне відродження збагатило нас спадщиною М. Костомарова, П. Куліша, Т. Шевченка, Б. Грінченка, М. Драгоманова та ін. Враховуючи багатовікове поневолення українського народу, існування кріпосного права, імперська політика пригнічення національної культури, навчили українців цінувати свободу, боротися за свої демократичні права. Формування багатопартійності наприкінці XIX – початку XX ст. дало можливість відобразити національну ідею у вигляді програмних документів партій, праць вчених та громадських діячів. За часів перебування України у складі Радянського союзу питання громадянства підіймалося виключно в контексті всесоюзного значення, громадянська освіта сприяла полікультурності та асиміляції народів. Лише після відновлення незалежності 1991 року питання виховання громадянської відповідальності стає знов актуальним, його дослідженню приділяють увагу та сприяють популяризації.

Звернення до національного історичного досвіду, впровадження принципів громадянської відповідальності до політичного, економічного та культурного життя українського суспільства протягом століть сприятиме не лише професійному зростанню, формуванню соціальної свідомості, а й патріотичному вихованню молоді.

В результаті опрацьованої літератури та вивчення вітчизняного та закордонного досвіду громадянського виховання можемо стверджувати, що виховання активного свідомого громадянина є пріоритетом освітньої галузі в більшості країн. Моральні засади та демократичні цінності людства покладено в основу освітніх програм та міжнародних угод.

Фундаментальною підвалиною громадянської освіти є правопросвітницький компонент, що має забезпечити молодь необхідною базою знань для всебічного й повного розуміння нормативно-правової системи держави, усвідомлення важливості прав і свобод громадянина, шанобливе ставлення до органів державної влади, форми та шляхи захисту власних прав і свобод, потенційної реалізації професійних та творчих планів.

Здобувач освіти має не лише усвідомлювати власну соціальну роль, позитивно сприймати відповідні цій ролі суспільні обов'язки, а й виробити в собі чітко окреслене відчуття співпричетності, емпатії, небайдужості до проблем спільноти і держави, що в підсумку стане запорукою стійкої потреби потреби в активному волевиявленні, участі у самоврядуванні, реалізації соціально значущих проектів.

З метою формування громадянської відповідальності закордонні заклади освіти багато роблять для організації спеціального освітнього середовища, у якому значно посилено громадянську складову шляхом якісних трансформацій освітніх програм та планів та активізації позааудиторної роботи. Така діяльність найтісніше корелює із розвитком громадянської активності та навичок критичного мислення у здобувачів освіти та викладацького колективу, полікультурною освітою, формуванням громадянських цінностей. Слід зауважити, що свобода думки, ціннісні

орієнтири чи заангажованість освітньої системи прямо залежать від форми правління в державі.

Розвиток громадянської освіти та громадянського виховання в багатьох країнах стає базисом, в рамках якого відбувається формування громадянських компетентностей здобувачів освіти, формування громадянської відповідальності та активної життєвої позиції, профорієнтаційна робота.

Україна, як демократична держава, при формуванні нормативно-правового забезпечення освітньої галузі робить акцент на патріотичному та громадянському вихованні, що забезпечується рядом дисциплін з варіативною та інваріантною складовою, курсами за вибором, факультативними програмами, реалізації наскрізної змістовної лінії «громадянська відповідальність», можливістю співпраці закладів освіти з державними та недержавними право освітніми організаціями та установами. В основу покладено сприяння розвитку в учнівської молоді критичного мислення, незалежність поглядів, раціональне обґрунтування власної точки зору. Проте слід відзначити, що робота з формування громадянської відповідальності в багатьох закладах освіти носить лише декларативний характер, немає ретельно підготовленої, структурованої програми її реалізації та готового до впровадження позитивних змін викладацького складу.

Профільне навчання є одним із видів диференційованого навчання, яке було в центрі наукового інтересу відомих педагогів, психологів, філософів, учителів-практиків. Профілізація закладів освіти забезпечує можливість використовувати освітні програми для формування громадянської відповідальності, поглиблення академічних знань з базових предметів, розвитку компетентностей, необхідних у майбутній професійній діяльності.

РОЗДІЛ 2. МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ В УМОВАХ ПРОФІЛЬНОГО НАВЧАННЯ

2.1. Сутність і структура поняття «громадянська відповідальність старшокласників»

Соціально-економічні та політичні процеси, які нині відбуваються в Україні, потребують виховання активного, відповідального громадянина. Виховання такого громадянина – одне з основних завдань освітньої галузі. Справжній громадянин не повинен бути байдужим до проблем власного народу та держави. Допомогти здобувачеві освіти усвідомити та прийняти власну соціальну роль, зрозуміти значущість власних дій та бездіяльності, розвинути громадянські компетентності молоді – пріоритетна задача освітян України.

Проблема громадянського виховання широко розглядається в науковій літературі. Загальні теоретико-методологічні засади виховання громадянина визначали І. Бех, Е. Голобородько, А. Євсюков, В. Оржеховська, А. Сухомлинська та ін. У поле зору дослідників потрапляли різноманітні об'єкти наукового пізнання в царині громадянського виховання, а саме: громадянська позиція, громадянські цінності, громадянська активність, громадянськість, тощо. Проте питання формування громадянської відповідальності в умовах підготовки до майбутньої професійної діяльності не було розкрито і потребує детального вивчення.

Отже, завданням нашого дослідження вважаємо: на основі наукової літератури визначити зміст, критерії, показники та рівні громадянської відповідальності у молоді в умовах підготовки до майбутньої професійної діяльності з метою побудови програми емпіричного дослідження.

На основі тверджень науковців, представлених у додатку А, можемо стверджувати, що досить жваво ведуться дискусії щодо змісту понять «відповідальність» та «громадянськість».

У дослідженні Г. Горак здійснено теоретичний науково-літературний аналіз категорій відповідальності та громадянської відповідальності, який доводить, що друга категорія є відображенням першої та несе особистісний характер. Співвідношення цих категорій подано в табл. 2.1. [66].

Таблиця 2.1.

Співвідношення категорій «відповідальність» і «громадянська відповідальність»

Категорія «відповідальність»	Категорія «громадянська відповідальність»
<ul style="list-style-type: none"> • риса характеру; • внутрішньо прийнята необхідність додержання правил, вимог тощо; • ідеальне уявлення, моделювання суб'єктом відповідальної ситуації, її меж і рівня складності, а потім - практичне здійснення; • внутрішня потреба, обов'язок, самоконтроль; • не передбачає зовнішнього контролю; • передбачає надійність, впевненість, довіру; • відповідальна людина знає, що робить, і передбачає наслідки своїх дій; • прийняття особистістю на себе вирішення завдань у цілому, а не окремих їх ланок; • попередження негативних наслідків; • потреба знайти найкращі умови, оптимальні для виконання вимог; • впевненість особи у своїх силах; • відповідальність гарантує собі певний ступінь незалежності, самостійності, волі; • узгодження необхідності з бажаннями та потребами особистості. 	<ul style="list-style-type: none"> • найзагальніша властивість особистості; • утворення свідомості та самосвідомості; • інтегровані психічні функції; • доповнює такі компоненти, як когнітивний, емоційно-мотиваційний, поведінково-вольовий, морально-духовний; • показник особистісної зрілості людини; • моральна саморегуляція; • вдосконалення себе як громадянина країни; • це передумова громадянської самореалізації; • складні структурні компоненти й механізми особистості, які взаємодоповнюються між собою та надають стійкості її поведінці.

Дослідниця О. Фурман (Гуменюк) присвятила ряд наукових праць у галузі психології дослідженню становлення громадянської відповідальності [74; 75; 76; 77; 290]. Авторка визначає базові передумови становлення громадянської відповідальності [290, с. 70-71], які подано у рис. 2.1. Серед них виділено:

1. Громадянське суспільство сприяє такій організації життєдіяльності кожного громадянина, яка гарантує максимально повну міжсуб'єктну взаємодію;
2. Громадянська свідомість – спосіб відображення об'єктивної дійсності, що допомагає суб'єкту орієнтуватися у політичному середовищі та відіграє регулятивну функцію;
3. Громадянська самосвідомість має особистісний характер, формує розуміння загальних потреб через індивідуальні;
4. Громадянська відповідальність - риса особистості, яка надає можливість внутрішнього індивідуального зростання бути співпричетним до життя держави та суспільства.

1 – Громадянське суспільство:

спільнота людей, котрі беруть участь у формуванні органів державної влади, впливають на визначення політики держави, здійснюють над нею контроль, керуються як ідеологічними, так і буденними мотивами

2 – Громадянська свідомість:

спосіб ставлення до системи громадянських цінностей, що регулює різні форми активності (поведінка, діяльність, спілкування, вчинки тощо)

4 – Громадянська відповідальність:

найзагальніша властивість особистості, у котрій інтегровані утворення свідомості та самосвідомості, а також взаємопоєднані такі компоненти, як когнітивний, емоційно-мотиваційний, поведінково-вольовий, морально-духовний

3 – Громадянська самосвідомість:

усвідомлення себе як носія громадянських вартостей та ставлення до себе як суб'єкта цих цінностей, котрий активно їх обстоює у процесі суспільного життя

Рис. 2.1. Передумови становлення громадянської відповідальності

(за О. Фурман)

Слід також розрізняти подвійний зміст громадянської відповідальності: один буде відображати відповідальність конкретної особи перед суспільством, державою (визначено вище), інший є індикатором реалізації

колективного обов'язку як перед суспільством і державою в цілому, так і перед окремим громадянином. Тобто громадянська відповідальність, як і саме поняття «громадянство», передбачає взаємопов'язаність, взаємний зв'язок окремої особистості та соціуму, що ґрунтується на морально-правових нормах та скеровується вектором розвитку держави.

Сам факт громадянської відповідальності говорить про співіснування людини з суспільством, державою. Відповідальність стає вимогою часу та історії, що гарантує мирний розвиток людства. Дослідниця громадянської відповідальності в царині психології М. Актаєва [4, с. 44] говорить про існування означеного феномену у двох аспектах: проспективному та ретроспективному. У проспективному аспекті науковець розглядає громадянську відповідальність як один з внутрішніх регуляторів поведінки людини, що характеризується усвідомленням власного обов'язку та його дотриманням. Ретроспективний аспект передбачає відповідальність за свої неконструктивні дії чи бездіяльність, намагання нейтралізувати, подолати їх негативний вплив. Надзвичайно важливим є розуміння того, що громадянська відповідальність не є вродженою якістю особистості, а виховується відповідно до запитів суспільства та тенденцій розвитку держави.

О. Фурман у 2015 році було запропоновано психологічну типологізацію відповідальності та її сутнісних ознак [290, с. 76], представлених на рисунку 2.2.

Ознаки відповідальності, вважає дослідниця, формуються в контексті певної культури, яка впливає на політичні, соціально-економічні, культурні різновиди суспільної поведінки через їхні Я-концепції. Саме культура формує, обмежує та водночас зумовлює становлення власного Я. Сучасне суспільство підтримує прагнення до самовираження, самобутність Я. Надзвичайно цінується вміння відстоювати власну точку зору, не підкорятися запитам та очікуванням суспільства.

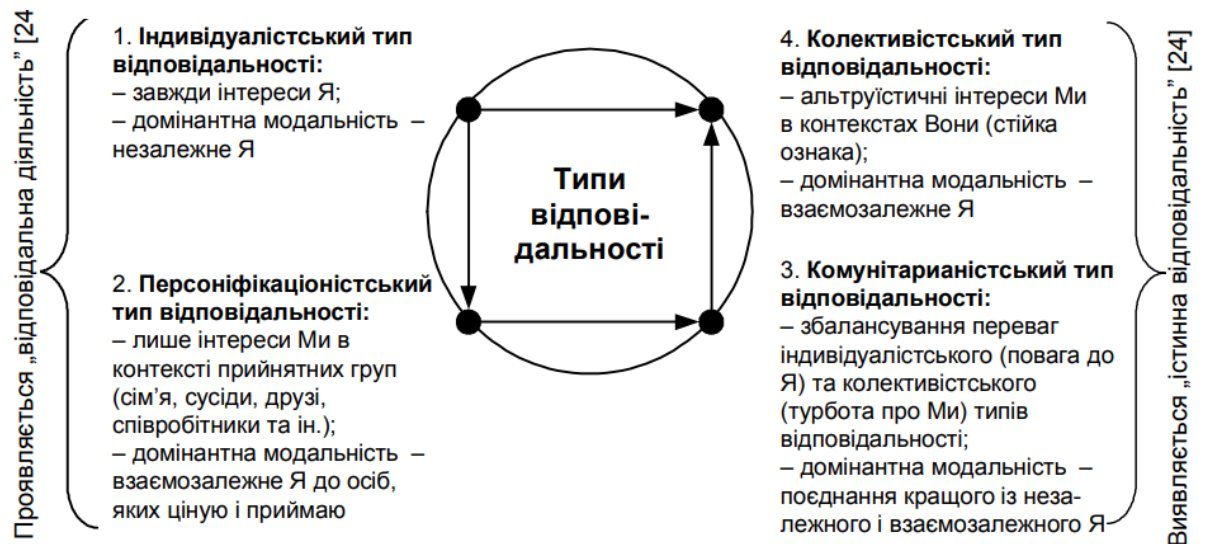

Рис. 2.2. Типи відповідальності та їх сутнісні ознаки

(за О. Фурман)

Враховуючи тенденції розвитку суспільства, стає очевидною значущість виховання громадянської відповідальності саме у підлітків, оскільки цей вік дозволяє попередньо набуті моральні цінності, отримані знання з історії та культури власного народу спрямувати у конструктивне русло, правильно розставити соціальні та громадянські пріоритети. В. Сухомлинський також стверджував, що саме підліток є найбільш чутливим до сприйняття та засвоєння моральних норм [266]. К. Мудзибаєв вважає підлітка рівноправним та вагомим суб'єктом комунікації між поколіннями, здатним брати на себе відповідальність за свої рішення та вчинки [185]. Б. Волков підкреслює, що підлітковий вік характеризується розвитком морального самоконтролю [56, с. 3-8].

У своїх дослідженнях І. Сопівник було представлено структуру громадянської відповідальності відповідно до рівнів [257, с. 80]. На рівні вмотивованості виникає усвідомлена потреба засвоєння основних знань, ідентифікація себе та потреб приналежності до певної соціальної та етнічної групи, вмотивованість суб'єкта до дії; На рівні пізнання передбачено: правова обізнаність; політичні, економічні, культурні та історичні знання; розуміння та прийняття моральних та громадянських цінностей.

Громадянська позиція, повага до державних символів та цінностей є складовими рівня ставлень та почуттів. Найвищий, поведінковий рівень передбачає свідомий патріотизм та відповідальність перед суспільством.

За основу власного дослідження взято класифікацію І. Сопівник, проте вважаємо за доцільне її доповнити та видозмінити. На нашу думку, громадянська відповідальність на найвищому щаблі сформованості має спонукати людину до активної громадської діяльності, залученості до місцевого самоуправління, здатності перебрати на себе лідерські функції щодо організації позитивних демократичних змін у суспільстві. На попередньому етапі особистість може здійснювати дії, що мають позитивний характер для розвитку суспільства та держави, проте до їх виконання людину можуть спонукати треті особи. Волевиявлення ж є усвідомленою, самостійною дією, що реалізується людиною за власним бажанням та внутрішньою особистою потребою. А значить, саме волевиявлення є відображенням найвищого розвитку активної громадянської позицій та громадянської відповідальності. елементи громадянської відповідальності представлено на рисунку 2.3.

Рис. 2.3. Елементи громадянської відповідальності.

Вважаємо за необхідне акцентувати увагу на вихованні небайдужості на кожному з етапів запропонованої структури. Під небайдужістю розуміємо

вияв інтересу до потреб ближнього, розуміння власної співпричетності до поточних подій, проблем культури, історії, державотворення власного народу, прагнення покращити рівень політичного, соціально-економічного та культурно-релігійного розвитку держави та світу. Саме небайдужість покладено в основу морально-етичних норм людства. Вона є рушійною силою історії. Вона відкриває шлях до співпричетності, порозуміння, толерантності, надає сили та мотивацію до дії.

Розвиток громадянської відповідальності обов'язково передбачає суб'єктність, перед яким і несе обов'язок особистість. Чим сильніший зв'язок між людиною та суб'єктом, тим бажанішим і ретельнішим буде виконання відповідальних дій. Серед суб'єктів можна визначити конкретну особу, колектив, етнос, державу чи навіть людство в цілому. Усвідомлення власної соціальної ролі та причетність до суб'єкта (або одразу декількох), небайдужість до його рівня соціально-економічного забезпечення, історії, перспектив розвитку стають мотивацією до дії.

Дослідники М. Боришевський, Т. Яблонська обґрунтували й виокремили критерії сформованості громадянської свідомості особистості, в основі яких лежать громадянські цінності:

- обсяг представленості у свідомості громадянських цінностей. Міра здатності усвідомлено піддавати їх категоризації, осмисленню їхньої сутності і сенсу у життєдіяльності людини, активне, зацікавлене особисте ставлення до громадянських цінностей;
- міра ідентифікації себе з такими цінностями, усвідомлення себе як суб'єкта, носія громадянських цінностей, прийняття цінностей як суб'єктивно значущих, власних орієнтирів, їх регуляторний вплив на реальну поведінку людини;
- володіння конкретними засобами саморегуляції поведінки згідно зі змістом особисто значущих громадянських цінностей;
- здатність активно відстоювати громадянські цінності в реальних життєвих ситуаціях [31]

Так, К. Чорна, здійснюючи аналіз громадянської самосвідомості, виокремила ряд ключових позицій:

- розуміння вертикалі органів державної влади та їх обов'язків, визначення векторів політичної системи; повагу до законодавства та дотримання його норм; активну участь у житті громади; навички конструктивного діалогу та відстоювання власної позиції;
- особисту відповідальність за екологічну безпеку та збереження природних ресурсів; засудження зневажливого ставлення до природи; усвідомлення потреби та діяльність, спрямована на подолання глобальних екологічних проблем – планетарне мислення;
- повагу до цивілізації; розуміння світу як різноманітної, цілісної системи держав, які щоб жити, мусять мирно співіснувати; гуманізацію міжнародних відносин, їх олюднення, витіснення «образу ворога» і висунення головним пріоритетом у політичному житті людиноцентризму;
- ознайомлення з історією, культурою, економікою, традиціями, особливостями національного характеру народів нашої держави; повагу до прав і національної незалежності великих і малих народів; усвідомлення того, що всі народи мають право вирішувати свою долю вільним волевиявленням; культуру міжнаціонального спілкування;
- підготовку особистості до гендерної, національної та релігійної рівності;
- культуру поведінки; виховання високих моральних якостей та чеснот;
- ініціативність, готовність до соціальної творчості, підприємництва, конкурентоздатність, розуміння економічних проблем суспільства;
- соціальну адаптацію, соціальну доброзичливість, навички сучасного, толерантного суспільного життя, готовність шукати компроміси заради соціального миру;
- самопізнання, самоусвідомлення, самовдосконалення, самореалізацію [299, с. 32].

Таким чином, на нашу думку, *громадянська відповідальність* – *особистісне утворення, що відображає рівень сформованості:*

- *індивіда, як соціальної істоти;*
- *особистості, що поділяє моральні, етнічні та культурні цінності власного народу, небайдужої до проблем суспільства, прагне самореалізації в рамках державної стратегії розвитку;*
- *громадянина, який усвідомлює свої дії та/або бездіяльність, готового до виконання своїх громадянських обов'язків та реалізації громадянських прав, здатного до волевиявлення;*
- *здобувача освіти, який прагне реалізації власних професійних компетентностей та піднесення авторитету власної держави на міжнародній арені.*

Оскільки у понятті «громадянська відповідальність» відображено сутнісні характеристики індивіда, особистості, громадянина та здобувача освіти, вважаємо за доцільне дати окреме визначення для учнівської молоді.

Виходячи з вищезначеного, можемо визначити *громадянську відповідальність учнівської молоді як властивість деліктоздатної особистості, яка усвідомлює своє місце в соціумі, адекватно оцінює свої особистісно-професійні потенції та амбіції, потребує реалізації власних здібностей через професійну суспільно-корисну діяльність в рамках загальної стратегії розвитку держави, прагне до реалізації правомірних потреб суспільства та захисту демократичних цінностей і свобод.*

Отже, громадянська відповідальність передбачає обов'язкову наявність суб'єкта. При цьому людина й сама може виступати суб'єктом, адже на неї буде поширюватися відповідальність інших. Серед основних якостей, які сприяють вихованню громадянської відповідальності, слід відзначити духовність, моральність, ерудицію, правову обізнаність, шанобливе ставлення до етнічних цінностей тощо. Проте вважаємо, що базовою є саме небайдужість, яка забезпечує максимальне занурення особистості в історію, традиції, цінності власного народу, виховання співпричетності, активну

громадянську позицію та бажання реалізуватися в соціумі. Небайдужість особи до свого оточення, проблем соціуму та держави в цілому, екологічних та економічних проблем, є запорукою прийняття людиною власної активної громадянської позиції, формує внутрішню потребу до волевиявлення, реалізації себе як спеціаліста та громадянина.

Подальший розвиток дослідження вбачаємо у визначенні особливостей формування громадянської відповідальності серед здобувачів освіти.

2.2. Педагогічні умови формування громадянської відповідальності учнівської молоді в умовах підготовки до майбутньої професійної діяльності.

Тлумачний словник української мови подає визначення умови як «необхідної обставини, яка робить можливим здійснення, створення, утворення чого-небудь або сприяє чомусь» [195, с. 632]. Філософи під умовами мають на увазі зовнішні обставини, які детермінують появу певного явища, результату цілеспрямованої діяльності [208]. Отже, без наявності таких обставин бажане явище виникнути не може. Оскільки ми розкриваємо зміст поняття «педагогічні умови», то логічним є твердження, що йтиметься про обставини, пов'язані з організацією освітнього процесу у закладі з тим зовнішнім освітнім середовищем, у якому відбувається пізнавальна, навчальна, науково-дослідницька і виховна діяльність учнівської молоді, спрямована на розвиток їхньої світоглядної культури, формування в неї компетентностей, що забезпечують підготовку до майбутньої професійної діяльності.

Під педагогічними умовами розуміємо зовнішні обставини, що здатні забезпечити ефективне функціонування та розвиток освітнього процесу, з дотриманням чіткої організації. Організація розуміється як процес

досягнення визначеності в зовнішніх і внутрішніх відносинах систем, необхідної для забезпечення стійкості систем у змінному середовищі проживання [102].

Тлумачний словник надає слову «умова» декілька значень:

- 1) необхідна обставина, що уможливорює здійснення, створення, утворення чого-небудь;
- 2) обставини, особливості реальної дійсності, за яких відбувається або здійснюється щонебудь [43, с. 1506].

Словник-довідник з професійної педагогіки визначає «педагогічні умови» як обставини, від яких залежить та за яких відбувається цілісний продуктивний педагогічний процес, що опосередковується активністю особистості [228, с. 143]

Л. Карпенко пропонує власну дефініцію [144, с. 326] умови як середовища, в якому перебувають і без якого не можуть існувати.

Б. Авдєєв наголошує на тому, що умови – це певні обставини, детермінуючі наявність чи трансформацію чого-небудь, зумовленого ними [2, с. 43].

У працях Н. Бухлової поняття «умови» визначено як сукупність соціально-педагогічних і дидактичних фактів, що впливають на навчальний процес та дають можливість ним керувати [35, с. 4].

Погоджуємося з думкою, що педагогічні умови – це особливості організації освітнього процесу у закладі, що обумовлюють результативність розвитку компетентностей у здобувачів освіти, забезпечують ефективність роботи; фактори, від яких залежить ефективність процесу навчання

Аналіз психолого-педагогічної літератури надав можливість встановити, що проблема підготовки до майбутньої професійної діяльності була у центрі наукового інтересу представників педагогіки, психології і дидактики: А. Алексюка, С. Батишева, В. Беспалько, В. Журавльова, Е. Зеєра, І. Зимньої А. Маркової, І. Підласого, В. Радула, Дж. Равена, В. Серікова, В. Сластьоніна, А. Хуторського, та ін. Проте, незважаючи на вагомий науковий

результати цих досліджень, поза увагою дослідників залишилася проблема формування громадянської відповідальності учнівської молоді в умовах реформування профільної освіти, підготовки учнівської молоді до майбутньої професійної діяльності.

Аналіз досліджень та результати експертного опитування дали можливість виокремити такі педагогічні умови, які мають сприяти формуванню громадянської відповідальності учнівської молоді в умовах підготовки до майбутньої професійної діяльності. *Такими умовами є: 1) формування в учнівської молоді мотивів громадянської поведінки, засвоєння ними знань про демократичні цінності, громадянські права й обов'язки; 2) забезпечення інтеграції профільних предметів як підґрунтя готовності працівників освіти до формування громадянської відповідальності в учнівської молоді; 3) використання інноваційних технологій навчання як засобу формування громадянської відповідальності учнівської молоді в умовах підготовки до майбутньої професійної діяльності.*

Обґрунтуємо виділені педагогічні умови та покажемо шляхи їх забезпечення.

Першою та базовою педагогічною умовою є *«формування в учнівської молоді мотивів громадянської поведінки, засвоєння ними знань про демократичні цінності, громадянські права й обов'язки».*

Мотивація – загальнонаукове поняття, яке визначає вектор активності особистості. Вона детермінує певні співвідношення динамічного та змістовного аспектів діяльності і поведінки. Ефективність діяльності, у свою чергу, визначається: по-перше, спрямованістю мотивів, їхнім змістом; по-друге, рівнем активності, напруженості мотивів відповідного змісту, що загалом становить своєрідність мотивації особистості майбутнього фахівця.

Мотиваційний компонент діяльності людини надзвичайно потенційний. Дослідження у сфері психології свідчать, що мотиваційна сфера особистості більш динамічна, ніж пізнавальна та інтелектуальна. Проте така динамічність має позитивні та негативні сторони. Якщо нею не

управляти, то може мати місце регрес мотивації і втрата дієвості особистості [123, с. 77-78].

З психологічної точки зору, під мотивом розуміють внутрішню інтенцію індивіда до певного виду активності (спілкування, діяльність, поведінка), пов'язану із задоволенням певних потреб. Мотивами можуть бути й ідеали, інтереси особистості, переконання, соціальні установки, цінності тощо.

На думку М. Морозової, мотив – це спонукання до діяльності, пов'язані із задоволенням різноманітних потреб суб'єкта; сукупність зовнішніх або внутрішніх умов, що спричиняють його активності і визначають його спрямованість [184].

У своєму дослідженні Х. Хекхаузен виокремлює такі основні ознаки мотивації:

- існує стільки різних мотивів, скільки є змістово еквівалентних класів відносин «індивід – середовище»;
- мотиви формуються у ході індивідуального розвитку особистості як відносно стійкі аксіологічні диспозиції;
- люди відрізняються за індивідуальним проявом (характер, сила) певних мотивів; кожній групі людей властиві різні ієрархії мотивів;
- поведінкова модель людини в конкретно обраний момент часу мотивується не спонтанними або всіма можливими її мотивами, а тим із найвищих мотивів ієрархії (найсильнішим), який за цих умов тісніше за інші пов'язаний із перспективою досягнення (або неможливістю досягнення) цільового результату;
- мотив залишається дієвим, доки не досягнуто цільового стану відповідних відносин «індивід – середовище» або нові умови ситуації не надають іншому мотивові значення домінуючого;

- спонукання до дії певним мотивом (мотивація) є результатом вибору між різними можливими діями та їхніми наслідками, тобто мотивація зумовлює цілеспрямованість дій;
- мотивація не є суцільним процесом, який рівномірно, від початку до кінця, пронизує поведінку або діяльність; на різних її сферах діють різні психічні процеси, що забезпечують функцію саморегуляції (зважування можливостей досягнення бажаних результатів, оцінювання наслідків тощо);
- від мотивації залежить вибір варіанта сприймання, розумових операцій, інтенсивність і наполегливість дій у досягненні результатів [цит за 148, с. 230].

Слушною є думка В. Асєєва, який зазначає, що мотивація містить усі види інтенцій особистості: мотиви, потреби, інтереси, прагнення, цілі, ідеали тощо, де в найширшому розумінні мотивація іноді визначається як детермінація поведінки загалом [12, с. 7].

Вважаємо ключовою для всіх мотивів особистості наявність потреб різного виду: біогенних, психогенних, соціогенних. Потреба – це рушійне джерело активності людини, спрямованої на її задоволення, яке супроводжується суб'єктивним потягом до насолоди або, навпаки, відсторонення від відчуття неприємності [11]. Дослідники виокремлюють багато видів потреб, які диференціюються за різними критеріями, зокрема такими, як значущість для життя й розвитку суб'єкта (мотиви, що відповідають базовим потребам, і самостійні мотиви особового розвитку), соціальна адекватність мотивації (нормативні, бажання, заборонені мотиви тощо), місце в ієрархії потребо-мотиваційної сфери (мотиви сенсоутворювальних видів діяльності та підлеглі їм – мотиви-стимули, які спонукають до дій у конкретних ситуаціях) [295].

Відправною точкою формування мотивів відповідальної поведінки учнівської молоді вважаємо формування небайдужості: до оточуючих людей, подій, що визначають вектор політичного та соціального життя, світових

тенденцій. Формування небайдужості від сприйняття моральних цінностей, дотримання демократичних прав і свобод до особистісної потреби у волевиявленні є запорукою активної участі громадян у житті суспільства, прагненні якомога повніше реалізувати свій творчий та професійний потенціал на благо держави.

Згідно з теорією А. Маслоу, існує п'ять базових типів потреб (фізіологічні, безпеки, соціальні, успіху, самовираження), які у своїй ієрархії детермінують поведінку особистості. Учений доходить до висновку, що потреби вищих рівнів не трансформуються у мотиви людської активності до тих пір, доки не задоволені (хоча б частково) потреби нижчого рівня. Проте запропонована А. Маслоу ієрархічна структура потреб не є абсолютною та незмінною. Узявши за основу класифікацію потреб А. Маслоу, Д. Маккеланд доповнив її потребами влади, успіху та приналежності.

Отже мотив реалізовувати свої громадянські права та демонструвати відповідальну поведінку стане потребою лише в тому випадку, якщо людині показати кінцеву мету – співучасть у житті демократичної держави та можливість реалізації свого творчого потенціалу у майбутній професії, перспективи кар'єрного зростання та економічної стабільності. Запорукою цього має стати особлива увага до питань громадянської освіти, залученості молоді до реалізації соціальних проектів та готовності самих викладачів до формування позитивних мотивів громадянської відповідальності у молодого покоління.

На рисунку 2.4. представлено експлікацію формування відповідального громадянина, відповідно до якої засобами формуючих впливів у особистості формується почуття співпричетності, небайдужості до проблем тих же суспільства та держави. Саме через взаємодію формуючих впливів з особистістю відбувається усвідомлення та прийняття нею своєї соціальної ролі. Це стає першим кроком до усвідомлення своїх обов'язків перед своїм народом, розуміння власної значущості.

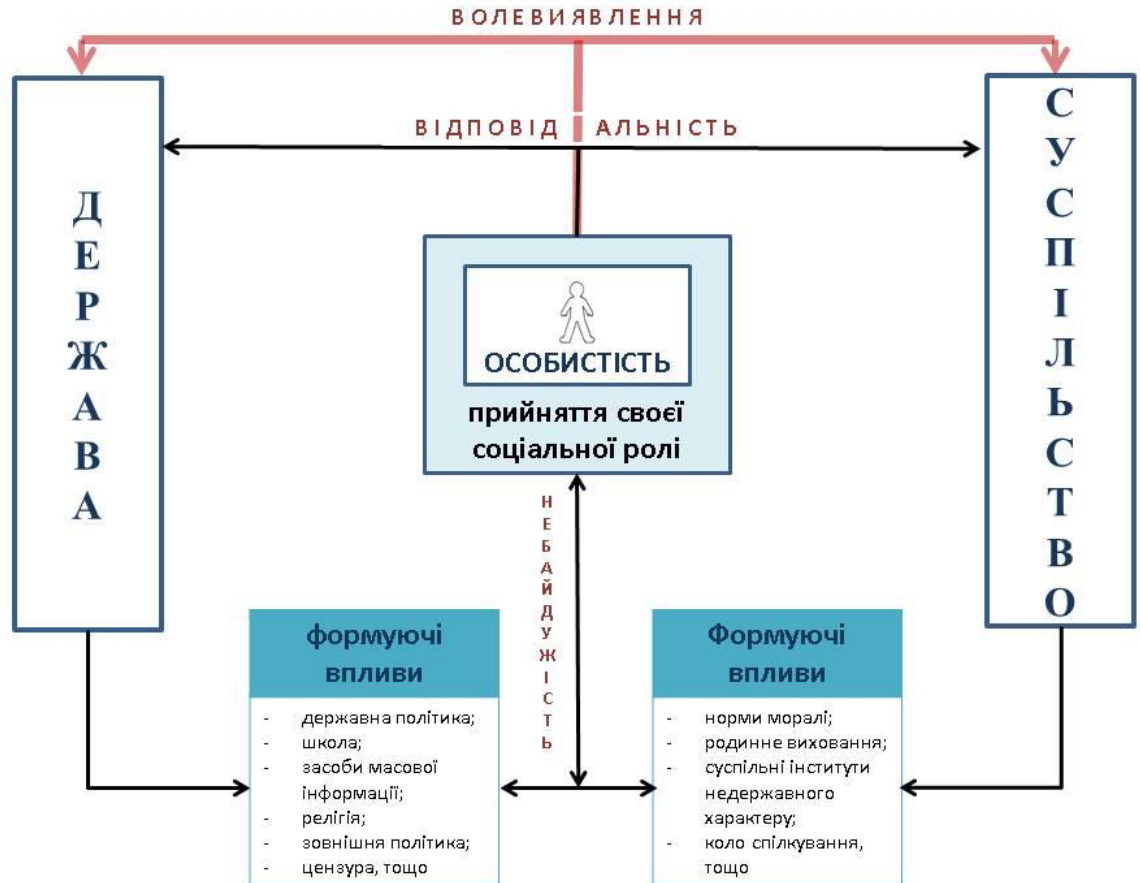

Рис. 2.4. Експлікація формування громадянської відповідальності

Отже, забезпечення можливості існування людства у майбутньому залежить від відповідальності, як окремих індивідів так і усього соціального організму.

Лише за таких умов у особистості виникає відповідальність перед народом та державою, готовність відповідати за свої вчинки чи бездіяльність. Проте на рисунку видно, що вищим показником громадянської відповідальності ми визначаємо «волевиявлення», тобто усвідомлене, активне, добровільне виявлення волі особистості, яка має на меті не лише збереження моральних та демократичних цінностей, культурної спадщини власного народу, а й здійснювати дії, метою яких є розвиток суспільно-політичних відносин, економічного життя власної держави, піднесення її авторитету на міжнародному рівні. Тобто різниця між відповідальністю та волевиявленням саме у волі до активності, у прагненні до змін. Людина може відповідально виконувати накази, реалізовуватися у професійному плані,

проте лише волевиявлення може вважатися показником громадянської активності особистості.

Формування саме такої відповідальної, активної особистості і має стати метою освітньої системи України. Однак попри наявність значної кількості нормативно-правових актів, концепцій та програм з громадянського та патріотичного виховання, в Україні до сьогодні так і не розроблено, не реалізовано результативну педагогічну модель формування громадянської відповідальності учнівської молоді в профільній школі, яка б забезпечувала молоду особистість комплексом необхідних для подальшого життя компетентностей, показувала б шляхи їх застосування у майбутній професійній діяльності.

Розуміння принципів співіснування у суспільстві не є вродженою якістю людини, а набувається у процесі накопичення життєвого та професійного досвіду. Правоосвіта, правове виховання та правове просвітництво – необхідні інструменти цивілізованої демократичної держави, що прагне максимальної поваги до правової системи та органів влади, співпричетності громадян до процесів державотворення.

Розвиток правових знань всіх учасників освітнього процесу є необхідною умовою співіснування в соціумі. Нормативна база постійно змінюється, вимагаючи від населення постійної самоосвіти, вдосконалення знань. Правоосвіта здійснюється засобом викладання правознавства, громадянської освіти, історії та факультативних занять і курсів за вибором. Корисним є залучення молоді до створення проектів на правознавчу тематику.

Працівники галузі освіти мають безперервно дбати про підвищення рівня власної правової освіти. Означені питання вносяться до річного плану роботи закладу, підіймаються на педагогічних радах, засіданнях предметно-циклових комісій, районних та шкільних методичних об'єднаннях. Отримавши автономію щодо підвищення рівня кваліфікації та перепідготовки, освітяни здобули можливість обирати для себе максимально

корисні та цікаві курси, які не лише дають теоретичні базові знання, а й пропонують ознайомитися з сучасними формами та методами роботи з молоддю. Освітні платформи Prometheus, EdEra, Всеосвіта регулярно пропонують оновлені курси. Всеукраїнська Асоціація вчителів «Нова доба», спільно з UsAid та Міністерством освіти та науки України розробила онлайн-курс «Громадянська освіта» [72], яка забезпечує викладача методичною літературою, відеоматеріалами та системою оцінювання. Платформа передбачає реєстрацію як вчителів, так і вихованців, спільну роботу над проектами, контроль засвоєння матеріалу.

Регулярним є проведення курсів, майстер-класів, вебінарів з метою підвищення рівня правової освіти на сайтах обласних та регіональних академій безперервної освіти.

Високий рівень правових знань, сформованість правової культури населення є запорукою не лише стабільного та безпечного існування суспільства, а й надає можливість представляти та захищати інтереси нації на міжнародному рівні, сприяє піднесенню авторитету держави, зростанню рівня довіри громадян до органів державної влади, мотивує учнівську молодь до розвитку своїх професійних навичок та їх реалізації на благо Батьківщини та народу.

Кінцевим результатом реалізації першої педагогічної умови «Формування в учнівської молоді мотивів громадянської поведінки, засвоєння ними знань про демократичні цінності, громадянські права й обов'язки» має стати поява у молодого покоління готовності докласти максимальних зусиль з метою досягнення генеральної мети, детермінованої здатністю означених зусиль задовольняти певну індивідуальну потребу. А саме: реалізація себе не просто як високкваліфікованого спеціаліста, а й громадянина, праця якого має бути позитивно оцінена спільнотою, який відповідально ставиться до виконання своїх громадянських обов'язків та має сформоване прагнення до активного волевиявлення за для контролю чи покращення життя держави.

Питання мотивації особистості - одна із фундаментальних проблем загальнопсихологічної теорії та практики. Цей факт у своїх наукових доробках підкреслюють М. Алексєєва, В. Асєєв, Дж. Аткинсон, В. Вілюнас, Є. Ільїн, Ю. Кюль, О. Леонтєв, Д. Леонтєв, М. Магомед-Емінов, Д. Макклелланд, А. Маркова, А. Маслоу, А. Мехраб'ян, В. Мільман, О. Резван, Х. Хекхаузен та ін. Плідна робота науковців щодо проблеми мотивації упродовж ХХ сторіччя спричинила появу значної кількості мотиваційних теорій, щодо роз'яснення рушійних сил людської поведінки. Проте говорити про уніфікований підхід фахівців до проблем мотивації неможливо, адже наявні концепції мотивації значною мірою відрізняються як теоретичними настановами, так і полем дефініцій, що демонструє відсутність єдиного погляду на мотиваційні терміни та елементи мотиваційної сфери людини. Питання мотивації учнівської молоді у формуванні громадянської відповідальності не розкривалося.

Після проголошення незалежності України освітня галузь перебуває у стані реформування і вбачає основною метою формування комфортного та безпечного освітнього середовища, в якому викладачі будуть мати свободу реалізації своїх педагогічних ідей, можливість вибору форм та методів роботи, а здобувач освіти – отримувати якісні знання в рамках дитиноорієнтованого компетентнісного підходу. Проте оновлення системи потребує, перш за все, вирішення ряду проблем, з якими стикаються освітяни. Передусім, це психологічне і професіональне оновлення самого вчителя. Часто, відкидаючи накопичений десятиріччями досвід й усталену систему освітнього процесу, саме вчитель не здатний працювати по-новому, мислити по-новому.

Означену проблему можна пояснити рядом факторів:

- Значна частина сучасних вчителів здобували вищу освіту в перші роки незалежності України. Час, коли серед населення панували патріотичні настрої з одного боку, і нерозуміння перспектив, курсу і самої системи в освітній галузі – з іншого. А значить, відбувається надлом системи і

самого мислення нового вчителя. Молодий спеціаліст прагне стати активним, реально працюючим елементом освітньої машини. Він відхиляє радянську модель, тобто прагне не спиратися на старі ідеали, але натомість не отримує чіткого курсу, визначених рекомендацій до дій.

- До моменту введення в дію Концепції «Нова українська школа» вчитель-предметник був зашореним негнучкими навчальними програмами. Жорсткі рамки, якими обмежували роботу вчителя, аж ніяк не спонукали до творчості, саморозвитку.
- Одним із пріоритетів розвитку сучасного суспільства є виробництво та використання науково-технічної та іншої інформаційної продукції. Український вчитель обмежений у використанні даного продукту матеріально-технічною базою навчального закладу та особистою комп'ютерною грамотністю. Слід відзначити, що українська освіта в даному напрямку останнім часом здійснила значний крок уперед, але вчителів, систематично працюючих у медіапросторі, на жаль, не так багато;
- Безперечною проблемою у роботі вчителя є відірваність навчального матеріалу від реального життя, низька практична направленість освітніх програм, що мало сприяє соціалізації учнівської молоді. І хоча розвиток соціальної компетентності був одним із пріоритетів освіти, але її реалізацію знаходив більше в позакласній та позаурочній діяльності працівника освіти.
- Ще недостатньо опрацьована система інтегративного навчання, а тому неоднозначно сприймається багатьма педагогами. Хоча ця проблема не є новою, та все ж ще здійснюється пошук та розробка шляхів упровадження інтеграції в навчальний процес, ліквідації інтегрально-ізолюваних освітніх предметів.
- Бюрократична завантаженість викладача, прагнення відповідати високим стандартам освітньої системи та безпосередні вимоги

керівництва зміщують пріоритети. Викладач намагається використовувати різноманітні форми й методи роботи, перевантажує освітній процес навчальним матеріалом, знецінюючи виховний момент, недостатньо враховуючи індивідуальні й психологічні особливості учнівської молоді.

- Однією з актуальних проблем є правова незахищеність працівника освіти. Для забезпечення дітям можливості особистісного самовизначення, реалізації власних здібностей та талантів у безпечному родинному середовищі, для підготовки їх до життя у вільному суспільстві та захисту дітей створено ряд нормативно-правових актів на державному та міжнародному рівні. Відповідно до цих документів викладач зобов'язаний віднайти індивідуальний підхід до кожного учня окремо і колективу загалом, враховуючи вікові, психологічні та медико-діагностичні особливості підопічних. Процедура ж захисту самого викладача від девіантної поведінки деяких вихованців та їхніх батьків фактично відсутня. Саме тому викладач часто пристосовується до обставин, намагається нівелювати конфліктні ситуації, застосовує «принцип вибіркової вимогливості», аби не отримати звинувачення у некомпетентності, нездатності порозумітися з учнем.
- Робота класного керівника/куратора групи, практичного психолога та соціального педагога потребує значних емоційних ресурсів, адже саме ці люди відповідають не лише за освітню складову в роботі з учнями, а й мають тонко розуміти мотивацію вчинків молоді, давати цим діям адекватну, дорослу оцінку з урахування вікових та психоемоційних особливостей своїх вихованців. Тому досить часто заклади освіти стикаються з проблемою, що при наявності повністю укомплектованого складу працівників майже відсутні бажані брати на себе керівництво класом/групою.

Саме ці та ряд інших причин ускладнюють процес дієвого впровадження реформ та стають на заваді готовності педагога до виховання

активної громадянської позиції молоді. Для того, щоб вчитель не просто передавав знання учневі, виконуючи навчальну програму з предмета, а прагнув долучитися до формування особистості учня, його виховання як людини і свідомого громадянина, сам вчитель повинен відчувати увагу і турботу про себе, розуміння від колег та освітньої системи загалом. І якщо порозуміння в мікроколективі залежить саме від працівників та адміністрації школи, то такі питання, як матеріально-технічне та правове забезпечення, є прерогативою держави.

Слід зазначити, що запроваджена Концепція «Нова українська школа» [137], Закони України «Про освіту» [223], «Повну загальну середню освіту» [225], «Про професійну освіту» [226] значно розширили педагогічну свободу освітянина. Відповідно до статті 54 Закону «Про освіту» педагогічним працівникам надається право на: академічну свободу включно із свободою викладання; вільний вибір форм, методів і засобів навчання, відповідно до чинних освітніх програм; розробку та імплементацію в освітній процес авторських навчальних програм, проектів, моделей, освітніх методик і технологій, методів і засобів навчання, передусім - методик компетентнісного підходу. Концепція профільного навчання у старшій школі [221] та Закон України «Про повну загальну середню освіту» [225] також проголошують академічну свободу викладача та акцентують увагу на важливості формування громадянської відповідальності як запоруки успішної майбутньої професійної діяльності. Саме такі положення повинні сприяти особистій зацікавленості вчителя у підвищення рівня освітніх послуг, які він надає. Вчитель стає не просто «виконавцем», він повинен стати «митцем», «прикладом», здатним повести за собою шкільну молодь. І від рівня готовності самого вчителя, його професіоналізму, громадянської позиції залежить не просто рівень знань молодого покоління, а сформованість і моральні якості суспільства нового часу.

Формування стійкої мотивації у молоді є однією з фундаментальних проблем психології та педагогіки. Мотивація є дієвим важелем впливу на

ефективність навчальної діяльності, високу результативність освітнього процесу. Варто зауважити, що будь-яка діяльність може стати більш ефективною та успішною, якщо особистість має сильні, глибокі мотиви, що активізують її діяльність, дозволяють ефективно долати перешкоди і наполегливо рухатися до поставленої мети. Цей принцип працює й стосовно навчальної діяльності, що стає більш успішною, якщо учень має позитивне ставлення до навчання, стійкий пізнавальний інтерес, постійну потреби в здобутті нових знань, удосконаленні умінь і навичок. Педагогічний вплив у такому випадку має бути спрямований на підвищення освітньої успішності молодого покоління, тому й на підвищення особистої мотивації до освітнього процесу.[59, с. 242].

На розвиток самомотивації впливає безліч факторів: генетичний (здоров'я людини), соціальний (виховання), особистісний (що я хочу і можу); а мистецтво самомотивації полягає в тому, щоб вміло керувати цими факторами, стимулами: «терміново», «значимо» і «цікаво». Результат цього процесу досягається лише в тому випадку, коли «я повинен» і «мені треба» замінюються на «Я можу» і «хочу сам».

На формування самомотивації впливають і інші фактори:

- особистісні особливості: люди- «живчики» більш енергійні від природи, але менш організовані; люди- «гальма» з дитинства не блищать ентузіазмом, зате відрізняються цілеспрямованістю;
- психологічні блоки, породжувані насамперед низькою самооцінкою;
- вік людини;
- рівень розвитку: примітивні суб'єкти, амбіції яких уживаються з лінню, апатією і самовиправданням типу: «А якщо нічого не хочеться?»

Викладачу під час освітнього процесу необхідно:

- підтримувати рівний стиль відносин між усіма учасниками педагогічного процесу;
- підбадьорювати вихованців при виникненні у них труднощів;

- підтримувати позитивний зворотний зв'язок;
- піклуватися про різноманітність методів викладання навчального матеріалу.

Постійно актуальними залишаються поради:

- привчати молодь до напруженої пізнавальної праці, розвивати її наполегливість, силу волі, цілеспрямованість;
- заохочувати виконання завдань підвищеної складності;
- вчити чітко визначати цілі, завдання, форми звітності, критерії оцінки;
- формувати почуття обов'язку, відповідальності;
- вчити висувати вимоги перш за все перед самим собою;
- навчитися радіти власним перемогам.

У своїх дослідженнях Л. Овсянецька визначає, що мотивація – це рушійна сила людської поведінки, яка посідає провідне місце у структурі особистості. Мотив визначає не лише спонукання до діяльності, а й суб'єктивну підставу для її здійснення [196, с. 23].

У юнацькому віці формування освітньої та професійної мотивації має стати предметом цілеспрямованої систематичної роботи. Розвиток і формування мотивації – це процеси, що детермінуються відповідною організацією і змістовим наповненням діяльності майбутнього фахівця. Так, значну увагу формуванню мотивації майбутніх фахівців приділяла увагу у своїх дослідженнях О. Резван [232; 233; 334]

До структурних елементів мотивації можна віднести наступні: мотивація ініціації (заохочує до певного виду діяльності); мотивація селекції (визначає вибір мети); мотивація реалізації (детермінує реалізацію відповідної дії); мотивація постреалізації (відповідає за завершення виконання певної дії та за перехід від одного виду діяльності до іншого). Професійну мотивацію можна охарактеризувати через три блоки:

1. Інтерес: 1) безпосередні інтереси до професії: професійно-специфічний інтерес, загальнопрофесійний інтерес, романтичний інтерес – базується на

уявленні про незвичайність професії, ситуативний інтерес; 2) опосередковані інтереси до професії: професійно-пізнавальний інтерес, інтерес до самовиховання, престижний інтерес, інтерес супутніх можливостей, невизначений інтерес.

2. *Обов'язок* (мотиви обов'язку: відповідальність за тривіальні професійні обов'язки та вимоги; постійна потреба удосконалювати майстерність у обраній царині діяльності; готовність до інновацій у організації та практичній реалізації діяльності; загально-альтруїстичні інтенції особистості; загальногромадянські прагнення людини).

3. *Самооцінка професійної придатності*. Цей процес часто є суперечливим, адже молода людина інколи не може скорелювати відомі їй специфікації професії зі власними особистими якостями та рисами (дефіцит самопізнання), або ж вона відчуває труднощі при виборі професії відповідно до власних потреб та запитів (дефіцит професійної інформації). У процесі дорослішання людини зміст її самооцінки поступово збагачується, проте ці трансформації не можна схарактеризувати як послідовний та інтенсивний процес [293].

Вважаємо проблему формування мотивації учнівської молоді до розвитку такого утворення, як громадянська відповідальність, в умовах підготовки до майбутньої професійної діяльності актуальною і такою, що потребує додаткової уваги. Особливого значення вона набуває у зв'язку з докорінною реформацією сучасної системи освіти, пов'язаною зі стрімкими динамічними змінами в соціально-економічних умовах сьогодення, які потребують від людини потужних творчих резервів.

Другою педагогічною умовою є «забезпечення інтеграції профільних предметів як підґрунтя готовності працівників освіти до формування громадянської відповідальності в учнівської молоді».

Профільне навчання сьогодні – реалії освітньої галузі. Не викликає суперечок доцільність його впровадження, проте виникають питання щодо методів його реалізації та результативності. Профілізація потрібна для

забезпечення індивідуальних потреб здобувачів освіти, які демонструють високий, стійкий інтерес до окремих предметів, для їхнього професійного самовизначення, до успішної соціалізації, формування адаптивних механізмів самостійного життя, виховання свідомого ставлення та відповідальності за прийняття певних рішень.

Одні профільні школи характеризуються яскраво вираженим академічним підходом до змісту освіти, мають знаннєву спрямованість, вилучаючи зазвичай діяльнісний аспект, і готують дітей до вступу до вищого навчального закладу певного фахового спрямування. Такі школи найчастіше елітні. Вони створюються на базі ЗВО і спрямовані на чітко окреслену спеціалізацію. Другі - беруть дітей без відбору, втягуючи їх у навчальну діяльність (діяльнісний підхід), реалізуючи концепцію профільної освіти, але в локальному масштабі. Вони також орієнтують дітей до вступу до ВНЗ. У рамках моделі профільної школи відбувається мережева інтеграція між різними закладами освіти (заклади професійної освіти коледжами, навчальними центрами, різними формами додаткової освіти, підприємствами,), що виступає у якості ресурсного центру, координує та кооперує діяльність закладів освіти з поглибленої підготовки профільних предметів та курсів за вибором, спецкурсів з іншими освітніми установами, залучає спеціалістів суміжного фаху. Треті - в основному сільські однопрофільні школи. Враховуючи, що профілізація неможлива без профорієнтації, систему профільної освіти будують на місцевому, регіональному рівнях, виходячи з природно-кліматичних і економічних умов території. Такі школи намагаються за рахунок годин курсів за вибором дати випускникам ще й певну спеціальність, виходячи з потреб та можливостей регіону. Кожен із цих типів шкіл має право на існування, от тільки в цьому питанні (визначенні типів профільних шкіл) практика пішла попереду теорії. При переході від теоретичної моделі до нормативної діяльності актуалізується апеляція до практики, у рамках якої здійснюється оцінка ефективності означеної моделі і визначається методика її корегування. Тут

реальність надто відрізняється від створеної концепції профільного навчання. Часто змістове наповнення освіти учні змушені вибирати між реальними інтересами та предметами, з яких легко отримати високу бали, і тому вони раніше за всіх визначили свої переваги, поділяючи профільні предмети на три категорії: знання, необхідні для життя; необхідні для підсумкової атестації; необхідні для вступу до ЗВО; не потрібні навіть у школі [235].

У рамках профільної школи реалізовано практичний освітній вектор, що передбачає подолання відірваності шкільних знань від реального життя, укорінення прикладного аспекту навчання, кореляцію між потребою вчити предмет та потребами практики, науки і техніки. Провідна роль тут належить умінню учнів застосовувати набуті в школі знання на практиці. Однак численні перевірки знань демонструють, що практично значній частині учнів застосовувати просто нічого.

Зміст поняття профільного навчання в Україні перебуває у полі наукового інтересу. При вивченні означеної проблеми вчені апелюють передусім до понять: “професійна орієнтація”, “допрофесійна підготовка”. У роботах багатьох вчених, які досліджували проблему “профільного навчання”, профорієнтація розглядається як складова профільного навчання та умова його успішної реалізації в загальноосвітньому навчальному закладі.

У «Енциклопедії професійної освіти» за редакцією С. Батишева професійна орієнтація розглядається як система взаємодії особистості та суспільства, скерована на задоволення потреб особистості в професійному самовизначенні та потреби суспільства у забезпеченні соціально-професійної структури. Професійна орієнтація в навчальному процесі – це спрямованість інтересів та схильностей учнів, яка значною мірою залежить від конкретної навчальної діяльності. Зміст навчального матеріалу загальноосвітніх предметів може бути використано з метою професійної орієнтації, професійного самовизначення здобувача освіти [310, с. 387]. В. Рижов наводить низку визначень цього терміна: швейцарський спеціаліст Е. Клапаред визначив профорієнтацію як допомогу індивіду, спираючись на

його здібності, обрати найбільш вигідну професію для себе; американський дослідник Е. Гінзберг визначив профорієнтацію як процес структурного втручання, що має на меті допомогти індивідуумам використати можливості, які вони мають, в галузі освіти, професійної підготовки та виборі роду занять. На думку Ж. Лютрингера, французького експерта з проблем молоді, професійна орієнтація є допомогою, яка надається індивідууму з метою вирішення проблем, які стосуються вибору занять, професії або професійного росту з урахуванням характеристик зацікавленої особи [240, с. 34–35].

Так, С. Чистякова стверджує, що професійна орієнтація є науково-практичною діяльністю певних соціальних інститутів (школи, сім'ї, базових установ, середніх спеціальних і вищих навчальних закладів, позашкільних установ), спрямованою на формування в учнівській молоді професійного самовизначення з урахуванням індивідуальних особливостей особистості здобувача освіти та потреб народного господарства у кваліфікованих кадрах. Завданням служби профорієнтації молоді є надання допомоги підростаючому поколінню у свідомому виборі професії, а також дорослому населенню у випадках переорієнтації на іншу галузь професійної діяльності. Зв'язок школи з виробництвом, на думку автора, є необхідною умовою професійного становлення майбутніх кваліфікованих спеціалістів. Професійна орієнтація, що є цілісною системою, складається із взаємопов'язаних підсистем, що об'єднані загальною метою та єдністю функцій: організаційно-функціональною, логіко-змістовною, особистісною та управлінською [298, с. 3–4].

Професійна підготовка розглядається як сукупність спеціальних знань, навичок і вмінь, якостей, трудового досвіду і норм поведінки та успішної діяльності у певній професійній сфері; процес повідомлення учасникам освітнього процесу відповідних знань і вмінь [310, с. 390]. Поняття «професійна підготовка» і «професійний розвиток» стоять поруч, у роботі дослідника В. Рибалки підкреслюється, що розвиватись вони можуть як структурно цілісна і комплексна система, що базується на повноцінному

уявленні про особистість, урахуваючи розвиток і реалізацію всіх складових особистості в цілому [231, с. 148].

Таким чином, профільне навчання розглядається, на нашу думку, як складова допрофесійної підготовки учнівської молоді у системі роботи закладів освіти з їх профільного та професійного визначення і реалізується за допомогою системного підходу, що включає в себе науково-методичне забезпечення навчально-виховного процесу, наявність висококваліфікованих педагогів, які працюють за відповідними програмами та наявністю відповідної матеріальної бази в сучасному загальноосвітньому закладі.

Згідно статті 10 Закону України «Про освіту» [223], яка визначає рівні освіти, базова середня освіта відповідає другому рівню Національної рамки кваліфікацій, а профільна середня освіта – третьому, поруч з академічним ліцеями. Це період освітнього процесу, впродовж якого має активно формуватись громадянська компетентність. Опис другого і третього кваліфікаційних рівнів показує, що громадянські компетентності, як і інші, визначені у статті 12, не відображаються в описанні. Опис кваліфікаційних рівнів дається безвідносно до конкретних компетентностей. Про компетентності йдеться, фактично, лише у загальній частині, де дається визначення змісту понять. Про цінності у описанні кваліфікаційних рівнів взагалі не згадується.

Стаття 33 передбачає можливість розробки освітніх програм закладами освіти або використання типових чи інших програм, які розробляються та затверджуються відповідно до законів. Отже, вже сьогодні школи можуть розпочати роботу над удосконаленням освітніх програм для учнів, що вже навчаються, з урахуванням необхідних компетентностей. Можна спиратись на визначення змісту компетентностей, що дається у Рекомендації Європейського Парламенту та Ради Європейського Союзу «Про основні компетентності для навчання протягом усього життя» [224]. Сутність громадянської компетентності в ній визначена достатньо чітко. Орієнтуючись на перераховані знання і вміння, вже можна скласти

програми громадянознавчих дисциплін і впроваджувати їх у навчальний процес. Однак просто додавати нові дисципліни не можна через вже існуючу перевантаженість учнів. Тож виникає потреба у ревізії змісту навчального матеріалу усіх шкільних дисциплін з точки зору корисності знань і вмінь для людини XXI століття. Однозначно, що результатом такої ревізії має стати скорочення часу на викладання деяких дисциплін, заміна цілих блоків навчального матеріалу.

Концепція «Нової української школи» передбачає реалізацію наскрізної змістовної лінії «громадянська відповідальність». А значить, в умовах переходу до академічних ліцеїв чи освітнього процесу у професійних закладах освіти буде доцільним використовувати інтеграцію профільних предметів для формування громадянської відповідальності здобувачів освіти, яка буде сприяти застосуванню набутих знань у майбутній професійній діяльності.

Предмети суспільно-гуманітарного циклу, як приклад, містять багатий історичний та етнографічний матеріал, що максимально сприяє вихованню патріотизму, гордості та поваги до власної держави. Тому реалізація наскрізної лінії «Громадянська відповідальність» можлива завдяки інтеграції декількох предметів одночасно.

У ході викладання курсу «Правознавство було розроблено ряд завдань з метою розвитку критичного мислення та роботи з першоджерелами. Інтеграція української мови та правознавства сприяє ознайомленню здобувачів освіти з нормативно-правовими актами, а також формує уявлення про діловий стиль мовлення, дозволяє визначити основні вимоги щодо написання такого типу робіт. Завдання сприяють активізації життєвої позиції молодого покоління, формування у нього громадянської відповідальності та мовної культури.

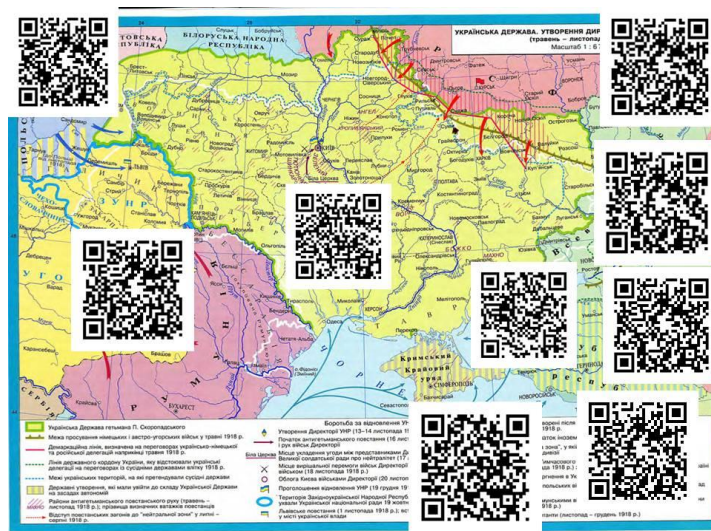

Рис. 2.5. Зразок завдання з теми «Українська революція»

Прикладом інтеграції історії України та інформатика може слугувати завдання до теми з курсу «Історія України» «Українська революція: від автономії до незалежності» з розділу «Соціальні й національні революції в Європі. Українська революція». З метою демонстрації взаємозв'язку між світовими революціями та подіями в Україні, слід акцентувати увагу на роботу з різними видами аудіо- та відео джерелами. Подібні завдання додають образності матеріалу, допомагають систематизувати інформацію. Використання QR кодів на історичних картах дозволяє значно економити час учасників освітнього процесу (рисунок 2.5.). Після опрацювання карти доцільно запропонувати індивідуальні чи групові творчі завдання, що сприятиме розвитку практичних навичок здобувачів освіти.

Курс української літератури вдало поєднується з курсом історії, оскільки значна кількість творів містить опис історичних подій, висвітлює факти з життя відомих співвітчизників.

Політична ситуація в Україні сьогодні сприяє та гостро потребує формування відповідальної громадянської позиції у зв'язку із подіями на Сході держави. Акцентувати увагу на питаннях збройної агресії та порушення суверенітету, анексії Криму – прямих обов'язок працівників освіти, які несуть відповідальність не лише за певний обсяг знань своїх вихованців але й за їх моральне становлення. Особливої уваги потребують питання формування добровольчих батальйонів в умовах кризи для Збройних сил України та активний волонтерський рух.

Розвиток життєвих копетентностей та практичних навичок під час вивчення курсу математики має своєю метою вироблення в юнацтва уміння та навички застосовувати набуті знання у процесі опанування інших предметів: обрахунки масштабу на уроках географії, розв’язання хімічних задач на пропорції, математичні дії із фізичними величинами, переведення їх із однієї системи в іншу тощо. Закони симетрії «ріднять» математику з музикою, живописом, літературою, розрахункова складова, особливо відсотки – із економікою. Тому гостро постала потреба змінити пріоритети і практично змістити акценти навчання математики. Актуальними для сьогодення є уміння здобувачів освіти статистично обробляти кількісну інформацію, спираючись на самостійно одержані дані, прогнозувати оцінку результатів обрахунків. Нині необхідні вміння якісно і швидко виконувати геометричні вимірювання та обрахунки, грамотно читати та правильно інтерпретувати таблиці, графіки, схеми, користуватися методами математичної статистики для прогнозування та оцінки результатів.

На формування у здобувачів освіти громадянської відповідальності спрямовані задачі що містять інформацію про:

- права і обов’язки людини як громадянина України, механізми правового захисту, права дитини;
- прийняття соціально значущих рішень, форми та механізми участі громадян у житті певної спільноти і суспільства загалом;
- вмотивованість до соціально референтних дій, уміння прогнозувати наслідки власних вчинків, усвідомлення особистої відповідальності за те, що відбувається довкола, стійка потреба допомагати іншим;
- основи колаборації та комунікацій з іншими людьми, терпимість стосовно ближніх, шанобливе ставлення до державних символів, культурної та історичної спадщини, прийняття системи загальнолюдських та національних цінностей;
- потреба оволодіння системою знань історичного і політико-правового характеру;

- розуміння сутності ринкових відносин, важливості економічних факторів для розвитку засад демократії в державі (ощадливість та поміркованість; навички аналізу кон'юнктури ринку, вміння формувати та розподіляти родинний бюджет; орієнтуватися в широкому колі пропонованих на ринку послуг і товарів на базі чітких критеріїв, робити обдуманий та раціональний споживчий вибір);
- завдання, спрямовані на вирішення проблемних ситуацій в професійній діяльності.

З метою максимального використання можливостей математичної галузі у формуванні громадянської відповідальності доцільно використовувати матеріал підручника та розробляти власні завдання, які будуть викликати почуття гордості за державу, знайомитимуть здобувачів освіти з багатствами рідного краю, винаходами та здобутками його громадян.

Приклади задач у підручнику:

1. Одним із найстаріших навчальних закладів Східної Європи вважається Києво-Могилянська академія (1615р.). Задайте табличним способом функцію, областю значень якої є сім чисел, між найдавнішими університетами та роками їх заснування [41].

2. Вважається, що у 1929р. уперше у світі в Монако провели міські автоперегони. Однак насправді у 1927р. у Львові вже розробили кільцеву трасу вулицями міста – 100 кіл (305 кілометрів). На перегонах у Львові в 1933р. були і рекорди : тріумфував на перегонах норвежець А. Бйорнстад, він встановив рекордний час, пройшовши одне коло за 2хвилини та 2секунди. Знайдіть середню швидкість, з якою він рухався містом. Якщо в підручниках задач недостатньо, можна скористатися збірником задач «Наскрізні лінії компетентностей та їх реалізація» авторства Д. Васильєва та Н. Василюк [40].

При розвитку компетентностей, необхідно пам'ятати про завдання, які передбачають для здобувачів освіти самостійний пошук розв'язку; про можливість пошуку власного шляху розв'язання завдань; про варіативність

способів рішення; використання взаємооцінювання та самооцінки. Є необхідність залучення вихованців до групової роботи, до планування та проведення позакласних/позааудиторних заходів та предметних тижнів.

До переліку курсів за вибором та факультативів, рекомендованих Міністерством освіти і науки України (листи МОН України від 10.06.2019 № 1\9-365 та від 10.07.2020 № 22.1/12-Г-542) внесено: «Абетка професійного самовизначення» (за редакцією Д. Пузікова), «Становлення української державності» (авт. С. Луньов, І. Василенко), «Освіта для демократичного врядування» (авт. О. Левчишина, В. Майорський), «Сучасні процеси європейської інтеграції» (авт. А. Круглашов, У. Гев'юк), «Основи екології та природокористування» (авт. Г. Глушак), «Всесвітня спадщина ЮНЕСКО» (авт. Т. Назаренко), «Прикладна економіка» (Т. Назаренко), «Основи управління виробничим колективом» (авт. Н. Ковчин), «Основи споживчих знань» (авт. Т. Гільберг, А. Довгань, С. Капіруліна та ін.), «Соціальне шкільне підприємництво» (авт. С. Дятленко та ін.), «Практична електроніка» (авт. К. Галінковський та ін.). Саме ці курси відносяться до категорії міжпредметних та сприяють формуванню практичних навичок у молодого покоління, його громадянської відповідальності [211].

Ряд курсів мають профорієнтаційний напрямок: «Іноземна мова у професійному самовизначенні», «Моделювання одягу», «Основи будови та ремонту автомобілів», «Основи дизайну інтер'єру», «Основи євроремонту», «Сучасна вишивка», «Технічне креслення на базі комп'ютерних програм», «Технології комп'ютерної обробки інформації». Формування професійних компетентностей стане корисними у майбутній діяльності молоді, підвищує рівень громадянської відповідальності здобувачів освіти та сприяє посиленню авторитету держави на міжнародному рівні у майбутньому [211].

Громадянську відповідальність у здобувачів освіти слід формувати не лише під час викладання предметів, а й в позаурочній діяльності. Найвищого результату працівник освіти може досягти при залученні до процесу формування громадянської відповідальності й батьківського колективу.

У процесі роботи здобувачі освіти мають отримувати певні інтелектуальні знання і практичні навички. Особливої ваги тут набуває вміння розробляти стратегію вирішення реальних проблемних ситуацій, критично сприймати, аналізувати різного роду інформацію, вміння відстоювати власні права та захищати економічні й політичні права громадян, які потребують особливої опіки; вміння спілкуватися, орієнтуватися в полікультурному просторі, бути самостійним тощо.

Сучасним та ефективним способом формування громадянської відповідальності є неформальна освіта. Сьогодні достатньо способів для самовдосконалення навичок, оволодіння новітніми технологіями. Викладач, який усвідомлює потребу відповідати високим запитам, що виставляють здобувачі освіти та їхні батьки до надавачів освітніх послуг, має доступ до підвищення рівня власної кваліфікації, як дистанційно, так і офлайн. Для студентів та учнів на освітніх порталах представлено ряд курсів профорієнтаційного характеру, з розвитку творчих здібностей чи лідерських якостей, надання психологічної допомоги у професійному та особистісному зростанні.

Отже, громадянська відповідальність є універсальним інструментом освітнього процесу, з метою розвитку якого використовується широка палітра форм та методів роботи. Взаємоповага, толерантність, працьовитість та постійна підтримка керівника є запорукою високої результативності освітнього процесу та зацікавленості у процесі всіх його учасників.

Третьою педагогічною умовою є *«використання інноваційних технологій навчання, як засіб формування громадянської відповідальності учнівської молоді в умовах підготовки до майбутньої професійної діяльності»*.

Процес формування громадянської відповідальності особистості детермінується передусім змістовим наповненням навчальних предметів, які передбачають оволодіння учнем системою знань про людину та суспільство. Засвоєння означеної системи знань робить учня здатним усвідомлювати

місце своєї спільноти серед інших спільнот світу, дотримуватися у подальшому життя норм міжнародної комунікації та взаємодії.

Велика увага в закладі освіти має приділятися імплементації актуальних педагогічних методик та інноваційних виховних технологій у систему методичної роботи. Впровадження педагогічних методик та інноваційних технологій як базова умова підвищення ефективності громадянського виховання має на меті узгоджену взаємодію таких компонентів методичної системи, як: асиміляції передового вітчизняного та закордонного педагогічного досвіду з впровадженням інноваційних методик; поєднання дослідно-експериментальної роботи з критичним мисленням та психологічною підтримкою освітнього процесу.

Проблемою інноваційної стратегії сучасної освіти займається цілий ряд вітчизняних та зарубіжних науковців. Серед них:: Т. Волоковська, І. Дичківська, Т. Коляда, Л. Овчаренко, В. Паламарчук, І. Підласий, Л. Хіхловський

Слово «інновація» латинського походження і означає оновлення, зміну, введення нового. Для педагогічної науки інновація – це таке нововведення, що покликане покращити хід і результати освітнього процесу. Інновація завжди позначає яесь нове поняття, правило, методику, причому не обов'язково позитивного чи негативного характеру. Це дає можливість зробити висновок про те, що інноваційний процес у освіті – це сукупність спрямованих на її оновлення дій. Педагогічна інновація - специфічна організація діяльності і мислення учасників освітнього процесу, генеральною ціллю яких є реалізація нововведення в освітньому просторі [165].

Технологія – це поняття для окреслення сукупності знань про способи та засоби обробки матеріалів чи володіння навичками такої обробки. Термін «педагогічна технологія» вперше було вжито британським педагогом Д. Саллі, проте широкого поширення він набув лише у 40-50 роки ХХ століття. Сьогодні у науці відсутня уніфікована дефініція поняття «педагогічна технологія». Вітчизняні педагоги вживають термін «педагогічні

інноваційні технології» для позначення форми організації інноваційної освітньої діяльності, що позитивно змінює викладацьку практику, а також для цілеспрямованого впровадження нововведень у наявну в певний період часу педагогічну практику чи комплексного інтегрованого процесу нововведення в педагогічну практику [244].

Сучасну людину майже неможливо уявити без гаджетів, соціальних мереж, пошуку інформації в Інтернеті. Можливості Інтернету майже безмежні. Його ресурси зростають з кожним днем, постійно з'являються нові сайти та месенджери. Відбувається досить швидке поширення інформаційних технологій на освітній простір: активний пошук інформації в мережі, створення власного навчального контенту всіма учасниками освітнього процесу, використання сучасного програмного забезпечення, яке сприяє не лише засвоєнню нового матеріалу, а й проведенню лабораторних та практичних робіт, визначенню рівня оволодіння матеріалами теми здобувачами освіти [86, с. 23-24].

Сучасні реалії (пандемія, зміна клімату, техногенні катастрофи) є такими, що унеможливають на певний час очну форму навчання в певних регіонах. Саме тому набуває популярності дистанційне освітнє середовище. Звісно, воно не здатне повністю замінити живе спілкування, проте є гідним варіантом для підтримки освітнього процесу в складних умовах.

Серед основних переваг дистанційної освіти можна назвати мобільність, доступність, індивідуальний підхід тощо. Але існують і недоліки: потреба в оволодінні інформаційно-комунікативними технологіями, наявність гаджетів та інтернету. Проте сучасний світ кожного дня робить позитивні кроки щодо вирішення проблем дистанційної освіти.

Проблема ІКТ на сьогодні є надзвичайно актуальною, але не новою. Оскільки відбувається постійне оновлення технічної бази, еволюція програмного забезпечення, інформаційно-комунікативних технологій. Завдяки сучасним інформаційним технологіям здобувачі освіти оволодівають необхідним обсягом знань, визначають загальні тенденції розвитку галузі та

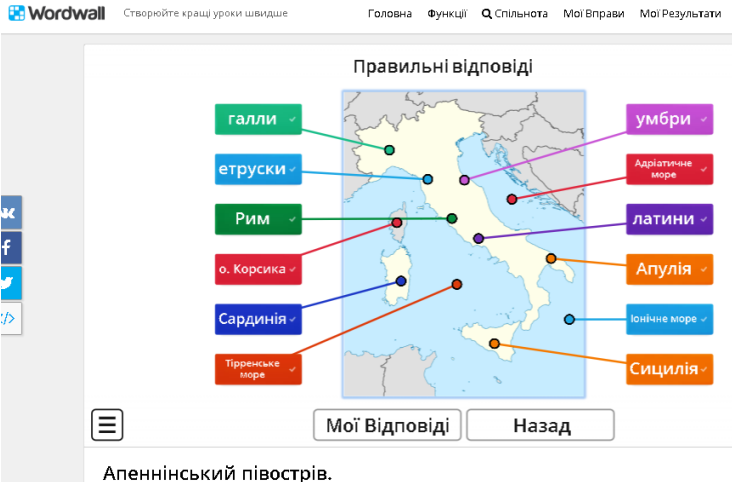
інноваційних напрямків, вчать чітко структурувати інформацію, надавати їй критичну оцінку, простежувати причинно-наслідкові зв'язки.

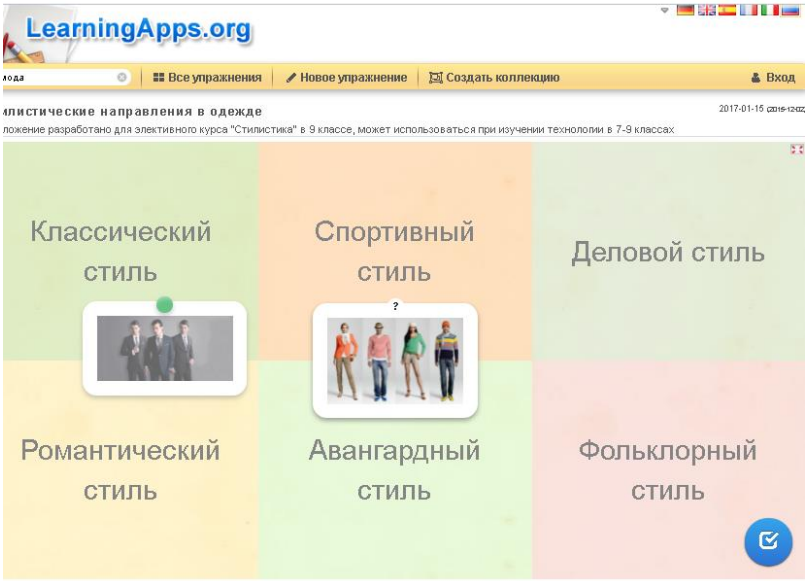
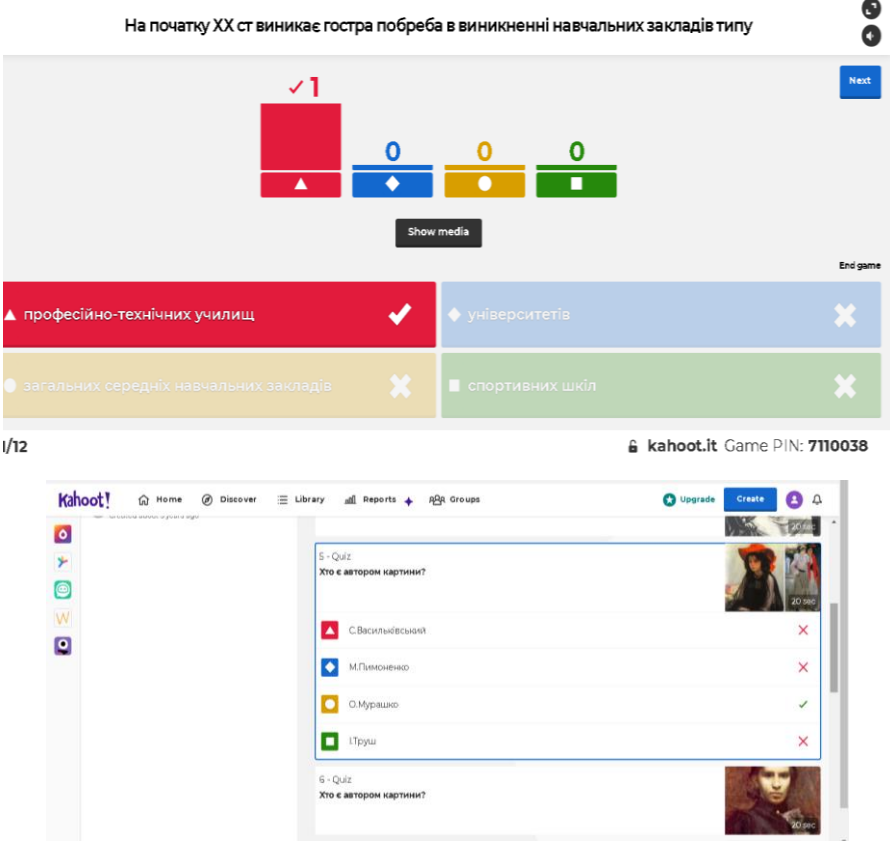
Одними з найбільш поширених сервісів, які сприяють реалізації педагогічної умови, можуть стати сервіси Google: Class, YouTube, Google Drive, Books, Docs, Alerts, Calendar, Answers, Bookmarks та інші.

На допомогу освітянину приходять корисні інструменти, такі як: Kahoot, LearningApps, WordWall. Вони надають змогу візуалізувати завдання, зробити їх цікавими та сучасними. Наприклад, завдання, створені за допомогою сервісу Kahoot, надають можливість не лише опрацювати тестові завдання з використанням фото- чи відеоматеріалів, а й здійснити роботу над помилками, отримати автоматизовано рейтинги учасників тестування з кількістю правильних відповідей та часом, який був витрачений на виконання завдання кожною людиною. Присутня функція інтеграції певних питань до інших тестів, як приклад, узагальнюючих. Зразки завдань представлено у таблиці 2.2.

Таблиця 2.2.

Приклади завдань з використанням ІКТ

Сервіс	Приклад завдання
WordWall	

<p>LearningApps</p>	
<p>Kahoot</p>	

Окремим видом використання ІКТ в освітньому процесі сьогодні є соціальні мережі та блогерство. Освітній блог (англ. blog, від «web – павутина», «log – журнал») – це вебсайт, головний зміст якого складають записи, зображення чи мультимедіа, що регулярно додаються, містять корисний, актуальний освітній контент. У світі освітньої блогосфери існують різні види блогів і блогерів, такі як:

персональні, професійні, нішеві, зворотні, партнерські, медіа фріланс. Найчастіше для роботи використовують Blogger, WordPress, Tumblr, тощо)

Значно зросла частка освітнього контенту в соціальних мережах. До найбільш популярних додатків можна віднести: Viber, Telegram, Instagram, VK, Facebook, TikTok, тощо.

Viber та Telegram надають можливість не лише індивідуального спілкування, а й створення груп за інтересами, для засвоєння певного матеріалу чи вивчення предмету. Популярним є використання на платформі Viber та Telegram освітніх чат-ботів, які покликані доводити до автоматизму засвоєння нової інформації, надавати консультативні послуги зі стандартних питань з мінімальним залученням людини; програмне забезпечення для смартфонів, планшетів та ПК, що дає можливість обміну текстовими повідомленнями, графічними, фото- та відеофайлами, а також безкоштовно телефонувати іншим користувачам програми.

Instagram, Facebook та VK(ВКонтакте)- це безкоштовні додатки, створені для спілкування, обміну фото- та відеозаписами з елементами соціальної мережі, що дозволяє знімати фотографії та відео, застосовувати до них фільтри, а також поширювати їх через свій сервіс і ряд інших соціальних мереж.

VK (ВКонтакте)- російська соціальна мережа, яка була заблокована в Україні у травні 2017 року за рішенням Ради національної безпеки і оборони України. «Про застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)» (28.04.2017 р.). Підставою стала стаття 107 Конституції України.

Постійне зростання користувачів соціальних мереж та месенджерів перетворює їх на перспективне середовище для поширення освітнього контенту, яке доцільно використовувати для формування громадянської відповідальності учнівської молоді. У таблиці 2.3. представлено кількість користувачів найбільш популярними соціальними мережами в Україні на 2021 р. (за даними Gromadske.ua - <https://hromadske.ua/posts/socmerezhi-2021-tiktok-starshaye-facebook-perevazhno-zhinochij-a-strichku-mi-gortayemo-400-miljoniv-rokiv>)

Таблиця 2.3.

Рейтинг використання соціальних мереж в Україні у 2021 р.

	Дата заснування	Засновник	Кількість користувачів
Facebook	04.02.2004	Марк Цукерберг	2,7 млрд
YouTube	14.02.2005	Чад Херлі, Стів Чен, Джавед Карім	2 млрд
Instagram	06.10.2010	Кевін Сістр, Майк Крігер	1221млн
TikTok	Вересень 2016	Чжан Імінг	681 млн

Створити особисту сторінку чи групу у соціальних мережах швидше, простіше та менш затратно ресурсно, ніж створювати сайт. Проте все більше освітніх установ, об'єднань та освітян створюють власні сайти, в яких діляться своїми професійними доробками, ведуть блоги та надають освітні матеріали своїм вихованцям. Здебільшого, заклади освіти, маючи власний сайт, роблять на ньому посилання на сторінки у соціальних мережах та максимально намагаються висвітлювати свою діяльність, поширювати інформацію про зміни у нормативно-правовій базі, робити анонси заходів тощо.

Отже, найважливішими особливостями інноваційної педагогічної діяльності є особистісний (або особистісно-орієнтований) підхід, креативний, дослідно-експериментальний характер, стійка мотивація до постійного пошуку корисних новинок у організації педагогічного процесу. Особливо цінними є мобільність, навички раціонального вибору та ефективного застосування інформаційних технологій навчання, які супроводжуються сучасними інформаційно-комунікативними технологіями та відповідають сучасним реаліям освітнього процесу в державі та світі.

Реалізація запропонованих педагогічних умов має сприяти підвищенню результативності освітнього процесу, розвитку компетентностей здобувачів

освіти, активному формуванню громадянської відповідальності учнівської молоді в умовах профільного навчання, надасть поштовх до профорієнтаційної роботи та підвищення авторитету висококваліфікованого спеціаліста.

2.3. Модель формування громадянської відповідальності учнівської молоді в умовах підготовки до майбутньої професійної діяльності

Моделювання широко використовується у педагогіці як інструмент, що здатний поєднати теоретичні та емпіричні знання задля конструктивного та доцільного їх використання під час педагогічного експерименту. Створення педагогічних моделей застосовується не лише для поширення нового навчального матеріалу, а й з метою проведення та адміністрування самого освітнього процесу, удосконалення його результатів.

«Модель» у перекладі із французької мови (*modele*) означає міру, зразок, норму, а з латинської (*modeling*) – образ, спрощений опис складного явища чи процесу, тобто зразок, що відтворює будову та дію будь-якого об'єкта і використовується для отримання нових знань про нього.

Першим це поняття увів у науковий обіг Г. Лейбніц - німецький філософ і математик XVII ст. У його трактуванні «модель» - форма отримання знань про довколишній світ, інформаційний еквівалент конструйованого об'єкта. Великий тлумачний словник української мови подає зміст поняття «модель» як «уявний (умовний) образ якого-небудь об'єкта, процесу або явища».

Так, В. Краєвський визначає «модель» як систему елементів, яка відтворює деякі сторони, зв'язки, функції об'єкта дослідження [124, с. 333]. В Пікельна вбачає у моделюванні можливість переходу від емпіричного до

теоретичного знання, змінюючи у ході експерименту теоретичні положення, що викликали ускладнення. [213, с. 24]. «Модель», на думку В. Кременя, - це уявна або матеріально реалізована система, що слугує або відображенням, або відтворенням природного чи соціального об'єкта дослідження і може трансформувати його в такий спосіб, що її всебічне вивчення стає джерелом нової інформації про означений об'єкт [145].

Науковці К. Віаніс-Трофименко та Г. Лісовенко визначають «моделювання у педагогічному процесі як опосередковане практичне чи теоретичне дослідження педагогічного об'єкта, за якого безпосередньо вивчається не сам об'єкт, а деяка допоміжна штучна система, яка перебуває в об'єктивній відповідності до об'єкта пізнання, здатна заміщати об'єкт у певних відношеннях; у підсумку при дослідженні об'єкта дає інформацію про сам об'єкт моделювання» [50, с. 38].

При розробці моделі вважаємо доцільним скористуватися способом теоретичного моделювання Н. Масюкової, яка виділяє декілька етапів: склад елементів моделі; зв'язки і/або відношення цих елементів; характеристики елементів і моделі в цілому; рівні розвитку моделі; закономірності або механізми розвитку елементів і моделі в цілому.

Відповідно до класифікації педагогічних моделей та поняття відкритої системи визначаємо модель як відкриту та динамічну, оскільки вона враховує всі особливості педагогічного процесу.

Грунтуючись на понятті відкритої системи та системному підході, розроблена модель є динамічною та відкритою. Модель враховує «стартові» параметри (методичне забезпечення та інформаційну складову освітнього процесу) та параметри «узагальнення» - сформовану громадянська відповідальність у молодій людини, готової до майбутньої професійної діяльності.

При генерації педагогічної моделі обов'язково мають братися до уваги зовнішні та внутрішні фактори, які чинять вплив на ситуацію, що педалюється. Варто зауважити, що структура будь-якої педагогічної моделі

перебуває під впливом постійної дії внутрішніх та зовнішніх чинників, детермінуючих генералізований процес здобуття освіти.

Серед зовнішніх перманентних чинників, що визначають ефективність та сталий розвиток освітнього процесу, виділяються педагогічні інновації, розробка яких прямо залежить від соціально-культурних, правових, політико-економічних, а також техніко-матеріальних процесів, що відбуваються у даному суспільстві.

Серед внутрішніх факторів, які визначають зміст педагогічної моделі, варто виділити зміст, форми, методи та засоби формування громадянської відповідальності учнівської молоді в умовах підготовки до майбутньої професійної діяльності.

Аналіз наукових джерел, присвячених проблемі формування педагогічних моделей, показав, що варто виокремити декілька підходів науковців до педагогічного моделювання у цілому. Моделюючи інноваційну діяльність здобувачів освіти, В. Сластьонін та Л. Подимова пропонують будувати наступну структуру моделі: мотиваційний, технологічний, креативний, рефлексивний компоненти, а також функціональні елементи – особистісно-вмотивована трансформація програм здобуття освіти, план роботи, вибір інновацій, прогностична діяльність щодо подолання труднощів, генералізація цілей, запровадження інновацій в освітній процес, коригуюча й оцінювальна робота щодо інноваційної діяльності. О. Абдулліна вважає, що модель повинна базуватися на основних функціях, теорії, вимогах до фахових знань, умінь та навичок, інтегрованих професійно-особистісній характеристиці, а також змодельованому результату як генеральній цілі процесу освіти і власної практичної діяльності здобувача знань.

Так, О. Гончарова, у свою чергу, пропонує модель, сутність якої полягає у генерації інтегрованого цілого – мети, змісту, педагогічних методів, умов, форм та результатів процесу підготовки здобувачів освіти до інновацій, де головне місце у структурі посідають змістовий, діяльнісний та результативно-аксіологічний компоненти.

У своїх дослідженнях О. Столяренко, аналізуючи моделювання педагогічної діяльності у процесі фахової підготовки, наголосила, що при створенні моделей відбувається теоретичне розкладання реальної системи на взаємопов'язані між собою елементи.

Підтримуємо позиції, що педагогічна модель є певним чином модифікованим варіантом усього процесу здобуття освіти. Через це її, як і освітній процес в цілому, можна зобразити як системну взаємодію всіх учасників освітнього процесу, покликану ефективно вирішити завдання освіти, що гарантують всебічний та гармонійний розвиток особистості.

Аналіз вивченого досвіду дозволив нам узагальнити підходи до педагогічного моделювання та розробити власну структурну модель формування громадянської відповідальності учнівської молоді в умовах підготовки до майбутньої професійної діяльності.

Під моделлю, яка має за мету формування громадянської відповідальності в учнівської молоді, розуміємо принципи, форми та засоби, компоненти, педагогічні умови, за допомогою яких здійснюється більш глибоке пізнання проблеми та шляхи її розв'язання. Нашою метою є розробка моделі, яка має досягти підвищення рівня сформованості громадянської відповідальності учнівської молоді в умовах підготовки до майбутньої професійної діяльності. Вона передбачає опис сукупності прийомів, методів, і засобів, що впроваджуються в педагогічний досвід для досягнення мети. Основна функція – організація самої дослідницької діяльності, реалізація експерименту, аналіз та інтерпретація отриманих результатів.

Під педагогічною моделлю вбачаємо схематичне представлення формування громадянської відповідальності, що включає опис ключових характеристик педагогічних систем, процесів, ситуацій. Виникає потреба виокремлення педагогічних умов та забезпечення їх реалізації за для створення педагогічної моделі.

Поставивши перед собою завдання розробки педагогічної моделі формування громадянської відповідальності в умовах підготовки до

майбутньої професійної діяльності, було визначено найбільш ефективно поєднання теоретико-методологічних підходів: системного, аксіологічного, діяльнісного, компетентнісного, особистісно-орієнтованого.

Системний підхід (В. Афанасьєв, І. Блауберг, В. Ковальчук, В. Садовський, та ін.) [127;128;244], як загальнонаукова основа дослідження проблеми формування громадянського виховання учнівської молоді дозволив спроєктувати модель педагогічного процесу, виділити її структурні і функціональні компоненти, встановити інтегративні зв'язки між компонентами, виявити системоутворювальні чинники.

Аксіологічний підхід (С. Вітвицька, А. Кір'якова та ін.) [51;105] виступив теоретико-методологічною стратегією дослідження проблеми. Результатами застосування аксіологічного підходу є: виявлення цінностей молодого відповідального громадянина, здатного реалізувати себе у професійній діяльності, їх змісту, розробка методики реалізації сукупності цінностей у процесі патріотичного виховання, інтеграція змісту моделі і соціально-культурного середовища профільного закладу освіти.

Діяльнісний підхід (Л. Виготський, М. Садовий, В. Сухомлинський та ін.) [61; 62; 242; 265; 266; 267], будучи практико-орієнтованою тактикою дослідження, дозволяє стимулювати активність учасників процесу формування громадянської відповідальності, їхню потребу в самоосвіті, самомотивації та самореалізації, забезпечує залучення здобувачів освіти до наукової, пошукової та дослідницької діяльності.

Компетентнісний підхід (І. Бех, О. Биковська, Н. Вінник, А. Волкова, О. Демчук та ін.) [23; 24; 54; 55; 79]. На підставі аналізу існуючої нормативно-правової бази запропоновано шляхи вдосконалення профільної освіти, зокрема, через орієнтацію програм і педагогічних технологій на компетентнісний підхід. Він базується на оволодінні молоддю базовими навичками, які стануть корисними у майбутній професійній діяльності, забезпечать здобувачів освіти реальними практичними навичками.

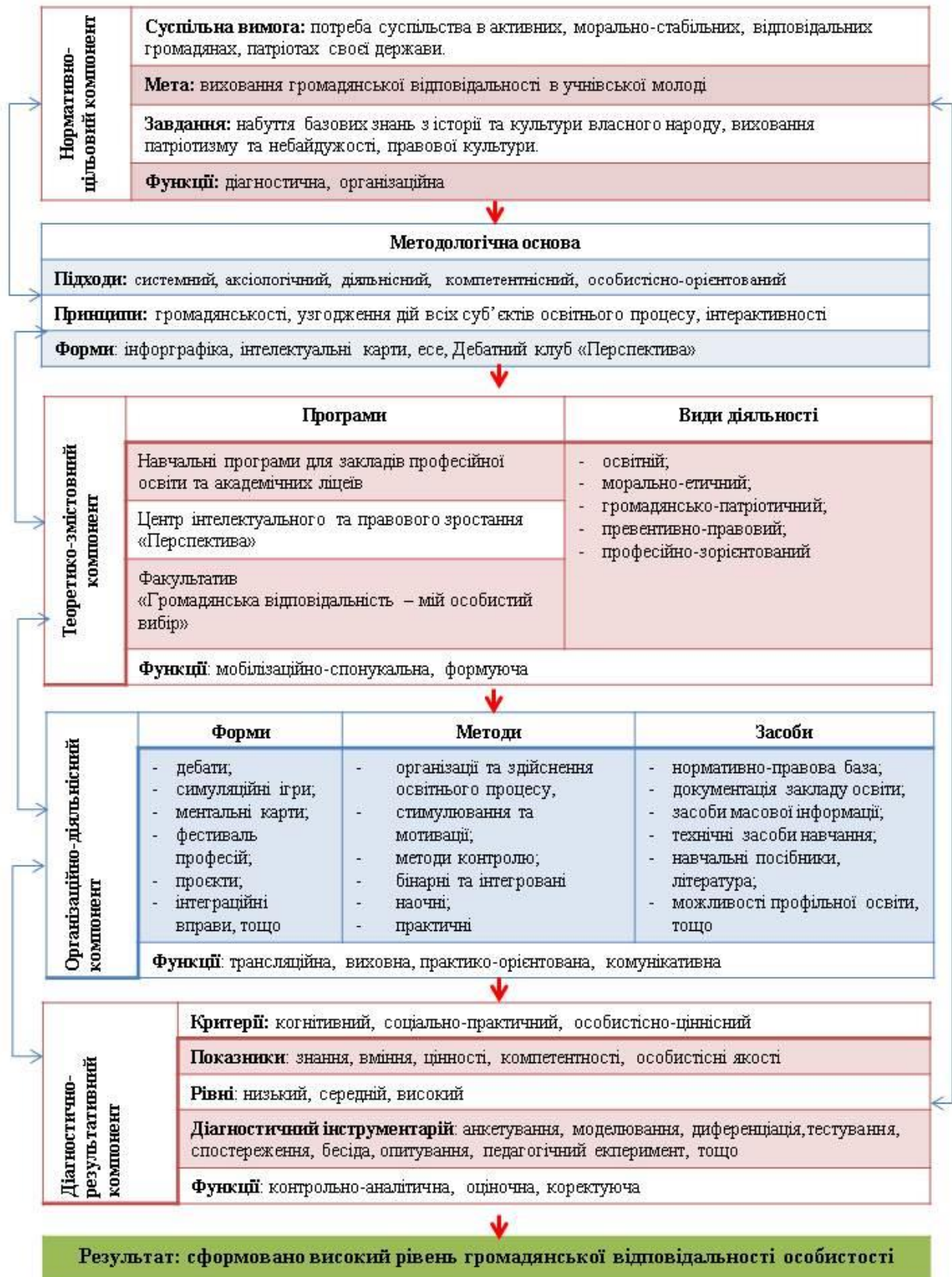

Рис. 2.6.. Педагогічна модель формування громадянської відповідальності учнівської молоді

Особистісно-орієнтований підхід (О. Дубасенюк, Н. Кузьменко, Г. Шишкін, Я. Якіманська) [86; 87; 149; 304; 312]. Суттю особистісно-орієнтованої освіти є система наукових знань і практичних умінь, що чинять індивідуалізуючий вплив на поведінку людини з метою її зміни, тобто на особистість, що має високий ступінь сформованості громадянської відповідальності.

На основі аналізу практики громадянської освіти в умовах профільного навчання була розроблена педагогічна модель формування громадянської відповідальності учнівської молоді, яка включає нормативно-цільовий, теоретико-змістовний, організаційно-діяльнісний, діагностично-результативний компоненти (рис. 2.6.).

Нормативно-цільовий компонент моделі характеризує нормативні орієнтації процесу формування громадянської відповідальності учнівської молоді та його змістовне наповнення, включає в себе мету, завдання та принципи громадянської освіти. Даний компонент моделі задає той зміст, який підлягає засвоєнню здобувачами освіти в процесі громадянського виховання, а також пов'язаний із стимулюванням патріотичної активності та визначенням цільових орієнтацій їх подальшої професійної діяльності. Функції компонента: діагностична (виявлення реального рівня сформованості громадянської відповідальності); орієнтаційна (вибір практичних завдань з урахуванням виявленого рівня сформованості громадянської відповідальності); організаційна (розробка перспективних і поточних планів педагогічної діяльності щодо формування громадянської відповідальності в умовах підготовки до майбутньої професійної діяльності).

Під час реалізації нормативно-цільового компоненту працівникам освіти доцільно провести діагностику рівня сформованості громадянської відповідальності в учнівської молоді, визначити її профорієнтаційні вподобання, констатувати базовий рівень знань та оволодіння громадянськими та освітніми компетентностями. На даному етапі важливо виробити спільні правила роботи, окреслити вектори діяльності та

спрогнозувати бажаний результат. Важливо враховувати психологічні властивості в роботі, що характерні для обраної групи учнівської молоді, специфіку закладу освіти, режим роботи закладу, визначитися з формами та методами роботи. Обов'язковим, на нашу думку, є залучення до вирішення організаційних питань всіх учасників освітнього процесу та дотримання педагогічних умов.

Теоретико-змістовний компонент моделі сприяє формуванню громадянськості в учнівської молоді, орієнтує на цінності демократичного суспільства, традиції власного етносу, процеси державотворення, залученість до громадсько-патріотичної діяльності. Змістовним ядром компонента є затвердження навчальних програм для закладів професійної освіти та академічних ліцеїв, впровадження в роботу авторської програми факультативу «Громадянська відповідальність – мій особистий вибір» та розробка основних засад діяльності Центру інтелектуального та правового зростання «Перспектива».

При розробці та затвердженні програм доцільно враховувати результати діагностики, що проводилась під час реалізації нормативно-цільового компонента; впроваджувати системний, аксіологічний, діяльнісний, компетентнісний, особистісно-орієнтований підходи. Означені програми мають бути спрямованими на реалізацію таких видів діяльності, як освітня, морально-етична, громадсько-патріотична, превентивно-правова та професійно-орієнтована.

У рамках реформи розширено повноваження щодо апробації та затвердження окремих елементів навчальних програм (курсів, факультативів, методичних посібників, робочих зошитів, матеріалів для практичних робіт) на рівні закладів освіти, міському чи обласному рівнях. Саме це надає можливості для реалізації поставлених завдань, втілення творчих ідей освітян і закладення міцного підґрунтя для розвитку компетентностей учнівської молоді.

Профільна середня освіта — третій рівень освіти, відповідно до Національної рамки кваліфікацій. Освітній процес цього рівня триває три роки, його можуть здобувати у відокремлених закладах освіти або ж у структурних підрозділах одного закладу [223; п. 3, ст. 12].

У навчальних закладах можуть бути освітні програми профільної середньої освіти за академічним та/або професійним спрямуванням [223; п. 7 ст. 12].

Академічне спрямування — профільне навчання, що базується на інтеграції змісту освіти, окресленого стандартом профільної середньої освіти, і поглибленого вивчення певних навчальних дисциплін з урахуванням індивідуально обумовлених здібностей та освітніх потреб учнів із перспективою продовжити навчання на вищих рівнях освіти.

Професійне спрямування — орієнтоване передусім на ринок праці профільне навчання, що у свою чергу інтегрує зміст освіти, окреслений стандартом профільної середньої освіти, та професійно-орієнтований освітній підхід із обов'язковим урахуванням здібностей, запитів і потреб учнів.

До моменту остаточного переходу освітньої галузі до побудови академічних ліцеїв діють т.зв. заклади освіти «нового типу»: спеціалізовані школи, гімназії, ліцеї. Вони користуються освітніми програмами та навчальними планами, затвердженими та рекомендованими Міністерством освіти та науки України у рівнях «стандарт», «академічний» та «профільний».

Впроваджений у ході експерименту курс «Громадянська відповідальність – мій особистий вибір» укладено за тематичним принципом (Додаток Д). Курс забезпечує послідовне, цілісне розкриття всіх тем. Інтегруючи елементи різних галузей знань, курс сприяє ефективному застосуванню набутих знань на практиці, активній взаємодії учасників освітнього процесу.

Курс структурований за такими темами:

Тема 1. «Громадянин»: історія, сучасність, перспективи.

Тема 2. Фактори впливу на становлення відповідального громадянина.

Тема 3. Складові громадянської відповідальності

Програма курсу розпочинається зі вступного заняття, на якому учні знайомляться з метою вивчення курсу, його структурою та особливостями. По завершенню курсу на учнів чекає підсумкове заняття, на якому здобувачі освіти за допомогою вчителя систематизують й узагальнюють вивчене, рефлексують з приводу процесу та результатів навчання, реалізують міжпредметні зв'язки.

Курс «Громадянська відповідальність – мій особистий вибір» передбачає певні особливості організації освітнього процесу. Курс не має на меті заучування слухачами тих чи інших понять, натомість він спрямований на активну взаємодію всіх учасників освітнього процесу в обговоренні проблем становлення громадянського суспільства, формування громадянської відповідальності як невід'ємної риси сучасної молоді.

На заняттях із курсу учні включені у такі види евристичної і практичної діяльності: пошук, первинний аналіз і практичне застосування отриманої інформації; аналіз нормативно-правових актів у цілому або їхніх окремих положень; формулювання і аргументацію власної думки з приводу предмета обговорення; застосування набутих знань для реалізації соціальних проектів та впровадження їх у освітній процес навчального закладу.

Для досягнення поставленої навчальної мети та ефективної реалізації завдань курсу під час занять слід створювати сприятливу, творчу атмосферу, що дозволить молоді висловлювати власні думки та брати активну участь у освітньому процесі.

Важелями мотивації учнів повинно бути оцінювання не стільки знань, скільки їхні аргументовані судження, доказові точки зору й навчальна активність.

Для методичної допомоги викладачам, які мають на меті впровадження курсу за вибором, було розроблено посібник, що містить корисні посилання, вправи для роботи зі здобувачами освіти (Додаток Е).

Центр інтелектуального та правового зростання «Перспектива» було створено на базі Криворізької спеціалізованої школи I – III ступенів № 71. Метою цієї фундації є всебічний розвиток особистості здобувачів освіти та педагогів закладу, батьківського колективу та зацікавлених мешканців мікрорайону у напрямках морально-етичного, громадсько-патріотичного виховання та особливо – превентивно-правової просвітницької діяльності та професійно-орієнтаційної роботи (Додаток Є).

Основними напрямками роботи Центру інтелектуального та правового зростання «Перспектива» є:

- морально-етичний, який передбачає оволодіння системою етичних норм та моральних цінностей, характерних для гармонійного громадянського суспільства, орієнтованого на забезпечення кожному його члену права на всебічний гармонійний розвиток на засадах етнічних традицій та кращих здобутків культурно-історичного розвитку народу; забезпечує потребу будувати власне життя, а також перетворювати світ за законами добра, краси та гармонії;
- громадсько-патріотичний, що забезпечує формування високого рівня громадянської відповідальності учнівської молоді, орієнтованої на оволодіння системою знань про історію, культуру, державотворчі процеси власного народу, а також умінь та навичок застосовувати ці знання при розбудові сучасного громадянського суспільства з опорою на історичний досвід і з залученням передового досвіду інших народів світу; виховання справжніх патріотів України, для яких державницькі та національні інтереси будуть превалювати над особистими;
- превентивно-правовий, який є більш практично орієнтованим і спрямовує молодих людей на оволодіння базовими нормами права та можливістю і потребою застосовувати їх при вирішенні конкретних

- життєвих проблем і брати активну участь у державотворчих процесах, розбудові правової держави і становленні громадянського суспільства; розумінні та реалізації права прямої та представницької демократії;
- професійно-орієнтований, який спрямований на розвиток практичних компетентностей здобувачами освіти, які стануть їм корисними у майбутній професійній діяльності; робить акцент на залучення фахових спеціалістів до спілкування з учнівською молоддю та орієнтований на максимальну кількість практичних занять.

Організаційно-діяльнісний компонент моделі задає організаційні характеристики процесу формування громадянської відповідальності здобувачів освіти та містить технологічні процедури (методи, форми, засоби) специфічних видів діяльності, що забезпечують досягнення заданої мети. Функції компонента: трансляційна (передача цінностей і традицій, збереження і критичне осмислення досвіду минулого, вироблення нових соціально-культурних орієнтирів); виховна (виховання певних поглядів, переконань, відносин, якостей особистості); практико-орієнтована (формування досвіду взаємодії, здійснення вибору, усвідомлення відповідальності, гідності, дисциплінованості, тощо); комунікативна (встановлення міжособистісного контакту в різних сферах взаємодії, згоди, взаєморозуміння, довіри та співробітництва).

Реалізація організаційно-діялісного компонента передбачає активну взаємодію всіх учасників освітнього процесу. З метою формування громадянської відповідальності, в рамках затверджених на попередньому етапі програм, проводяться лекції, семінари, практичні та лабораторні роботи, здобувачі освіти залучаються до соціально значущих проектів тощо.

Наприклад, при підготовці здобувачів освіти за спеціальностями «Харчові технології» та «Готельно-ресторанна справа» у Криворізькому державному комерційно-економічному технікумі впроваджують вікторини знавців, проблемні лекції, майстер-класи, ділові та рольові ігри, лекції-конференції, практичні заняття на виробництві, семінари-презентації, які

мають на меті не лише набуття теоретичних знань, а й занурення у майбутню професію.

Товарознавці-комерсанти – активні учасники волонтерського руху «Покоління небайдужих». Розвиток фахових здібностей, відповідальності та соціальна активність здобувачів освіти реалізуються завдяки залученню до волонтерських проєктів «Школа молодого споживача» та «Проблеми соціуму», метою яких є усвідомлення молодим поколінням соціальних проблем, прагнення до їх вирішення, зміна моделей суспільної поведінки; популяризація споживчої освіти через консультативну та інформаційно-просвітницьку діяльність

На базі закладу відкрито професійні гуртки «Споживач та ринок» і «Смак». Заняття в них сприяють не лише поглибленню професійних знань, а й розвитку наукової роботи здобувачів освіти. У ході роботи використовуються різноманітні інтерактивні форми, які спрямовані на підвищення загальної фахової інформативності, споживацької культури та грамотності, підвищення авторитету спеціальності; формування особистої громадянської відповідальності в умовах підготовки до майбутньої професійної діяльності.

У ході реалізації організаційно-діяльнісного компоненту впроваджено досвід розвитку професійно-орієнтованої іншомовної компетентності. Викладачами англійської та німецької мов реалізовано творчі проєкти з представлення тем «Імідж закладу», «Меню», «Традиційні українські страви», «Історія національного костюму», що мали не лише розкрити зміст теми, а й підвищити рівень оволодіння іноземними мовами, сприяти професійному зростанню молоді та формуванню громадянської відповідальності.

В рамках роботи Центру інтелектуального та правового зростання «Перспектива» вчителем німецької мови Криворізької спеціалізованої школи № 71 О. Вакар проводилась робота з метою формування громадянської відповідальності та іншомовної компетентності, а саме:

налагодження співпраці з Goethe Institut, проведення активної пошуково-дослідної роботи, за результатами якої викладача визнано лауреатом фестивалю «Учитель-наставник»; залучення вихованців до проведення Тижнів Німеччини в Україні на базі Національного гірничого університету м. Дніпро, відбулось відзначення учасників освітнього процесу як призерів міського конкурсу «Світ без кордонів». Здобувачі залучені до індивідуального та групового листування та Zoom-конференцій з однолітками у Німеччині. Завдяки таким формам роботи молодь набуває досвіду живого спілкування, розвиває навички ділового мовлення, поглиблює знання з історії та культури народів, виховує поважне ставлення до демократичних цінностей, адекватно сприймає особисту соціальну роль та її вплив на життя спільноти, сприяє формуванню громадянської відповідальності.

Було розроблено ряд завдань, спрямованих на набуття практичних навичок, значущих для розвитку економіки регіону та держави. Завдання мали на меті перерахунок споживання енергоресурсів, користь від використання зеленої енергетики, переробки вторинної сировини, впливу інфляції на життя суспільства, вирахування співвідношення громадян України за етнічним, релігійним, мовним показником. У співпраці з викладачами географії поглиблювалась робота з картографічними матеріалами, вирахування масштабів, підрахунок процентного співвідношення урбанізованих та сільськогосподарських земель. Розв'язання подібних завдань змушує здобувачів освіти опрацьовувати різноманітні джерела інформації, ретельно їх вивчати, перевіряти статистичні дані та надає можливість критичної оцінки матеріалів у мас-медіа. Занурюючись у подібні питання, молодь розуміє відповідальність, покладену на неї за збереження відновлюваних та невідновлювальних природних ресурсів, екологічну безпеку, економічну та фінансову стабільність держави. Як наслідок, гостро постають питання щодо вдосконалення правової системи та необхідності чіткого дотримання законодавства громадянами. Отже,

комплексний підхід, нетрадиційні форми та методи роботи дозволяють максимально цілісно представити для учнівської молоді картину світу, показати значущість особистого зростання та громадянської відповідальності як запоруки благополуччя та стабільності держави.

Діагностико-результативний компонент моделі відображає досягнення високого рівня сформованості громадянської відповідальності в учнівської молоді - результату роботи освітньої системи в умовах профільного навчання як підґрунтя для забезпечення практичних навичок для майбутньої професійної діяльності. У рамках даного компонента розроблена діагностична програма, яка містить критерії і показники рівня сформованості громадянської відповідальності учнівської молоді. Функції компонента: контроль-аналітична (контроль, аналіз і самоаналіз результатів формуючих впливів на молоде покоління); оціночна (оцінка, переведення даної функції в самоаналіз, самооцінку своєї діяльності); коригувальна (розробка, апробація і проведення педагогічних заходів щодо усунення недоліків, виявлених в ході роботи).

Для реалізації моделі формування громадянської відповідальності учнівської молоді в умовах підготовки до майбутньої професійної діяльності нами виділені загальнопедагогічні (науковості, зв'язку виховання з життям, формуючий, взаємодія в колективі) і специфічні (історизму, громадянськості, узгодженості діяльності всіх суб'єктів громадянської освіти, інтерактивної соціалізації) принципи.

Розроблена модель формування громадянської відповідальності учнівської молоді в умовах підготовки до майбутньої професійної діяльності має низку універсальних (цілеспрямованість, безперервність, рухливість, відкритість, складність) і специфічних (ієрархічність, цілісність) властивостей.

Реалізація моделі здійснюється в соціально-культурному середовищі, що включає предметний, духовний і діяльнісний елементи. Предметний елемент являє собою матеріальну сторону життєдіяльності: дохід, житлові

умови, господарський і культурний інвентар, речі побуту; духовний елемент включає групову свідомість індивідів, погляди, уявлення, почуття, усталені традиції, культуру мовного спілкування і засоби масової комунікації; діяльнісний елемент представлений діяльністю суб'єктів громадянської освітньої системи. Сенсоутворювальним фактором соціально-культурного середовища є взаємодія суб'єктів освітнього процесу.

З метою успішної реалізації педагогічної моделі освітяни мають систематично перевіряти рівень сформованості громадянської відповідальності учнівської молоді, робити контрольні зрізи, перевіряти рівень оволодіння професійними компетентностями. Після перевірки рівня сформованості громадянської відповідальності викладач має правильно розподіляти свій час і визначати специфіку роботи. Працюючи зі здобувачами освіти, які мають низький рівень, викладач має здійснювати постійний контроль, безпосередньо скеровувати освітній процес. Здобувачів освіти задовільного рівня поступово долучати до співуправління, надавати можливості самостійного проведення певних інтерактивів, відповідати за окремі напрямки роботи, керувати невеликими групами при створенні проектів. Молодь, рівень громадянської відповідальності якої наближається або ж відповідає високому рівню, доцільно залучати до консультативних, лідерських обов'язків, запрошувати до самоуправління, реалізації більш масштабних напрямків у освітніх та соціальних проєктах, пропонувати ділитися набутими навичками з іншими вихованцями з метою поширення особистого позитивного досвіду.

Умови успішного функціонування моделі формування громадянської відповідальності учнівської молоді в умовах підготовки до майбутньої професійної діяльності - це:

- чітке дотримання дидактичних принципів та окреслених педагогічних умов;
- забезпечення реалізації всіх компонентів педагогічної моделі;

- організація чіткої взаємодії учасників освітнього процесу та гнучке керування процесом, засноване на демократичних засадах та принципах толерантності, доброзичливої взаємодії, з повагою до загальнонаціональних цінностей;
- організація поетапної роботи щодо формування громадянської відповідальності з використанням інноваційних форм та методів роботи, залученням галузевих фахівців до консультативно-просвітницької роботи;
- проведення проміжної та фінальної рефлексивної роботи з метою вчасного реагування на зміни у психологічному мікрокліматі та підвищення мотиваційної складової в учнівської молоді.

Запропонована модель буде вдало реалізованою за умови урахування освітянами методологічних та дидактичних аспектів формування громадянської відповідальності, їх свідомої, спланованої систематичної роботи у цій царині, прагненні до самоосвіти, оволодіння сучасними методами та формами роботи, які будуть найкращою мотивацією до співпраці для молоді.

Особливостями соціально-культурного середовища закладу освіти профільного спрямування є: мікросередовище, насичене моральними та демократичними цінностями, повагою до громадянських прав і свобод, історичного минулого, зорієнтоване на розвиток компетентностей, які будуть реалізовані у майбутній професійній діяльності; активна взаємодія всіх учасників освітнього процесу, паритетні відносини (співробітництво, конкуренція); орієнтованість на самореалізацію; безперервність освітнього процесу; активна науково-дослідницька діяльність; профорієнтований освітній простір; доцільне, аргументоване та систематичне впровадження інноваційних форм роботи.

Компоненти створеної моделі пов'язані між собою спільною метою, змістовним навантаженням та спрямування на отримання результату – високий рівень сформованої громадянської відповідальності в учнівської

молоді в умовах формування до майбутньої професійної діяльності. Теоретичне обґрунтування, ретельно спланована робота та висока мотивація учасників освітнього процесу створили передумови для її впровадження в освітній процес.

Отже, вважаємо, що представлена нами педагогічна модель формування громадянської відповідальності учнівської молоді в умовах підготовки до майбутньої професійної діяльності сприяє формуванню активної життєвої позиції молодого покоління, є спонукальним фактором до підвищення результативності навчання в умовах профілізації та забезпечує компетентностями, необхідними для успішного розвитку та кар'єрного зростання. Можливості профільного навчання сприяють реалізації мети педагогічного експерименту, забезпеченню педагогічних умов та впровадженню педагогічної моделі.

Висновки до розділу 2.

Формування громадянської відповідальності в учнівської молоді є потребою українського суспільства, держави. Проте, перш, ніж говорити про процес формування, постає необхідність визначення змісту поняття, його компонентів та критеріїв.

Значна кількість науковців приділяла увагу дослідженню феноменів «відповідальність», «громадянськість», «громадянство». Можемо відзначити, що між визначеними поняттями існує тісний взаємозв'язок. А саме: сформованість у суспільстві розуміння поняття «громадянство» та його нормативне затвердження, яке відображає тісний взаємозв'язок між людиною та державою, стає підґрунтям та необхідністю формування «громадянськості» - процесу усвідомлення кожним громадянином своїх прав та обов'язків. Природне бажання забезпечення захисту своїх прав, інтересів, розвиток демократичних процесів, прагнення мирного та гармонійного

співіснування в соціумі потребують від кожного громадянина здатності адекватно відповідати за те, що йому доручено, чи за самотійно взяті на себе зобов'язання – формують відповідальність. Відповідно поєднання громадянськості та почуття відповідальності у суспільно-політичній площині стають підґрунтям для формування громадянської відповідальності.

Визначення поняття «громадянська відповідальність» надавали М. Актаєва, К. Пекач, В. Примак, Ю. Шемшученко. Сформували дефініцію «громадянська відповідальність старшокласників» М. Актаєва, М. Левківський, Г. Ломакіна, І. Сопівник. Проте відсутній аналіз громадянської відповідальності учнівської молоді в умовах підготовки до майбутньої професійної діяльності.

Таким чином нами було уточнено, що *громадянська відповідальність – особистісне утворення, що відображає рівень сформованості:*

- *індивіда, як соціальної істоти;*
- *особистості, що поділяє моральні, етнічні та культурні цінності власного народу, небайдужої до проблем суспільства, прагне самореалізації в рамках державної стратегії розвитку;*
- *громадянина, який усвідомлює свої дії та/або бездіяльність, готового до виконання своїх громадянських обов'язків та реалізації громадянських прав, здатного до волевиявлення;*
- *здобувача освіти, який прагне реалізації власних професійних компетентностей та піднесення авторитету власної держави на міжнародній арені.*

Виходячи з вищезначеного, можемо визначити *громадянську відповідальність учнівської молоді як властивість деліктоздатної особистості, яка усвідомлює своє місце в соціумі, адекватно оцінює свої особистісно-професійні потенції та амбіції, потребує реалізації власних здібностей через професійну суспільно-корисну діяльність в рамках загальної стратегії розвитку держави, прагне до реалізації правомірних потреб суспільства та захисту демократичних цінностей і свобод.*

В рамках дослідження визначено елементи становлення громадянської відповідальності: вмотивованість, знання та переконання, ставлення та толерантність, дії та вчинки, волевиявлення. Ключовим є становлення небайдужості на кожному з етапів структури. Саме вияв інтересу та співпричетність до потреб ближнього та держави надає можливість формування активного відповідального громадянина.

Аналіз досліджень дали можливість виокремити такі педагогічні умови, які мають сприяти формуванню громадянської відповідальності учнівської молоді в умовах підготовки до майбутньої професійної діяльності. *Такими умовами є: 1) формування в учнівської молоді мотивів громадянської поведінки, засвоєння ними знань про демократичні цінності, громадянські права й обов'язки; 2) забезпечення інтеграції профільних предметів як підґрунтя готовності працівників освіти до формування громадянської відповідальності в учнівської молоді; 3) використання інноваційних технологій навчання як засобу формування громадянської відповідальності учнівської молоді в умовах підготовки до майбутньої професійної діяльності.*

Ретельна підготовка та реалізація запропонованих педагогічних умов має сприяти формуванню громадянської відповідальності учнівської молоді, підвищенню результативності освітнього процесу, розвитку компетентностей здобувачів освіти, реалізації здібностей в умовах підготовки до майбутньої професійної діяльності.

На основі аналізу практики громадянської освіти в умовах профільного навчання була розроблена педагогічна модель формування громадянської відповідальності учнівської молоді, яка включає нормативно-цільовий, теоретико-змістовний, організаційно-діяльнісний, діагностично-результативний компоненти.

Для реалізації педагогічної моделі враховувалися усі компоненти освітнього процесу: нормативно- цільовий (постановка конкретної мети та завдань; створення умов, які спонукають учасників освітнього процесу до активної освітньої діяльності, формують позитивну мотивацію); теоретико-

змістовний (оптимальний підбір предметів навчального плану, змістовне його навантаження, підбір завдань, спрямованих на формування громадянської відповідальності в умовах підготовки до майбутньої професійної діяльності, цінності); організаційно-діяльнісний (визначення та ефективне застосування прийомів, методів і форм роботи, поєднання групових та індивідуальних видів діяльності, визначення оптимальних засобів навчання); діагностично-результативний (контроль за засвоєнням здобувачами освіти необхідних знань, набуття ними практичних компетентностей, внесення змін у структуру та зміст моделі; виявлення рівня сформованості громадянської відповідальності в учнівській молоді, первинних професійних компетентностей, визначення причин низької результативності окремих здобувачів освіти та розробка плану дії щодо її подолання).

Визначено, що у процесі формування громадянської відповідальності учасників освітнього процесу виникає потреба формування небайдужого ставлення до потреб суспільства і держави, яке виникає завдяки формуючим впливам на особистість. Після прийняття себе як частини соціуму та нації, після усвідомлення своєї соціальної ролі відбувається формування громадянської відповідальності, як «відгуку» на взаємовідносини «держава – суспільство» особистість». Вищим активною формою громадянської відповідальності особистості є волевиявлення, оскільки саме воно відбувається за ініціативи та з бажання самої людини. Тобто відповідальність може бути «пасивною», спрямованою на виконання доручень інших людей, забезпечення потреби держави у професійних кадрах, орієнтованою на дотримання загальнолюдських норм моралі та реалізацію прав і свобод людини і громадянина. Волевиявлення – «активна» складова громадянської відповідальності, яка забезпечує процес еволюції суспільства, державотворчих процесів, якісних змін людства.

Запропонована модель ґрунтується на використанні переваг профільного навчання для формування громадянської відповідальності.

Можливості використання академічної свободи при складанні освітніх планів закладами освіти дозволяє за рахунок варіативної та інваріантної складової підсилити певні предмети, доповнити вивчення галузі факультативами та курсами за вибором. Активне застосування інтерактивних технологій (симуляційних ігор, дискусій, веб-квестів, ділових ігор, метафоричних карток) в освітньому процесі дозволяють не просто наповнити його сучасним змістом, а й зробити цікавим та неповторним освітній процес, підсилити мотивацію здобувачів освіти до саморозвитку, формування активної життєвої та громадянської позицій. Позитивним моментом є залучення молоді до процесу самоврядування, участі в соціальних проектах, співпраці з державними та недержавними установами, які дотичні до громадянського виховання та надають можливість розвивати професійні компетентності здобувачів освіти.

Запропонована модель буде вдало реалізованою за умови урахування освітянами методологічних та дидактичних аспектів формування громадянської відповідальності, їх свідомої, спланованої систематичної роботи у цій царині, прагненні до самоосвіти, оволодіння сучасними методами та формами роботи, які будуть найкращою мотивацією до співпраці для молоді.

Отже, чітко спланована, поетапна, змістовна, творча робота закладів освіти з розвитку громадянської відповідальності має широкі перспективи в рамках підготовки учнівської молоді до майбутньої професійної діяльності, самоідентифікації та самовдосконалення молодого спеціаліста, здатного працювати на власний авторитет та престиж держави.

РОЗДІЛ 3 ДОСЛІДНО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА МОДЕЛІ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ В УМОВАХ ПІДГОТОВКИ ДО МАЙБУТНЬОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

3.1. Діагностика стану сформованості громадянської відповідальності здобувачів освіти.

У ході дослідження було здійснено діагностику стану сформованості громадянської відповідальності учнівської молоді. Ми переконані, що така діагностика повинна бути першим етапом експериментальної роботи, адже вона є джерелом достовірної та об'єктивної вихідної інформації, емпіричних даних про рівень сформованості особистісних якостей особистості, наявність у неї необхідних для суспільного життя знань, умінь та навичок, а також рівень розвитку певних сфер особистості (пізнавально-когнітивної, мотиваційно-вольової, поведінкової, емоційно-аксіологічної, рефлексивної). Саме від отриманих даних має відштовхуватися дослідник у плануванні подальшої роботи. У ході експерименту виникає потреба глибинного та всебічного вивчення стану та методів формування громадянської відповідальності, а також розвитку компетентностей учнівської молоді, які стануть корисними у майбутній професійній діяльності.

Мета діагностики полягала у вивченні стану сформованості громадянської відповідальності учнівської молоді в умовах підготовки до майбутньої професійної діяльності. Відповідно до мети було сформовано ряд завдань:

1. Вивчити думки, погляди переконання учнівської молоді щодо сутності та змісту відповідальності громадянина;
2. Визначити рівень правових знань здобувачів освіти, їх усвідомлення власної соціальної ролі, готовність відповідати очікуванням суспільства;
3. Визначити потребово-мотиваційну та ціннісну складову молодого покоління, що визначає громадянську позицію молоді;

4. Здійснити моніторинг (на етапі експериментального дослідження) сформованості громадянської відповідальності здобувачів освіти як інтегративного особистісного утворення;
5. Визначити основні формуючі впливи на становлення активної відповідальної особистості;
6. Виявити готовність застосування учнівською молоддю практичних навичок у майбутній професійній діяльності;
7. Спрогнозувати зміни у формуванні громадянської відповідальності учнівської молоді в умовах підготовки до майбутньої професійної діяльності при реалізації певних педагогічних умов і технологій.

У ході роботи було адаптовано під запит дослідження класифікацію критеріїв та показників розвитку громадянської відповідальності, запропоновану К. Пекач [210, с 79], що представлено у таблиці 3.2.

Таблиця 3.2.

**Критерії та показники сформованості громадянської відповідальності
учнівської молоді в умовах підготовки
до майбутньої професійної діяльності**

№п/п	Критерії	Показники
1.	Мотиваційний	- потреба прийняття власної соціальної та громадянської ролі, приналежності до певного етносу, держави; - потреба самовдосконалення, підвищення рівня освіти та правової культури; - потреба у самореалізації та визнанні результатів власної діяльності.
2.	Раціо-зорієнтований	- небайдужість до проблем оточуючих; - усвідомлення себе особистістю – частиною соціуму, громадянином держави; - усвідомлення власних громадянських прав та обов'язків.
3.	Ставленнєвий	- ставлення до загальнолюдських норм моралі; - ставлення до громадянських прав та обов'язків, демократичних цінностей людства; - ціннісне ставлення до професійних обов'язків;

4.	Поведінково-рефлексивний	<ul style="list-style-type: none"> - готовність приймати та добровільно виконувати громадянські обов'язки; - готовність приймати та виконувати професійні обов'язки; - готовність особистості до ініціативності, активного волевиявлення.
----	--------------------------	--

На основі запропонованої класифікації вважаємо за необхідне охарактеризувати стан формування громадянської відповідальності за трьома рівнями – високим, середнім та низьким.

Низький рівень сформованості громадянської відповідальності учнів відзначається: несприйняттям власної соціальної ролі здобувачем освіти, усвідомлення свого зв'язку щодо держави та етносу супроводжується зневажливим ставленням до них, неналежним рівнем правової освіти та відсутністю бажання виконувати обов'язки громадянина, слабо розвиненими громадянськими компетентностями та небажанням застосовувати отримані знання у майбутній професійній діяльності. Особистість, що має низький рівень розвитку громадянської відповідальності. у своїх діях керується власними егоїстичними прагненнями, бажанням матеріального забезпечення та громадського визнання, при цьому проявляє абсолютну байдужість до проблем держави та суспільства. Серед притаманних рис слід визначити такі, як відсутність саморегуляції, мінімальне прагнення до самоосвіти та професійного розвитку.

Середній рівень сформованості громадянської відповідальності здобувачів освіти характеризується слабкою вираженістю потреби у належності до держави та суспільства. Прагнення до отримання нових знань та навичок диктується виключно прагненням забезпечення власного майбутнього та особистих економічних потреб. Особистість здатна позитивно оцінювати демократичні права та свободи людини і громадянина, проте простежувати причинно-наслідкові зв'язки, проявляти активність щодо реалізації соціальних проєктів бажання не має. Свою майбутню професійну діяльність розглядає як вимушену необхідність. Людина здатна

самоорганізуватися та виконати вимоги, що стоять перед нею, проте характерним є несприйняття ідеалів, відсутність прагнення до кар'єрного зростання. Учнівська молодь, що має середній рівень сформованості громадянської відповідальності, характеризується небайдужим ставленням до загальнолюдських проблем, пов'язаних з порушенням норм моралі (вбивства, боулінг, техногенні катастрофи тощо), проте не звертатиме уваги на політичні та соціальні кризові явища.

Високий рівень сформованості громадянської відповідальності мають здобувачі освіти, які демонструють достатній та високий рівень знань історії та культури власного народу, з повагою ставляться до загальнолюдських моральних цінностей, вважають пріоритетним збереження демократичних цінностей людства, дотримання громадянських обов'язків та реалізацію громадянських прав. Отримані в освітньому закладі знання мають намір використовувати для подальшого розвитку компетентностей, які допоможуть у майбутній професійній діяльності. Учнівська молодь характеризується небайдужим ставленням до суспільних та економічних процесів, відчуває важливість значення власних дій/бездіяльності та має бажання волевиявлення з метою покращення політичного та економічного життя власної держави. Для особистості з високим рівнем громадянської відповідальності є характерним прагнення до самоосвіти, саморегуляції, самоорганізації та співпричетності.

Експериментальною роботою було охоплено 100 вчителів та 250 здобувачів освіти (14-17 років) закладів освіти м. Кривого Рогу, м. Дніпро, м. Кам'янське, м. Новомосковськ та м. Хмельницький. З 50 учнів було сформовано контрольні групи (2 по 25 осіб): одна на базі Криворізької спеціалізованої школи I – III ступенів № 71, друга – Відокремленого структурного підрозділу «Гірничо-електромеханічного коледжу Криворізького національного університету».

Для досягнення поставлених завдань було розроблено методичний інструментарій, який поєднує методи науково-педагогічного дослідження та

методику вивчення особистості здобувача освіти. У процесі вирішення завдань діагностики було застосовано наступні методи: методи дослідження (вивчення шкільної документації, педагогічне спостереження, метод узагальнення незалежних характеристик), методи опитування (інтерв'ю, анкетування), методи оцінювання (самооцінка, аналіз продуктів діяльності, експертна оцінка), створення педагогічних ситуацій, педагогічний експеримент, тощо.

Метод вивчення шкільної документації дозволив проаналізувати шляхи реалізації Концепції громадянського виховання в закладах освіти, можливості реалізації наскрізної змістовної лінії «громадянська відповідальність» в освітньому просторі, її поєднання з компетентністним підходом та профорієнтаційною роботою. Було вивчено шляхи взаємодії викладацького, учнівського та батьківського колективів, можливості співпраці з державними та недержавними правозахисними організаціями, стан розвитку учнівського самоврядування, співпрацю зі стейкхолдерами. На контролі була залученість учнівської молоді до соціальних проєктів, наукової діяльності та гурткової роботи. У процесі дослідної роботи основними аналізованими документами були: особові справи учнів, освітні програми та навчальні плани закладів освіти, журнали, соціальні паспорти класів/груп, книги обліку і видачі Похвальних листів і грамот, журнали факультативних занять, книги моніторингу пропущених і заміненних уроків, протоколи засідання педагогічних рад, плани роботи класних керівників/кураторів груп, плани керівників гуртків тощо.

Педагогічне спостереження застосовували для вивчення зовнішніх проявів сприйняття освітнього процесу вихованцями в природних умовах, зовнішнього виявлення ними громадянських почуттів, що мали прояв в аналізі політичної, соціальної ситуації в країні/світі, повазі до історичної та культурної спадщини, державної символіки. Аналіз педагогічного спостереження фіксувався та систематизувався, проте можемо зазначити, що він не розкриває всієї повноти картини, оскільки унеможливорює розуміння

причин поведінки та мотивів здобувачів освіти. Слід зазначити, що в поєднанні з іншими методами педагогічне спостереження забезпечує дослідника корисними та важливими матеріалами. Аналіз отриманих під час педагогічного спостереження матеріалів дозволив докладніше пізнати погляди й переконання здобувачів освіти щодо ролі громадянина в державі, його ціннісних орієнтацій, дав змогу відстежити прояви відповідальної поведінки під час освітнього процесу.

Метод узагальнення незалежних характеристик використовувався для зіставлення незалежних характеристик здобувачів освіти, оцінки їх громадянської позиції, рівня розвитку компетентностей та небайдужості до проблем оточуючих. Допускається розбіжність в оцінках через суб'єктивні погляди того, хто дає оцінку, чи поспішність висновків.

Метод створення педагогічних ситуацій передбачав організацію умов, у яких виявлялася готовність здобувачів освіти свідомо бути залученими до суспільно-значущих справ, реалізації проектів, прагнення розвивати компетентності, застосовувати знання. Серед запропонованих ситуацій були практичні, конфліктні, вербальні, уявні, виховні, професійно-орієнтовані.

Метод самооцінки. Як зазначає у своїх дослідженнях Л. Божович, правильне формування самооцінки є одним із найважливіших чинників розвитку особистості. Самооцінка визначає самокритичність, ставлення до успіхів і невдач, оцінку власної результативності, самовимогливість, прагнення до самовдосконалення. Від рівня самооцінки залежать стосунки з іншими людьми, активність особистості, її участь у діяльності колективу, прагнення до самовдосконалення. [27, с. 343]. Згідно з теорією діяльності [62, с. 5], найінтенсивніше розвиток психіки особистості відбувається у провідній для даного віку діяльності. У старшому шкільному віці провідною є навчальна діяльність та набуття первинних професійних компетентностей.

Освітній процес вимагає вміння всебічно та об'єктивно оцінювати власні особливості та діяльність, вміння ставити цілі і контролювати поведінку, управляти собою, тому стають актуальними питання не лише

формування адекватної самооцінки, але й пошуку прийомів її корекції. Для визначення самооцінки сформованості громадянської відповідальності учнівської молоді використовувались: методика «Шкала самооцінки», спрямована на діагностику рівня самооцінки досліджуваних; моторна проба Шварцландера, яка демонструє рівень і адекватність домагань здобувачів освіти; та методика Т.Дембо-С.Рубінштейна (модифікація А. Прихожан), покликана визначити рівень самооцінки та рівень домагань досліджуваних [8; 164; 179].

Серед методів оцінювання також застосовано *метод аналізу продуктів діяльності*, який дозволив зібрати, систематизувати, проаналізувати та розтлумачити продукти діяльності учнівської молоді (робочі зошити, твори, результати практичних занять). Аналіз названих продуктів діяльності дав можливість зробити опосередковані висновки про ціннісні орієнтації школярів, їхні інтереси, вподобання та здібності, розвиток первинних професійних компетентностей.

Таблиця 3.3.

**Бланк експертної оцінки проявів громадянської відповідальності
здобувачів освіти (у балах від 0 до 2)**

№	ПІБ здобувача освіти	потреба прийняття власної соціальної та громадянської ролі,	потреба самовдосконалення, підвищення рівня освіти та професійної компетентності	потреба у самореалізації та визнанні результатів власної діяльності	небайдужість до проблем оточуючих;	усвідомлення себе особистістю – частиною соціуму.	усвідомлення власних громадянських прав та обов'язків	ставлення до громадянських прав та обов'язків	ціннісне ставлення до професійних обов'язків	готовність приймати та добровільно виконувати обов'язки	готовність приймати та виконувати професійні обов'язки;	готовність особистості до ініціативності, активного
1	-											
2	-											
3	-											

Експертна оцінка застосовувалася для визначення рівня сформованості складових громадянської відповідальності учнівської молоді в умовах підготовки до майбутньої професійної діяльності. Експертами були педагоги,

які найкраще знають здобувачів освіти (класні керівники/куратори груп, соціальні педагоги/практичні психологи, вчителі-предметники). Експерти заповнювали експертні бланки, подані у таблиці 3.3.

Узагальнені результати експертного оцінювання щодо рівня сформованості громадянської відповідальності молоді за визначеними критеріями і показниками подані у таблиці 3.4.

Таблиця 3.4.

**Узагальнені результати експертного оцінювання
рівня сформованості громадянської відповідальності здобувачів
освіти в умовах підготовки до майбутньої професійної діяльності**

Критерії	Показники	Рівні		
		Високий	Середній	Низький
Мотиваційний	- потреба прийняття власної соціальної та громадянської ролі, приналежності до певного етносу, держави;	20 8%	187 74,8%	43 17,2 %
	- потреба самовдосконалення, підвищення рівня освіти та правової культури;	26 10,4%	195 78%	29 11,6 %
	- потреба у самореалізації та визнанні результатів власної діяльності.	34 13,6%	177 70,8%	39 15,6 %
Раціозорієнтований	- небайдужість до проблем оточуючих;	58 23,2%	176 70,4%	16 6,4%
	- усвідомлення себе особистістю – частиною соціуму, громадянином держави;	19 7,6%	201 80,4%	30 12%
	- усвідомлення власних громадянських прав та обов'язків.	16 6,4%	87 34,8%	147 58,8 %
Ставленнявий	- ставлення до загальнолюдських норм моралі;	48 19,2%	158 63,2%	44 17,6 %
	- ставлення до громадянських прав та обов'язків, демократичних цінностей людства;	31 12,4%	129 51,6%	90 36%
	- ціннісне ставлення до професійних обов'язків	28 11,2%	103 41,2%	119 47,6 %
Поведінково-рефлексивний	- готовність приймати та добровільно виконувати громадянські обов'язки;	12 4,8%	68 27,2%	170 68%
	- готовність приймати та виконувати професійні обов'язки;	24 9,6%	73 29,2%	153 61,2 %
	- готовність особистості до ініціативності, активного волевиявлення.	13 5,2%	46 18,4%	191 76,4 %

Отже, результати експертного оцінювання рівня сформованості громадянської відповідальності здобувачів освіти свідчать, що лише незначна частка учнів відзначаються високим рівнем сформованості означеного особистісного утворення за більшістю показників (окрім ставлення до загальнолюдських норм моралі 19,2% та небайдужості до проблем оточуючих 23,2%, що свідчить про те, що майже кожен п'ятий здатен співпереживати ближньому). Усвідомлюють себе частиною соціуму 7,6% здобувачів освіти, мають усвідомлення власних громадянських прав та обов'язків – 6,4%. Мають позитивне сформоване ставлення до майбутніх професійних обов'язків 11,2%, готовність їх приймати та виконувати – 9,6%. Можемо стверджувати, що ці показники прямо пов'язані з низькою потребою до самовдосконалення (10,4%), самореалізації та визнання результатів власної діяльності (13,6%). Найнижчими показниками - 76,4% - відзначено готовність особистості до ініціативності, активного свідомого волевиявлення. Отже, можемо стверджувати, що недостатній рівень правової та професійної обізнаності здобувачів освіти сприяє байдужому відношенню особистості до проблем держави та людства в цілому, формує низьку самооцінку молоді, а відповідно, неможливо очікувати від неї активної громадянської позиції та яскравих прикладів волевиявлення.

Таблиця 3.5.

Результати експертного оцінювання рівня сформованості громадянської відповідальності на констатувальному етапі експерименту з поділом на експериментальну та контрольну групи

Критерії	Показники	Рівні					
		Високий		Середній		Низький	
		КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ
Мотиваційний	потреба прийняття власної соціальної та громадянської ролі, приналежності до певного етносу, держави;	4 8%	16 8%	18 36%	169 84,5%	28 56%	15 7,5%

	потреба самовдосконалення, підвищення рівня освіти та правової культури;	7 14%	19 9,5%	38 76%	157 78,5%	5 10%	24 12%
	потреба у самореалізації та визнанні результатів власної діяльності.	8 16%	26 13%	36 72%	141 70,5%	6 12%	33 16,5%
Раціо-зорієнтований	небайдужість до проблем оточуючих;	9 18%	49 24,5%	38 76%	138 69%	3 6%	13 6,5%
	усвідомлення себе особистістю – частиною соціуму, громадянином держави;	6 12%	13 6,5%	38 76%	163 81,5%	6 12%	24 12%
	усвідомлення власних громадянських прав та обов'язків.	3 6%	13 6,5%	19 38%	68 34%	28 56%	119 59,5%
Ставленнєвий	ставлення до загальнолюдських норм моралі;	9 18%	39 19,5%	32 64%	126 63%	9 18%	35 17,5
	ставлення до громадянських прав та обов'язків, демократичних цінностей людства;	6 12%	25 12,5%	25 50%	104 52%	19 38%	71 35,5%
	ціннісне ставлення до професійних обов'язків	8 16%	20 10%	18 36%	85 42,5%	24 48%	95 47,5%
Поведінково-рефлексивний	готовність приймати та добровільно виконувати громадянські обов'язки;	4 8%	8 4%	14 28%	54 27%	32 64%	138 69%
	готовність приймати та виконувати професійні обов'язки;	6 12%	18 9%	14 28%	59 29,5%	30 6%	123 61,5%
	готовність особистості до ініціативності, активного волевиявлення.	3 6%	10 5%	12 24%	34 17%	35 70%	156 78%

З таблиці видно, що у процентному співвідношенні показники експериментальної та контрольної груп майже не відрізняються, а отже, вибірка відповідає вимогам до педагогічних експериментів.

Метод порівняння застосовано з метою виявлення спільних і відмінних рис педагогічного процесу та його сприйняття всіма учасниками освітнього процесу для подальшого удосконалення цих систем. У ході дослідження було здійснено порівняння ознак відповідального громадянина учнівською

молоддю та працівниками освітньої сфери, ставлення до пріоритетності формуючих впливів на процес виховання відповідального громадянина, виявлено зміни в показниках на етапах формувального та констатуючого експерименту.

Серед методів опитування застосовувалися інтерв'ю (в тому числі й не стандартизоване) та анкетування.

Метод інтерв'ю як метод здобуття потрібної інформації через безпосередню, попередньо сплановану бесіду інтерв'юера з респондентом є корисним для окреслення контуру проблем, визначення ціннісних пріоритетів інтерв'юерів. Для успішного проведення інтерв'ю важливим є створення доброзичливої атмосфери та комфорту. Розпочинали інтерв'ю із загальних питань, поступово занурюючись у проблеми, які заважали, на думку респондентів, формуванню громадянської культури та активної життєвої позиції молоді, визначали, які саме предмети та курси максимально сприяють формуванню громадянської відповідальності, визначали основні формуючі впливи на становлення громадянського суспільства та виховання небайдужості в учнівській молоді. У ході нестандартизованого інтерв'ю вихованцям пропонувалося відповісти на уточнювальні питання, орієнтовані на отримання додаткової інформації про мотиваційні важелі поведінкових моделей та конкретних діянь молодого покоління, специфіку його поглядів на громадсько-політичні події в країні, ставлення до державних інститутів. Проте дана методика є надто затратною в часі. Щоб нівелювати цей недолік, ми застосували *метод анкетування*, в ході якого за незначний проміжок часу було опитано учасників освітнього процесу та систематизовано отримані дані.

Під час проведення констатувального етапу експерименту було використано адаптований тест М. Куна «Хто Я?» [цит. за 276]. Респондентам пропонується дати відповіді на це питання протягом обмеженого часу (12 хвилин), потім опитувані мають пронумерувати свої відповіді залежно від ступеню важливості та надати їм оцінку як позитивним чи негативним

(Додаток Б). Ця методика, зокрема, дає можливість проаналізувати співвідношення соціальних ролей та індивідуальних характеристик ідентичності.

В результаті обробки тесту М. Куна переважну більшість відповідей (62%) склали соціальні ролі здобувачів освіти, такі як: син/донька, брат/сестра, онук/онучка, здобувач освіти, підліток. Лише 28% опитаних ідентифікували себе як громадянина України, 48% - відзначили приналежність до української нації. Лише одна характеристика - ідентифікація себе людиною – була зазначена у 98% випадках.

Для визначення мотиваційних тенденцій відповідальної поведінки молоді як інструмент діагностики нами був застосований «Опитувальник на виявлення усвідомлюваних та неусвідомлюваних мотивів відповідальної поведінки» М. Савчина (Додаток В), що дозволяє діагностувати спонуки психічної активності особистості [243]. Первинний статистичний аналіз отриманих даних продемонстрував середні величини мотивів відповідальної поведінки учнівської молоді, представлених на рисунку 3.1.

Рис. 3.1. Показники мотивів відповідальної поведінки учнівської молоді (середнє значення, округлення до 0,1)

За результатами дослідження виявлено, що учнівською молоддю керують переважно прагматичні мотиви (16,6), мотиви морального самоствердження (15,4) та мотиви самореалізації (15,2). Найгірше розвинені мотиви виховання

інших (6). Отримані результати підтверджені отриманою раніше експертною оцінкою.

Методика «Ціннісні орієнтації» М. Рокича (представлена у додатку Г) спрямована на вивчення ціннісно-мотиваційної сфери людини [178]. Система аксіологічних орієнтирів детермінує змістовий бік інтенцій особистості і закладає підвалини її відношення до довкілля, собі подібних, до себе, базові світоглядні позиції, мотиваційну складову активності, основу власної життєвої філософії. Результати рангування термінальних цінностей представлено у таблиці 3.6.

Аналіз результатів рангування здобувачами освіти термінальних цінностей показав, що найважливішими для старшокласників є наступні: здоров'я, любов, щасливе сімейне життя, свобода, матеріально забезпечене життя. На останніх позиціях у рейтингу опинились життєва мудрість, щастя інших та краса природи і мистецтва. Такі показники можна пояснити віковими особливостями респондентів. У 14-17 років людина прагне бути здоровою, оточеною любов'ю та не мати фінансових проблем. А проблеми оточуючих, політичні кризи чи екологічні катастрофи не привертають особливої уваги.

Таблиця 3.6.

**Результати рангування термінальних цінностей
учнівською молоддю (за М.Рокічем)**

Термінальні цінності	Ранг
Активне діяльне життя (повнота та емоційна насиченість життя)	6
Життєва мудрість (зрілість суджень та здоровий глузд, які є результатом життєвого досвіду)	16
Здоров'я (фізичне і психічне)	1
Цікава робота	7
Естетика природи і мистецтва (переживання прекрасного в природі і в мистецтві)	18

Любов (духовна і фізична близькість з коханою людиною)	2
Матеріально забезпечене життя (відсутність матеріальних проблем)	5
Наявність хороших і вірних друзів	8
Суспільне визнання (шанобливе ставлення оточення, колективу, колег)	11
Пізнання (потенції розширення когнітивних здібностей, кругозору, загальної культури, інтелекту)	14
Продуктивне життя (максимально повне практичне застосування власних можливостей, сил та здібностей)	10
Розвиток (безперервна робота над собою, постійне фізичне і духовне вдосконалення)	15
Свобода (самостійність, критичність, незалежність у судженнях і вчинках)	4
Щасливе сімейне життя	3
Щастя інших (розвиток і вдосконалення ближніх)	17
Креативність (можливість займатися обраним видом творчості)	12
Впевненість у собі (внутрішня гармонія, свобода від внутрішніх протиріч)	13
Гедонізм (необтяжливе проведення часу, відсутність обов'язків, розваги)	9

Таблиця 3.7.

**Результати рангування інструментальних цінностей
учнівською молоддю (за М.Рокічем)**

Інструментальні цінності		Ранг
1	Акуратність (охайний зовнішній вигляд, вміння тримати в порядку речі, чіткість у веденні справ)	18
2	Вихованість (гарні манери, високий рівень побутової та поведінкової культури)	5
3	Високі запити (високі вимоги до життя і значні очікування)	4
4	Життєрадісність (оптимізм, привітність, гарне почуття гумору)	6
5	Старанність (дисциплінованість)	17
6	Незалежність (здатність діяти самостійно, рішуче)	1
7	Непримиренність до недоліків у собі та інших	15
8	Освіченість (широта знань, високий культурний рівень)	7

9	Відповідальність (почуття обов'язку, вміння тримати своє слово)	14
10	Раціоналізм (вміння приймати обдумані, виважені рішення, висока культура логічного мислення)	3
11	Самоконтроль (стриманість, самодисципліна)	12
12	Сміливість, рішучість у відстоюванні власної думки	10
13	Чуйність (емпатія, дбайливість)	11
14	Терпимість (до поглядів і думок інших, вміння прощати іншим їхні помилки та омани)	16
15	Широта поглядів, толерантність (вміння розуміти чужу точку зору, поважати інші смаки, звичаї)	8
16	Тверда воля (уміння наполягти на своєму, не відступати перед труднощами)	2
17	Чесність (правдивість, служіння істині)	13
18	Ефективність у справах (працелюбність, продуктивність в роботі)	9

За результатами дослідження лідерами серед інструментальних цінностей стали незалежність, тверда воля та раціоналізм. Останні позиції зайняли терпимість, старанність та акуратність.

Привертає увагу те, що цікава робота та освіченість посіли в обох рейтингах лише 7 позиції. Відповідно до результатів, здобувачі освіти не лише не вважають пріоритетним можливість отримання якісної освіти та цікавої роботи, не бажають докладати зусиль до саморозвитку і внутрішнього контролю, а й зневажають такі людські якості, як чесність, старанність, відповідальність. Отримані дані мають стати сигналом для викладачів по активізації роботи з профорієнтації, розвитку правової культури, а, можливо, й потребують психологічного втручання. Сучасне інформаційне суспільство, кліпове мислення, поглиблений раціоналізм призводять до сповільненого розвитку особистості та потребують посиленої уваги з боку дорослих.

Авторська анкета «Громадянська відповідальність здобувачів освіти» (Додаток Г). За результатами анкетування були визначені рівні сформованості громадянської відповідальності учнівської молоді, її ставлення до громадянських обов'язків та ступінь розвитку громадянської

культури. Респондентам було запропоновано 50 запитань із чотирма варіантами відповідей: «так», «скоріше так, ніж ні», «скоріше ні, ніж так», «ні», які оцінювалися в 3,2,1 та 0 балів відповідно. Результати пропонуємо визначати за 3 категоріями: високий, середній, низький рівні сформованості громадянської відповідальності учнівської молоді. У ході дослідження виявлено, що лише 22% респондентів показали високий та середній рівні сформованості громадянської відповідальності, 78% - низький. Отже, більш, ніж $\frac{3}{4}$ вихованців закладів освіти мають несформовану або сформовану на низькому рівні громадянську відповідальність.

У ході експерименту було проведено опитування серед учасників освітнього процесу щодо розуміння змісту «патріотизму», визначення формуючих впливів на розвиток громадянської позиції, аналізу можливостей закладів освіти у формуванні активного громадянського суспільства, відповідальності кожного його члена.

Виходячи з результатів, представлених на рисунку 3.2., можемо стверджувати, що у дорослих розуміння патріотизму носить більш практичне навантаження, прив'язане до конкретної дії, з поглибленою відповідальністю за свої вчинки.

Молодь більше асоціює «патріотизм» з набутими теоретичними знаннями, вихованими в них моральними принципами. Слід звернути увагу на найнижчі показники: сплату податків, повагу до влади, участь у виборах – а саме вони яскраво характеризують громадянську позицію. При цьому думки всіх збігаються в тому, що «патріотизм» – це передусім любов до Батьківщини. Отже, патріотичне виховання в школі має бути пронизане любов'ю до Батьківщини та акцентованою увагою на набуття конкретних компетентностей, спрямованих на реалізацію прав і свобод людини, виховання громадянської відповідальності.

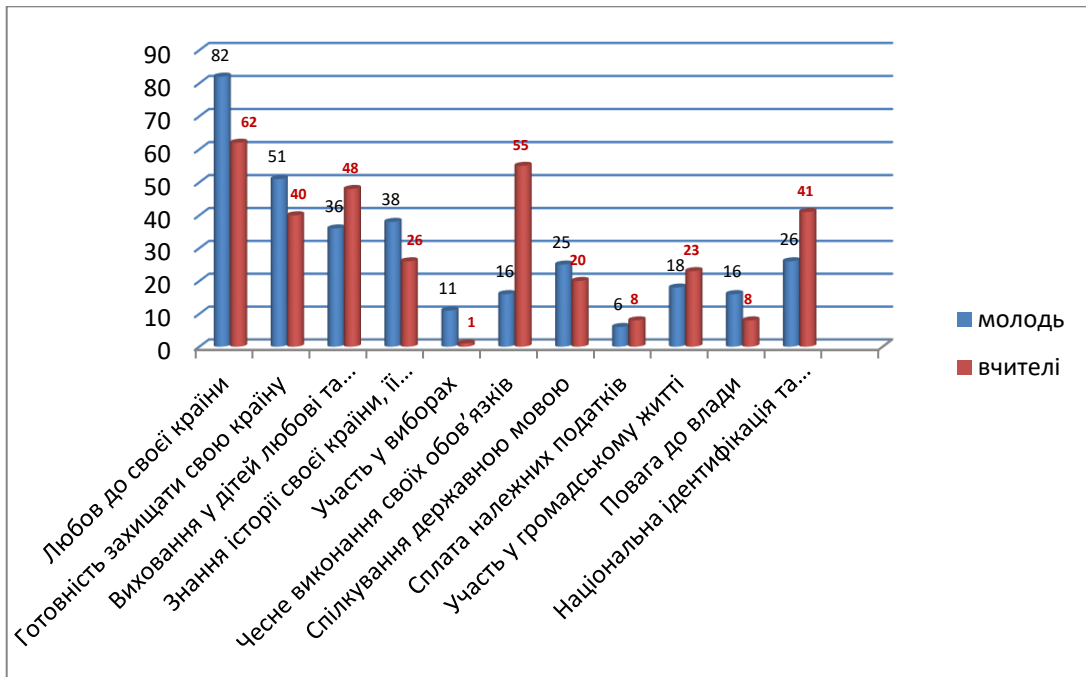

Рис. 3.2. Результати анкетування. Питання: «Що таке патріотизм?»
(у %-ках).

Дані гістограми (представленої на рисунку 3.3.) підтверджують визначальний вплив родинного виховання та засобів масової інформації на становлення громадянської позиції молоді. Проте молодь обирає для себе, як більш значущі формуючі фактори, друзів та позашкільні заклади. Це свідчить про дещо завищене бачення вчителями їхнього впливу на вихованців. А це є показником гострої потреби освітньої системи переходити на нові відносини з молоддю, робити уроки ще більш проникливими, довірливими, сучасними, наповненими цікавими формами та методами, спрямованими на набуття компетентностей, що стануть корисними у реальному житті.

За свідченнями опитаних здобувачів освіти, під час занять вчителі здебільшого приділяють увагу мовним компетентностям та вмінню вчитися впродовж життя. І лише кожен третій засвідчив увагу вчителів до розвитку громадянської компетентності в освітньому процесі (Рисунок 3.4.).

Слід сказати про низький рівень розвитку цифрової компетентності, яка є надзвичайно актуальною сьогодні для молоді. Вважаємо доцільним поєднання розвитку громадянської відповідальності з цифровою

компетентністю. Сучасні інформаційно-комунікативні технології здатні не лише сприяти швидкій обробці інформації, а й допоможуть зробити освітній процес цікавим, яскравим і змістовним. Діти залюбки виконують індивідуальні та групові проєкти, готують відеоматеріали, створюють інтелект-карти, чат-боти тощо. Основна задача вчителя – грамотно обирати теми, розподіляти обов’язки, надавати тьюторську та модераторську допомогу.

За результатами опитування педагогів та старшокласників можна стверджувати, що реалізація змістовної лінії «громадянська відповідальність» потребує активізації як у методичній, так і у практичній частині. Важливим кроком у даному напрямку є реформування профільної освіти в Україні як такої, що здатна забезпечити здобувачів освіти практичними навичками, необхідними у майбутній професійній діяльності.

За результатами проведеного серед викладачів анкетування було визначено основні проблеми, які заважають розвивати громадянську відповідальність в учнівської молоді (Рисунок 3.5.).

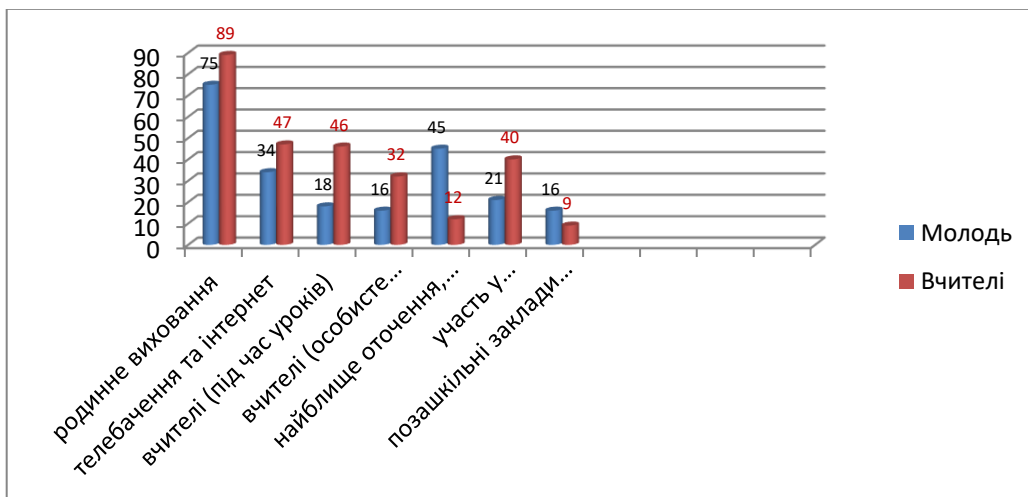

Рис. 3.3. Результати анкетування. Питання: «Що, на Вашу думку, найбільше впливає на формування громадянської позиції молоді?» (у %-ках).

Рис. 3.4. Результати анкетування. Питання: «Які ключові компетентності розвивають вчителі у вас під час освітнього процесу?» (у %-ках).

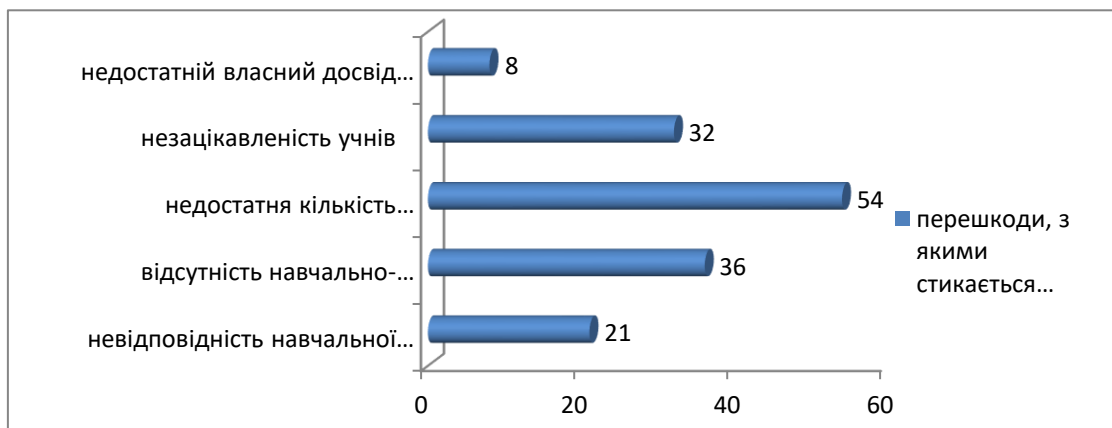

Рис. 3.5. Результати анкетування. Питання: «Що заважає, на Ваш погляд, систематичній роботі освітян з впровадження наскрізних змістовних ліній Нової української школи» (у %-ках).

Працівники освіти вважають найбільшими перешкодами у впровадженні наскрізних змістовних ліній недостатню кількість навчальних годин, відсутність методичного забезпечення, невідповідність навчальних програм. Готуючись до занять, планують реалізацію наскрізної змістовної лінії «громадянська відповідальність» щоразу - 43% опитуваних викладачів, коли до цього заохочує тема – 40%. Решта зізнаються, що приділяють увагу питанню не частіше 1-2 раз на місяць.

Лише 8% викладацького складу мають 5 та більше власних методичних розробок, що ставлять за мету розвиток активної громадянської позиції та формування громадянської відповідальності, 35% підготували 1-3 розробки, інші не працювали в означеному напрямку. А це говорить про низьку увагу викладацького складу до проблем набуття громадянських компетентностей учасниками освітнього процесу. Під час індивідуальних та групових спілкувань з'ясовано, що значна частина освітян не впевнена у власній методичній та дидактичній грамотності, що стає перепорою для оприлюднення власних доробок. Дехто вважає, що місія викладачів полягає саме у розвитку компетентностей у здобувачів освіти, а розробка і публікація матеріалів – місія методичного складу.

Враховуючи значний вклад освітян у висвітлення проблеми виокремлення та обґрунтування педагогічних умов громадянського виховання здобувачів освіти, беручи до уваги власний досвід педагогічної діяльності, виділимо педагогічні умови формування саме громадянської відповідальності учнівської молоді в умовах підготовки до майбутньої професійної діяльності. Для реалізації поставленого завдання було застосовано метод експертної оцінки, проведений за адаптованим до потреб теми дослідження опитувальником К. Пекач [210, с.97-98]. Спеціально дібраними експертами (100 працівників закладів освіти) було визначено важливість запропонованих педагогічних умов, їх доцільність при формуванні громадянської відповідальності учнівської молоді. Результати експертного опитування подані у таблиці 3.8.

Таблиця 3.8.

Результати експертного опитування щодо визначення педагогічних умов формування громадянської відповідальності учнівської молоді в умовах формування до майбутньої професійної діяльності

№	Педагогічні умови	Дуже важлива	Важлива	Не важлива	Сума балів	Ранг
1.	Формування готовності працівників освітньої галузі до формування	96	4	-	196	1

	громадянської відповідальності учнів					
2.	Прагнення працівниками до самоосвіти, можливість розвитку сучасних інформаційних, громадянських, професійних компетентностей.	94	5	1	193	2
3.	Відповідність роботи закладу освіти з розвитку правової культури та громадянської відповідальності актуальним правовим нормам; прагнення до системного, творчого, якісного підходу з їх реалізації.	88	8	4	184	3
4.	Координація спільних зусиль всіх учасників освітнього процесу щодо формування громадянської відповідальності здобувачів освіти	86	11	3	183	4
5.	Наповнення змісту навчального матеріалу громадянським компонентом	86	9	5	181	5
6.	Використання освітніх ресурсів профільної освіти для розвитку громадянської відповідальності	79	13	8	171	6
7.	Розвиток дієвих органів учнівського самоврядування	78	7	15	163	7
8.	Розвиток професійних компетентностей учнівської молоді шляхом поєднання теоретичних знань та практичних навичок	74	13	13	161	8
9.	Забезпечення комфортної психологічної атмосфери у закладі освіти	69	22	8	160	9
10.	Виховання шанобливого ставлення до норм моралі, історичної та культурної спадщини народу, демократичних цінностей	64	29	7	157	10
11.	Запровадження факультативних навчальних курсів громадянського спрямування	59	28	13	146	11
12.	Залучення вихованців до реалізації соціальних проєктів, співпраці з правозахисними та державницькими установами	57	24	19	138	12
13.	Індивідуальний підхід та врахування вікових особливостей здобувачів освіти	49	36	15	134	13
14.	Наявність змістовного методичного контенту з громадянської освіти	46	40	14	132	14
15.	Визнання пріоритетності виховної роботи з розвитку правової культури та формування активної громадянської позиції молоді	42	42	16	126	15

Одна з проблем впровадження профільної освіти полягає в тому, що молодь у віці 14-17 років не завжди здатна обрати для себе напрям профільного навчання. Старшокласники часто керуються думкою родичів, предметами, що рекомендовані для складання ЗНО, рейтингами вищих навчальних закладів та спеціальностей. Існують також й інші причини (фінансово-економічного, організаційного, територіального характеру), що перешкоджають усвідомленому вибору майбутньої професії. Досить часто зустрічаються випадки, коли випускник вступає до закладу вищої освіти, а через рік-два відраховується через розуміння свого хибного вибору професійної діяльності. Більш чітка позиція спостерігається у студентів фахових закладів освіти. Маючи можливість доторкнутися до практичної частини своєї майбутньої професії, вони на більш ранньому етапі визначаються зі своїми вподобаннями та мають змогу змінити профіль.

Однією із задач, які сьогодні постали перед українською освітою, є побудова профільної освіти старшої школи, яка за рахунок збільшеного навантаження на профільні предмети, варіативної та інваріантної складової надасть можливість старшокласнику усвідомити всі переваги та недоліки освітнього напрямку, дасть змогу здобути практичні навички, що стануть у пригоді в майбутній професії, наблизить теоретичне і подекуди ефемерне уявлення про спеціальність до реалій сьогодення.

Особливої уваги в профільній старшій школі потребує реалізація наскрізної змістовної лінії «громадянська відповідальність», оскільки саме вона виховує небайдужість особистості до життя власної держави, протиставляє егоїзм загальнолюдським цінностям, надає можливість піднесення авторитету держави через професійну діяльність.

Вважаємо доцільним роботу над формуванням громадянської відповідальності активізувати як в урочній/аудиторній, так і позаурочній діяльності, спираючись на творчість педагогів та допомогу органів учнівського/студентського самоврядування, що можуть стати рушійною

силою в реалізації соціальних проєктів, значущих для життя як закладів освіти, так і громади в цілому.

У ході констатувального експерименту було з'ясовано, що найбільше уваги формуванню громадянської відповідальності приділяють вчителі історії та правознавства (67 %), української мови та літератури (54 %) та громадянської освіти (52%), а найменше – хімії (2 %), фізики (4 %) та фізичної культури (4 %). Більше половини респондентів (52%) стверджують, що в їхньому закладі освіти не викладають спецкурсів чи факультативів, що спрямовані на громадянське виховання молоді, чи старшокласники просто не мають про них інформації.

Отже, за результатами констатувального етапу експерименту можемо стверджувати, що формування громадянської відповідальності учнівської молоді у профільній школі носить не систематизований, дещо хаотичний характер. Питання формування громадянської відповідальності у розрізі підготовки до майбутньої професійної діяльності майже не підіймається. Практично відсутня інтеграція предметів з метою реалізації змістовної лінії «громадянська відповідальність». Низьким є рівень проінформованості здобувачів освіти у заходах та курсах, які мають стати на допомозі не лише у професійному зростанні чи підвищенні рівня академічних знань, а й реалізації своєї громадянської позиції.

Наведені цифри яскраво свідчать про те, що освітня галузь не використовує в повній мірі свій потенціал з формування громадянської відповідальності учнівської молоді, розвитку її активної життєвої позиції.

3.2. Методика реалізації моделі формування громадянської відповідальності учнівської молоді в умовах підготовки до майбутньої професійної діяльності

З метою переконання у результативності педагогічних умов та розробленої моделі є потреба їх впровадження в реальний освітній процес, тобто втручання в цей процес з метою отримання конкретного результату.

Такі умови створюються в рамках проведення педагогічного експерименту з метою визначення способів управління процесом, впливу на його остаточний результат.

Педагогічний експеримент – це комплексний метод дослідження, що відображає форму пізнання об'єктивної дійсності. Є одним з основних методів наукового дослідження, який спрямований на виявлення зв'язків між явищами та процесами, що повторюються, та допомагає виявити його певні закономірності. Саме експеримент покликаний забезпечити перевірку правильності висунутої дослідником гіпотези. Педагогічний процес та його ефективність залежать від обраних форм, методів та засобів роботи, а також вікових та професійних особливостей учасників освітнього процесу [248; 207].

Мета педагогічного експерименту: простежити залежність між запропонованою авторською моделлю формування громадянської відповідальності учнівської молоді та її результативністю.

Експериментальна апробація педагогічної моделі формування громадянської відповідальності учнівської молоді в умовах підготовки до майбутньої професійної діяльності здійснювалася поетапно: перший – констатувальний – надав можливість діагностувати стан сформованості громадянської відповідальності у здобувачів освіти (результати представлено у параграфі 3.2.); другий – формувальний – реалізація моделі формування громадянської відповідальності учнівської молоді в умовах профільного навчання за результатами якого передбачалося встановлення кореляції між впроваджуваною моделлю та її результатом. Час проведення педагогічного експерименту: 2017 – 2021 роки.

Експериментальною роботою було охоплено 100 педагогів та 250 здобувачів освіти (14-17 років) закладів освіти м. Кривого Рогу, м. Дніпро, м. Кам'янське, м. Новомосковськ та м. Хмельницький. З 50 учнів було сформовано контрольні групи (2 по 25 осіб): одна на базі Криворізької спеціалізованої школи I – III ступенів № 71, друга – Відокремленого

структурного підрозділу «Гірничо-електромеханічного коледжу Криворізького національного університету».

Долучилися до експерименту колективи закладів освіти: Криворізькі загальноосвітні школи № 111 та №121, Криворізька гімназія №46, Криворізький Покровський ліцей, Криворізька спеціалізована школа I – III ступенів № 71, Відокремлений структурний підрозділ «Гірничо-електромеханічний коледж Криворізького національного університету», Відокремлений структурний підрозділ «Автотранспортний фаховий коледж Криворізького національного університету».

З метою систематизації матеріалу та підвищення результативності роботи над експериментом було запропоновано комплексний аналіз новоутворення «громадянська відповідальність» та шляхів його формування в учнівської молоді в умовах підготовки до майбутньої професійної діяльності, який представлено додатку К.

Так, на початку роботи, працівниками закладів освіти було проведено аналіз науково-методичної літератури з проблеми формування громадянської відповідальності учнівської молоді в умовах підготовки до майбутньої професійної діяльності, визначено мету, етапи та завдання роботи.

Теоретичні методи, застосовані під час роботи на початку експерименту, спрямовані на оволодіння базовими науковими знаннями через вивчення галузевих здобутків. Тоді як емпіричні методи спрямовані на внутрішні відчуття людини (небайдужість, співпричетність, патріотизм тощо).

Робота проводилась з урахуванням системного, аксіологічного, компетентнісного, особисто-орієнтованого підходів.

З урахування вікових особливостей здобувачів освіти (14-17 років) та їх профорієнтаційного спрямування було вирішено акцентувати роботу Центру інтелектуального та правового зростання «Перспектива» на питанні формування громадянської відповідальності засобами підвищення рівня правової освіти, залучення учнівської молоді до соціальних проєктів

(наприклад, спрямованих на допомогу дітям з особливими потребами: «Ріка любові» (керівник: О. Гродікова) та «НЕбайдужі» (Монтессорі-Клуб, керівники: І. Прищепчук та О. Саломаха). Для якісної підготовки вчителів та набуття ними навичок роботи з сучасними матеріалами, долучитися до правоосвітніх акцій UsAid та EdCamp, спрямованих на формування толерантного, дитиноцентричного середовища, Апробацію антикорупційних інструментів.

З метою формування громадянської відповідальності учнівської молоді в умовах підготовки до майбутньої професійної діяльності акцент було зроблено на розробку методичного забезпечення вчителів завданнями, які мали просвітницький, коригуючий, спрямовуючий характер. Заклади освіти реалізують можливість підсилення громадянської складової за рахунок внесення курсів за вибором чи факультативів до інваріантної складової освітніх програм. Повною мірою може реалізовуватися ідея підсилення таких предметів, як історія, література, курсу «Громадянська освіта», «Захист України» та ін., що мають національно-патріотичне спрямування. Важливим моментом є підсилення значення курсів профільного спрямування.

Профільна освіта в Україні покликана сприяти поглибленню знань здобувачів освіти з певних предметів, профорієнтаційній спрямованості навчальних завдань. Як результат, молодь має отримати підготовку до життя, фахової діяльності, розвиток життєвих компетентностей, оволодіти навичками роботи з інформаційними технологіями. З метою реалізації поставлених завдань викладачами було опрацьовано нормативно-правову базу, проведено мозкові штурми, педагогічні диспути.

У рамках формальної освіти реалізовується сьогодні ряд програм, що мають на меті формування громадянської відповідальності молоді, такі як: програма «Демократична школа» (любіє запровадження Хартії Ради Європи з освіти для демократичного громадянства та прав людини); «Громадянська освіта та е-демократія в школах» (проводиться Міністерством освіти України спільно з «Українською студентською спілкою» з метою інформування населення та впровадження принципів е-демократії, антикорупційних акцій участі, медіа-грамотності у життя громади). Налагоджено співпрацю з

такими правоосвітніми організаціями, як Першим криворізьким центром вторинної правової допомоги, Асоціацією викладачів історії, громадянства та суспільних дисциплін «Нова доба», видавництвом «Генеза».

У межах неформальної освіти став цікавим та корисним досвід доручення роботи програм та провайдерів: Національних програм з прав людини «Розуміємо права людини» та «Молодіжний працівник», громадських об'єднань «Studena» та «Інша Освіта», програми «Українська Академія лідерства», залучення до «Школи успіху» Фонду Кличка, програми Британської ради «Активні громадяни» та освітньої програми «Відкривай Україну».

Курси, що спрямовані на формування громадянських компетентностей та формування громадянської відповідальності, представлені на безкоштовних освітніх онлайн-платформах Prometheus та EdEra. Розвитку критичного мислення та поширення медіаграмотності сприяють посібники громадського об'єднання «Детектор медіа» - «Mediasapiens» та «Mediadriver» [176].

На констатувальному етапі експерименту було проведено аналіз стану сформованості громадянської відповідальності учнівської молоді, визначено її професійні пріоритети, проаналізовано рівень правової освіти.

Після початкового діагностування сформованості громадянської відповідальності (описано в параграфі 3.1.), проводились інтерв'ю та колективні бесіди з вихованцями, під час яких молодь мала розкрити своє бачення понять «громадянин», «патріотизм», «громадянська відповідальність», «висококваліфікований спеціаліст». Після визначення основних критеріїв дефініцій, в рамках колективної роботи, учасники освітнього процесу намагалися максимально розкрити поняття, визначити їхні спільні риси та відмінності, з'ясувати перепони для ідеальної реалізації їх у сучасних умовах. У результаті бесід здобувачі освіти окреслили ряд питань, які викликають у них труднощі та потребують подальшого опрацювання. Важливим є те, що в результаті цих вправ значно підвищилася особиста та колективна мотивація молоді до вивчення питання формування

громадянської відповідальності в умовах підготовки до майбутньої професійної діяльності, оскільки це має стати запорукою їх подальшого професійного зростання, суспільного визнання та матеріальної стабільності.

На формувальному етапі експериментальної роботи нами здійснювалося впровадження педагогічної моделі формування громадянської відповідальності учнівської молоді в умовах формування до майбутньої професійної діяльності.

Під час реалізації першого, нормативно-цільового, компоненту педагогічної моделі, для набуття первинного досвіду самостійної роботи з формування громадянської відповідальності здобувачам освіти було запропоновано створити індивідуальну інфографіку з дотичних тем, що стануть у нагоді при подальшому вивченні: «Еволюція поняття «громадянство», «Мое розуміння поняття «відповідальний громадянин»», «10 визначних державотворчих подій» «Стан мовного питання в Україні сьогодні», «Престижність професії», «Мій вектор життя», «Курс України на євроінтеграцію» тощо. Передбачається поступове ускладнення завдань. Наприклад, розробити уявну сторінку соціальної мережі, скласти бібліографічні картки з вивчаємої теми, скористатися методом mind-maps, написати есе. Представлення та обговорення проектів відбувалося на годинах спілкування, засіданнях представників учнівського самоврядування, дискусійних клубів закладів освіти.

З метою реалізації когнітивної складової учнівській молоді були запропоновані вправи: «Ток-шоу», «Беру відповідальність на себе», «Особисті заповіді нащадкам», «Поспішай кохати», «Матрьошка», що сприяли усвідомленню цінності життя, моральних та демократичних цінностей, показували важливість сформованої громадянської відповідальності у людини та громадянина. Доцільним вважаємо при виконанні даних вправ застосовувати театральні елементи, моделювання ситуацій, використовувати відеоресурси.

У ході роботи над проектами здобувачам освіти пропонувалося

використовувати інформаційно-комунікативні технології навчання та мультимедійні засоби.

З метою реалізації поставлених завдань теоретико-змістовного компоненту педагогічної моделі було введено до освітнього процесу авторський курс за вибором «Громадянська відповідальність – мій особистий вибір» та розроблено збірку методичних матеріалів, яка стане у пригоді викладачам-кураторам.

У рамках роботи Центру інтелектуального та правового зростання «Перспектива», який відображає у своїй діяльності зміст та завдання теоретико-змістовного компоненту педагогічної моделі, було розроблено та впроваджено в життя ряд заходів. Так, систематично проводилися засідання дискусійного клубу у форматах Карла Поппера та Всесвітніх парламентських дебатів. Робота дискусійного клубу сприяла не лише глибинному вивченню матеріалів певних тем здобувачами освіти, а й сприяла формуванню навичок роботи у групах та розвитку акторської майстерності, вихованню принципів толерантності та співпраці. До розгляду учнівській молоді були запропоновані такі теми, як: «Ця палата вважає, що рівень економічного зростання в державі є більш пріоритетним, ніж культурний», «Ця палата вважає, що заробітчанство є вимушеним кроком українських громадян», «Ця палата вважає, що для того, щоб стати висококваліфікованим спеціалістом, обов'язково отримати профільну освіту», «Ця палата вважає, що людина зобов'язана брати на себе відповідальність за рівень безпеки та стабільності в регіоні» тощо.

З метою залучення до дискусійної програми максимальної кількості учасників, на базі Криворізької спеціалізованої школи № 71 за сприяння Громадського об'єднання New Vision та підтримки Комунального закладу «Центр професійного розвитку педагогічних працівників», було започатковано дебатний турнір «Seasons», програму якого представлено у додатку Ж.

З правоосвітньою метою та розуміючи потребу формування навичок критичного мислення у здобувачів освіти, нами було розроблені авторські метафоричні картки, що містять, з одного боку, зображення життєвих ситуацій, потребуючих оцінки з правової та моральної точок зору, з іншого – висловлювання відомих людей та ребуси, у яких зашифровані основні правові дефініції. Метафоричні картки представлені у додатку 3. Здобувачі освіти, які за результатами діагностики мали високий рівень сформованості громадянської відповідальності, перебирали на себе функції лідерів груп та поступово залучали до обговорення, складання історій, їх аналізу та правової оцінки молодь, що мала більш низький рівень. Завдяки співпраці, підтримці однолітків вихованці отримували мотивацію до подальшого розвитку власних думок, не боялися висловлюватися, надавати власну оцінку пропонованим подіям. Таким чином, формується одна з найважливіших якостей відповідального громадянина – небайдужість.

Організацією UsAid, спільно з EdCamp, при підтримці Міністерства освіти й науки України та освітнього омбудсмена України, було розроблено ряд інструментів, які, після проходження відповідного навчання (тренінг у м.Покров), стали дієвими інструментами у роботі Центру «Перспектива», а саме: «Антикорупційний квест», «Антикорупційні сценарії», «Світлофор освітньої доброчесності». Також організаціями було представлено освітні симуляційні ігри «Антикорупційна мафія» та «Безводів» та «Правила школи». Нами було отримано примірники цих ігор за активну участь у регіональній Неконференції EdCamp-Кривий Ріг на базі Криворізької загальноосвітньої школи № 114.

Участь у симуляційних іграх сприяла реалізації умов інтеграції предметів та використання сучасних інтерактивних технологій навчання, оскільки для вирішення поставленої проблеми учасникам освітнього процесу потрібно було відображати інтереси свого персонажа, використовуючи знання з багатьох предметів. Вкрай важливим вважаємо те, що при розв'язанні завдань симуляційних ігор учасники робили висновок про

значущість кожного члена суспільства, його внесок у життя громади, перспективність професійного зростання, відповідальність кожного за життя регіону. Фрагменти правил та роздаткових матеріалів ігор представлено у Додатку І.

З жовтня 2020 року було започатковано Міський фестиваль історичної реконструкції «Ретроспектива», який має на меті: популяризацію знань з історії та етнографії серед учасників освітнього процесу; створення умов для реалізації творчих здібностей молоді; розвиток творчих зв'язків між науковцями вищих навчальних закладів, освітянами, народними майстрами та учнівською молоддю міста; сприяння вивченню, популяризації та відновленню народних ремесел, звичаїв та традицій; прищеплення глибокої поваги до високих моральних цінностей людства, демократичних засад громадянського суспільства, формування громадянської відповідальності; сприяння зміцненню спадкової пам'яті, вихованню поваги до традицій своїх пращурів (додаток І). Робота Фестивалю передбачена у трьох номінаціях: 1) реконструкція історичного костюму, 2) фольклор, 3) етнографічна спадщина. Залучення молоді до участі у Фестивалі надає не лише можливість участі у історичній реконструкції, а й ознайомлення з багатьма видами ремесел та професій, характерними для нашого регіону. Особливо важливою є участь у майстер-класах, які проводять народні майстри та запрошені до співпраці фахівці.

Цікавим для здобувачів освіти стало виконання вправи «Крісло», у якому за описом потрібно було визначити представника певної професії чи конкретну відому особу. З метою інтеграції навчальних предметів, викладачі різних курсів пропонували своїх «героїв» та їхнє описання. При проведенні імпровізованого турніру, з метою ускладнення, завдання пропонувалися трьома мовами: німецькою, англійською та українською у порядку представлення.

Викладачі, залучені до педагогічного експерименту, готували завдання для здобувачів освіти, орієнтовані на формування громадянської

відповідальності. Так, викладачем математики І. Яворською було розроблено ряд практичних завдань.

Однією з них є вправа «Податкова інспекція», яка реалізовується в рамках теми «Державний бюджет». Метою вправи є формування у здобувачів освіти елементарного рівня економічної грамотності, необхідної для адаптації в сучасних соціально-економічних умовах; розвиток уявлення про призначення податків у демократичній державі; виховання відповідального громадянина України, який знає свої права та обов'язки.

Спочатку передбачається словникова робота. Здобувачам освіти пропонується пригадати зміст таких понять, як: податок, платник податків, податкова декларація, податкова інспекція, податок на прибуток, юридична особа, фізична особа, бюджет.

Далі пропонувалося дати відповіді на питання відносно державного бюджету: 1)З чого складається державний бюджет? 2)Звідки беруться доходи держави? 3)З чого складаються витрати держави? 4)Що таке податок? 5) Хто в нашій державі платить податки? 6)У чому різниця між юридичною та фізичною особами?

Наступним етапом є саме розв'язання задач.

Задача 1. Ціна виробу 650 гривень. Знайти ПДВ.

Розв'язання: $(650 \cdot 20\%):100\% = 130$ (грн.)

Задача 2. Ціна виробу 1200 гривень з урахуванням ПДВ. Знайти суму ПДВ.

Розв'язання: $(1200 \cdot 20\%):120\% = 200$ (грн.)

Задача 3. Підприємство придбало матеріалів для виготовлення меблів на суму 120000 грн (з урахуванням ПДВ), а вартість виготовленої та реалізованої продукції складає 216000 грн (з урахуванням ПДВ). Визначте суму податкового зобов'язання. Визначте суму ПДВ, що підлягає сплаті до бюджету.

Розв'язання.

1. Податковий кредит для виготовлення меблів складає:

$(120000 \cdot 20\%):120\% = 20000$ (грн.)

2. Податкове зобов'язання:

$$(216000 \cdot 20\%) : 120\% = 36000 \text{ (грн.)}$$

3. ПДВ в бюджет складає:

$$36000 - 20000 = 16000 \text{ (грн.)}$$

Задача 4. Визначити суму ПДВ, що підлягає сплаті до бюджету за липень, на основі наведених даних: реалізовано товарів на суму 4800 грн.; придбано товарів на суму 6000 грн.

Розв'язання.

Податкове зобов'язання з ПДВ у податковому періоді становить:

$$4800 \cdot 20\% : 120\% = 800 \text{ (грн.)}$$

Податковий кредит з ПДВ у податковому періоді становить:

$$6000 \cdot 20\% : 120\% = 1000 \text{ (грн.)}$$

Сума податку на додану вартість, що підлягає сплаті в бюджет:

$$800 - 1000 = -200 \text{ грн.}$$

Від'ємне значення величини ПДВ свідчить про те, що підприємство має право на отримання бюджетного відшкодування в розмірі 200 грн. протягом 30 календарних днів, що настають за останнім днем граничного терміну подання декларації

Задача 5. Визначити величину ПДВ, який підлягає сплаті в бюджет, або величину бюджетного відшкодування за таких умов: 1) відвантажено продукції за контрактом №1 на суму 30000 грн. (у т.ч. ПДВ); перераховано постачальнику за одержану продукцію 120000 грн. (у т.ч. ПДВ); придбано товару за контрактом №2 у постачальника – 48000 грн. (у т.ч. ПДВ)

Розв'язання.

$$((30000 + 120000 - 48000) \cdot 20\%) : 120\% = 17000 \text{ (грн.)}$$

Наступна запропонована вправа - «Кривий Ріг-місто Дніпропетровської області», яка проводиться в рамках теми «Розв'язування задач на відсотки» Метою вправи є формування національної свідомості та громадянської відповідальності, ціннісного ставлення учнів до свого міста, своєї області, виховування любові до рідної землі.

Задача 1. На території Дніпропетровської області протікає 145 річок завдовжки понад 10 км, а на території м. Кривого Рогу таких річок - 5,5% від загальної кількості. Скільки річок протікає на Криворіжжі? (Відповідь округлити до цілих).

Задача 2. У Дніпропетровській області, площа якої 31 900 км², розташовано 172 природно-заповідних об'єктів. Їх площа становить 2,8%. Знайти площу природно-заповідних об'єктів області. (Відповідь округлити до цілих).

Задача 3. У Дніпропетровській області 144 видів тварин занесені до Червоної книги України, з них 26,5% занесені до Червоної книги Європи. Скільки видів тварин занесені до Червоної книги Європи? (Відповідь округлити до цілих).

Задача 4. Природно-заповідний фонд м. Кривого Рогу займає площу 375,445 га. Три об'єкти з цього фонду (Криворізький ботанічний сад, ландшафтний заказник «Балка Північна Червона», геологічна пам'ятка «Скелі МОДРу») мають загальнодержавне значення і займають площу, яка становить 38% від загальної. Яку площу займають об'єкти загальнодержавного значення? (Відповідь округлити до десятих).

Задача 5. Площа Дніпропетровської області складає 31 900 км², що становить 5,28% всієї площі України. Чому дорівнює площа України? (Відповідь округлити до цілих)

Задача 6. В надрах Криворізького залізрудного басейну залягають багаті поклади залізної руди, розвідані запаси якої складають понад 32 мільярди тонн. Наявність заліза в зразках складає до 66%. Скільки треба руди, щоб отримати 330 тонн заліза?

З метою розв'язання задач практичного спрямування пропонуємо роботу з вправою «Енергозбереження у закладах освіти» Метою вправи є мотивувати здобувачів освіти до енергозбереження у закладах освіти та вдома, формувати в молоді розуміння взаємодії людини й навколишнього середовища, формувати економічно-бережливе ставлення до проблеми економічного споживання електроенергії, формувати індивідуальну та

колективну громадянську відповідальність; розвивати навички роботи у групах.

Група 1. Скласти енергетичний паспорт кабінету (загальна площа, якість природного освітлення, кількість вікон та їх площа, кількість ламп освітлення та їх потужність, наявність телевізора, комп'ютера та інших електроприладів).

Група 2. Складання інформаційних пам'яток з енергозбереження (умови для раціонального використання електроапаратури, способи економії при освітленні класної кімнати).

Група 3. Заходи щодо підвищення енергозбереження у закладі освіти (моніторинг вжитку енергоресурсів, регулювання витрат електроенергії, води, теплоносія).

Розв'язування задач

Задача 1. У навчальних кабінетах в середньому 8 лампочок потужністю 150 Вт. Скільки електроенергії можна зберегти у закладі освіти за один робочий день, якщо у кожному навчальному кабінеті на 1 год. менше користуватися освітленням? Скільки грошей можна при цьому заощадити за місяць? У закладі 35 навчальних кабінетів.

Розв'язання.

З формули $W=ptN$, де $p=150$ Вт, $t=1$ год., $N=35$, знаходимо W , враховуючи, що $1 \text{ год}=3600 \text{ с}$

$$8 \cdot (150 \cdot 3600 \cdot 35) = 151200000 = 1,512 \cdot 10^8 (\text{Дж})$$

$$\text{Або кВТ} \cdot \text{год: } (1,512 \cdot 10^8) : (3,6 \cdot 10^6) = 42 (\text{кВТ} \cdot \text{год})$$

1 кВТ·год коштує 0,168 грн

Якщо врахувати 22 навчальні дні, то в грошовому еквіваленті буде становити 0,168 грн · 42 · 22 ≈ 155,2 грн

Задача 2. Скільки грошей можна заощадити в закладі освіти протягом місяця, якщо в навчальних кабінетах замінити лампи розжарювання на світлодіодні?

Розв'язання.

1) Порахуємо, скільки грошей витрачається, якщо використовувати лампи розжарювання.

За одну годину витрачається: $42 \text{ кВт} \cdot \text{год}$ електроенергії в 35 кабінетах (задача 1)

За 6 годин (в середньому стільки уроків): $42 \text{ кВт} \cdot \text{год} \cdot 6 = 252 \text{ кВт} \cdot \text{год}$

За місяць (22 учбові дні): $252 \text{ кВт} \cdot \text{год} \cdot 22 = 5544 \text{ кВт} \cdot \text{год}$

В грошовому еквіваленті: $0,168 \text{ грн} \cdot 5544 \approx 931,4 \text{ грн}$

2) Одну лампу розжарювання на 150 Вт можна замінити світлодіодною на 22 Вт при тій самій освітленості кабінету. Тоді буде використано

$8 \cdot 6 \cdot (22 \cdot 3600 \cdot 35) : (3,6 \cdot 106) = 36,96 \text{ (кВт} \cdot \text{год)}$ - за 1 день

Якщо врахувати 22 навчальні дні, то в грошовому еквіваленті буде становити $0,168 \text{ грн} \cdot 36,96 \cdot 22 \approx 136,6 \text{ грн}$, економія складатиме $931,4 - 136,6 = 794,8 \text{ (грн.)}$

З метою реалізації інтеграції навчальних предметів було розроблені завдання, що потребують від здобувачі освіти виявити знання з математики, правознавства та курсу «Громадянська освіта». У процесі виконання вправи здобувачі освіти опрацьовують нормативну базу, знаходять відповіді на запитання, отримані відповіді перетворюють на математичну рівність, яка потребує доведення. Виконання вправи сприяє розвитку таких компетентностей: громадянська відповідальність, математична грамотність, уміння вчитися впродовж життя.

Завдання:

1. Завдання на перевірку знання Конституції України (далі КУ) та Конвенції про права дитини (далі КПД).
2. Проведіть нескладні математичні дії.

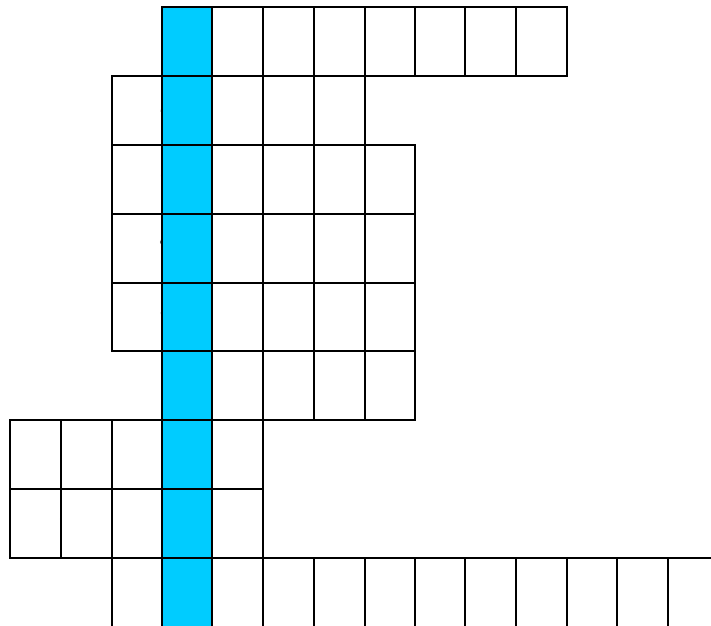
(Стаття КУ, що забезпечує право дитини на освіту – стаття КУ, в якій визначено рівність громадян в гідності і правах – стаття КПД, що забезпечує охорону здоров'я) ÷ стаття КПД, в якій визначено принципи недискримінації дитини – стаття КПД, що гарантує найповніше забезпечення інтересів дитини + стаття КПД, в якій дано визначення поняття «дитина» = № розділу КУ, в якому визначено права і свободи громадян.

Вправа «Де помилка?» є прикладом інтеграції правознавства, «Громадянської освіти» та української мови. У ході виконання вправи: здобувачі знаходять орфографічні, пунктуаційні та змістовні помилки у текстах; вихованці пояснюють змістові помилки, спираючись на правові джерела; визначають мовні помилки, спираючись на правила. Вправа сприяє розвитку таких компетентностей, як: громадянська відповідальність, спілкування рідною мовою, уміння вчитися впродовж життя.

Визначте помилку(и) в тексті, якщо така(і) існують.

1. Цивільний проступок – протиправна, вина дія чи бездіяльність, що посягає на громадський порядок, власність, права і свободи громадян, за яку Законодавством передбачено адміністративну відповідальність (запізнення на роботу, недотримання технології виробництва, порушення правил протипожежної безпеки, тощо).
2. Норми моралі – правила поведінки, які склалися нещодавно в суспільстві відповідно до уявлень людей про добро і зло, обов'язок, справедливість що забезпечується через внутрішнє переконання та засоби масового знешкодження.
3. Правовий прецедент – рішення судових, інших державних органів, який приймається, як зразок при розгляді всіх інших аналогічних справ.

Розв'язання кросвордів пропонується здобувачам освіти здійснювати з використанням комп'ютерної техніки, що сприяє інтеграції української мови, математики, інформатики. У процесі роботи: здобувачі освіти демонструють рівень оволодіння навчальним матеріалом з предмета, працюючи з понятійним апаратом; вихованці мають змогу самостійно розв'язати кросворд, використовуючи сучасні комп'ютерні технології; Вихованці зможуть самостійно створити аналогічний кросворд з іншої теми. В ході роботи формуються громадянська відповідальність, математична грамотність, уміння вчитися впродовж життя.

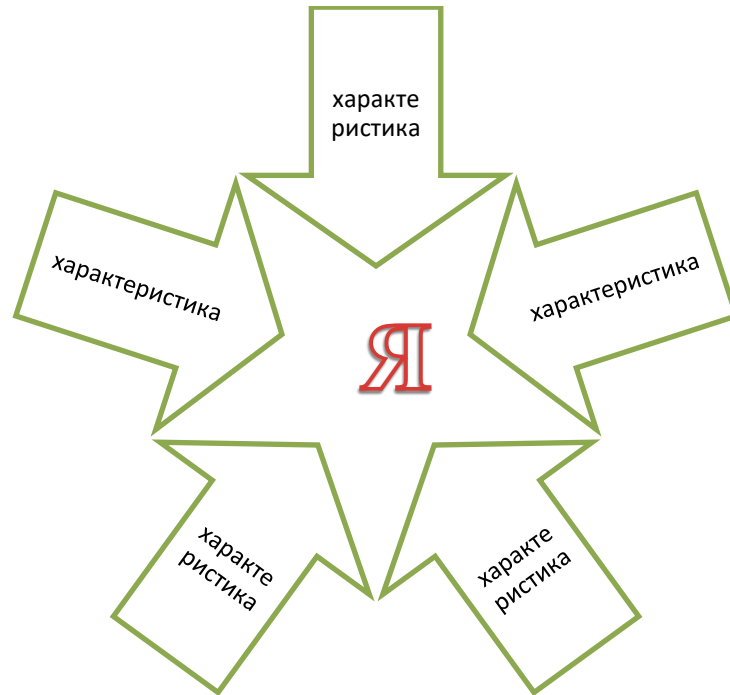

1. Одна з форм власності.
2. Юридичний факт, який не залежить від волі суб'єктів правовідносин.
3. 4 червня 1991 року прийнято Закон України «Про _____».
4. Правове положення, визначене сукупністю правових норм.
5. Відносно самостійна сукупність юридичних норм, що регулюють якісно однорідну сферу суспільних відносин.
6. Прояв влади однієї людини над іншою.
7. Нормативно-правовий акт вищої юридичної сили.
8. Система загальнообов'язкових соціальних норм, встановлених державою і спрямованих на регулювання суспільних відносин.
9. Нормативно-правовий акт на стадії розробки та обговорення.

При повторенні теми «Власні та загальні назви» з української мови доцільно інтегрувати знання з правознавства. Запропонована вправа «Хто я?» має на меті: поглибити знання учнів про лексичне значення іменників на основі дослідження власних і загальних назв, навчити розрізняти власні та загальні назви; розвивати усвідомлення взаємозв'язку між правами людини та характеристиками особистості, сприяти усвідомленню власної ідентичності. У ході роботи працюємо над формуванням компетентностей: уміння вчитися упродовж життя, громадянська відповідальність, спілкування рідною мовою.

Для виконання вправи потрібне обладнання: Конвенція ООН про права дитини, папір, фломастери.

Завдання: здобувачі освіти заповнюють таблицю, вказавши ПІБ, стать, етнічну приналежність, місце проживання, хобі, риси характеру.

1. Викладач правознавства нагадує здобувачам освіти положення Конвенції ООН про права дитини.
2. Спільно з викладачами здобувачі освіти співвідносять свої характеристики з правами.
3. Молодь, ознайомившись із правами, задекларованими Конвенцією ООН, самостійно формулює перелік своїх обов'язків та створює пам'ятку «маю право → Я ← зобов'язаний».

Під час рефлексії обговорюються питання:

1. Які іменники використовуються частіше : власні чи загальні назви?
2. Чому ?
3. Головне призначення власних та загальних назв у мовленні?
4. Що ми дізналися один про одного?
5. Які характеристики особистості співвідносяться з правами, а які – ні?
6. Чому, окрім прав, кожен повинен знати свої обов'язки?

7. Яке ваше бачення відповідального громадянина? Які риси він має у собі виховувати?

Особливе місце у підготовці майбутніх фахівців посідає безпосереднє знайомство з обраною спеціальністю. З метою розкриття специфіки спеціальностей проводилися виробничі майстер-класи та практика, проводилися екскурсії на виробництво при співпраці з Криворізьким бюро мандрівок.

Вартує уваги також і методика складання портфоліо учасниками освітнього процесу, в якому вони представляють не лише свої бібліографічні дані та творчі вподобання, а й роблять перші спроби презентації себе як спеціаліста, що займає значущу роль у майбутньому держави. Надзвичайно корисними стали складання професійного портфоліо здобувачами освіти, таких як «Мої перші кроки у спеціальності», «Мої авторські моделі».

Активно використовувалася проектна методика, в рамках якої було представлено: «Ресторан/готель моєї мрії», «Меню шефа», «Сучасні тенденції традиційного українського одягу». Особливого значення при цьому набувало відвідування установ сфери обслуговування та спілкування з фахівцями при підготовці проектів.

У досвід роботи Центру «Перспектива» імплементовано проведення інтелектуальних ігор та змагань, веб-квестів, студій ораторського мистецтва, залучення до роботи учнівського самоврядування та волонтерської діяльності, що в повній мірі відповідали визначеній меті – формуванню громадянської відповідальності учнівської молоді в умовах підготовки до майбутньої професійної діяльності.

За результатами формувального експерименту, в рамках реалізації діагностично-результативного компоненту педагогічної моделі, було встановлено кореляцію між впроваджуваною моделлю та її результатом. Впровадження у практику роботи закладів освіти курсу за вибором «Громадянська відповідальність – мій особистий вибір» та Центру інтелектуального та правового зростання «Перспектива» дало змогу

здобувачам освіти перевірити свої знання та розвиток компетентностей. Отримані результати первинної діагностики сприяли: посиленню внутрішньої мотивації до особистісного та професійного зростання; становленню небайдужого ставлення до оточуючих, залученню до реалізації учнівських та соціальних, екологічних та волонтерських проєктів; формуванню активної життєвої позиції та громадянської відповідальності; зростанню внутрішньої потреби максимально використовувати профільне навчання для власного професійного розвитку.

У процесі реалізації педагогічної моделі спостерігалось зростання потреби до індивідуальної реалізації проєктів, формування навичок колективної роботи, максимальне впровадження в дію принципів толерантності. Здобувачі освіти, які при первинній діагностиці показали низький та задовільний рівні сформованості громадянської відповідальності, на перших етапах роботи виконували більше роль спостерігача або помічника, виконавця. Поступово, занурюючись у вивчення проблеми, розуміючи переваги розвитку громадянських та професійних компетентностей, молодь переходила до ролі співкерівництва, отримувала досвід спікерства, презентаційної роботи. Така зміна ролей дозволила спостерігати за зростанням впевненості у собі, прагненні бути не лише особистісно реалізованим, а й корисним для свого оточення, для своєї команди. Вихованці значно швидше сприймають власну соціальну роль та приймають відповідальність за свої дії чи бездіяльність.

Отже, розроблена модель була реалізована в рамках діяльності Центру інтелектуального та правового зростання «Перспектива», максимально сприяла формуванню громадянської відповідальності учнівської молоді в умовах підготовки до майбутньої професійної діяльності, розвитку професійних компетентностей здобувачів освіти, вихованню свідомої та соціально-активної молоді генерації.

3.3. Аналіз та інтерпретація результатів дослідно-експериментальної роботи

Громадянська відповідальність у юнацькому віці детермінується сформованістю цінностей, поглядів, суджень, переконань особистості по відношенню до себе і соціуму, усвідомленням власної громадянської позиції та її цінності та позиції оточуючих, обґрунтованістю відповідальних дій та вчинків, шляхів досягнення власних цілей, що залежать від успішності взаємодії з іншими людьми. У процесі експериментального дослідження були здійсненні повторні діагностичні процедури з визначення основних показників у чотирьох компонентах громадянської відповідальності студентів, узагальнювалися експериментальні дані, отримані до і після проведеного формувального експерименту. При цьому результатом успішності експерименту вважаємо високий рівень сформованості громадянської відповідальності у здобувачів освіти. Оскільки успішність сформованості громадянської відповідальності студентів залежить від ряду їх особистісних характеристик і чинників, завдання психолого-педагогічного впливу полягало в тому, щоб сформувати, скорегувати становлення здобувачів освіти до ролі власної особистості в соціумі, формуванні почуття небайдужості до проблем суспільства, прагнення реалізації власних компетентностей у майбутній професійній діяльності, активного волевиявлення та співпричетності до позитивних змін у державі.

Метою педагогічного експерименту була розробка, реалізація та оцінка ефективності моделі формування громадянської відповідальності учнівської молоді в умовах підготовки до майбутньої професійної діяльності. Завдання педагогічного експерименту: 1) розробити методичний інструментарій діагностики та формування громадянської відповідальності учнівської молоді в умовах профільної освіти; 2) діагностувати рівні сформованості громадянської відповідальності здобувачів освіти за відповідними критеріями та показниками; 3) впровадити авторську модель в експериментальних групах; 4) здійснити аналіз результатів

експериментальної роботи із застосуванням методів математичної статистики.

На *формульованому етапі педагогічного експерименту* (2019-2020 рр.) здійснювалася перевірка ефективності розробленої моделі формування громадянської відповідальності учнівської молоді в умовах підготовки до майбутньої професійної діяльності. Для цього було обрано дві групи: контрольну (50 здобувачів освіти) та експериментальну (200 здобувачів освіти), що формувалися наступним чином:

– до контрольних груп (КГ) відносилися здобувачі, формування громадянської відповідальності у яких відбувалося відповідно до традиційної освітньої програми;

– до експериментальних груп (ЕГ) відносилися здобувачі освіти, формування громадянської відповідальності в яких відбувалося за розробленою автором педагогічною моделлю.

Для перевірки гіпотези про відсутність відмінностей між рівнями знань здобувачів освіти контрольних і експериментальних груп на початку навчального року проводилось авторське анкетування, результати якого статистично опрацьовувалися. Крім того, намагалися урівняти інші фактори, що впливають на процес навчання: кількісний склад здобувачів освіти у експериментальних та контрольних групах істотно не відрізнявся.

Таблиця 3.9.

Розподіл здобувачів освіти у контрольних і експериментальних групах відповідно до рівня сформованості громадянської відповідальності.

Рівні	Контрольна група		Експериментальна група	
	абс	%	абс	%
Високий	5	10	14	7
Середній	6	12	30	15
Низький	39	78	156	78
Всього	50	100	200	100

Розподіл балів у контрольних і експериментальних групах за результатами констатувального експерименту, подано у таблиці 3. 9.

Гістограму порівняльного розподілу рівня знань за результатами констатувального експерименту у відсотках показано на рис.3.6.

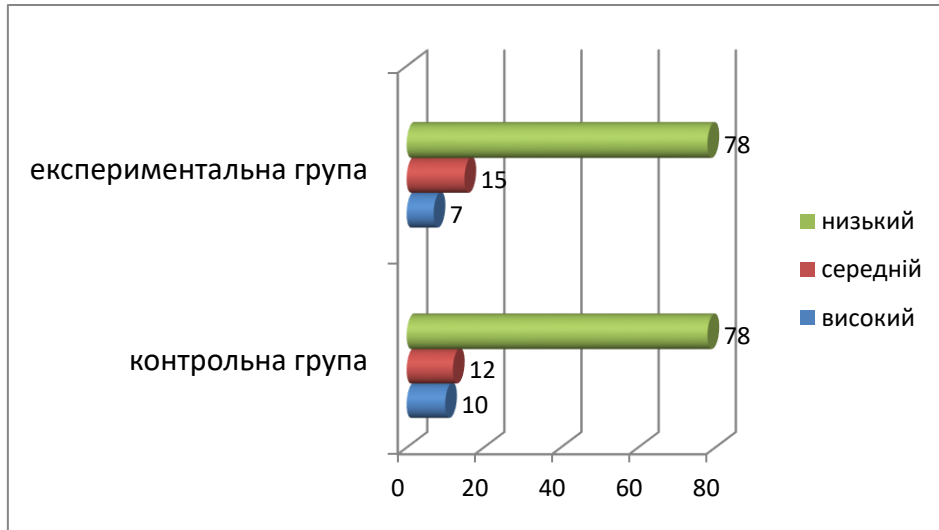

Рис. 3.6. Розподіл здобувачів освіти у КГ та ЕГ за результатами констатувального експерименту

На етапі формувального експерименту впроваджувалась авторська модель формування громадянської відповідальності учнівської молоді в умовах підготовки до майбутньої професійної діяльності, представлена у параграфі 3.1. По завершенню формувального експерименту було проведено кінцеві діагностичні зрізи. Результати зрізу представлено у таблиці 3.10.

Таблиця 3.10.

Результати експертного оцінювання сформованості громадянської відповідальності учнівської молоді після формувального експерименту з динамікою (у %)

Критерії	Показники	Рівні					
		Високий		Середній		Низький	
		КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ
Мотиваційний	потреба прийняття власної соціальної та громадянської ролі, приналежності до певного етносу, держави;	5 10%	19 9,5%	18 36%	173 86,5%	27 54%	8 4%
	потреба самовдосконалення,	+2	+1,5	-	+2	-2	-3.5
		7 14%	21 10,5%	37 74%	164 82%	6 12%	15 7,5%

	підвищення рівня освіти та правової культури;	-	+1,5	-2	+3,5	+2	-5
	потреба у самореалізації та визнанні результатів власної діяльності.	8 16%	46 23%	37 74%	144 72%	5 10%	10 5%
		-	+10	+2	+1,5	-2	-11,5
Раціо- зорієнтований	небайдужість до проблем оточуючих;	10 20%	51 25,5%	38 76%	139 69,5%	2 4%	10 5%
		+2	+1	-	+0,5	-2	-1,5
	усвідомлення себе особистістю – частиною соціуму, громадянином держави;	7 14%	16 8%	38 76%	164 82%	5 10%	20 10%
		+2	+1,5	-	+0,5	-2	-2
	усвідомлення власних громадянських прав та обов'язків.	4 8%	26 13%	20 40%	134 67%	26 52%	40 20%
		+2	+6,5	+2	+33	-4	-37,5
Ставленнєвий	ставлення до загальнолюдських норм моралі;	10 20%	45 22,5%	33 66%	135 67,5%	7 14%	20 10%
		+2	+3	+2	+4,5	-4	-7,5
	ставлення до громадянських прав та обов'язків, демократичних цінностей людства;	7 14%	43 21,5%	26 52%	138 69%	17 34%	19 9,5%
		+2	+9	+2	+17	-4	-26
	ціннісне ставлення до професійних обов'язків	8 16%	54 27%	18 36%	124 62%	24 48%	22 11%
		-	+17	-	19,5	-	-36,5
Поведінково- рефлексивний	готовність приймати та добровільно виконувати громадянські обов'язки;	4 8%	35 17,5%	15 30%	89 44,5%	31 62%	76 38%
		-	+13,5	+2	+17,5	-2	-31
	готовність приймати та виконувати професійні обов'язки;	7 14%	51 25,5%	16 32%	92 46%	27 54%	57 28,5%
		+2	+16,5	+4	+16,5	-6	-33
	готовність особистості до ініціативності, активного волевиявлення.	4 8%	14 7%	12 24%	67 33,5%	34 68%	119 59,5%
		+2	+2	-	+16,5	-2	-18,5

Виходячи з отриманих результатів можемо стверджувати, що спостерігається у переважній більшості випадків позитивна динаміка щодо формування громадянської відповідальності в учнівської молоді. Проте ці показники значно вищі у представників експериментальних груп, оскільки

вони знаходились під впливом авторської програми з формування громадянської відповідальності.

Показники мотиваційних критеріїв, відповідно до думки експертів, зросли в середньому на 2-3%, лише потреба в самореалізації та визнанні результатів власної діяльності в експериментальній групі зросла на 10%. Такий показник можна пояснити тим, що ставленнєвий та поведінково-рефлексивний критерії викладачам сприйняти та ідентифікувати значно простіше, ніж мотиваційний, який людина переживає глибоко внутрішнє і він може не знаходити зовнішніх проявів. Така оцінка експертів ґрунтується вже на основі вчинків молоді та індивідуальних та групових бесідах.

Слід зазначити, що використання можливостей профільного навчання дало значний результат саме у царині реалізації себе у майбутній професії, готовності приймати та виконувати свої професійні обов'язки. Позитивна динаміка в експериментальних групах склала 33%. Контрольні групи, що працювали відповідно до стандартних програм закладів освіти з громадянського виховання в деяких моментах навіть дали негативну динаміку.

Викликає занепокоєння та усвідомлення необхідності подальшої роботи в означеному напрямку те, що не зважаючи на позитивні результати в оцінці формування громадянської відповідальності, залишає бажати кращого показник готовності особистості до ініціативності та активного волевиявлення. Та саме він є показником вищого ступеню сформованості громадянської відповідальності особистості. При створенні педагогічної моделі було оговорено, що волевиявлення, як вища форма громадянської відповідальності потребує не лише небайдужості до оточуючих, усвідомлення себе частиною соціуму, сприйняття власної соціальної ролі та готовності виконувати свої громадянські обов'язки, а й активно впливати на життя суспільства, вносити свідомо позитивні зміни у державу.

За результатами педагогічного експерименту було повторно проведено рангування цінностей учнівською молоддю (за М. Рокічем). Результати представлено у таблицях 3.11. та 3.12.

Таблиця 3.11.

**Результати рангування інструментальних цінностей та їх динаміка
(за М.Рокічем) в контрольній та експериментальних групах**

Інструментальні цінності		Контрольна		Експериментальна	
		Ранг	Динаміка	Ранг	Динаміка
1	Акуратність (охайність, вміння тримати в порядку речі, чіткість у веденні справ)	18	-	17	+ 1
2	Вихованість (гарні манери, вміння вести себе відповідно до норм культури поведінки)	15	-10	16	- 11
3	Високі запити (високі вимоги до життя і високі домагання)	2	+ 2	3	+ 1
4	Життєрадісність (оптимізм, почуття гумору)	8	+ 2	15	- 9
5	Старанність (дисциплінованість)	16	+ 1	10	+ 7
6	Незалежність (здатність діяти самостійно, рішуче)	3	- 2	1	-
7	Непримиренність до недоліків у собі та інших	17	- 2	18	- 3
8	Освіченість (широта знань, високий культурний рівень)	9	- 2	7	-
9	Відповідальність (почуття обов'язку, вміння тримати своє слово)	14	-	8	+ 6
10	Раціоналізм (вміння тверезо і логічно мислити, приймати обдумані, раціональні рішення)	1	- 2	2	+ 1
11	Самоконтроль (стриманість, самодисципліна)	5	+ 7	12	-
12	Сміливість у відстоюванні своєї думки	12	- 2	14	- 4
13	Чуйність (дбайливість)	11	-	6	+ 5
14	Терпимість (до поглядів і думок інших, вміння прощати іншим їхні помилки та омани)	13	+ 3	4	+ 12
15	Широта поглядів (вміння зрозуміти чужу точку зору, поважати інші смаки, звичаї)	10	- 2	5	+ 3
16	Тверда воля (уміння наполягти на своєму, не відступати перед труднощами)	4	- 2	13	- 11
17	Чесність (правдивість, щирість)	7	+ 5	11	+ 2
18	Ефективність у справах (працелюбність, продуктивність в роботі)	6	+ 3	9	-

Виходячи з результатів, представлених у таблиці 3.3. можемо зазначити, що динаміка простежується в обох групах: і контрольній, і експериментальній. Це можна пояснити освітнім процесом, виховними заходами, формуючими впливами на особистість та віковому становленні молодого покоління. Слід зазначити, що акуратність та вихованість так і

залишилися аутсайдерами рейтингу. А от єдина цінність, яка зміцнила свої позиції в обох групах – це чесність (ЕГ + 2; КГ +5).

Про вплив моделі формування громадянської відповідальності говорять результати в експериментальних групах: відповідальність (+6), чуйність (+5), терпимість (+12), широта поглядів (+3). Принципи толерантності, небайдужість до проблем суспільства та держави, загальнолюдські моральні цінності, які широко культивувалися в ході експерименту дали свій результат. Можливості профільної освіти, яка надає можливість освітянам пропонувати здобувачам освіти більш широкий вибір громадсько-значущих задач, залучати їх до реалізації соціальних проектів саме й були покликані на розвиток перелічених вище цінностей.

Цікавим показником є зниження позицій твердої волі – умінні наполягти на своєму, не відступати перед труднощами (КГ -2; ЕГ – 11). Після групових бесід та інтерв'ювання було знайдено аргументи щодо такого позиціонування цінності. Здобувачі освіти починають з більшою повагою ставитися до потреб та проблем оточуючих, співпереживати, підвищувати свій рівень правової освіти, а значить, більш свідомо та відповідально ставитися до власних прав та обов'язків. І в даному випадку «тверда воля» розглядається як момент, коли потрібно вислухати точку зору інших, дослухатися до пропонувананих іншими варіантів вирішення проблеми, врахування всіх можливих перепонів та складнощів, а лише після того захищати власну точку зору. Молодь прийшла до висновку, що в демократичному суспільстві цілком можливе колегіальне вирішення проблем, яке мінімалізує потребу наполягати на своєму. Означена цінність більш актуальна стає в розрізі прагнення долати життєві труднощі.

Як видно з результатів таблиці 3.4. у ході експерименту відбулися зміни в рангуванні термінальних цінностей здобувачів освіти. Беззаперечним лідером залишається здоров'я. В експериментальній групі яскраво простежується зростання таких цінностей як: життєва мудрість (+6),

впевненість у собі (+ 5), цікава робота та активне діяльне життя (+4), щастя інших (+2).

Таблиця 3.12.

**Результати рангування термінальних цінностей та їх динаміка
(за М. Рокічем) в контрольній та експериментальних групах**

Термінальні цінності		Контрольна		Експериментальна	
		Ранг	Динаміка	Ранг	Динаміка
1.	Активне діяльне життя (повнота та емоційна насиченість життя)	7	+ 1	2	+ 4
2.	Життєва мудрість (зрілість суджень та здоровий глузд, що досягаються завдяки життєвому досвіду)	17	+ 1	10	+ 6
3.	Здоров'я (фізичне і психічне)	1	-	1	-
4.	Цікава робота	6	+ 1	3	+ 4
5.	Краса природи і мистецтва (переживання прекрасного в природі і в мистецтві)	18	-	18	-
6.	Любов (духовна і фізична близькість з коханою людиною)	3	- 1	4	- 2
7.	Матеріально забезпечене життя (відсутність матеріальних проблем)	4	+ 1	5	-
8.	Наявність хороших і вірних друзів	9	- 1	11	- 3
9.	Суспільне визнання (повага оточуючих, колективу, колег)	11	-	13	- 2
10.	Пізнання (можливість розширення своєї освіти, кругозору, загальної культури, інтелекту)	15	- 1	-	-
11.	Продуктивне життя (максимально повне використання своїх можливостей, сил та здібностей)	5	+ 5	12	- 2
12.	Розвиток (робота над собою, постійне фізичне і духовне вдосконалення)	14	+ 1	16	- 1
13.	Свобода (самостійність, незалежність у судженнях і вчинках)	8	- 4	7	- 3
14.	Щасливе сімейне життя	2	+ 1	6	- 3
15.	Щастя інших (добробут, розвиток і вдосконалення інших людей, всього народу, людства в цілому)	16	+ 1	15	+ 2
16.	Творчість (можливість займатися творчістю)	13	- 1	17	- 5
17.	Впевненість у собі (внутрішня гармонія, свобода від внутрішніх протиріч, сумнівів)	12	+ 3	8	+ 5
18.	Задоволення (приємне, необтяжливе проведення часу, відсутність обов'язків, розваги)	12	- 2	9	-

Ті ж самі цінності набувають все більшої значущості і в контрольній групі, проте їх зростання менш відчутне (+1-2 одиниці). Пояснити таке зростання певних позицій в експериментальній групі можна пояснити

спрямуванням педагогічної моделі на формування небайдужості до проблем держави та оточуючих, пріоритетністю компетентнісного підходу та профорієнтаційною складовою. Саме реалізація себе у майбутньому як високоякісних спеціалістів має забезпечити молодому поколінню втіленню й інших цінностей, таких як гарний відпочинок, спілкування з друзями та цікавими людьми на роботі, приємне проведення вільного часу, фінансування власного хобі. Слід також відзначити незмінність останньої позиції в рейтингу для обох груп – красу природи та мистецтва. У молодого покоління переважають егоїстичні наміри та амбітні плани на реалізацію яких вони витрачають більшість власних сил та ресурсів. А краса природи є приємним доповненням до комфортного життя. Усвідомлення важливості екологічної безпеки та культурної обізнаності, за звичай, приходить до людини в більш зрілому віці.

Значно зросла частка тих здобувачів освіти в експериментальній групі, які почали ідентифікувати себе як громадянина (68%), як українця (72%) (відповідно до методики М. Куна). Результати представлено на рисунку 3.7.

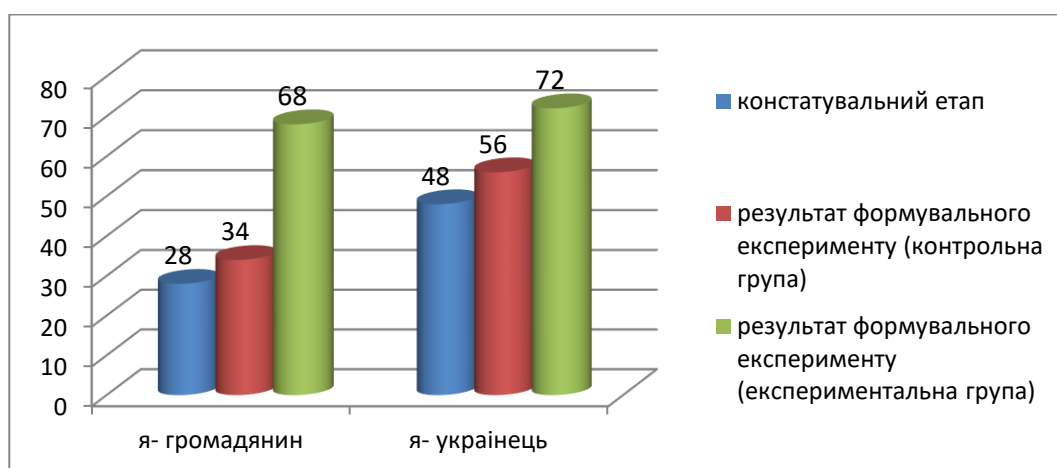

Рис. 3.7. Результати змін ідентифікації соціальних ролей учнівською молоддю за методикою М. Куна (у %)

Позитивна динаміка щодо ідентифікації себе як громадянина та частини етносу простежується у обох групах. Це пояснюється тим, що всі заклади освіти України планують та реалізують у своїй роботі

громадянську складову. Проте спеціально створені педагогічні умови в експериментальних групах забезпечують значно вищі результати. До того ж, можна стверджувати, що максимальна динаміка спостерігалася серед здобувачів освіти, які навчаються у школах та ліцеях, в порівнянні з закладами професійної освіти. Пояснюється цей показник тим, що профілізація школи дає можливість більш ретельно підбирати завдання, враховуючи мету патріотичного виховання.

Для визначення мотиваційних тенденцій відповідальної поведінки підлітків використовувався «Опитувальник на виявлення усвідомлюваних та неусвідомлюваних мотивів відповідальної поведінки» М. Савчина. По завершенню формуально експерименту було повторно проведено роботу з опитувальником, результати якої представлено на рисунку 3.8.

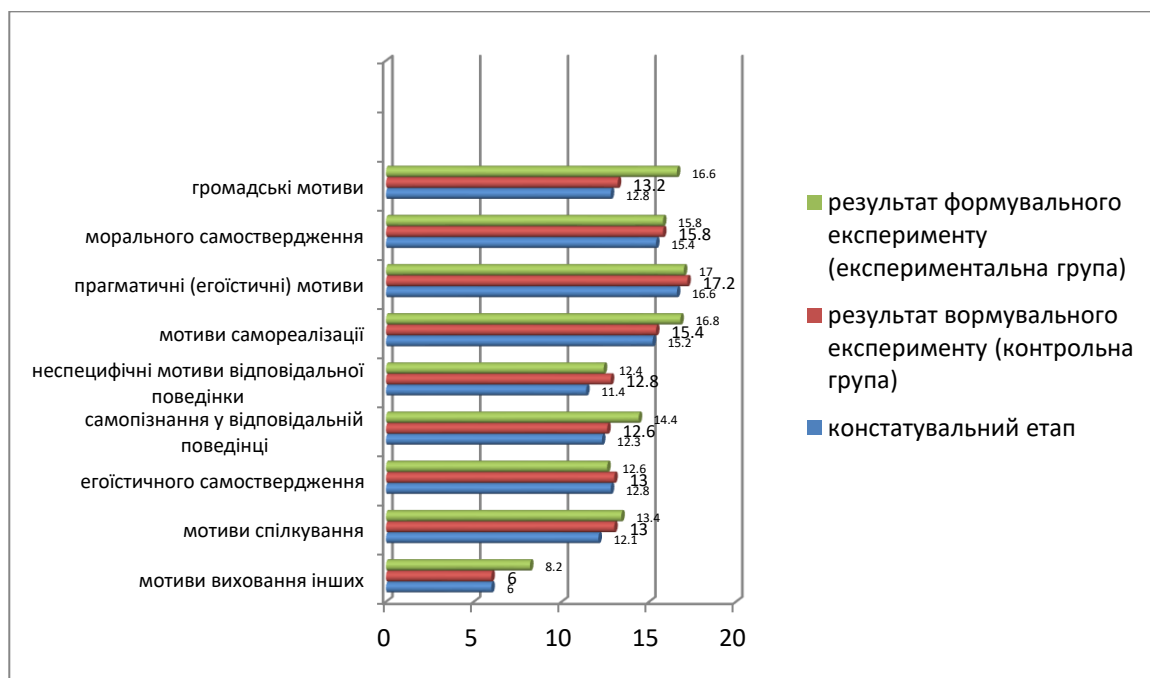

Рис. 3.8. Динаміка показників мотивів відповідальної поведінки учнівської молоді в контрольній та експериментальних групах (сер. значення, округлення до 0,1)

Як видно з діаграм спостерігається незначне підвищення рівня мотивації у здобувачів освіти обох груп. Єдиний випадок, коли відбулося зменшення показника – мотиви егоїстичного самоствердження в

експериментальній групі (з 12,8 до 12,6). Можемо спостерігати активне зростання мотивів до самореалізації. На кінець експерименту контрольна група показала 15,4 (+ 0,2), а експериментальна група – 16,8 (+ 1,6). Також істотне зростання відбулося в експериментальній групі самопізнання у відповідальній поведінці (динаміка: + 2,1), мотивах спілкування (+1,3), неспецифічних мотивах відповідальної поведінки (+1). Максимальне зростання відбулося царині громадських мотивів (+3,8). Зменшення показників егоїстичних та, відповідно, зростання значущості громадських мотивів у здобувачів освіти експериментальної групи може говорити про позитивний вплив педагогічних умов, запропонованих для успішної реалізації педагогічної моделі. Найбільшою значущістю та стабільністю відрізняються мотиви морального самоствердження.

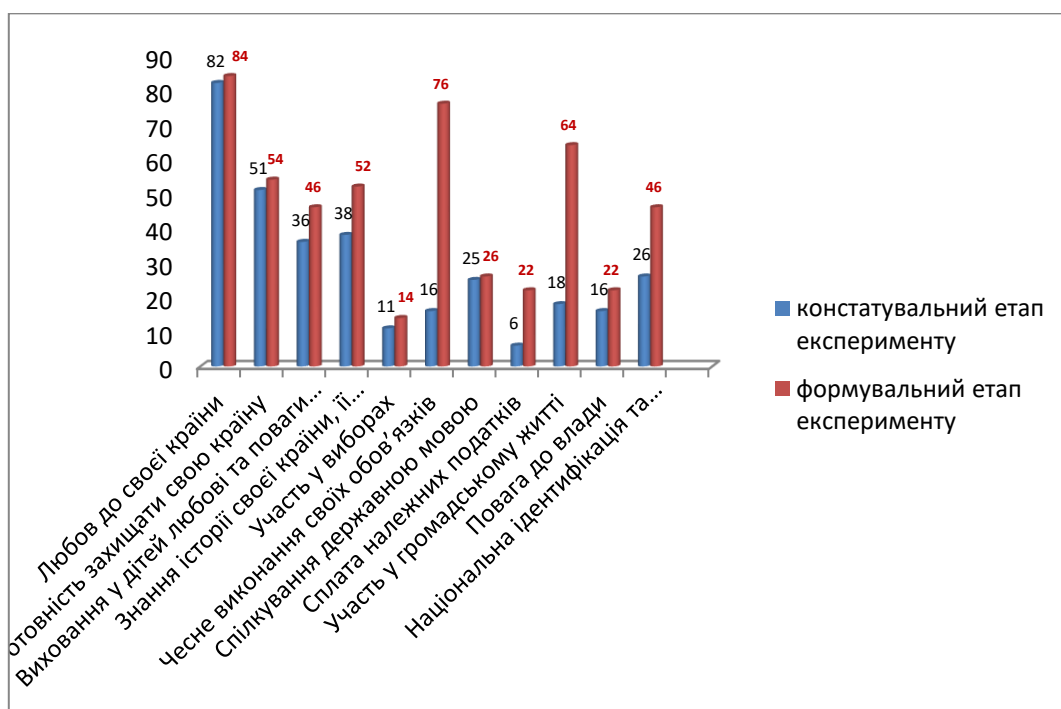

Рис. 3.9. Розуміння поняття «патріотизм» учасниками експерименту (у%).

Зазнало змін й саме розуміння поняття «патріотизм», визначення формуючих впливів на розвиток громадянської позиції, аналізу можливостей закладів освіти у формування активної життєвої позиції молодого покоління,

його готовності до виконання своїх професійних обов'язків, формування громадянської відповідальності. На рисунку 3.9. представлено результати анкетування на констатувальному етапі та після формувального етапу експерименту в порівнянні.

Як видно з діаграми, зміст поняття «патріотизм» серед учнівської молоді зазнав у ході експерименту певних змін. Абсолютним лідером рейтингу є любов до Батьківщини (84%). Значно зміцнили свої позиції: чесне виконання своїх обов'язків – 76% (+60), участь у громадському житті – 64% (+46), національна ідентифікація та гідність – 46% (+20), сплата належних податків – 22% (+16), знання історії своєї країни, її культури – 52% (+14). Слід відзначити, що не зважаючи на піднесення рейтингу важливості сплати податків громадянами, приблизно лише кожен п'ятий вносить цей фактор як складову патріотизму. Цей показник залишається стабільно низьким поруч з повагою до влади (22%) та участю у виборах (14%). При індивідуальних та групових бесідах молодь пояснює це тим, що влада дискредитувала себе на всіх рівнях. Молодь переконана, що для покращення вищезначених показників є потреба посилення кримінальної відповідальності за факти корупції, непотизм, фаворитизм, тощо. У здобувачів освіти з'являється зневіра у результатах виборів, вони впевнені у масштабних фальсифікаціях, моральному зубожінні новообраних представників влади. У приватних бесідах 48% опитаних сказали, що вірять у позитивні зміни в державі лише після втручання іноземних спеціалістів; 54% опитаних мають надію на покращення життя після припинення військового конфлікту на Сході України; 78% - говорять про порятунок економіки за рахунок інвестицій та жорсткого контролю з боку іноземних партнерів.

Характерним є той факт, що сьогодні взяти на себе відповідальність у виконанні державницьких обов'язків були б згодні лише 36% опитаних здобувачів освіти. Проте, реконструювати та модернізувати певну ланку економіки, відповідно до обраної професії, погодилося 68% молодих людей. І ці показники є знаковими, адже психологічно не кожна людина готова брати

на себе керівну роль у суспільстві, відповідальність за долі інших, а от гідно виконувати свої громадянські обов'язки, розвиватися професійно і приносити цим користь власній державі і народу здатна кожна дієздатна особистість.

Впроваджуючи в життя педагогічну модель, мали змогу спостерігати активну зацікавленість учнівською молоддю предметами профільного спрямування. Активізувалася участь молоді у: предметних олімпіадах; конкурсах-захистах науково-дослідницьких робіт по лінії Малої академії наук України; проектах МАДО (Міської організації дитячих об'єднань), профорієнтаційних заходах. Налагоджено співпрацю з Першим Криворізьким центром вторинної правової допомоги з метою піднесення правової обізнаності учасників освітнього процесу, з закладами вищої освіти міста, недержавними організаціями, які сприяють у своїй роботі формуванню активної життєвої позиції молоді.

За допомогою статистичних критеріїв перевірено гіпотезу про наявність статистично значущих відмінностей між рівнями сформованості громадянської відповідальності учнівської молоді контрольних і експериментальних груп після формувального етапу експерименту.

На основі даних, наведених у таблиці 3.13, спочатку перевіримо достовірність гіпотези про відсутність, з статистичної точки зору, відмінностей між рівнями сформованості громадянської відповідальності серед учнівської молоді експериментальних і контрольних груп. Для цього скористаємося χ^2 - критерієм Пірсона [249].

Експериментальні дані повністю задовольняють умови, що накладаються χ^2 - критерієм Пірсона:

- 1) експериментальні дані незалежні, тобто вибірки є випадковими;
- 2) обсяг вибірки більше ніж 50, а частота кожної групи не менша за 5.

Шкалою вимірювань є шкала з $C = 3$ категоріями («високий», «середній», «низький»). Отже, кількість степенів свободи $v = C - 1 = 2$.

Сформулюємо гіпотези:

Нульова гіпотеза H_0 : ймовірність попадання здобувачами освіти до контрольної та експериментальної груп в кожну з i ($i = 0, 1, 2$) категорій однакова, тобто $p_{1i} = p_{2i}$ ($i = 0, 1, 2$), де p_{1i} – ймовірність оцінювання рівня сформованості громадянської відповідальності здобувачів освіти контрольної групи на i балів ($i = 0, 1, 2$) та p_{2i} – ймовірність оцінювання рівня сформованості громадянської відповідальності здобувачів освіти експериментальної групи на i балів ($i = 0, 1, 2$);

Альтернативна гіпотеза H_1 : ймовірність попадання здобувачів освіти до контрольної та експериментальної груп в кожну з i ($i = 0, 1, 2$) категорій різна, тобто $p_{1i} \neq p_{2i}$ ($i = 0, 1, 2$) хоча б для однієї із C категорій.

Значення спостережуваного значення критерію Пірсона обчислюємо за формулою:

$$\chi^2_{\text{емп}} = \frac{1}{n_1 n_2} \sum_{i=0}^{C-1} \frac{(n_{1i} Q_{2i} - n_{2i} Q_{1i})^2}{Q_{1i} + Q_{2i}} \quad (*),$$

де

Q_{1i} – кількість учасників контрольної групи, які набрали i балів;

Q_{2i} – кількість учасників експериментальної групи, які набрали i балів.

Результати обчислення статистики χ^2 вказаних вибірок наведено у таблиці 3.13.

Таблиця 3.13.

Обчислення χ^2 для контрольної та експериментальної груп до формульованого етапу експерименту

I	Q_{1i}	Q_{2i}	S_{12i}
0 (низький)	39,00	156,00	0
1 (середній)	6,00	30,00	2500
2 (високий)	5,00	14,00	4736,842
$\chi^2_{\text{емп}}$			0,723684

З таблиці значень χ^2 для рівня значущості $\alpha=0,05$ і кількості степенів свободи $\nu = C - 1 = 2$ знаходимо критичне значення $\chi^2_{\text{крит}} = 5,99$.

Оскільки отримане значення $\chi^2_{\text{емп}} < \chi^2_{\text{крит}}$ ($0,72 < 5,99$), тобто не попадає до критичної області, що свідчить про те, що на початку експерименту контрольна та експериментальні групи суттєво не відрізняються за рівнем сформованості громадянської відповідальності.

Перевіримо достовірність гіпотези про відсутність, з статистичної точки зору, відмінностей між рівнями сформованості громадянської відповідальності учнівської молоді контрольних і експериментальних груп за результатами підсумкового анкетування. Для цього знову скористаємося χ^2 - критерієм Пірсона.

Сформулюємо гіпотези:

H_0 : рівень сформованості громадянської відповідальності здобувачів освіти у контрольних групах не відрізняється від рівня сформованості громадянської відповідальності здобувачів освіти у експериментальних групах, тобто запропонована модель не вплинула на рівень сформованості громадянської відповідальності учнівської молоді;

Таблиця 3.14.

Обчислення χ^2 для контрольної та експериментальної груп після формувального етапу експерименту

<i>I</i>	Q_{1i}	Q_{2i}	S_{12i}
0 (низький)	39,00	114,00	28823,53
1 (середній)	6,00	58,00	45156,25
2 (високий)	5,00	28,00	45156,25
$\chi^2_{\text{емп}}$			7,882826

H_1 : рівень сформованості громадянської відповідальності здобувачів освіти у контрольних групах відрізняється від рівня знань здобувачів освіти у

експериментальних групах, тобто рівень сформованості громадянської відповідальності здобувачів освіти змінився завдяки впровадженню запропонованої моделі.

Результати обчислення статистики χ^2 вказаних вибірок за формулою (*) наведено у таблиці 3.14.

З таблиці значень χ^2 для рівня значущості $\alpha=0,05$ і кількості степенів свободи $\nu = C - 1 = 2$ знаходимо критичне значення $\chi^2_{крит} = 5,99$.

Оскільки отримане значення $\chi^2_{емп} > \chi^2_{крит}$ ($7,88 > 5,99$), тобто гіпотеза H_0 не приймається, а приймається гіпотеза H_1 . Це означає, що достовірність розходжень характеристик експериментальної та контрольної груп за результатами підсумкового контролю становить 95 %.

За допомогою χ^2 – критерію *Пірсона* визначено достовірність відмінностей між рівнями сформованості громадянської відповідальності здобувачів освіти контрольних і експериментальних груп після формувального етапу експерименту. Далі визначимо саме на якому рівні ці відмінності відбулися (зросла кількість позитивних чи незадовільних оцінок). Для цього скористаємося критерієм ϕ^* Фішера (*кутове перетворення Фішера*).

Сформулюємо гіпотези:

H_0 : Частка здобувачів освіти експериментальної групи, які за підсумковим контролем мають позитивні оцінки, не вище, ніж у контрольній групі;

H_1 : Частка здобувачів освіти експериментальної групи, які за підсумковим контролем мають позитивні оцінки, вище, ніж у контрольній групі.

Експериментальні дані повністю задовольняють обмеження, що накладаються кутовим перетворенням Фішера:

- 1) жодна з часток, що порівнюються, не дорівнює нулю;
- 2) кількість спостережень у обох вибірках більше 5, що дозволяє будь-які співставлення.

Побудуємо таблицю, яка фактично є таблицею емпіричних частот за двома значеннями ознаки: якщо одержано оцінки «високий», «середній», то «ефект має місце», у протилежному випадку – «ефект відсутній» (табл. 3.15.). При цьому в розрахунках використовуються лише частки, що відповідають спостереженням, для яких ефект має місце.

Таблиця 3.15.

Таблиця для розрахунків за критерієм Фішера при порівнянні двох груп за часткою здобувачів освіти, які мають позитивні оцінки за підсумковим контролем

Групи	Ефект має місце		Ефект відсутній		Всього
	Кількість дітей	%	Кількість дітей	%	
Контрольні	11	22	39	78	50
Експериментальні	86	43	114	57	200
Всього	97		153		250

За формулою $\varphi = 2\arcsin\sqrt{P}$ (де P – відсоткова доля) обчислимо начення кутів для кожної з груп: $\varphi_1(46,90\%)=0,97$, $\varphi_2(65,58\%)=1,43$.

Далі обрахуємо емпіричне значення φ^* за формулою:

$$\varphi^*_{\text{емп}} = (\varphi_1 - \varphi_2) \sqrt{\frac{n_1 n_2}{n_1 + n_2}} \quad (**),$$

де

φ_1 – кут, що відповідає більшій частці;

φ_2 – кут, що відповідає меншій частці;

n_1 – кількість спостережень у першій вибірці (експериментальних групах);

n_2 – кількість спостережень у другій вибірці (контрольних групах).

У даному випадку:

$$\varphi^*_{\text{емп}} = (0,97 - 1,43) \sqrt{\frac{50 \cdot 200}{50 + 200}} \approx 2,87$$

Критичне значення $\varphi^*_{кр}$, яке відповідає прийнятим у психолого-педагогічних дослідженнях рівням статистичної значимості, дорівнює

$$\varphi^*_{кр} = \begin{cases} 1,64 & (p \leq 0,05) \\ 2,31 & (p \leq 0,01) \end{cases}$$

Тоді має місце нерівність $\varphi^*_{емп} = 2,87 > \varphi^*_{кр} = 2,31$. Тобто емпіричне значення 2,87 знаходиться у зоні значущості (рис. 3.10.), гіпотеза H_0 не приймається, а приймається гіпотеза H_1 . Це означає, що достовірно, з рівнем значущості $\alpha = 0,01$, рівень знань здобувачів освіти експериментальних груп за результатами підсумкового контролю, вище від рівня знань здобувачів освіти контрольних груп.

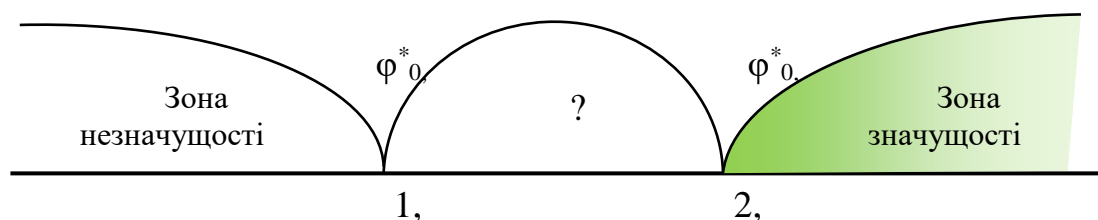

Рис. 3.10. Вісь значущості

За результатами підрахунків робимо висновок, що у разі забезпечення вище зазначених педагогічних умов значно зростає рівень сформованості громадянської відповідальності в учнівській молоді, які входили до експериментальної групи. Молодь, яка показала високий та середній рівень сформованості у контрольній групі складає 22% (11 осіб). У експериментальній групі цей показник становить 43% (86 осіб). Виходячи з того, що «нульовим» показником було 22% в обох групах, то об'єктивно більш результативною є експериментальна група (зростання на 21%), що підтверджує гіпотезу дослідження.

Отже, результати експериментальної роботи довели доцільність впровадження в освітній процес моделі формування громадянської відповідальності учнівської молоді в умовах підготовки до майбутньої професійної діяльності, реалізуючи соціальну потребу суспільства в

активних, морально-стабільних, активних громадянах, патріотах своєї держави.

За результатами діагностики простежується зростання таких характеристик молоді, як: готовність та здатність виконувати свої громадянські обов'язки; прагнення до самоствердження в соціально-значущій діяльності; вміння вільно обирати вид діяльності, реалізовувати власну місію в суспільстві, самовдосконалюватися; вміння бути прикладом для наслідування.

Зафіксовано низку позитивних змін. Аналіз одержаних статистичних даних засвідчує підвищення рівня сформованості громадянської відповідальності учнівської упродовж дослідницької роботи.

Отже, за результатами отриманих статистичних даних можна стверджувати, що запропонована педагогічна модель формування громадянської відповідальності учнівської молоді в умовах підготовки до майбутньої професійної діяльності є ефективною.

Висновки до розділу 3.

В ході експериментальної роботи проведено діагностику рівня сформованості громадянської відповідальності учнівської молоді в умовах підготовки до майбутньої професійної діяльності.

В рамках дослідження було визначено такі **критерії та показники** сформованості громадянської відповідальності учнівської молоді в умовах підготовки до майбутньої професійної діяльності: **мотиваційний** (потреба прийняття власної соціальної та громадянської ролі, приналежності до певного етносу, держави; потреба самовдосконалення, підвищення рівня освіти та правової культури; потреба у самореалізації та визнанні результатів власної діяльності), **раціо-зорієнтований** (небайдужість до проблем оточуючих; усвідомлення себе особистістю – частиною соціуму, громадянином держави; усвідомлення власних громадянських прав та обов'язків), **ставленнєвий** (ставлення до загальнолюдських норм

моралі; ставлення до громадянських прав та обов'язків, демократичних цінностей людства; ціннісне ставлення до професійних обов'язків), **поведінково-рефлексивний** (готовність приймати та добровільно виконувати громадянські обов'язки; готовність приймати та виконувати професійні обов'язки; готовність особистості до ініціативності, активного волевиявлення).

Для досягнення поставлених завдань було розроблено методичний інструментарій, який поєднує методи науково-педагогічного дослідження та методику вивчення особистості здобувача освіти. У процесі вирішення завдань діагностики було застосовано наступні методи: методи дослідження (вивчення шкільної документації, педагогічне спостереження, метод узагальнення незалежних характеристик), методи опитування (інтерв'ю, анкетування), методи оцінювання (самооцінка, експертна оцінка), педагогічний експеримент.

Під час проведення констатувального етапу експерименту було використано: адаптований тест М. Куна «Хто Я?», «Опитувальник на виявлення усвідомлюваних та неусвідомлюваних мотивів відповідальної поведінки» М. Савчина, методика «Ціннісні орієнтації» М. Рокича, авторську методику діагностики рівня сформованості громадянської відповідальності учнівської молоді.

На констатувальному етапі експерименту було проведено аналіз стану сформованості громадянської відповідальності учнівської молоді, визначено її професійні пріоритети, проаналізовано рівень правової освіти. Було проведено аналіз стану сформованості громадянської відповідальності учнівської молоді, визначено її професійні пріоритети, проаналізовано рівень правової освіти.

У розділі описано програму педагогічного експерименту щодо формування громадянської відповідальності учнівської молоді в умовах підготовки до майбутньої професійної діяльності; подано модель організації

педагогічного експерименту, описані його етапи; представлено результати експерименту.

Мета педагогічного експерименту: простежити залежність між запропонованою авторською моделлю формування громадянської відповідальності учнівської молоді та її результативністю.

Експериментальна апробація педагогічної моделі формування громадянської відповідальності учнівської молоді в умовах підготовки до майбутньої професійної діяльності здійснювалася поетапно: перший – констатувальний – надав можливість діагностувати стан сформованості громадянської відповідальності у здобувачів освіти (результати представлено у параграфі 3.2.); другий – формувальний – реалізація моделі формування громадянської відповідальності учнівської молоді в умовах профільного навчання за результатами якого передбачалося встановлення кореляції між впроваджуваною моделлю та її результатом. Час проведення педагогічного експерименту: 2017 – 2021 роки.

На основі аналізу практики громадянської освіти в умовах профільного навчання була розроблена педагогічна модель формування громадянської відповідальності учнівської молоді, яка включає нормативно-цільовий, теоретико-змістовний, організаційно-діяльнісний, діагностично-результативний компоненти.

У ході формувального експерименту з метою реалізації визначених педагогічних умов підтримувалася атмосфера доброзичливості, співробітництва, співтворчості та толерантності всіх суб'єктів освітнього процесу. Було впроваджено у практику роботи закладів освіти курсу за вибором «Громадянська відповідальність – мій особистий вибір» та залучення учнівської молоді у Центрі інтелектуального та правового зростання «Перспектива» до активних форми роботи: інтелектуальні ігри, змагання, веб-квести, студії ораторського мистецтва, залучення до роботи учнівського самоврядування та волонтерської діяльності спрямованих на допомогу дітям з особливими потребами: «Ріка любові» та «Небайдужі»;

правоосвітніх акцій UsAid та EdCamp антикорупційного спрямування. Започатковано Міський фестиваль історичної реконструкції та дебатний турнір «Seasons».

Знайомство учнівської молоді з обраною спеціальністю, проведення конкурсу «Світ без кордонів», залучення до індивідуальних та групових листувань та Zoom-конференцій з однолітками у Німеччині. З метою розкриття специфіки спеціальностей проводилися виробничі майстер-класи та практика, проводилися екскурсії на виробництво при співпраці з Криворізьким бюро мандрівок. Реалізовано творчі проекти з представлення тем: «Імідж закладу», «Меню», «Традиційні українські страви», «Історія національного костюму», що мали розкрити зміст тем, рівень оволодіння іноземними мовами (англійська, німецька). Запроваджувалась методика складання портфоліо учасниками освітнього процесу, в якому представлено творчі вподобання, презентації себе як спеціаліста, що займає значущу роль у майбутньому держави.

Учнівська молодь прийняла участь на безкоштовних освітніх онлайн-платформах Prometheus та EdEra, що спрямовані на формування громадянських компетентностей та формування громадянської відповідальності.

У рамках формальної освіти реалізовується сьогодні ряд програм, що мають на меті формування громадянської відповідальності молоді, такі як: програма «Демократична школа» (лобіює запровадження Хартії Ради Європи з освіти для демократичного громадянства та прав людини); «Громадянська освіта та е-демократія в школах» (проводиться Міністерством освіти України спільно з «Українською студентською спілкою» з метою інформування населення та впровадження принципів е-демократії, антикорупційних акцій участі, медіа-грамотності у життя громади). Налагоджено співпрацю з такими правоосвітніми організаціями, як Першим криворізьким центром вторинної правової допомоги, Асоціацією викладачів історії, громадянства та суспільних дисциплін «Нова доба», видавництвом «Генеза».

У межах неформальної освіти став цікавим та корисним досвід доручення роботи програм та провайдерів: Національних програм з прав людини «Розуміємо права людини» та «Молодіжний працівник», громадських об'єднань «Studena» та «Інша Освіта», програми «Українська Академія лідерства», залучення до «Школи успіху» Фонду Кличка, програми Британської ради «Активні громадяни» та освітньої програми «Відкривай Україну».

За результатами експерименту зростання рівня сформованості громадянської відповідальності в експериментальній групі склала 21%, (зафіксовано зростання з 22% до 43%), що підтверджує гіпотезу дослідження.

Зазначено, що використання можливостей профільного навчання дало значний результат саме у царині реалізації себе у майбутній професії, готовності приймати та виконувати свої професійні обов'язки.

За результатами діагностики простежується зростання таких характеристик молоді, як: готовність та здатність виконувати свої громадянські обов'язки; прагнення до самоствердження в соціально-значущій діяльності; вміння вільно обирати вид діяльності, реалізовувати власну місію в суспільстві, самовдосконалюватися; вміння бути прикладом для наслідування.

Представлено результати діагностики та динаміку якісних змін з формування громадянської відповідальності. Отримані результати дають можливість стверджувати, що за умов забезпечення визначених педагогічних умов гіпотеза знайшла своє підтвердження, що доведено показниками експериментальної групи.

Головні положення розділу представлені в наукових працях авторки [70, 108; 111; 114; 117; 336].

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі запропоновано теоретичне узагальнення й розв'язання проблеми формування громадянської відповідальності учнівської молоді в умовах підготовки до майбутньої професійної діяльності.

Актуальність дослідження визначається необхідністю формування громадянської відповідальності в умовах реформування профільної освіти в Україні, з огляду на зростання загроз суверенітету та територіальній цілісності держави, визначеності її зовнішнього та внутрішнього курсу, гострої проблеми у вирішенні кадрової політики; відсутністю комплексного дослідження проблеми формування громадянської відповідальності учнівської молоді та підготовки до майбутньої професійної діяльності. Окреслена проблема розв'язується через теоретичне обґрунтування, розроблення, експериментальну перевірку та впровадження в освітній процес закладів освіти моделі формування громадянської відповідальності в умовах переходу до профільного навчання. Досягнення мети та реалізація поставлених завдань дозволили зробити такі висновки:

1. Розкрито філософські підходи до трактування змісту категорії «громадянство», «громадянськість», «відповідальність» у філософсько-теоретичному, соціологічному та психолого-педагогічному аспектах.

Досліджено еволюцію розвитку понять «громадянство» та «громадянська відповідальність», які з'являються у Стародавні часи та еволюціонують паралельно до політичних та соціально-економічних процесів. Змінюючи одна одну, суспільно-економічні формації особливого значення надавали ролі громадянина, його особистій участі та можливостям впливу на державні органи. Відповідальність же слугує показником розвитку особистості, її соціальної зрілості, яка формується в результаті співіснування в суспільстві, самоідентифікації та прийняття своєї соціальної ролі.

Урахування специфіки та змісту діяльності профільної школи, закладів готельно-ресторанного бізнесу, якостей учнівської молоді та характеристики професійно важливих якостей фахівців сфери обслуговування, вимог ринку

праці до майбутньої професійної діяльності визначено ключові поняття дослідження. Поняття «громадянська відповідальність» розуміється нами як яке пропонується як особистісне утворення, що відображає рівень сформованості: індивіда, як соціальної істоти; особистості, що поділяє моральні, етнічні та культурні цінності власного народу, небайдужої до проблем суспільства, прагне самореалізації в рамках державної стратегії розвитку; громадянина, який усвідомлює свої дії та/або бездіяльність, готового до виконання своїх громадянських обов'язків та реалізації громадянських прав, здатного до волевиявлення; здобувача освіти, який прагне реалізації власних професійних компетентностей та піднесення авторитету власної держави на міжнародній арені.

Визначено поняття «громадянська відповідальність учнівської молоді» - властивість деліктоздатної особистості, яка усвідомлює своє місце в соціумі, адекватно оцінює свої особистісно-професійні потенції та амбіції, потребує реалізації власних здібностей через професійну суспільно-корисну діяльність в рамках загальної стратегії розвитку держави, прагне до реалізації правомірних потреб суспільства та захисту демократичних цінностей і свобод.

2. Аналіз зарубіжної практики дозволив констатувати результативність світових програм формування громадянської відповідальності учнівської молоді в основу яких покладений принцип підтримки функціонування демократії, інформованість та увагу до суспільних справ, підтримку політичних сил та лідерів. Сучасний напрямок освіти робить акцент на патріотичному та громадянському вихованні, що забезпечується рядом дисциплін з варіативною та інваріантною складовою, курсами за вибором, факультативними програмами, реалізації наскрізної змістовної лінії «громадянська відповідальність», можливістю співпраці закладів освіти з державними та недержавними організаціями та установами.

3. Розроблено критерії, визначено їх показники формування громадянської відповідальності учнівської молоді та аргументовано доцільність застосування: мотиваційного (потреба прийняття власної соціальної та громадянської ролі, приналежності до певного етносу, держави; потреба самовдосконалення, підвищення рівня освіти та правової культури; потреба у самореалізації та визнанні результатів власної діяльності), раціо-зорієнтованого (небайдужість до проблем оточуючих; усвідомлення себе частиною соціуму, громадянином держави; усвідомлення власних громадянських прав та обов'язків), ставленнєвого (ставлення до загальнолюдських норм моралі; ставлення до громадянських прав та обов'язків, демократичних цінностей людства; ціннісне ставлення до професійних обов'язків), поведінково-рефлексивного (готовність приймати та добровільно виконувати громадянські обов'язки; готовність приймати та виконувати професійні обов'язки; готовність особистості до ініціативності, активного волевиявлення) критеріїв.

Визначено рівні формування громадянської відповідальності (високий, середній, низький).

4. Обґрунтовано педагогічні умови, які мають сприяти формуванню громадянської відповідальності учнівської молоді в умовах підготовки до майбутньої професійної діяльності, а саме: 1) формування в учнівської молоді мотивів громадянської поведінки, засвоєння ними знань про демократичні цінності, громадянські права й обов'язки; 2) забезпечення інтеграції профільних предметів як підґрунтя готовності працівників освіти до формування громадянської відповідальності в учнівської молоді; 3) використання інноваційних технологій навчання, як засіб формування громадянської відповідальності учнівської молоді в умовах підготовки до майбутньої професійної діяльності.

5. Розроблена педагогічна модель формування громадянської відповідальності учнівської молоді, яка включала структурні компоненти

формування громадянської відповідальності учнівської молоді: нормативно-цільовий (постановка конкретної мети та завдань; створення умов, які спонукають учасників освітнього процесу до активної освітньої діяльності, формують позитивну мотивацію); теоретико-змістовний (оптимальний підбір предметів навчального плану, змістовне його навантаження, підбір завдань, спрямованих на формування громадянської відповідальності в умовах підготовки до майбутньої професійної діяльності, цінності); організаційно-діяльнісний (визначення та ефективного застосування прийомів, методів і форм роботи, поєднання групових та індивідуальних видів діяльності, визначення оптимальних засобів навчання); діагностично-результативний (контроль за засвоєнням здобувачами освіти необхідних знань, набуття ними практичних компетентностей, внесення змін у структуру та зміст моделі; виявлення рівня сформованості громадянської відповідальності в учнівської молоді, первинних професійних компетентностей, визначення причин низької результативності окремих здобувачів освіти та розробка плану дії щодо її подолання).

6. Розкрито сутність педагогічного експерименту з реалізації визначених педагогічних умов, описано способи моніторингу їх ефективності та діагностики прикінцевих результатів, узагальнено отримані результати.

Розроблено авторський курс за вибором «Громадянська відповідальність – мій особистий вибір». Залучення учнівської молоді у Центрі інтелектуального та правового зростання «Перспектива» до активних форми роботи пропонувалось: інтелектуальні ігри, змагання, веб-квести, студії ораторського мистецтва, включення до роботи учнівського самоврядування та волонтерської діяльності спрямованих на допомогу дітям з особливими потребами: «Ріка любові» та «Небайдужі»; правоосвітніх акцій UsAid та EdCamp антикорупційного спрямування. Започатковано Міський фестиваль історичної реконструкції та дебатний турнір «Seasons». Реалізовано творчі проєкти з тем: «Імідж закладу», «Меню», «Традиційні українські страви»,

«Історія національного костюму» та волонтерські проєкти «Школа молодого споживача», «Проблеми соціуму», що дали змогу проявити учнівську молодь у майбутній професійній діяльності. Запроваджувалась методика складання портфоліо учасниками освітнього процесу, в якому представлено творчі вподобання, презентації себе як спеціаліста, що займає значущу роль у майбутньому держави. Проводилась позааудиторна робота професійних гуртків та студій «Споживач та ринок» і «Смак». Заняття в них сприяли поглибленню професійних знань, та розвитку наукової роботи здобувачів освіти.

У процесі дослідження розроблено авторську модель діагностики формування громадянської відповідальності учнівської молоді в умовах підготовки до майбутньої професійної діяльності.

Виявлено позитивні якісні зміни у формуванні громадянської відповідальності учнівської молоді в умовах підготовки до майбутньої професійної діяльності. Виявлено, що різниця в рівнях формування громадянської відповідальності учнівської молоді в умовах підготовки до майбутньої професійної діяльності ЕГ і КГ статистично значуща, що свідчить про ефективність запропонованих умов та ефективність розробленої моделі

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми та має перспективи подальшого розвитку проблеми формування свідомої, активної молоді з високим рівнем самоорганізації та громадянської відповідальності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авдєєва І. Критичне мислення як системний фактор неперервної освіти. *Дайджест педагогічних ідей та технологій*. 2002. №3. С. 12-15.
2. Авдеев А. П. Влияние дифференцированного подхода к учащимся в процессе обучения и развитие у них стремления к самообразованию. *Формирование у учащихся стремления к самообразованию: монография*. Волгоград, 1976. С. 43-49.
3. Актаєва М.Г. Психологічні чинники формування громадянської відповідальності у юнацькому віці: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. Київ, 2017. 20 с.
4. Актаєва М. Г. Психологічні чинники формування громадянської відповідальності у юнацькому віці: дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Київ, 2017. 264 с.
5. Акуленко В. Загальна культура і духовність в контексті правової освіти і культури молоді. *Соціокультурні чинники розвитку інтелектуального потенціалу українського суспільства і молодь*: наук. праці та мат. конф., Київ, 2001. С. 442-445.
6. Алексєєва О. В. Теорія і практика виховання громадянськості в школах Франції у контексті європейської інтеграції: автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.07. Київ, 2003. 18 с.
7. Альбертіні Л. М. Правове регулювання громадянства в європейських державах (порівняльний аналіз): автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.02. Київ, 1999. 20 с.
8. Андрущенко Т.К. Изучение самооценки в учебной деятельности. *Экспериментальные исследования по проблемам психологии: сборник*, Москва, 1999. Вып.3. 47 с.
9. Арато Е., Коген Дж. Відродження, занепад і реконструкція концепції громадянського суспільства. *Політична думка*. 1996. №1. С. 24–30.

10. Аристотель. Сочинения: в 4 т. Москва: Мысль, 1983. Т. 4. С. 376–644
11. Артюшина М.В. Методи і прийоми мотивування і стимулювання навчальної діяльності студентів. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2013. № 69. С. 25–32.
12. Асеев В. Г. Мотивация поведения и формирование личности: монографія. Москва : Мысль, 1976. 158 с.
13. Афанасьєва Ю. В. Закордонний досвід патріотичного виховання. *Актуальні проблеми державного управління*. 2017. №2(52). С. 176-180.
14. Бабкіна М. Роль світової та української літературної спадщини у формуванні громадянської свідомості особистості. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка: сер. «Педагогіка»*. Тернопіль : ТНПУ, 2007. №4. С. 43-47.
15. Бажановська О.В. Загальнолюдські цінності в контексті громадянського виховання учнів середньої школи у Франції : дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Луганський національний педагогічний ун-т ім. Тараса Шевченка. Луганськ, 2004. 247 с.
16. Баранова С.В. Соціально-психологічна характеристика відповідальності особистості. *Психологічна культура особистості в умовах глобалізації світу*: монографія. Луганськ: Світлиця, 2006. С. 49-96.
17. Барабаш В. А. Громадянське виховання студентів інженерних спеціальностей вищих технічних навчальних закладів : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Умань, 2012. 20 с.
18. Барви творчості: науково-методичний збірник / за ред. І.Г. Єрмакова. Київ, 1995. 256 с.
19. Батіщева О. Громадянська освіта як інструмент формування громадянського суспільства в Україні : проблеми та шляхи їх подолання. *Актуальні проблеми громадянської освіти: український та зарубіжний досвід*: матеріали Першої науково-практичної конференції.

2013. С. 9–15.
20. Бекірова А. Р. Формування основ громадянської культури молодших школярів у позаурочній діяльності загальноосвітніх шкіл Автономної Республіки Крим : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Київ, 2010. 20 с.
 21. Бех І. Д. Виховання особистості. *Сходження до духовності* : наук. видання / за заг. Ред. І. Д. Бех. Київ : Либідь, 2006. 272 с.
 22. Бех І.Д. Виховання особистості: в 2 т. / Особистісно – орієнтований підхід: науково-практичні засади. Київ: Либідь, 2003. Т.2. 344 с.
 23. Бех І. Д. Патріотичне і громадянське виховання у власних межах. URL : <https://lib.iitta.gov.ua/717745/1/Патріотичне%20і%20громадянське%20виховання%20у%20власних%20межах.pdf> (дата звернення 10.08.2021).
 24. Бех І. Теоретико-прикладний сенс компетентнісного підходу в педагогіці. *Вісник АПН України* :Педагогіка і психологія. 2009. № 2. С. 27-33.
 25. Білик, Л. І. Формування відповідальної громадянської позиції студентства – актуальна проблема сучасного виховання. *Проблеми освіти*. Київ : Наук.-метод. центр вищої освіти. 2005. Вип.41. С. 172-182.
 26. Богачов С. В. Особливості процесу формування правової культури в Україні. *Науковий вісник Ужгородського університету* : сер. «Право». 2011. №15. С. 15-17.
 27. Божович Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте. Санкт Петербург: Питер, 2009. 400 с.
 28. Большой психологический словарь / за ред. Б. Мещерякова, В. Зинченко. Москва : Олма-пресс, 2004. 666 с.
 29. Боренько Я. Громадянська освіта в Україні Державні підходи до громадянської освіти та її включення до навчальних програм. URL : https://rpr.org.ua/wp-content/uploads/2017/11/171108_citizenship-

[education-Ukraine-ukr_YB.pdf](#) (дата звернення 10.08.2021).

30. Боренько Я. Особливості громадянських ціннісних орієнтацій студентської молоді. *Вісник Львівського університету : сер. «Педагогіка»*. Львів : ЛНУ. 2006. Вип. 21. Ч. 2. С. 92–97.
31. Боришевський М. Й. Розвиток громадянської спрямованості : монографія / за заг. ред. М. Й. Боришевського. Київ. 2007. 186 с.
32. Боришевський М.Й. Розвиток саморегуляції поведінки школярів: автореф дис. ... докт. психолог. наук : 19.00.07. Київ, 1992. 77 с.
33. Боришевський М.І. Ціннісні орієнтації в особистісному становленні сучасної молоді. *Проблеми загальної та педагогічної психології* : збірник наук. праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України. Київ, 2003. Т.5. Ч.5. С.34-42.
34. Брюханова Н. О. Педагогічне моделювання: стан і тенденції розвитку. *Теорія і практика управління соціальними системами: філософія, психологія, педагогіка, соціологія*. 2015. № 3. С. 64-71.
35. Бухлова Н. В. Сутнісний зміст поняття “Самоосвітня компетентність”. *Наукова скарбниця освіти Донеччини*. 2008. № 1. С. 4.
36. Валеева Р.А. Диагностика сформированности гражданственности у студентов вуза. *Современные проблемы науки и образования*. 2013. № 6. URL : <https://www.science-education.ru/ru/article/view?id=11199> (дата звернення 10.08.2021).
37. Валуйський О. О. Філософія суспільства : навч. посіб. / О. О. Валуйський. Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2013. С. 12.
38. Василенко І. В. Виховання громадянськості студентів засобами самоврядування у вищих навчальних закладах Канади : автореф. дис ... канд. пед. наук : 13.00.07. Київ, 2009. 20 с.
39. Василенко О. М. Розробка критеріїв і показників соціальної відповідальності учнів. *ScienceRise. Pedagogical Education*. 2017. № 7. С. 41-44. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/texcped_2017_7_10 (дата

- звернення 10.08.2021).
40. Васильєва Д.В., Василюк Н.І. Збірник задач з математики. 5-9 класи. (Наскрізнi лiнii компетентностей та їх реалiзацiя). Київ: Видавничий дiм «Освiта», 2017. 112 с.
 41. Васильєва Д.В. Реалiзацiя наскрiзної лiнii «громадянська вiдповiдальнiсть» у пiдручниках алгебри. URL : <https://docplayer.net/81430377-Realizaciya-naskriznoyi-liniyi-gromadyanska-vidpovidalnist-u-pidruchnikah-algebri.html> (дата звернення 10.08.2021).
 42. Ващенко Г. Виховний iдеал. Полтава: Полтавський вiсник, 1994. 191 с.
 43. Великий тлумачний словник сучасної української мови : 250000 / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. Київ: Перун, 2005. 1728 с. URL : <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0000989> (дата звернення 10.08.2021).
 44. Величко О. Ю. Зарубiжний досвiд формування громадянської компетентностi дiтей i молодi. *Педагогiчна освiта: теорiя i практика*. 2013. Вип. 13. С. 24–29. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/znppo_2013_13_6 (дата звернення 10.08.2021).
 45. Вербицька П.В. Громадянське виховання учнiвської молодi: сучаснi аспекти розвитку: монографiя. Київ : Генеза, 2009. 384 с.
 46. Вербицька П. В. Понятiйний апарат громадянського виховання особистостi. *Вiсник Житомирського державного унiверситету : Педагогiчнi науки*. 2009. Випуск 43. С. 39- 44.
 47. Вербицька П. В. Теоретико-методичнi основи громадянського виховання учнiвської молодi у загальноосвiтнiх навчальних закладах: автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.07. Київ, 2010. 40 с.
 48. Вербицька П.В. Теоретико-методологiчнi основи громадянського виховання учнiвської молодi у загальноосвiтнiх навчальних закладах : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.07. Київ, 2010. 491 с.
 49. Вербицький В. Патрiотичне виховання молодi в освiтньому просторi – вимога сьогодення. *Педагогiчна майстернiсть академiка Iвана Зязюна*

- : зб. наук. пр. / редкол.: Н. Г. Ничкало, О. М. Боровік, С. У. Гончаренко. Київ : Богданова А. М., 2013. С. 365–372.
50. Віаніс-Трофименко К.Б., Лісовенко Г.В. Підвищення професійної компетентності педагога. Харків : Основа, 2007. 176 с.
51. Вітвицька С.С. Аксиологічний підхід до виховання особистості майбутнього вчителя. *Креативна педагогіка* : наук.-метод. Журнал. Вінниця, 2015. Вип. 10. С. 63-67.
52. Власенко В. П. Генезис поняття “правова культура” у працях вітчизняних та зарубіжних вчених. *Часопис Академії адвокатури України*. 2010. № 4. С. 1-7.
53. Вовкочин Л. Формування громадянськості молоді в змісті та засобах виховання. *Науковий вісник Чернівецького університету* : збірник наукових праць / за ред. Г. Г. Філіпчук, І. С. Руснак, В. С. Филипчук . Чернівці : Рута, 2007. Вип. 327 : Педагогіка та психологія. С. 49–54.
54. Волкова А. Розвиток професійної компетентності студентів навчального закладу туристичного профілю. *Педагогіка і психологія професійної освіти*. 2008. № 1. С. 82-87.
55. Волкова Н. П. Педагогіка : посіб. для студ. вищ. навч. закл. / за ред. Н. П. Волкова. Київ : Академія, 2002. 576 с.
56. Волков Б.С. Психологія подростка: учебное пособие. Москва: Академический проект Гаудеамус, 2005. 208 с.
57. Волошин П. М. Виховання громадянськості молодших школярів у процесі вивчення предметів гуманітарного циклу : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Київ, 2010. – 21 с.
58. Волошин П. М. Виховання громадянськості молодших школярів у процесі вивчення предметів гуманітарного циклу: монографія. Умань : Сочінський М. М., 2016. 211 с.
59. Воляннюк А. Мотивація як фактор підвищення навчальної успішності молодших школярів. *Актуальні питання гуманітарних наук*:

міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка : науковий збірник. 2020. Т 1. № 27. С. 241-245.

60. Воробьева М., Макарова Т. Факторы, влияющие на формирование самомотивации у студентов направления обучения - государственное муниципальное управление. *Вестник Удмуртского университета : сер. «Философия. Психология. Педагогика»*. 2018. Вып. 2. Т. 28. С. 166-172.
61. Выготский Л.С. Мышление и речь. Проблемы общей психологии / под ред. В. В. Давыдова; Собр. соч.: в 6 т. Москва: Педагогика, 1982. Т. 2. С. 5-361.
62. Выготский Л.С. Педагогическая психология. Москва: Педагогика, 1991. 480 с.
63. Галус О. М., Шапошнікова Л. М. Порівняльна педагогіка: навч. посіб. Київ: Вища школа, 2006. 215 с.
64. Гевко О. Патріотичне виховання студентської молоді у педагогічних університетах України. *Виховання дітей та молоді у демократичному суспільстві : на прикладі Польщі та України / наук. ред.: М. Чепіль, В. Петрик, М. А. Страдовські. Warszawa : DUX, 2013. С. 145–161.*
65. Геринг Дж. Нові потреби громадянської освіти американського суспільства. *Актуальні проблеми громадянської освіти: український та зарубіжний досвід: матеріали Першої науково-практичної конференції. (Острог, 19 черв. 2013 р.) / відп. ред. О. С. Батіщева. Острог : ГО «Центр демократичного лідерства, 2013. С. 219–221.*
66. Горак Г., Фінін Г. Громадянське суспільство як інтегратор особистісних начал. *Філософська думка*. 2008. № 3. С. 62-73.
67. Горностай П.П. Личность и роль: Ролевой подход в социальной психологии личности. Київ: Интерпресс ЛТД, 2007. 312 с.
68. Гребеник Т. В. Організація наукових досліджень в системі громадянського виховання студентів вищих навчальних закладів. *Нові*

- технології навчання* : науково-методичний збірник / за ред. О. П. Гребельник, Я. Я. Болюбаш, І. А. Шелест та ін.– Київ : ПТЗО, 2010. Вип. 61. С. 140-145.
69. Гриньова М. В. Формування совісті і відповідальності у майбутнього вчителя громадянина. *Збірник наукових праць Полтавського державного педагогічного університету ім. В. Г. Короленка* : сер. «Педагогічні науки» / за ред. В. О. Пащенко. Полтава : ПДПУ, 2005. Вип. 6 (45). С. 85-88.
70. Гриняєва Н.М., Кірюха К.І. Використання сучасних ІКТ в аудиторній роботі при формуванні громадянської та професійно орієнтованої іншомовної компетентностей майбутніх спеціалістів харчової промисловості. *Науковий часопис Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені В. Винниченка «Наукові записки. Серія: Педагогічні науки»*. Кропивницький : РВВ ЦДПУ ім. В. Винниченка, 2021. Випуск 192. С.170-174.
71. Громадянська освіта: методичний посібник для вчителя. Київ: Етна-1, 2008. 194 с.
72. Громадянська освіта. *Всеукраїнська Асоціація вчителів «Нова доба»* :онлайн-курс. URL : <https://citizen.in.ua> (дата звернення 10.08.2021).
73. Грушевський М. Початки громадянства: генетична соціологія. Відень – Прага, 1921. 328 с.
74. Гуменюк О. Громадянська відповідальність у контексті політичного сьогодення. *Психологія і суспільство*. 2008. №2. С. 65-74.
75. Гуменюк О. Методологічний аналіз засадничих передумов становлення громадянської відповідальності молоді. *Вітакультурний млин*. 2008. Модуль 7. С. 10-13.
76. Гуменюк О. Є. Модульно-розвивальна система як об'єкт соціально-психологічного аналізу : дис. ... канд. психол. наук: 19.00.05. Київ,

1999. 185 с.
77. Гуменюк О. Психологічний аналіз громадянської відповідальності особистості. *Психологія і суспільство*. 2007. №4. С. 81-92.
78. Гурій М. О. Громадянське виховання старшокласників у Великій Британії : автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.01. Дрогобич, 2008. 20 с.
79. Демчук О. О. Компетентнісний підхід до модернізації професійної освіти. *Наука і освіта*. 2009. №1-2. С. 192-193.
80. Дерев'яно Н. П. Теоретичні засади формування громадянської культури учнів загальноосвітньої школи : дис... канд. пед. наук: 13.00.01. Івано-Франківськ, 2003. 211 с.
81. Джуринский А.Н. История педагогики и образования: учебник для студентов вузов, обучающихся по специальностям: «Педагогика и психология», «Соц. педагогика», «Педагогика» /под ред. А.Н.Джуринский. Москва: Гуманитар. изд. центр ВЛАДОС, 2010. 400 с.
82. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології : навч. посібник. Київ : Академвидав, 2004. 352 с.
83. Діденко О.Г. Зарубіжний досвід патріотичного виховання громадян та можливості його адаптації в Україні. *Аспекти публічного управління – Механізми публічного управління*. 2014. №3-4, С. 52-59.
84. Довідник здобувача наукового ступеня / за ред. Р.В.Бойка Київ: Редакція «Бюлетеня Вищої атестаційної комісії України», 2002. 64 с.
85. Драгоманов М. Нові українські пісні про громадянські справи 1764 – 1880. URL : https://archive.org/stream/libgen_00699918#page/n5/mode/2up (дата звернення 10.08.2021).
86. Дубасенюк О. А. Професійна педагогічна освіта: особистісно орієнтований підхід : монографія. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2012. 436 с.
87. Дубасенюк О. А. Упровадження освітніх інновацій в системі вищої освіти. *Інновації у вищій освіті: проблеми, досвід, перспективи* :

- монографія / за ред. П. Ю. Сауха. – Житомир : ЖДУ ім. Івана Франка, 2011. 444 с.
- 88.- Дудко Л. А. Роль інноваційних педагогічних технологій у становленні конкурентоспроможних спеціалістів. *Мультиверсум: філософський альманах*. Київ : Центр культури, 2004. №39. С 1–4.
89. Жаровська І.М. Первинні світоглядні ідеї функціонування публічно-владної сфери. URL : <http://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2017/may/2253/vnulpurn201582439.pdf> (дата звернення 10.08.2021).
90. Забезпечення формування громадянської компетентності у сучасному змісті шкільної освіти: Підсумковий документ робочої групи з розробки 35 навчальних планів і програм проекту «Громадянська освіта – Україна». *Історія в школах України*. 2006. №8. С. 4–11.
91. Заліський А. Костянтин Ушинський і розбудова Нової української школи на Чернігівщині. *Український вимір*. : міжнародний збірник науково-педагогічних, методичних статей і матеріалів з України та діаспори. Чернігів, 2018. 246 с.
92. Захарова Є. Ю. Громадянське виховання старшокласників у США (друга половина ХХ століття) : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Кіровоград, 2014. 20 с.
93. Истоки патриотического воспитания и обновленный закон об образовании Японии. *Вестник МГОУ : Серия «История и политические науки»*. 2015. <http://moyuniver.net/istoki-patrioticheskogo-vospitaniya-i-obnovlennyj-osnovnoj-zakon-ob-obrazovanii-yaponii/> (дата звернення 10.08.2021).
94. Іванюк І.В. Аналітичний звіт сучасний стан громадянської освіти в Україні / за ред. І. В. Іванюк, О. В. Овчарук, А. Б. Терещенко. Київ, 2013. 104 с.
95. Інструкція про організацію діяльності ліцею: затверджена наказом

- Міністерства освіти України від 20 липня 1995 року № 217. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0008-96>. (дата звернення 10.08.2021).
96. Інтегровані уроки. *Початкова освіта*. 2017. №19. с. 48
97. Історико-педагогічний альманах. Випуск 3. *Реалізація педагогічних ідей К.Д. Ушинського в освіті сьогодення* : збірн. наук. праць молодих дослідн. / за ред. О. Є. Антонової, В. В. Павленко. Житомир : ФО-П Левковець, 2015. 226 с.
98. Йонас Г. Принцип відповідальності. Досвід етики для технологічної цивілізації. / переклад з нім., Передмова, примітки І. І. Маханькова. Москва : Айріс-прес, 2004. 480 с.
99. Кабульдинов З. Е. Патриотическое воспитание граждан на опыте молодежных организаций: учебно-методическое пособие. Астана, 2011. 210 с.
100. Кант И. Критика практического разума. Москва: Эксмо, 2015. URL: <http://iakovlev.org/zip/kant2.pdf> (дата звернення 10.08.2021).
101. Кант И. Критика чистого разума / Пер. з нім. та приміт. І. Бурковського. Київ: Юніверс, 2000. 504 с. URL: http://aps-m.org/wp-content/uploads/2017/03/Krytyka_chystoho_rozumu.pdf (дата звернення 10.08.2021).
102. Карпичев В.С. Організація і самоорганізація соціальних систем : словник / за ред. В. С. Карпичев. Москва: Видавництво РАГС, 2004. 125. с.
103. Керівні принципи освіти в галузі прав людини для системи середньої школи. Київ: ВАІТЕ, 2016. 52 с.
104. Кецик У. В. Виховання громадянськості майбутніх учителів на ідеях української державності. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського* : сер. «Педагогіка і психологія» /за ред.: М. І. Сметанський,

- С. Д. Максименко, Н. Г. Ничкало. Вінниця : Державна картографічна фабрика, 2002. Вип. 6. Ч. 2. С. 80–82.
105. Кирьякова А. В. Реализация ценностного подхода в педагогике школы : монографія / под. ред. А. В. Кирьяковой. Москва: Изд-во ОрГУ, 2000. 240 с.
106. Киященко Н. И. Культура гражданского общества. Вопросы философии. 2010. №10. С. 62–66.
107. Кін Дж. Громадянське суспільство. Старі образи, нове бачення. Київ, 2000. 278 с.
108. Кірюха К.І. Досвід впровадження курсу за вибором з формування громадянської відповідальності в освітній процес. *Moderní aspekty vědy: X. Díl mezinárodní kolektivní monografie / Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o.. Česká republika: Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o., 2021. Str. 352-364.*
109. Кірюха К.І. Еволюція понять «громадянство» та «громадянська відповідальність» в історії Стародавнього світу та добу Середньовіччя. *Вісник університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Педагогіка та психологія». Педагогічні науки. Дніпро, 2020, Випуск 2(20). С.42-49.*
110. Кірюха К.І. Історичний аналіз ідей формування громадянської відповідальності особистості у період Нового часу. *Науковий часопис Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені В. Винниченка «Наукові записки. Серія: Педагогічні науки». Кропивницький : РВВ ЦДПУ ім. В. Винниченка, 2020. Випуск 189. С.180-184.*
111. Кірюха К.І., Матвеева Я.І. Використання чат-ботів в умовах дистанційного навчання як засіб формування інформаційно-комунікативних компетентностей учасників освітнього процесу. *Матеріали Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Тенденції та перспективи розвитку науки та освіти в умовах*

- глобалізації»* : зб. наук. праць. Переяслав-Хмельницький, 2021. Вип. 72. 10 с.
112. Кірюха К.І. Модернізація системи освіти в інформаційному суспільстві як засіб формування громадянської відповідальності здобувачів освіти. *Педагогічні читання з нагоди 90-річчя КДПУ та вшанування пам'яті професорів П.І.Шевченка та В.С. Пікельної* : матеріали міжнародної наукової Інтернет-конференції. Кривий Ріг : КДПУ, 2020. С. 75-77.
113. Кірюха К.І. Проблеми формування соціальної відповідальності учасників навчально-виховного процесу в умовах реформації сучасної освіти. *Материалы XXXI Международной научно-практической интернет-конференции «Тенденции и перспективы развития науки и образования в условиях глобализации»* : сб. науч. трудов. Переяслав-Хмельницький, 2017. Вып. 31. С. 336-338.
114. Кірюха К. І. Упровадження сучасних інформаційних технологій в освітній процес як засіб формування громадянської відповідальності старшокласників. *«Модернізація підготовки майбутніх фахівців професійно-педагогічного напрямку в умовах освітнього простору»* : матеріали Міжнародної наукової Інтернет-конференції. Кривий Ріг : КДПУ, 25-26 квітня 2019 р. С. 124-126.
115. Кірюха К.І. Формування громадянської відповідальності старшокласників як необхідна умова існування демократичної держави. *Actual problems of science and practice* : матеріали XIV Міжнародної науково-практичної конференції. Стокгольм. Швеція, 27-28 квітня 2020 р. URL: <https://isg-konf.com/ru/actual-problems-of-science-and-practice-2/> (дата звернення 10.08.2021).
116. Кірюха К.І. Формування соціальної відповідальності старшокласників: сучасний стан проблеми. *Сучасні виклики науки XXI століття* : XVII Міжнародна науково-практична конференція. м. Вінниця, 23 лютого 2018 року. Ч. 2. С. 46 – 51.

117. Кірюха К., Яворська І., Григор'єва О. Реалізація наскрізної змістовної лінії "громадянська відповідальність" у середній та старшій школі. Problems of implementation of science into practice : матеріали XIII Міжнародної науково-практичної конференції. Осло. Норвегія, 20-21 квітня 2020 р URL: <https://isg-konf.com/ru/problems-of-implementation-of-science-into-practice-2/> (дата звернення 10.08.2021).
118. Кіселичник В.П. Міське право як самоврядне право громади (на прикладі міста Львова). Вісник Конституційного Суду України. 2004 № 6. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vksu_2014_6_24 (дата звернення 10.08.2021).
119. Кішман М. Інноваційні технології в підготовці учителів до роботи з обдарованими дітьми. Нова педагогічна думка. 2007. №4. С. 20-26.
120. Класика духовної філософії та сучасності. Лао-Цзи. URL: http://ua.philosophy-of-religion.org.ua/tao_te_ching.html. (дата звернення 10.08.2021).
121. Князев А. М. Гражданственность / под ред. А. М. Князева, В. С. Сорокина. Москва : Граница, 2013. 400 с.
122. Кожанов И.В. Зарубежный опыт формирования гражданской идентичности личности. Педагогическое образование в России. 2014. №9. С. 229 – 233.
123. Королінська С. В. Вивчення мотиваційно-ціннісного ставлення до фізичної культури серед студентів НФаУ. *Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту* : наук. монографія / за ред. Є. Є. Єрмакова. Харків. 2008. №7. С. 77—79.
124. Краевский В. В. Методология педагогики : новый этап : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. Москва : Издательский центр "Академия", 2006. 400 с.
125. Красовська О. О. Виховання громадянської самосвідомості старшокласників засобами символіки народного мистецтва України:

- автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Київ, 1999. 23 с.
126. Кречетников К. Г. Проектирование креативной образовательной среды на основе информационных технологий в вузе : монография. – Москва : Госкоорцентр, 2002. 296 с.
127. Ковальчук В. Виховання громадянської свідомості молоді в контексті освітніх реформ: досвід США. URL: <http://education-ua.org/ua/porivnyalna-pedagogika/466-vikhovannya-gromadyanskoji-svidomosti-molodi-v-konteksti-osvitnikh-reform-dosvid-ssha> (дата звернення 10.08.2021).
128. Ковальчук В. Становлення системного підходу дослідження педагогічних об'єктів та явищ. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/12994/1/11.pdf> (дата звернення 10.08.2021).
129. Козій М.К. Громадянськість – проблема педагогічна, актуальна та соціально цінна: навчально-методичний посібник. Київ: Видавництво НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2004. 276 с.
130. Козловски П. Культура постмодерна: Общество-культурные последствия технического развития. Москва: Республика, 1997. 240 с.
131. Козяр М. М. Інноваційні технології навчання в діяльності ВНЗ. Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти. 2014. № 1. С. 142–151.
132. Конференція європейських міністрів з прав людини в честь 50-ї річниці Європейської конвенції з прав людини (РИМ, 3-4 листопада 2000 р.). URL: http://www.coe.int/t/dg4/youth/ig_coop/6_CEMRY_declaration_en.asp (дата звернення 10.08.2021).
133. Конфуций. Жизнь и его учения. История политических и правовых учений: хрестоматия / под. ред. Г. Г. Демиденко. Харьков : Факт, 1999. С. 13–16.
134. Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності: Проект. *Шлях освіти*. 2000. №3. С. 7–13.

135. Концепція громадянської освіти та виховання в Україні. 2012. URL : <http://osvita.khpg.org/index.php?id=976003974> (дата звернення 10.08.2021).
136. Концепція національно-патріотичного виховання дітей і молоді та методичні рекомендації щодо національно-патріотичного виховання у загальноосвітніх навчальних закладах. Наказ Міністерства освіти і науки України № 641 від 16.06.2015 р. *Інформаційний збірник та коментарі Міністерства освіти і науки України*. 2015. №7. Київ: Педагогічна преса, 2015. С. 70 – 95.
137. Концепція Нової української школи. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 14 грудня 2016 р. № 988-р URL : <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf> (дата звернення 10.08.2021).
138. Костюк Г.С. Избранные психологические труды. Москва: Педагогика, 1988. 304 с.
139. Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психологічний розвиток особистості / за ред. Л. М. Проколієнко. Київ: Рад. школа, 1989. 608 с.
140. Кочубей Т. Григорій Сковорода: радянська доба і сучасність. *Історико-педагогічний альманах*. 2010. Вип. 2. С. 29-31. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ipa_2010_2_0 (дата звернення 10.08.2021).
141. Кошечко Н. В. Інноваційні освітні технології навчання та викладання у вищій школі. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2015. №1(1). С. 35–38.
142. Кравченко А. Профорієнтація – зроби свідомий вибір. URL : : <http://prof.osvita.org.ua> (дата звернення 10.08.2021).
143. Кравченко А.А. Феномен «соціальної відповідальності» в еволюції суспільних трансформацій. *Гуманітарний вісник ЗДІА*. 2012. №51. С. 217-223.
144. Краткий психологический словарь / под. ред. Л. А. Карпенко. Ростов на

- Дону : Феникс, 1998. 512 с.
145. Кремень В. Г. *Енциклопедія освіти*. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 1036 с.
 146. Кречетников К. Г. Проектирование креативной образовательной среды на основе информационных технологий в вузе : монография. Москва : Госкоорцентр, 2002. 296 с.
 147. Крижанівський О.П. Історія Стародавнього Сходу: підручник . 2-ге вид. Київ : Либідь, 2002. 592 с.
 148. Кудінов Д. Формування навчальної та професійної мотивації студентів. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2014. №35 (88). С. 229-236.
 149. Кузьменко Н. Особистісно орієнтований підхід в сучасному навчально-виховному процесі ВНЗ. Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України : сер. «Педагогіка» Вип 4. 2016. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadped_2016_4_11. (дата звернення 10.08.2021).
 150. Кузякіна М. Л. Проблеми громадянського виховання школярів у системі середньої освіти Німеччини: автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Полтава, 2011. 20 с.
 151. Куликова С.И., Валеєва Р.А. Сущностно-содержательная характеристика понятия «гражданская ответственность школьников» в контексте аксиологического подхода. Современные проблемы науки и образования. 2015. №5. URL : <http://www.science-education.ru/ru/article/view?id=21491> (дата звернення 10.08.2021).
 152. Куниця Т.Ю. Виховання відповідальної поведінки в учнів 7 – 8-х класів загальноосвітньої школи: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07. Київ, 2008. 20 с.
 153. Куниця Т. Ю. Формування відповідальності старших підлітків у груповій добродійній діяльності: сучасний стан проблеми. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. 2013.

- Вип. 17(1). С. 390-397. URL : [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tmpvd_2013_17\(1\)_45](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tmpvd_2013_17(1)_45). (дата звернення 10.08.2021).
154. Култигін В.П. Тенденції в європейській соціологічній теорії початку ХХІ століття. *Соціологічні дослідження*. 2001. №8. С. 21 – 32.
155. Купавцев, А.В. Деятельностный аспект процесса обучения. *Педагогика*. 2002. №6. С. 44 – 49.
156. Кучинська І.О. Виховання громадянськості в Україні (друга половина ХІХ-ХХ ст.) : монографія. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2009. 196 с.
157. Кучинська І.О. Громадянське виховання в Україні: минулий досвід та сучасні потреби : навчальний посібник. Кам'янець-Подільський : Видавець ПП Зволейко Д. Г., 2015. 112 с.
158. Кучинська І.О. Прогресивні представники національної еліти про формування громадянської особистості (ІІ пол. ХІХ ст.). *Українська література у загальноосвітніх школах*. 2007. №8. С. 53–54.
159. Лазарєв В. В. Основні етапи становлення і розвитку процедур з питань громадянства. *Право і суспільство*. 2015. №2. С. 171-177. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2015_2_30. (дата звернення 10.08.2021).
160. Левківський М. В. Соціально-громадянська відповідальність особистості. *Наукові записки: сер. «Педагогічні науки»*. Вип. 52. Ч. 1. Кіровоград. 2003. С. 44-47.
161. Левківський К. Роль традицій у національно-патріотичному вихованні курсантсько-студентської молоді. *Вища школа*. 2011. №11. С. 15-28.
162. Левківський М.В. Формування відповідального ставлення до праці в школярів. Київ, 1997. 219 с.
163. Лепіхова Л.А. Значення соціально-психологічної компетентності в реалізації життєвих домагань. *Педагогіка і психологія*. 2004. №3. С. 77-85.
164. Липкина А.И., Рыбак Л.А. Критичность и самооценка в учебной

- деятельности. Москва : Просвещение, 1988. 141 с.
165. Лисенко М. В. Інноваційна парадигма вищої освіти України за умов переходу до інформаційного суспільства : автореф. дис. ... канд. філос. наук : 09.00.10. Київ, 2013. 16 с.
166. Лісна І.С. Магдебурзьке право на українських землях. Науковий вісник Херсонського державного університету. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvkhdu_jur_2016_2%281%29_5 (дата звернення 10.08.2021).
167. Лісовий О. В. Соціокультурна самоідентифікація особистості : автореф. дис. ... канд. філос. наук : 09.00.04. Київ, 2012. 21 с.
168. Ліхневська Т. А. Громадянське виховання учнівської молоді США : автореф. дис. ...канд. пед. наук : 13.00.01. Тернопіль, 2009. 19 с.
169. Лобанова А. Громадянське суспільство: пошук наукової парадигми. *Громадянське суспільство та проблеми становлення особистості* : зб. наук. праць. Криий Ріг : Видавничий дім, Вип. 3. 2008. С. 9 – 25.
170. Ломакіна Г. І. Громадянськість як якість суб'єкта громадянського суспільства. URL : http://www.rusnauka.com/27_NPM_2012/Pedagogica/3_117001.doc.htm (дата звернення 10.08.2021).
171. Макаренко А.С. Сімейне господарство: в 7 т. / за ред.. А. С. Макаренко. Київ, 1954. Т. 4. 522 с.
172. Макарова О. В. Правовий нігілізм: теоретико-правовий аспект : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2010. 186 с.
173. Мамат Д. Упровадження НУШ і педагогічне лідерство. Освіта України. 2018. №41-42. с. 8.
174. Марченко О.В. Генезис філософського осмислення права: від Середньовіччя до Нового часу. URL : <https://dduvs.in.ua/wp-content/uploads/files/Structure/library/student/ch2.pdf> (дата звернення 10.08.2021).
175. Мачинська Н. І. Упровадження інноваційних технологій навчання у

- вищій школі. *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету*. 2015. №1(14). С. 240–246.
176. Медіадрайвер : посібник від ГО «Детектор медіа» URL : <https://go.detector.media/mediadriver/> (дата звернення 10.08.2021).
177. Метліцька Л. Постаті: Галшка Гулевичівна. URL : <http://www.hetman.tv/nomera/2008/2008-1-18/galschka.html> (дата звернення 10.08.2021).
178. Методика «Ціннісні орієнтації» М Рокича. 2015. URL : http://psychologis.com.ua/metodika_cennostnye_orientacii_rokicha.htm (дата звернення 10.08.2021).
179. Меднікова Г. І. Самооцінка та рівень домагань особистості як динамічна система : автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.01. Одеса, 2002. 22 с.
180. Міщенья О. М. Формування громадянської відповідальності старшокласників у процесі вивчення предметів гуманітарного циклу. : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Дрогобич, 2009. 20 с.
181. Мойсеюк Н.Є. Педагогіка. Навчальний посібник :5-е видання. Київ : ВАТ «Білоцерківська книжкова фабрика», 2007. 656 с.
182. Молодь діє : навчально-методичний посібник з громадянської освіти. *Доба*. / за ред. П. Вербицька, О. Войтенко. 2007. № 1–2. С. 1–64.
183. Момотюк Л. Б. Громадянське виховання молодших школярів. : дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07. Рівне, 2007. 295 с.
184. Морозова М. Мотивація як провідний чинник організації самостійної роботи студентів у вищому начальному закладі URL : <https://core.ac.uk/download/pdf/32309122.pdf> (дата звернення 10.08.2021).
185. Муздыбаев К. Психология ответственности. Львів : Наука, 1983. 239 с.
186. Муздыбаев К. Эгоизм личности. *Психологический журнал*. 2000. Т.21. №2. С. 27-39.
187. Мюнклер Х. Гражданская компетентность. *Der kompetente Burge*. :пер. с

- нем. по изданию. Bonn. 1997. URL : <http://pavroz.ru/munkler-civic-competence> (дата звернення 10.08.2021).
188. Навчаємо демократії : базові матеріали з питань демократичного громадянства та прав людини / за ред. Н. Г. Протасова . Київ: НАДУ, 2011. 158 с.
189. Наумов Б.М. Концепти фундаментального дослідження проблеми цілісності педагогічної діяльності в сучасній педагогіці. Збірник наукових праць «Педагогіка та психологія».Харків, 2015. Вип. 49. С. 22-33.
190. Никитин А. Ф. Что такое правовая культура? Москва : Просвещение, 1988. 112 с.
191. Никифоров Ю. Н., Скалина А. Н. О понятии „гражданственность”. Вестник Башкирского университета. 2007. Т.12. №4. С. 188–191.
192. Нікітіна Н. П. Формування громадянської позиції учнів у навчально-виховному процесі педагогічного ліцею : дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07. Слов'янськ, 2007. 219 с.
193. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи. / укл. Л. Гриневич, О. Єлькін, С. Калашнікова. Кабінет міністрів України. URL : <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/reforms/ukrainska-shkola-compressed.pdf> (дата звернення 10.08.2021).
194. Новий освітній простір, або якою повинна бути Нова Українська школа. *Сучасна школа України*. 2019. №1. с. 4.
195. Новий тлумачний словник української мови: у 4 т. Київ: Аконіт, 1999. Т. 2. 910 с.
196. Овсянецька Л.П. Мотиваційна основа творчості. *Філософія, соціологія, психологія* : зб. наук. Праць. Івано-Франківськ : ВДВ ЦІТ, 2007. Вип. 12. Ч. II. С. 23–30.
197. О Государственной программе патриотического воспитания граждан Республики Казахстан на 2006–2008 годы. URL :

- <http://adilet.zan.kz/rus/docs/U060000200> (дата звернення 10.08.2021).
198. Оксамытний В.Д. Социально-правовые исследования уровня правосознания молодежи. Киев, 1982. 16 с.
199. Олексін Ю.П. Теоретичні та методичні засади формування громадянськості у старшокласників на уроках історії. Психолого-педагогічні проблеми сільської школи. *Вісник Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини*. 2005. № 14. С. 90–99.
200. Организация гражданско-патриотического воспитания личности в Республике Беларусь. URL : <https://gvelikaja.rooivacevichi.gov.by/воспитательная-работа/организация-гражданско-патриотического-воспитания-личности-в-республике-беларусь> (дата звернення 10.08.2021).
201. Оржехівський В. Громадянська освіта формує громадянина. *Відродження*. 1998. №2. С. 2-4.
202. Орцева О.С. Еволюція ідеї громадянського суспільства: від витоків до сучасності. *Наукові праці. Державне управління*. 2013. Вип. 214. Т. 226. С. 50 – 54.
203. Освіта для демократичного громадянства: посібник для підготовки вчителів з питань освіти для демократичного громадянства та освіти з прав людини / за ред. Р. Голлоб, Е. Хаддлестон, П. Крапф, М.-Х. Салема, В. Спажич-Вркаш. Київ : Вид-во «Гопак», 2009. 89 с.
204. Охріменко О.О., Іванова Т.В. Соціальна відповідальність: навч. посіб. Київ : Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут», 2015. 180 с.
205. Пан Ги Мун. Единое человечество: общая ответственность. Доклад Генерального секретаря в связи со Всемирным саммитом по гуманитарным вопросам. URL : <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N16/025/70/PDF/N1602570.pdf?OpenElement> (дата звернення 10.08.2021).

206. Пащенко В. Поняття „громадянськості” і теорія громадянського суспільства. *Політичний менеджмент*. 2005. №2. С. 118-126.
207. Педагогічний експеримент : навч.-метод. посіб. / укл. О. Е. Жосан. Кіровоград : Видавництво КОІППО імені Василя Сухомлинського, 2008. 72 с.
208. Педагогічні ідеї Г. С. Сковороди / За ред. Д. Г Дзевєріна. Київ: Знання, 1972. 264 с.
209. Пекач К. А. Виховання громадянської відповідальності учнів у системі виховної роботи ліцею : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Київ, 2017. – 20 с.
210. Пекач К. А. Виховання громадянської відповідальності учнів у системі виховної роботи ліцею : дис. канд. пед. наук: 13.00.07. Київ, 2017. 237 с.
211. Перелік навчальних програм, підручників та навчально-методичних посібників, рекомендованих Міністерством освіти і науки України для використання в основній і старшій школі у закладах освіти : лист МОН України від 10.06.2019 № 1\9-365. URL : <https://docs.google.com/spreadsheets/d/16NyRYEKgeQ4T5BE68La-s2gn0q2MPyIWSWx-Vdw-zmA/edit#gid=1394904394> (дата звернення 10.08.2021).
212. Петренко О.Б. Впровадження інноваційних форм національно-патріотичного виховання в позаурочній діяльності учнів сучасної школи. *Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти* : зб. наук. пр. Рівне : РДГУ, 2002. Вип.33. С. 49-51.
213. Пикельная В. С. Теория и методика моделирования управленческой деятельности (школоведческий аспект) : метод. пособ. Москва : Высшая школа, 1990. 175 с.
214. Платон. Держава / пер. з давньогр. Д. Коваль. — Київ: Основи, 2000. 355 с.
215. Подлевська Н. В. Профільне навчання учнів в умовах реалізації концепції нової української школи. *Наукові записки Національного*

- університету "Острозька академія" : сер. філологічна. 2017. Вип. 68. С. 156-159. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoaf_2017_68_33 (дата звернення 10.08.2021).
216. Політологічний енциклопедичний словник / упоряд. В. П. Горбатенко; за ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка : 2-е вид. Київ: Генеза, 2004. 736 с.
217. Помиткін Е.О. Психологія духовного розвитку особистості / за ред. Е. О. Помиткін. Київ, 2005. 280 с.
218. Примак В. П. Громадянська відповідальність як предмет філософських і педагогічних досліджень. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. 2012. Вип. 4. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadps_2012_4_19 (дата звернення 10.08.2021).
219. Примак В. П. Формування громадянської відповідальності у курсантів вищих навчальних закладів МВС України: автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Луганськ, 2011. 20 с.
220. Присяжнюк С. С. Розвиток критичного мислення учнів. Завуч: науково-методичний журнал. 2014. №5–6 (125–126). С. 22–25.
221. Про затвердження Концепції профільного навчання у старшій школі: наказ МОН № 1456 від 21.10.13 р. URL : http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/37784/ (дата звернення 10.08.2021).
222. Про інноваційну діяльність : Закон України від 4 липня 2004 р. №40-IV. URL : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/40-15> (дата звернення 10.08.2021).
223. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 № 2145 –VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. №38-39. с. 380 URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення 10.08.2021).
224. Про основні компетенції для навчання протягом усього життя : Рекомендація Європейського Парламенту та Ради (ЄС) №2006/962/ЄС від 18 грудня 2006 року URL :

- https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_975#Text (дата звернення 10.08.2021).
225. Про повну загальну середню освіту : Закон України від 16.01.2020 № 463-IX URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20> (дата звернення 10.08.2021).
226. Про професійну (професійно-технічну) освіту: Закон України від 10.02.1998 № 103/98-ВР URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/103/98-вр#Text> (дата звернення 10.08.2021).
227. Про схвалення Концепції розвитку громадянської освіти в Україні : Розпорядження Кабінету Міністрів України від від 3 жовтня 2018 р. № 710-р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/710-2018-р#Text> (дата звернення 10.08.2021).
228. Професійна освіта: словник: навч. посіб. / за ред. Н. Ничкало. Київ: Вища школа, 2000. 380 с.
229. Пустова Т.О. Томас Гоббс про ключові чинники становлення громадянського суспільства. *Філософські проблеми гуманітарних наук*: зб. наук. пр. URL : <http://www.info-library.com.ua/books-text-11542.html> (дата звернення 10.08.2021).
230. Рагозін М.П. Демократія від А до Я: словник-довідник. Донецьк, 2002. 203 с.
231. Радул В. В. Базові якості особистості в глобалізаційних процесах. *Рідна школа*. 2020. № 2-4. С.29-35.
232. Резван О.О. Потребово-мотиваційний компонент системи формування професійно-рефлексивної позиції майбутнього фахівця. *Актуальні проблеми соціально-гуманітарних наук: матеріали III Всеукр. наук. конфер. з міжнар. участю (м. Дніпропетровськ 20 грудня 2013)*. Дніпро: ТОВ «Інновація», 2013. ч.3. С. 118 - 121
233. Резван О.О. Роль пізнавальних потреб у процесі навчання. *Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки*: Зб.

- наук. пр. Запоріжжя, 2007. Вип. 46. С. 110 – 114.
234. Рибалка В. В. Методологічні питання наукової психології. Київ : Ніка-Центр, 2003. 204 с.
235. Романенко Л., Малишев В., Липова Л., Лукашенко Т. Профільне навчання: теорія і практика, досвід, проблеми, перспективи. Український науковий журнал. Освіта регіону.: сер. «Політологія. Психологія. Комунікації». URL : <https://social-science.uu.edu.ua/article/362> (дата звернення 10.08.2021).
236. Руденко Ю. Український патріотизм: політична освіта і виховання зростаючих поколінь. Освіта. 2014. №43(15-22 жовт. 2014). С. 9.
237. Рудь М. В. Формування громадянських якостей старшокласників у навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи (в умовах полікультурного регіону): дис. ... канд. пед. наук: 13.00.05. Луганськ, 2002. 248 с.
238. Руссо Жан-Жак. Філософський енциклопедичний словник / за ред. В. І. Шинкарук та ін. Київ : Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України: Абрис, 2002. 742 с.
239. Руссо Жан-Жак Эмиль, или о воспитании. URL : <https://mybook.ru/author/zhan-zhak-russo/emil-ili-o-vospitanii/read/> (дата звернення 10.08.2021).
240. Рыжов В. А. Организация профориентационной работы в развитых капиталистических странах. Москва : Высшая школа, 1987. 96 с.
241. Рябчик М. Гримаси етатизму, або Чому в нас нічого не виходить? Сучасність. 2000. №12. С. 53–60.
242. Савчин М. В. Психологічні основи розвитку відповідальної поведінки особистості : дис. ... док. психол. наук. Київ, 1997. 199 с.
243. Савчин М. В. Психологія відповідальної поведінки: монографія. Івано-Франківськ : Місто-НВ, 2008. 280 с.
244. Садовский В. Н. Системный подход и общая теория систем: статус,

- основные проблемы и перспективы развития. *Системные исследования: Методологические проблемы*. Москва: Наука, 1980. С. 29-54.
245. Садовий М. Діяльнісний та системний підхід у педагогічній спадщині В. Сухомлинського. *Наукові записки :сер. «Педагогічні науки»*. Вип.123(II). С. 304-308.
246. Сартр Ж.-П. Слова. Москва : Политическая література, 1966. 176 с.
URL : https://platona.net/load/knigi_po_filosofii/ehkzistencialnaja_filosofija/sartr_zh_p_slova/35-1-0-4738 (дата звернення 10.08.2021).
247. Сафин В. Ф. Психология самоопределения личности: учеб. пособие. Свердлов. пед. ин-т. Свердловск. 1986. 142 с.
248. Сиденко В.М., Грушко И.М. Основы научных исследований. Харків : Вища школа, 1979. 200 с.
249. Сидоренко Е. В. Методы математической обработки в психологии. Санкт Петербург : Речь, 2003. 350 с.
250. Скоробагата О. М. Готовність до діяльності як психолого-педагогічна проблема. URL : <https://www.sportpedagogy.org.ua/html/journal/2008-01/08somppp.pdf> (дата звернення 10.08.2021).
251. Сірополко С. Освіта на Правобережній Україні та Галиччині від половини XVII до кінця XVIII ст. *Історія освіти на Україні*. Київ : Наук, думка, 2001. 912 с.
252. Словарь практического психолога / сост. С. Ю. Головин. Минск: Харвест; Москва: АСТ, 2001. 592 с.
253. Словник української мови: в 11 томах. 1970. Т. 1. С. 620.
254. Снігур Л. А. Психологія становлення громадянськості особистості: автореф. дис. ...д-ра пед. наук: 19.00.07. Київ, 2005. 32 с.
255. «Собакам и китайцам вход воспрещен» или Патриотическое воспитание по-китайски. URL : <http://debosh.net/blog/8331.html> . (дата звернення 10.08.2021).
256. Соболев О.Б. Свобода і громадянин у вченні Аристотеля. URL :

- http://old.filos.lnu.edu.ua/Visnyk/Filos_visnyk_14/9.pdf (дата звернення 10.08.2021).
257. Сопівник І. В. Виховання моральної відповідальності сільської молоді : монографія. Київ : Видавництво «Логос», 2014. 352 с.
258. Сотніченко І.І. Підготовка вчителів природничих дисциплін до профільного навчання старшокласників у системі підвищення кваліфікації : дис.. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Київ, 2009. 243 с.
259. Социология молодежи: учебник / под ред. В. Т. Лисовского. Санкт-Петербург: Изд-во Санкт-Петербург. университета, 2003. 361. с.
260. Сперанский В.И. Социальная ответственность личности : Сущность и особенности формирования. Москва: Изд-во МГУ, 1987. 152с.
261. Старша профільна школа: кроки до становлення : методичні рекомендації. Київ, 2019. 52 с.
262. Стеблюк С. В. Інноваційні технології навчання у вищій школі. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2011. №20. С. 141–142.
263. Стояно О. О. Актуалізація проблеми самоідентифікації особистості в суспільстві, що трансформується. URL : http://www.iai.dn.ua/_u/iai/dtp/CONF/13/articles/sec3/stat312.html (дата звернення 10.08.2021).
264. Суслов А.Б. Развитие гражданского образования: европейский опыт. *Образование и наука*. 2012. №1(9). С. 117-128. URL : <https://doi.org/10.17853/1994-5639-2012-9-117-128> (дата звернення 10.08.2021).
265. Сухомлинський В. Вибрані твори: в 5 т. Київ: Радянська школа, 1976. Т. 1. С. 59-410.
266. Сухомлинский В.А. Воспитание гражданина (статья известного педагога из первого номера журнала "Воспитание школьников" за 1966 год). *Воспитание школьников*. Москва. 2011. №7. С. 3-9.

267. Сухомлинский В.О. Мудрая власть коллектива. Москва, 1975. 239 с.
268. Сучасний педагог розкриває потенціал учнів. *Сучасна школа України*. Київ. 2019. №1. С. 22.
269. Тарасова О., Широкова Є. Теорія громадянського суспільства в політичній думці. *Громадянське суспільство та проблеми становлення особистості: збірник наукових праць* / за ред. А. С. Лобанова. Кривий Ріг. – Забже: Видавничий дім, 2008. Вип. 3. С. 26 – 34.
270. Татаурова Г.П. Психологічні особливості формування відповідального ставлення до вивчення іноземної мови у студентів вищих навчальних закладів : автореф. дис. ... канд. психолог. наук: 19.00.07. Київ, 2007. 21 с.
271. Теорія держави і права: Академічний курс: підручник / ред. О. В. Зайчук, Н. М. Оніщенко. Київ: Юрінком Інтер, 2006. 688 с.
272. Теорія держави і права : навч. посіб. / за ред. В. В. Копейчикова. Київ : Юрінформ, 1995. 189 с.
273. Тернопільська, В. І. Відповідальність старшокласників: історико-педагогічний аспект. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2000. №6. С. 102-105. URL : <http://eprints.zu.edu.ua/1695/> (дата звернення 10.08.2021).
274. Тернопільська В. І. Відповідальність старшокласників: історико-педагогічний аспект : Збірник наукових праць за матеріалами Всеукраїнської наукової конференції “Проблеми професійної підготовки педагогічних працівників”. Житомир: Вид-во, ЖДПУ, 2000. С. 104-106.
275. Тернопільська В.І. Формування соціальної відповідальності старшокласників у позанавчальній діяльності: автореф. дис. ... канд.

- пед. наук: 13.00.07. Київ, 2003. 20 с.
276. Тест «Кто Я?» Психологическое консультирование: диагностика отношений в паре. / М. Кун, Т. Макпартленд; модификация Т. В. Румянцевой. Санкт-Петербург. 2006 С. 82-103.
277. Тимошкова, А. С. Формування громадянської активності студентів під час проектної діяльності. *Педагогічний альманах* : збірник наукових праць / редкол.: І. Бех, Є. Голобородько, В. Олійник. Херсон : Херсонська академія неперервної освіти, 2013. Вип. 19. С. 38–43.
278. Ткаченко А.О. Магдебурзьке право на теренах українських земель:світоглядно-правові засади. *Світогляд-Філософія-Релігія* : збірник наукових праць. 2014. №7. URL : file:///D:/загрузки/sfr_2014_7_15.pdf (дата звернення 10.08.2021).
279. Топоркова Ю. О. Громадянське виховання студентської молоді в університетах США : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Ялта, 2013. 20 с.
280. Трембіцький А.А., Трембіцький А.М. Історія української освіти XV – XVIII ст. у працях Юрія Гаєцького. *Освіта, наука і культура на Поділлі*. 2011. Т. 17. С. 544-558. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Onkp_2011_17_50 (дата звернення 10.08.2021).
281. Тригубенко В.В., Нестеренко Л.С. Роль Київського братства та його діячів у розвитку освіти в місті. Києво-Братська школа. *Освіта і педагогічна думка в Києві за тисячу років* : навчальний посібник / за ред. В. В. Тригубенко, Л. С. Нестеренко. – Київ: ТОК «Кадри», 2002. 369 с.
282. Токвіль А. Про демократію в Америці. Київ : Всесвіт, 1999. 498 с.
283. Тугаринов В.П. О ценностях жизни и культуры. Ленинград: Изд-во Ленинг. ун-та, 1960. 155 с. URL : https://platon.net/load/knigi_po_filosofii/frankfurtskaja_shkola/tugarinov_izbrannye_filosofskie_trudy/57-1-

- [0-2883](#) (дата звернення 10.08.2021).
284. Ушинський К. Д. Твори : в 6 т. Педагогічні статті та матеріали до "Детского мира" та "Родного слова" Київ : Рад. шк., 1954. Т. 2. 449 с.
285. Фахрутдинова А.В. Общее особенное в подходах к гражданському вихованню в США, Канаде, Австралії та Великій Британії. *Образование и саморазвитие*. 2011. №4. С. 215-220.
286. Філософія : учебник для вузов / под ред. В. Н. Лавриненко, В. П. Ратникова. Москва: 2007. 282 с. URL : https://platona.net/load/knigi_po_filosofii/uchebnye_posobija_uchebniki/filosofija_uchebnik_dlya_vuzov_red_lavrinenko_v_p_ratnikov_2007/27-1-0-5130 (дата звернення 10.08.2021).
287. Філософський енциклопедичний словник. *НАН України* : енциклопедія / за ред. В. І. Шинкарук. Київ : Абрис, 2002. 742 с.
288. Філософський енциклопедический словарь / под ред. Е.Ф. Губского. Москва. : ИНФРА-М, 2009. 569 с.
289. Педагогічні ідеї Івана Франка в освіті сьогодення : збірн. наук. праць / за ред. О.Є. Антонової. Житомир : ФО-П Левковець Н.М., 2016. 383 с.
290. Фурман О. Громадянська відповідальність особистості як предмет психологічного дослідження. *Психологія і суспільство*. 2015. №1. С. 65-91.
291. Хартія Ради Європи з освіти для демократичного громадянства й освіти з прав людини. URL : <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016806b93be> (дата звернення 10.08.2021).
292. Халіна О. Формування громадянської компетентності. Реалізація концепції «Нова українська школа». *Психолог*. 2018. №7-8. с. 48.
293. Хекхаузен Х. Мотивация и деятельность / под ред. Б.М. Величковского. Москва : Педагогика, 1986. Т.1. 408 с.
294. Цвих В. Ф. Профспілки у громадянському суспільстві: теорія,

- методологія, практика: монографія. Київ: ВПЦ „Київський університет”, 2002. 376 с.
295. Циба В.Т. Соціологія особистості: системний підхід (соціально-психологічний аналіз) : навч. посіб. Київ : МАУП, 2000. 152 с.
296. Цюра С. Громадянські цінності сучасної студентської молоді: синергетичний підхід. *Вісник Львівського університету : сер. «Педагогіка»*. Львів : ЛНУ, 2006. Вип.21, Ч. 1. С. 57-65.
297. Чернявська В.В. Теоретичні аспекти дослідження професійної кар'єри майбутнього фахівця. *Психологічні науки : науковий часопис*. 2010. №28(52). С. 118–123.
298. Чистякова С. Н. Теоретические проблемы взаимодействия школы, семьи и общественности в подготовке учащихся к выбору профессии. *Профессиональная ориентация школьников*. Москва : Педагогика, 1983. С. 3–7.
299. Чорна К. І. Основні проблеми та напрями виховання молодого громадянина незалежної України. *Нові технології виховання : збірник наукових статей*. Київ, 1995. С. 28—32.
300. Чорна К. І. Патріотизм молоді в контексті національних інтересів української держави. *Педагогічні науки : збірник наукових праць / за ред. Є. С. Барбіна, В. Л. Федяєва, В. В. Кузьменко та ін.* Херсон : ХДУ, 2003. Вип. 34. С. 110-118.
301. Чубко О. П. Інноваційні технології навчання в контексті педагогічної підготовки майбутнього вчителя. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету: сер. «Педагогічні науки»*. 2013. Вип. 108.1. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchdpuP_2013_1_108_37. (дата звернення 10.08.2021).
302. Шаповалова Н. Патріотичне виховання студентів педагогічного коледжу з використанням засобів ІКТ. *Рідна школа*. 2011. № 11. С. 64-67.

303. Шабінський М. Є. Громадянське виховання учнів початкової школи у Франції : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Луганськ, 2011. 20 с.
304. Швець Т.Е. Громадянськість особистості як основний критерій становлення громадянського суспільства URL : https://virtkafedra.ucoz.ua/el_gurnal/pages/vyp15/shvec_tezi.pdf (дата звернення 10.08.2021).
305. Шимановський М. М. Формування у старшокласників громадянської позиції засобами суспільствознавчих дисциплін : дис... канд. пед. наук: 13.00.07. Київ, 2003. 239 с.
306. Шинкарук В. Д. Теорія та історія соціального виховання в зарубіжних країнах (для студентів напряму підготовки «Соціальна педагогіка»). Київ: ЦП «Компринт», 2015. 236 с.
307. Шишкін Г. Особистісно-орієнтоване навчання майбутніх учителів технологій. *Науковий часопис НПУ імені М. Драгоманова* : сер. 5. «Педагогічні науки: реалії та перспективи». 2013, Вип. 40. С. 202 – 207.
308. Эльконин Д. Б. Избранные психологические труды. Москва: Педагогика, 1989. 560 с.
309. Энциклопедический словарь. Москва: «Гардарики», 2001. 673 с. URL : https://iphras.ru/enc_eth.htm (дата звернення 10.08.2021).
310. Энциклопедия профессионального образования : в 3 т. / под ред. С. Я. Батышева. Москва : АПО, 1998. Т. 2. 568 с. URL : <http://www.anovikov.ru/dict/epo.pdf> (дата звернення 10.08.2021).
311. Юридична енциклопедія : у 6 т. Київ : Вид-во «Українська енциклопедія імені М.П. Бажана», 1999. Т. 2. 741 с.
312. Якиманская И. С. Разработка технологии личностно-ориентированного обучения. Вопросы психологии. 1995. № 2. С. 9. URL : <http://www.voppsy.ru/issues/1995/952/952031.htm> (дата звернення 10.08.2021).

313. Як підготувати і захистити дисертацію на здобуття наукового ступеня: методичні поради / за ред. Л. А. Пономаренко. Київ: Редакція «Бюлетеня Вищої атестаційної комісії України», видавництво «Голока», 2001. 80 с.
314. Ярмаченко М. Д., Калениченко Н. П. Питання освіти та виховання у творчій спадщині Г. Сковороди. Початкова школа. 1995. №12. С. 4-6.
315. Ярошинська О. Середовищний підхід в професійній освіті: теоретичні засади та перспективи впровадження. *Проблеми підготовки сучасного вчителя*. 2011. № 4 (Ч. 1). С. 104-109.
316. Яруллин И.Ф. Формирование гражданской ответственности студентов педагогических вузов. Казань: Татарское Республиканское издательство «Хэтер», 2011. 183 с. URL : https://kpfu.ru/docs/F1806743235/Yarullin.I.F._Monografiya.Formirovanie.grazhdanskoj.otvetstvennosti.studentov.pedagogicheskikh.vuzov.pdf (дата звернення 10.08.2021).
317. Ясвин В. А. Образовательная среда: от моделирования к проектированию. Москва : Смысл, 2001. 365 с. URL : http://parhomenko.pro/d/_yasvinv.a.obrazovatelnyasreda.pdf (дата звернення 10.08.2021).
318. 80 вправ для формування громадянської та соціальної компетентностей під час вивчення різних шкільних предметів. Посібник для вчителя для реалізації наскрізної тематичної лінії “громадянська відповідальність” в оновлених шкільних програмах для 5-9 класів. / за ред. Рафальська М., Боярчук О., Герасим Н. та ін. Київ : Європейський центр ім. Вергеланда. 2017. 136 с.
319. Carroll A. B. Corporate social responsibility: Evolution of definitional construct. *Business and Society*. 1999. Vol. 38 (3). P. 268–295. URL : https://www.researchgate.net/publication/282441223_Corporate_social_responsibility_Evolution_of_a_definitional_construct (дата звернення 10.08.2021).
320. Frans Paul van der Putten A Research Agenda for International Corporate

- Social Responsibility, NRG working paper series November 2005. № 05-09.
URL : <http://csringreece.gr/files/research/A-Research-Agenda-CSR.pdf>
(дата звернення 10.08.2021).
321. Global Education First Initiative. URL : <https://www.un.org/millenniumgoals/pdf/The%20Global%20Education%20First%20Initiative.pdf> (дата звернення 10.08.2021).
322. Ichilov O. Citizenship and citizenship education in a changing world. London: The Woburn Press. 1998. URL : https://www.pedocs.de/volltexte/2012/3307/pdf/TC_1_2001_yariv_mashal_D_A.pdf (дата звернення 10.08.2021).
323. Kerr D. Pupil Assessment in Citizenship Education: Purposes, Practices and Possibilities. *Report of a CIDREE Collaborative Project.*/ D. Kerr, A. Kiating, E. Ireland. NFER/CIDREE, 2009 URL : http://www.cidree.org/fileadmin/files/pdf/publications/pupil_assessment.pdf (дата звернення 10.08.2021).
324. Kulish A., Radul V., Haleta Y., Filonenko O., Karikh I. The Newest Digital Technologies in The Prospects of Their Implementation in. *Propositos y representaciones*. Т.8. Спеціальний випуск: S1 Номер статті: е 684. (Web of Sciense).
325. Matten D. Corporate Citizenship: Towards an Extended Theoretical Conceptualization. *ICCSR Research Paper.*/ D. Matten, A. Crane. Nottingham, 2003. № 04. URL : <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.510.9804&rep=rep1&type=pdf> (дата звернення 10.08.2021).
326. Mirvis Ph. Stages of Corporate Citizenship: A Developmental Framework. *Centre for Corporate Citizenship at Boston College* / Ph. Mirvis, B. K. Googins. 2006. URL : https://nanopdf.com/download/stages-of-corporate-citizenship-a-developmental_pdf (дата звернення 10.08.2021).
327. Moon J. Can Corporations Be Citizens? Corporate Citizenship as a Metaphor

- for Business Participation in Society. *ICCSR Research Paper*:2nd ed. / Moon J., Crane A., Matten D. Nottingham, 2003. №13. URL : <https://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.126.1326&rep=rep1&type=pdf> (дата звернення 10.08.2021).
328. Marusinets M., Kominarets T., Fursenko T. Didactic aspects in teachers' professional training. *Pre-school education in the context of new ukrainian school's objectives* : joint monograph / Ed. by Prof. Valentyna Kushnir – Hameln : InterGING, 2020. P.180-202
329. Morales L. Nearly all Americans Consider Military Service «Patriotic» /L. Morales. URL : <https://news.gallup.com/poll/108646/nearly-all-americans-consider-military-service-patriotic.aspx> (дата звернення 10.08.2021).
330. Osborn K. Democracy, democratic citizenship and education. In Portelli, J.P. & Solomon, R.P. *The erosion of democracy in education*. Calgary: Detselig Enterprises. 2001. URL : https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwjC7biM-6_yAhURgv0HHdPVDJ0QFnoECAMQAQ&url=https%3A%2F%2Fjournals.sfu.ca%2Ficccps%2Findex.php%2Fchildhoods%2Farticle%2Fdownload%2F4%2F7%2F0&usg=AOvVaw2HL-Zn1d_A9S16xw_hljo (дата звернення 10.08.2021).
331. Patriotic and national observances, ceremonies, and organizations U.S. Code Title 36 <https://www.law.cornell.edu/uscode/text/36> (дата звернення 10.08.2021).
332. Patriotic Education in the US Schools: Scient. Confer. Washington.2004 September. P.26–28 URL : <http://journals.uran.ua/swe/article/view/172646> (дата звернення 10.08.2021).
333. Radul V.V., Haleta Y.V., Liashenko R.A., Radul O.S., Tkathenko O.M. Social maturity as integrative quality of young teacher's personality. *ASTRA Salvensis. Supplement*. 2020. №1. P. 235-251 (<https://Astrasalvensis.eu/2020-2/>) (SCOPUS).

334. Rezvan O.O. Personal Professional Reflection as Interdisciplinary Problem. *International conference the Danube – axis of European identity*, Romania, Moldova, Bulgaria, Ukraine. Izmail, june, 29, 2013. P. 51.
335. Rezvan O.O. The role of emotions in the development of a future specialist's professional and reflective views. *Austrian journal of Humanities and Social Sciences: Scientific journal*. Vienna, «East West» Association for Advanced Studies and Higher Education GmbH, 2014. № 2. P. 132 – 136.
336. Savchenko L., Kiriukha K., Potapenko O., Dupak N., Krasiuk N. The formation of a civil responsibility of high school students in the context of specialized training. *Revista Tempos e Espaços em Educação*. ISSN23581425-Brazil-WoS. 2021.
DOI:<https://doi.org/10.20952/revtee.v14i33.16104> (Scopus).
337. Savchenko L., Kiryukha K. Studying of value orientations of high school students in the conditions of modern education. *World Science in 2018: Results : proceedings of II International scientific conference Morrisville*: Lulu Press., 2017. P. 150-155.
338. Verbytska P. Potential of History for the Civic Education in Ukrainian Universities. *Dialog in History*. / P. Verbytska. Bulgaria: Sofia, 2005. №12. P. 33-42.

Додаток А

**Порівняльна характеристика семантики дефініцій «відповідальність»,
«громадянськість», «громадянська відповідальність».**

Галузь	Автор	Визначення
«відповідальність»		
філософія	А.Єрмоленко [284, с. 87]	Філософсько-соціологічне поняття, яке характеризує міру відповідності поведінки особи, групи, прошарку, держави наявним вимогам, діючим суспільним нормам, правилам співжиття, правовим законам; співвідношення обов'язку і міри його виконання суб'єктом (особою, групою, класом).
соціологія	О.Охріменко, Т.Іванова [204, с.7]	<p>Під реальною відповідальністю слід розуміти відповідальність в особистісному плані – реальні вчинки людини, що узгоджені з вимогами соціальних норм, а в соціальному плані – негативні наслідки для людини, що настають внаслідок неузгодженості її вчинків з вимогами соціальних норм.</p> <p>Потенційна відповідальність у соціальному плані – це наявність дієвого механізму соціального контролю, здатного забезпечити притягнення кожного винного до відповідного виду соціальної відповідальності у випадках порушення ним приписів соціальних норм, а в особистісному – усвідомлення людиною можливості відповідальності за наслідки особистої діяльності.</p>
психологія	М. Варій [249, с. 34]	Зовнішній та внутрішній (особистісний) контроль за діяльністю суб'єкта. Зовнішня (соціальна) відповідальність здійснюється завдяки підзвітності особи, заохоченню та санкціям за результати її діяльності. Особистісний самоконтроль полягає в почутті обов'язку, сумління.
психологія	С. Баранова [16, с. 49-50]	Свобода вибору , волі та засобів існування, як спосіб реалізації життєвої позиції чи самореалізацію особистістю своєї сутності.

		Розглядається як форма активності людини чи групи осіб у процесі соціальної взаємодії
психологія	Л.Лепіхова [163, с. 80-81].	Важливою особливістю соціально-психологічної компетентності є її позитивний вплив на всіх учасників взаємодії через формування в них соціальної настанови на успіх, який підтверджується у справах, підвищення їхньої самооцінки, позитивної Я-концепції, зростання соціальних домагань та впевненість у своїх здібностях. Останні відкривають людині ширші горизонти життєвих виборів, кар'єрного зростання, підвищують соціальний статус – і все це закріплює в соціально-психічній структурі особистості риси переможця, сприяє формуванню зрілої особистості, яка свідомо бере на себе відповідальність за творче життєздійснення.
психологія	М.Савчин [239, с. 254]	Цілісна якість особистості, в якій інтегровані духовні, соціально-психологічні та психофізіологічні функції, що забезпечують розвиток учня як суб'єкта відповідальної поведінки, який реалізує необхідне й інтенційне.
етика	А. Бен [цит. за 98, с.28]	Особливе соціальне та морально-правове відношення особистості до суспільства (людства в цілому), яке характеризується виконанням свого моральнішого обов'язку та правових норм. Це здатність людини в тому чи іншому ступені виконати свій обов'язок. Сукупність дій (мір), виконання яких, дозволяє особистості безпечно досягати бажаного.
етика	Р.Апресян [306, с.342-	Відношення залежності людини від чого-небудь (кого-небудь), сприймається ним як підстави для

	343]	прийняття рішень і здійснення дій, прямо або побічно спрямованих на збереження іншого і сприяння йому
право	В.Копейчиков [268, с.204].	У сучасній теорії права відповідальність поділяється на два види - позитивну і негативну. Позитивна відповідальність виникає з обов'язку вчиняти позитивні, корисні для суспільства дії і реалізується в регулятивних правовідносинах, в яких зобов'язана сторона перебуває в становищі підзвітності та підконтрольності, а негативна відповідальність - у зв'язку з вчиненням правопорушення правопорушником, який піддається за скоєне відповідним правовим санкціям, несприятливим для нього
педагогіка	К.Муздибаєв [185, с. 106]	Усвідомлена необхідність співвіднесення власної поведінки із суспільними нормами та настановами
педагогіка	Т.Куниця [152, с. 7]	Поняття філософсько-педагогічного змісту, яке характеризує соціальний суб'єкт під кутом зору виконання ним соціальних, правових чи моральних вимог
педагогіка	В.Тернопільська [272, с. 5]	Складне соціально-моральне утворення, що зумовлюється розвитком свідомості та самосвідомості учнів, включенням їх у різноманітні види пізнавальної і предметно-перетворювальної діяльності
«громадянськість»		
психологія	М.Боришевський [32, стр 8]	Складна особистісна характеристика (якість), яка інтегрує в собі взаємопов'язані утворення у свідомості та самосвідомості, котрі виникають на основі оволодіння людиною системою громадянських вартостей.

психологія	Г.Татаурова [267, стр. 5]	Моральна якість людини, в якій інтегровані її духовні, психічні та психофізіологічні функції
право	М. Рагозін [230, стр 44]	Інтегральна частина культурної ідентичності індивідів, і фактор, який зумовлює формування індивідуальних/колективних систем орієнтації
філософія	В.Цвих [291, с.104]	Якісна ознака особи, що вказує, чи дотримується вона своїх обов'язків, чи користується наданими правами й наскільки, в якому обсязі.
політологія	Х.Мюнклер [187]	Здатність і готовність громадян до активної участі в громадській діяльності, їх інтерес до примноження не тільки особистих, приватних, але й суспільних надбань, тобто їх орієнтація на суспільне благо або їх почуття солідарності, що свідчить про готовність до вчинків, дій, зусиль, за яких або взагалі не очікується жодної матеріальної компенсації, або ж вона є незначною.
педагогіка	В.Пашенко [206, с.124]	Якісна ознака громадянина, фактично – впевненість у тому, що він „дотримується” і буде „дотримуватися духу громадянського суспільства”, незважаючи на індивідуальні особливості характеру
педагогіка	В.Сухо- млинський [263, с.6]	Служіння народові, вірність і відданість Батьківщині, її цілям, гордість за неї. “виховання громадянськості – це виховання душі, чим живе дитина, що її хвилює і тривожить; у чому її радості і печалі, як вона ставиться до людей, як входить навколишній світ у її душу – все це виражається у глибоко індивідуальних особистих переживаннях, думках, устремліннях, потребах, вчинках”
педагогіка	І.Бех	Відповідальне ставлення особистості до народу,

	[23, с.7]	Батьківщини, держави, яке вона постійно демонструє, долаючи власні Его-потяги та узгоджуючи індивідуальну поведінку із спільним благом. За таких умов відповідальне ставлення трансформується у почуття відповідальності з властивими йому силою, спрямованістю та узагальненістю
педагогіка	Н. Волкова [55, с.104]	Духовно-моральна цінність, світоглядна та психологічна характеристика особистості, яка визначає її обов'язок і відповідальність перед співвітчизниками, Батьківщиною
педагогіка	В.Оржехівський [201, с.2]	Світоглядно-психологічний стан людини, що характеризується відчуттям себе громадянином конкретної держави, лояльним ставленням до її інституцій і законів, ідентифікація себе як громадянина не тільки за формально-юридичним статусом, а й за станом морально-психологічної вартості
педагогіка	М.Козий [129, с.7]	Предметно-соціальна цінність і провідний атрибут розвитку суспільства та духовності особистості, сутність якої проявляється у власній гідності громадянина, особи, індивіда; відчутті власної свободи, відповідальності; розумінні власної спроможності виконувати обов'язки; повазі до інших громадян суспільства, рідних, близьких і знайомих, народів світу; особистій дисциплінованості і самоповазі; повазі до держави, влади, суспільств інших країн; шанобливому ставленні до національних і родинних святинь тощо
педагогіка	А. Скаліна [191, с. 118-	Сукупність переконань та поглядів, що передбачає, з одного боку, високий ступінь незалежності та

	120]	самостійності індивідуальних суджень про суспільство, з іншого – міцну соціальну солідарність, яка виявляється в участі людини у житті соціуму
педагогіка	Т. Швець [301]	Складно структурований та багатофункціональний феномен, який обумовлюється особливостями розвитку країни та має вияв у цілому комплексі стійких якостей, формах поведінки суб'єкта, сукупності поглядів та настанов, які передбачають, з одного боку, свободу й самостійність громадянина, з іншого – соціальну солідарність, яка виявляється у самореалізації людини як громадянина, причому не у формально-юридичному, а в соціокультурному плані. Громадянськість виявляється у здатності, готовності й спрямованості особистості бути громадянином перед собою, суспільством, державою
«громадянська відповідальність»		
педагогіка	В.Примак [218]	Це моральна якість особистості з високорозвиненим громадянським обов'язком
психологія	М. Актаєва [4, с. 46]	Структурне утворення, що є сукупністю особистісних якостей людини, які на основі синтезу психічних функцій забезпечують суб'єктивне сприйняття навколишнього світу, вибудову ціннісно-сміслової сфери, цілей, мотивів, емоційного ставлення до громадянського обов'язку, вольову саморегуляцію та вибір шляхів саморозвитку
право	Ю.Шемшученко [308, с. 437]	Юридичний обов'язок відповідних суб'єктів здійснювати позитивні, корисні для суспільства функції
педагогіка	К. Пекач [209, с. 5]	Особистісне утворення, що включає громадянську самоідентифікацію, інтеріоризовані громадянські

		цінності, готовність свідомо виконувати громадянські обов'язки та здійснювати громадянські права, з метою персональної самореалізації в системі «громадянин-держава»
«громадянська відповідальність у здобувачів освіти»		
педагогіка	М. Левківський [161; 162]	Здатність учнів, особливо у старшому шкільному віці, взаємозалежно поєднувати свої права і обов'язки, свідомо формулювати самозобов'язання щодо включення у різноманітні види діяльності та здатність утверджувати гуманні взаємини з батьками, вчителями, ровесниками для самоствердження, самореалізації у життєтворчості
педагогіка	Г. Ломакіна [170]	Властивість особистості, що характеризується прагненням і вмінням оцінювати свою поведінку з точки зору користі чи шкоди для суспільства, яка порівнює свої вчинки з вимогами суспільства, нормами, законами та співвідносить свої потреби з реальними можливостями
педагогіка	І. Сопівник [254, с.32]	Якість, яка характеризується наявністю в особистості системи моральних, правових, політичних, економічних, історичних, культурологічних усвідомлених знань, інтеріоризованих громадянських цінностей та на їх основі поява громадянської позиції, яка реалізується у відповідальній громадянській поведінці
педагогіка	М. Актаєва [4, с. 44]	Відповідальність за стан і успіх розвитку основних сфер суспільства і культури, що є вираженням можливості збереження їх цілісності

Додаток Б

Тест двадцяти висловлювань "Хто Я?"

(за М. Куном)

Процедура проведення методики: Протягом 12 хвилин обстежуваний повинен надати 20 різних відповідей на питання, звернені до самого себе: "Хто я такий?" та "Який я?". Відповіді даються в тому порядку, в якому вони спонтанно виникають, без акценту на логіці та грамотності.

Інструкція: "Ознайомтеся з аркушами, що перед вами. На них присутня нумерація від 1 до 20-ти. Спробуйте, будь ласка, протягом 12 хвилин надати **не менше 20-ти** відповідей на питання "Хто я?" і "Який я?". Ваші відповіді можуть зачіпати так само сфери: «Що мені подобається/не подобається?", "До чого я прагнуу житті?", тощо.

Обробка результатів. Підраховується загальна кількість даних відповідей. Оцінюється кількість поєднуючих відповідей (вказують на приналежність до тієї чи іншої категорії людей, наприклад, "учень", "член гуртка ", тощо) та «диференціюють» (вказують на специфічні ознаки, наприклад, "люблю поспати", "добре маюю").

Всі дані відповіді співвідносяться по категоріям: соціальні групи (стать, вік, національність, соціальне членство і т.п.); ідеологічні установки; інтереси і захоплення; самооцінка.

Аналізуються відповіді, що потрапили в категорію самооцінки: підраховується кількість позитивних та негативних самооціночних суджень.

Додаток В

**Опитувальник на виявлення усвідомлюваних і неусвідомлюваних
мотивів відповідальної поведінки (за М. Савчиним)**

Інструкція

Навпроти кожного твердження поставте плюс у одній із колонок (завжди, часто, рідко, інколи, ніколи), в залежності від того, як часто перелічені нижче причини обумовлюють вашу поведінку.

№	Я поведусь відповідально, тому що:	завжди	часто	рідко	іноді	ніколи
1	У мене є почуття обов'язку					
2	Я не маю бажання скомпрометувати себе в очах оточуючих					
3	Ця справа вигідна для мене					
4	Зацікавився завданням					
5	Відчуваю страх покарання за невиконане доручення					
6	Маю можливість порівняти себе з іншими					
7	Тим самим прагну виділитися серед інших					
8	Виконуючи якісь доручення, маю можливість спілкуватися з іншими					
9	Хочу викликати в інших бажання працювати з ентузіазмом					
10	Мені так підказує совість					
11	Хочу завоювати собі авторитет					
12	Отримую винагороду за це					
13	Отримую задоволення від результатів виконання обов'язків					
14	Прагну уникати критики на свою адресу					
15	Виконуючи якість завдання, маю можливість дізнатися про свої вміння, навички та здібності					
16	Тим самим намагаюся привернути до себе увагу					
17	Виконуючи якість завдання, маю можливість розширити коло знайомих					
18	Хочу подати приклад іншим					
19	Не хочу підводити тих, хто чекає від мене відповідальної поведінки					
20	Хочу показати себе з кращого боку					
21	Допоможу іншому, а він мені віддячить					
22	Отримую задоволення від подолання перешкод					
23	Залежний від людей, які дають доручення					
24	Маю можливість перевірити свою силу волі					
25	Маю можливість показати власну перевагу над іншими					
26	Виконуючи якість доручення, маю можливість поговорити із знайомими					
27	Хочу «розбудити» совість інших					
28	Усвідомлюю важливість завдання					
29	Хочу виправдати довіру інших людей					
30	Це шлях до моєї кар'єри					
31	Отримую задоволення, якщо допоможу іншому					
32	Побоююся людей, які дають доручення					
33	Маю можливість перевірити свій характер					
34	Боюся втратити свій престиж					

35	Маю можливість бути в середовищі ровесників, розмовляти з ними					
36	Хочу пробудити активність інших					

Обробка та інтерпретація результатів:

Громадські мотиви: 1,10,19,28

Мотиви морального самоствердження: 2,11,20,29

Прагматичні (егоїстичні) мотиви: 3,12,21,30

Мотиви самореалізації: 4,13,22,31

Неспецифічні мотиви відповідальної поведінки: 5,14,23,32

Мотиви самопізнання у відповідальній поведінці: 6,15,24,33

Мотиви егоїстичного самоствердження: 7,16,25,34

Мотиви спілкування: 8,17,26,35

Мотиви виховання інших: 9,18,27,36

При підрахунку середнього значення кожна відповідь «завжди» оцінюється в 5 балів, «часто» - у 4 бали, «рідко» - 3 бали, «іноді» - 2 бали, «ніколи» - 1 бал.

Додаток Г

Ціннісні орієнтації М. Рокича

Інструкція. Зараз Вам буде запропоновано дві групи цінностей. Ваша завдання - розкласти їх в порядку значимості для Вас. Уважно перегляньте спочатку першу групу цінностей, виберіть ту, котра для Вас найбільш значима, напроти неї напишіть цифру 1. Потім знайдіть у списку наступні цінність, яка для Вас є найбільш важливою і навпроти напишіть цифру 2. Потім проробіть теж із усіма позиціями цінностей, що залишилися. Найменш важлива залишиться останньої і займе 18 місце. Працюйте не поспішаючи, вдумливо. Якщо в процесі роботи Ви зміните свою думку, то можете виправити свої відповіді. Кінцевий результат повинний відбивати Вашу щирі позицію.

Бланк термінальних цінностей

Термінальні цінності	Ранг
Активне діяльне життя (повнота та емоційна насиченість життя)	
Життєва мудрість (зрілість суджень та здоровий глузд, що досягаються завдяки життєвому досвіду)	
Здоров'я (фізичне і психічне)	
Цікава робота	
Краса природи і мистецтва (переживання прекрасного в природі і в мистецтві)	
Любов (духовна і фізична близькість з коханою людиною)	
Матеріально забезпечене життя (відсутність матеріальних проблем)	
Наявність хороших і вірних друзів	
Суспільне визнання (повага оточуючих, колективу, колег)	
Пізнання (можливість розширення своєї освіти, кругозору, загальної культури, інтелекту)	
Продуктивне життя (максимально повне використання своїх можливостей, сил та здібностей)	
Розвиток (робота над собою, постійне фізичне і духовне вдосконалення)	
Свобода (самостійність, незалежність у судженнях і вчинках)	
Щасливе сімейне життя	
Щастя інших (добробут, розвиток і вдосконалення інших людей, всього народу, людства в цілому)	
Творчість (можливість займатися творчістю)	
Впевненість у собі (внутрішня гармонія, свобода від внутрішніх протиріч, сумнівів)	
Задоволення (приємне, необтяжливе проведення часу, відсутність обов'язків, розваги)	

Бланк інструментальних цінностей

Інструментальні цінності	Ранг
Акуратність (охайність, вміння тримати в порядку речі, чіткість у веденні справ)	
Вихованість (гарні манери, вміння вести себе відповідно до норм культури поведінки)	
Високі запити (високі вимоги до життя і високі домагання)	
Життєрадісність (оптимізм, почуття гумору)	
Старанність (дисциплінованість)	
Незалежність (здатність діяти самостійно, рішуче)	
Непримиренність до недоліків у собі та інших	
Освіченість (широта знань, високий культурний рівень)	
Відповідальність (почуття обов'язку, вміння тримати своє слово)	
Раціоналізм (вміння тверезо і логічно мислити, приймати обдумані, раціональні рішення)	
Самоконтроль (стриманість, самодисципліна)	
Сміливість у відстоюванні своєї думки	
Чуйність (дбайливість)	
Терпимість (до поглядів і думок інших, вміння прощати іншим їхні помилки та омани)	
Широта поглядів (вміння зрозуміти чужу точку зору, поважати інші смаки, звичаї)	
Тверда воля (уміння наполягти на своєму, не відступати перед труднощами)	
Чесність (правдивість, щирість)	
Ефективність у справах (працелюбність, продуктивність в роботі)	

Додаток Г

Опитувальник «Громадянська відповідальність здобувачів освіти»

Вітаємо!! Будь ласка, вкажіть Ваші рівні оцінки вказаних стверджень. Для того щоб позначити Вашу відповідь у бланку анкети, виберіть за Вашим бажанням необхідну, одну із чотирьох варіантів оцінок. Прохання до Вас — бути об'єктивним.

Дякуємо Вам за співпрацю!

		Так	Скоріше Так, ніж Ні	Скоріше Ні, ніж ТАК	Ні
1.	Я відчуваю гордість за свою державу				
2.	Пишаюся тим, що належу до українського народу				
3.	Вважаю себе патріотом України				
4.	Вважаю, що обов'язком кожного громадянина є захищати кордони своєї держави				
5.	Вважаю обов'язком громадянина знати історію власної держави та шанувати традиції народу				
6.	Слідкую за сучасними політичними подіями в нашій країні.				
7.	Знаю основні положення та дату прийняття Конституції України.				
8.	Вважаю, що Україна має достатній потенціал, щоб мати статус великої світової держави.				
9.	Можу назвати прізвища 10 українських вчених				
10.	Знаю основні положення декларації прав людини.				
11.	Віддаю перевагу вітчизняному кінематографу				
12.	Вважаю для себе перспективною освіту в Україні				
13.	Виявляю бережливе ставлення до природних ресурсів країни.				
14.	Обізнаний щодо сучасного положення України на міжнародній арені.				
15.	Знайомлюся з результатами роботи місцевих органів влади				
16.	Спортивні досягнення України викликають у мене почуття гордості.				
17.	Знаю основні положення Конвенції про права дитини.				
18.	Технічні та наукові досягнення України викликають у мене гордість.				
19.	Активно відстоюю свої громадянські права.				
20.	Можу розповісти про основні етапи державотворення України				
21.	Виявляю бережливе ставлення до приватної власності.				
22.	Відчуваю гордість, коли звучить гімн України				
23.	Беру участь у суспільному житті закладу освіти				
24.	Відчуваю небайдужість до проблем оточуючих				

25.	Із задоволенням вивчаю теми з сучасної історії України				
26.	Намагаюсь поводитись достойно, поважаючи достоїнство інших.				
27.	Не байдужий до нетактовної поведінки інших.				
28.	Вважаю, що участь у виборах – це прояв активної громадянської позиції.				
29.	Беру участь у діяльності суспільних організацій.				
30.	Слідкую за військовими подіями в районі ООС				
31.	Знаю державну символіку України.				
32.	Готовий пожертвувати власними привілеями за для допомоги іншим людям				
33.	Допомагаю пенсіонерам, що мешкають поруч				
34.	Я не бажаю змінювати громадянство.				
35.	Готовий займатися благочинною діяльністю для тих, хто потерпає.				
36.	Брав/брала участь у екологічних акціях				
37.	Хотів/ла б працювати за кордоном.				
38.	Мені подобається традиційний український одяг				
39.	Віддаю перевагу відпочинку на території України				
40.	Ототожнюю Батьківщину з родиною				
41.	Вважаю, що кожен громадянин України має знати рідну мову				
42.	Толерантно ставлюсь до представників різних національностей, які проживають в Україні.				
43.	З повагою ставлюсь до органів державної влади				
44.	Довіряю рішенням правоохоронних органів в Україні				
45.	Вважаю, що національні інтереси переважають над особистими				
46.	З повагою ставлюся до людей, що мають інші релігійні переконання.				
47.	Прагну мати власний бізнес в Україні				
48.	Батьки приділяють багато часу моєму вихованню, освіті, моральному становленню як особистості				
49.	Пишаюся героїзмом українців під час II Світової війни, Афганської війни, АТО				
50.	Вважаю Крим українською територією				

Кожна відповідь оцінюється так:

«Так» - 3 бали, «Скоріше Так, ніж Ні» - 2 бали, «Скоріше Ні, ніж ТАК» - 1 бал, «НІ» - 0 балів.

- від 0 до 37 балів – дуже низький рівень;

- від 38 до 75 балів – низький рівень;

- від 76 до 113 – середній рівень;

- від 114 до 150 – високий рівень.

Додаток Д

Програма курсу за вибором учнів
«Громадянська відповідальність – мій особистий вибір»
для учнів 9-11-х класів загальноосвітніх навчальних закладів
(35 годин)

Пояснювальна записка
Загальна характеристика курсу

Формування демократичної держави та громадянського суспільства визначає нові завдання перед освітньою галуззю в Україні. У сучасних умовах школа має не просто надати учаснику освітнього процесу певний комплекс знань, а покликана сприяти ідентифікації особистості у суспільстві, вихованню активної громадянської позиції та розвитку основних життєво необхідних компетентностей. Все більш цінним є вміння ефективного застосування набутих знань на практиці.

Актуальність курсу за вибором учнів «Громадянська відповідальність – мій особистий вибір» викликана зростаючим інтересом до правової освіти та процесів державотворення в Україні. Політичні та економічні кризи, військові дії на теренах держави є наслідком недостатньої правової обізнаності населення, низької політичної культури, корумпованості та непослідовності в діях політичної еліти держави. Проте піднесення національної свідомості, поживлення інтересу до історії та звичаїв власного народу гостро ставить проблему формування активної громадянської позиції та виховання відповідального громадянина в умовах сучасного освітнього простору. Виникає потреба розгляду минулого з позиції полікультурності та багатоперспективності.

Громадянськість визначає безпосередній зв'язок людини із державою та її інститутами. Саме як соціальний суб'єкт, громадянин користується рядом благ, які йому гарантує держава та зобов'язаний дотримуватися встановлених у

конкретному суспільстві норм. Ці норми не обмежують свободу людини, а дають можливість співіснувати з іншими та розвиватися гармонійно.

Міністерством освіти і науки України окреслено наскрізні змістовні лінії, що є соціально значимими надпредметними темами, які допомагають формуванню в учнів уявлень про суспільство в цілому, розвивають здатність застосовувати отримані знання у різних ситуаціях. Метою реалізації наскрізної лінії «Громадянська відповідальність» є формування відповідального члена громади й суспільства, який розуміє принципи й механізми його функціонування, а також важливість національної ініціативи.

Програма курсу за вибором, відповідно до рекомендацій Міністерства освіти і науки України та Концепції «Нова українська школа», передбачає практичні заняття, індивідуальні та групові проекти, що покликані розвивати в учнів готовність до співпраці, толерантність до думок та вчинків інших людей.

Основною метою курсу «Громадянська відповідальність – мій особистий вибір» є створення умов для формування громадянської відповідальності старшокласників в сучасному освітньому просторі.

Основними завданнями курсу є:

- 1) ознайомлення учнів з еволюцією понять «громадянство» та «громадянська відповідальність»;
- 2) визначення характерних рис та особливостей становлення громадянського суспільства в незалежній Україні;
- 3) ознайомлення з міжнародним досвідом розвитку громадянської освіти;
- 4) визначити основні складові громадянської відповідальності;
- 5) окреслити основні фактори впливу на формування свідомого громадянина;
- 6) виконання учнями практичних вправ, які сприятимуть інтерактивній взаємодії учасників освітнього процесу, опануванню складних розумових операцій, розвитку 10 основних компетентностей, визначених Концепцією Нової української школи.

Вид курсу – міжпредметний.

Передбачається, що уроки будуть побудовані за алгоритмом, який включає три основні частини: вступну (мотивація та актуалізація знань учасників освітнього процесу), основну (опанування нових знань, розвиток компетентностей), завершальну (рефлексія, оцінювання). Курсом передбачено ряд занять, що мають на меті набуття практичних навичок формування громадянської відповідальності, захисту прав і свобод громадянина, сприятимуть розвитку громадянської освіти в державі. Інформативна складова спрямована на певну суспільну дію, яку учасники освітнього процесу зможуть реалізувати в рамках уроку або ж як домашнє завдання.

Курс передбачає можливість оцінювання навчальних досягнень учнів, відображених у програмі як результати навчання. Оцінка має виражатися не кількісними, а якісними показниками. В процесі оцінювання рекомендовано пропорційну, неупереджену участь всіх учасників освітнього процесу.

Характеристика особливостей структури і змісту програми курсу

Курс «Громадянська відповідальність – мій особистий вибір» укладений за тематичним принципом. Курс забезпечує послідовне, цілісне розкриття всіх тем. Інтегруючи елементи різних галузей знань, курс сприяє ефективному застосуванню набутих знань на практиці, активній взаємодії учасників освітнього процесу.

Курс структурований за такими темами:

Тема 1. «Громадянин»: історія, сучасність, перспективи.

Тема 2. Фактори впливу на становлення відповідального громадянина.

Тема 3. Складові громадянської відповідальності

Програму курсу розпочинає вступне заняття, що передбачає ознайомлення учнів з метою вивчення курсу та його особливостями. Програмою передбачено також підсумкове заняття, на якому учні за

допомогою вчителя мають можливість систематизувати й узагальнити вивчене, відрефлексувати процес навчання, реалізувати міжпредметні зв'язки.

Програму складено з урахування вікових особливостей учасників освітнього процесу та відповідно до державних вимог щодо рівня загальноосвітньої підготовки.

Навчальна програма розрахована на **35** годин, може викладатись як курс за вибором учнів у **9-х** класах основної школи або в **10-11** класах різних профілів загальноосвітніх навчальних закладів.

Курс «Громадянська відповідальність – мій особистий вибір» передбачає певні особливості організації освітнього процесу. Курс не має на меті заучування слухачами тих чи інших понять, натомість він спрямований на активну взаємодію всіх учасників освітнього процесу в обговоренні проблем становлення громадянського суспільства, формування громадянської відповідальності як невід'ємної риси сучасної молоді.

Пізнавальна і практична діяльність учнів на уроках з курсу має включати: пошук, первинний аналіз і застосування різноманітної інформації; аналіз окремих положень нормативних правових актів; формулювання і аргументацію власної думки; застосування набутих знань для реалізації соціальних проектів та впровадження їх в освітній процес навчального закладу.

Для досягнення мети та ефективного виконання завдань курсу під час занять слід створювати атмосферу, що сприятиме висловлюванню молоддю власних думок та їхній активній участі у освітньому процесі.

Для мотивації учнів варто оцінювати не стільки знання, скільки їхні аргументовані судження й навчальну активність.

Зміст програми

№ з\п	Кількість годин	Зміст	Вимоги до досягнень учасників освітнього процесу
Вступ			
1	1	Зміст, мета та завдання курсу. Особливості роботи на уроках курсу, зв'язок з іншими предметами. Навчальна література, електронні та інтернет-ресурси.	<p>Розповідати про зміст, мету, завдання й особливості курсу.</p> <p>Називати джерела навчальної інформації.</p> <p>Висловлювати власні очікування щодо вивчення курсу.</p>
Тема 1. «Громадянин»: історія, сучасність, перспективи.			
2-4	3	<p>Хто такий громадянин?</p> <p>Еволюція понять «громадянин» та «громадянство»: від стародавніх часів до кінця ХХ ст.</p>	<p>Застосовувати поняття громадянство, громадянин, громадянська відповідальність</p> <p>Називати мислителів та науковців, які долучилися до становлення демократичних засад суспільства; нормативно-правові акти, що регламентують питання громадянства.</p>
5	1	<p><i>ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ.</i></p> <p>«Літопис громадянства»/ «Бортовий журнал громадянина»</p> <p>Групові проєкти</p>	<p>науковців, які долучилися до становлення демократичних засад суспільства; нормативно-правові акти, що регламентують питання громадянства.</p>
6	1	<p>Статус громадянина в незалежній Україні.</p> <p>Поняття інституту громадянства, громадянство України. Порядок набуття та припинення громадянства України. Принципи громадянства. Нормативно-</p>	<p>Описувати етапи становлення демократичного суспільства в різні історичні періоди.</p> <p>Розрізняти громадянство і громадянин; громадянство і підданство</p> <p>Аналізувати фактори, що впливали на формування інституту</p>

		правове забезпечення.	громадянства в Україні та світу.
7	1	Європейський та світовий досвід розвитку інституту громадянства. Теоретичні та практичні аспекти інституту громадянства у міжнародному праві. Громадянство і підданство. Подвійне громадянство.	Висловлювати власну думку щодо становлення інституту громадянства; проблем його нормативно-правового регулювання .
8	1	<i>ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ.</i> «Громадянство» і «громадянин» Асоціативний куш.	
9	1	<i>ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ.</i> «Подвійне громадянство в Україні: «за» та «проти»». Дебати/ «Відкрита трибуна»	
Тема 2. Фактори впливу на становлення відповідального громадянина.			
10	1	Держава і суспільство як основні фактори впливу на формування громадянської відповідальності. Потенціал держави, державних органів та суспільства як факторів впливу на становлення громадянина.	Називати основні фактори впливу на становлення відповідального громадянина. Розповідати про механізми, форми та методи співпраці державних органів з громадянським суспільством. Описувати освітню систему
11	1	Я – суб'єкт соціального життя громадянського суспільства.	України; функції й повноваження органів освіти; роль ЗМІ в житті

		Вплив суспільства на формування відповідального громадянина. Родина. Традиції та звичаї. Історична спадщина.	суспільства і держави. Аналізувати ситуації прояву впливу суспільства на становлення особи як громадянина держави.
12		<i>ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ.</i> «Циферблат цінностей моєї родини». Індивідуальні мініпроекти	Висловлювати власну думку щодо рівня розвитку співпраці держави та суспільства.
13		<i>ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ.</i> «Етнографічна спадщина». Виставка/Екскурсія регіонами України/Відеожурнал	
14	1	Я – суб'єкт політичного життя громадянського суспільства. Механізми впливу держави на формування громадянської відповідальності. Державна політика. Школа та позашкільні установи. ЗМІ та інформаційні мережі.	
15-	2	<i>ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ.</i> Громадянська відповідальність як наскрізна змістовна лінія в освітньому процесі. Реалізація наскрізної змістовної лінії «громадянська відповідальність» під час вивчення дисциплін	

		гуманітарного, природничого, математичного спрямування. Розробка прикладних завдань. Робота в групах.	
17	1	<i>ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ.</i> «Сучасні освітні платформи, проєкти на допомогу становлення громадянського суспільства». Моделювання сучасного освітнього інформаційного простору.	
18	1	<i>ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ.</i> «Алгоритм дій відповідального громадянина в умовах політичної кризи в державі (на прикладах національних революцій в Україні, Білорусі, Грузії, Лівану, тощо)». Круглий стіл	
19	1	<i>ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ.</i> «Сучасні медіа-стандарти. Абсолютно правдива інформація в повному обсязі: міф чи реальність?». Дебати	
Тема 3. Складові громадянської відповідальності			
20	1	Громадянська ідентифікація. Сформована система загальнолюдських і	Називати складові громадянської відповідальності, ознаки свідомого громадянського

		<p>демократичних цінностей.</p> <p>Ототожнення себе зі спільнотою громадян національно-державного утворення. Феномен свідомого та активного громадянства, усвідомлення себе членом громадянського суспільства.</p>	<p>суспільства.</p> <p>Визначати соціальні ролі, які приймають на себе громадяни.</p> <p>Розповідати про значущу роль громадянської ідентифікації, гідності, патріотизму в становленні особистості, як відповідального громадянина.</p>
21	1	<p>Національна гідність.</p> <p>Патріотизм. Повага до державних символів, історії, культури.</p> <p>Роль моральної свідомості у формуванні відповідального громадянина. Зміст поняття, факти прояви патріотизму в Україні.</p>	<p>Наводити приклади участі молоді або мешканців територіальної громади у державотворчих процесах; співпраці громадян з органами місцевого самоврядування; участі шкільного самоврядування у вдосконаленні роботи освітнього закладу.</p> <p>Висловлювати власну думку</p>
22	1	<p>Самовдосконалення як усвідомлена потреба до формування активного громадянина.</p> <p>Розуміння власної неповторності та унікальності. Потреба в засвоєнні системи знань.</p> <p>Внутрішні та соціальні спонукальні чинники. Освітній процес як складова становлення активного громадянина.</p>	<p>щодо значення громадської відповідальності с; власної причетності до розвитку громадянського суспільства в Україні.</p> <p>.</p>

23		<p>Соціальна роль. Усвідомлена потреба людини в приналежності до певної соціальної групи. Готовність особи виконувати певну соціальну роль.</p>	
24		<p>Відповідальність та лідерство. Можливість на себе функції лідерства на вимогу держави. Готовність прийняти відповідальність за власні дії чи бездіяльність.</p>	
25		<p>Громадська діяльність. Форми участі громадян у державотворчих процесах. Можливості впливу громади на суспільно-політичне життя.</p>	
26		<p><i>ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ.</i> «Волонтерство як соціальне явище./ Волонтерство як ступінь розвитку суспільства». Експертне коло</p>	
27		<p><i>ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ.</i> «Е-петиції як прояв активної громадянської позиції/ Е-петиція як засіб лобіювання інтересів окремих соціальних груп». Дискусія</p>	

28		<p>Толерантність.</p> <p>Застосування терміну.</p> <p>Концептуальне обґрунтування толерантності. Проблемність толерантності.</p>	
29		<p><i>ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ.</i> «Наше маленьке велике коло».</p> <p>Портфоліо толерантності класу</p>	
30		<p>Моя майбутня професія.</p> <p>Свідомий вибір професії за здібностями. Проблеми професійного зростання та матеріальної винагороди.</p>	
31		<p><i>ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ.</i></p> <p>«Заробітчанство: змушений крок людини в умовах економічної дестабілізації чи свідомо підтримка держави».</p> <p>Есе.</p>	
32	1	<p>Особиста відповідальність.</p> <p>Усвідомлення власної відповідальності за все навколишнє. Вмотивованість до суспільно значимих дій та вчинків</p>	
33-	2	<p><i>ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ.</i></p> <p>«Громадянська відповідальність – мій особистий вибір». Індивідуальні</p>	

		проекти.	
	Підсумкове узагальнення		
35	1	Шляхи формування громадянської відповідальності. Освітній заклад як місце виховання активного свідомого громадянина.	<p>Пояснювати основні поняття курсу.</p> <p>Порівнювати власні очікування та отримані результати щодо вивчення курсу.</p> <p>Узагальнювати отримані знання.</p> <p>Проявляти набуті вміння й навички.</p>

Кірюха К.І., вчитель історії та правознавства Криворізької спеціалізованої школи I – III ступенів № 71, учитель вищої кваліфікаційної категорії, «учитель-методист»

«Громадянська відповідальність – мій особистий вибір»

МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

-
-
-
- Громадянська відповідальність – мій особистий вибір [матеріали та методичні рекомендації до спецкурсу] / Кірюха К.І. – Кривий Ріг, 2021. – 67 с.

-
- Укладач:

- *Кірюха К.І.* – аспірантка кафедри педагогіки і методики технологічної освіти Криворізького державного педагогічного університету, вчитель історії та правознавства Криворізької спеціалізованої школи I – III ступенів № 71, вчитель вищої кваліфікаційної категорії, «учитель-методист»
-

Чинний «Закон про освіту» (2017 р.) визначає модель старшої школи як трирічної та профільної. Профільна освіта має забезпечити здобувача не лише ґрунтовними теоретичними знаннями, а й сприяти розвитку професійних компетентностей, які допоможуть у становленні молодого спеціаліста.

В умовах розбудови української державності, складного геополітичного становища, визнаних фактів порушення суверенітету України особливо гостро постає питання формування активного, відповідального громадянина, а «громадянську відповідальність» визначено як одну з наскрізних змістовних ліній Нової української школи.

Методичний посібник рекомендовано працівникам освіти, які впроваджують курс за вибором здобувачів освіти «Громадянська відповідальність – мій особистий вибір».

–

-
- Рецензенти:

- *Савченко Л.О.* – доктор педагогічних наук, професор, завідувачка кафедрою педагогіки і методики технологічної освіти Криворізького державного педагогічного університету.
-
-

-
- Затверджено і рекомендовано на засіданні шкільного методичного об'єднання вчителів суспільно-гуманітарного циклу Криворізької спеціалізованої школи I – III ступенів № 71 (протокол № 1 від "11" вересня 2020р.)
-

Пояснювальна записка

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА КУРСУ

Формування демократичної держави та громадянського суспільства визначає нові завдання перед освітньою галуззю в Україні. У сучасних умовах школа має не просто надати учаснику освітнього процесу певний комплекс знань, а покликана сприяти ідентифікації особистості у суспільстві, вихованню активної громадянської позиції та розвитку основних життєво необхідних компетентностей. Все більш цінним є вміння ефективного застосування набутих знань на практиці.

Актуальність курсу за вибором учнівської молоді «Громадянська відповідальність – мій особистий вибір» викликана зростаючим інтересом до правової освіти та процесів державотворення в Україні. Політичні та економічні кризи, військові дії на теренах держави є наслідком недостатньої правової обізнаності населення, низької політичної культури, корумпованості та непослідовності в діях політичної еліти держави. Проте піднесення національної свідомості, поживлення інтересу до історії та звичаїв власного народу гостро ставить проблему формування активної громадянської позиції та виховання відповідального громадянина в умовах сучасного освітнього простору. Виникає потреба розгляду минулого з позиції полікультурності та багатоперспективності.

Громадянськість визначає безпосередній зв'язок людини із державою та її інститутами. Саме як соціальний суб'єкт, громадянин користується рядом благ, які йому гарантує держава та зобов'язаний дотримуватися встановлених у конкретному суспільстві норм. Ці норми не обмежують свободу людини, а дають можливість співіснувати з іншими та розвиватися гармонійно.

Міністерством освіти і науки України окреслено наскрізні змістовні лінії, що є соціально значимими надпредметними темами, які допомагають формуванню в учасників освітнього процесу уявлень про суспільство в цілому, розвивають здатність застосовувати отримані знання у різних ситуаціях. Метою реалізації наскрізної лінії «Громадянська відповідальність» є формування відповідального члена громади й суспільства, який розуміє принципи й механізми його функціонування, а також важливість національної ініціативи.

Програма курсу за вибором, відповідно до рекомендацій Міністерства освіти і науки України та Концепції «Нова українська школа», передбачає практичні заняття, індивідуальні та групові проекти, що покликані розвивати в учнівської молоді готовність до співпраці, толерантність до думок та вчинків інших людей.

Основною метою курсу «Громадянська відповідальність – мій особистий вибір» є створення умов для формування громадянської відповідальності учнівської молоді в сучасному освітньому просторі.

Основними завданнями курсу є:

- ознайомлення учнівської молоді з еволюцією понять «громадянство» та «громадянська відповідальність»;
- визначення характерних рис та особливостей становлення громадянського суспільства в незалежній Україні;
- ознайомлення з міжнародним досвідом розвитку громадянської освіти;
- визначити основні складові громадянської відповідальності;
- окреслити основні фактори впливу на формування свідомого громадянина;
- виконання учасниками освітнього процесу практичних вправ, які сприятимуть інтерактивній взаємодії учасників освітнього процесу, опануванню складних розумових операцій, розвитку 10 основних компетентностей, визначених Концепцією Нової української школи.

Вид курсу – міжпредметний.

Передбачається, що уроки будуть побудовані за алгоритмом, який включає три основні частини: вступну (мотивація та актуалізація знань учасників освітнього процесу), основну (опанування нових знань, розвиток компетентностей), завершальну (рефлексія, оцінювання). Курс передбачає можливість оцінювання навчальних досягнень вихованців, відображених у програмі як результати навчання. Оцінка має виражатися не кількісними, а якісними показниками. В процесі оцінювання рекомендовано пропорційну, неупереджену участь всіх учасників освітнього процесу.

ХАРАКТЕРИСТИКА ОСОБЛИВОСТЕЙ СТРУКТУРИ ТА ЗМІСТУ ПРОГРАМИ КУРСУ

Курс «Громадянська відповідальність – мій особистий вибір» укладений за тематичним принципом. Курс забезпечує послідовне, цілісне розкриття всіх тем. Інтегруючи елементи різних галузей знань, курс сприяє ефективному застосуванню набутих знань на практиці, активній взаємодії учасників освітнього процесу.

Курс структурований за такими темами:

Тема 1. «Громадянин»: історія, сучасність, перспективи.

Тема 2. Фактори впливу на становлення відповідального громадянина.

Тема 3. Складові громадянської відповідальності

Програму курсу розпочинає вступне заняття, що передбачає ознайомлення здобувачів освіти з метою вивчення курсу та його особливостями. Програмою передбачено також підсумкове заняття, на якому здобувачі освіти за допомогою вчителя мають можливість систематизувати й узагальнити вивчене, відрефлексувати процес навчання, реалізувати міжпредметні зв'язки.

Програму складено з урахування вікових особливостей учасників освітнього процесу та відповідно до державних вимог щодо рівня загальноосвітньої підготовки.

Навчальна програма розрахована на 35 годин, може викладатись як курс за вибором в 10-11 класах різних профілів загальноосвітніх навчальних закладів або закладів професійної освіти.

Курс «Громадянська відповідальність – мій особистий вибір» передбачає певні особливості організації освітнього процесу. Курс не має на меті заучування слухачами тих чи інших понять, натомість він спрямований на активну взаємодію всіх учасників освітнього процесу в обговоренні проблем становлення громадянського суспільства, формування громадянської відповідальності як невід’ємної риси сучасної молоді.

Пізнавальна і практична діяльність здобувачів освіти на уроках з курсу має включати: пошук, первинний аналіз і застосування різноманітної інформації; аналіз окремих положень нормативних правових актів; формулювання і аргументацію власної думки; застосування набутих знань для реалізації соціальних проектів та впровадження їх в освітній процес навчального закладу.

Для досягнення мети та ефективного виконання завдань курсу під час занять слід створювати атмосферу, що сприятиме висловлюванню молоддю власних думок та їхній активній участі у освітньому процесі.

Для мотивації здобувачів освіти варто оцінювати не стільки знання, скільки їхні аргументовані судження й навчальну активність.

Вступ

ВИМОГИ ДО ДОСЯГНЕНЬ УЧАСНИКІВ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ

Розповідати про зміст, мету, завдання й особливості курсу.

Називати джерела навчальної інформації.

Висловлювати власні очікування щодо вивчення курсу.

Тема заняття: Вступ

ПЛАН

1. Зміст, мета, завдання й особливості курсу.
2. Вироблення спільних правил роботи та ознайомлення з критеріями оцінювання.
3. Ознайомлення з джерелами навчальної інформації та корисними електронними ресурсами

ЛІТЕРАТУРА

1. Арато Е., Коген Дж. Відродження, занепад і реконструкція концепції громадянського суспільства // Політична думка. – 1996. - №1. – С. 24 – 30.
2. Барви творчості: Науково-методичний збірник / За ред. І.Г. Єрмакова. – К., 1995. – 256 с.
3. Батіщева О. Громадянська освіта як інструмент формування громадянського суспільства в Україні :проблеми та шляхи їх подолання / Ольга Батіщева. // Актуальні проблеми громадянської освіти: український та зарубіжний досвід: матеріали Першої науково-практичної конференції. – 2013. – С. 9–15.
4. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи. // Л.Гриневич, О. Єлькін, С. Калашнікова [Електронний ресурс] // Кабінет міністрів України. –Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/reforms/ukrainska-shkola-compressed.pdf>

КОРИСНІ ІНФОРМАЦІЙНІ РЕСУРСИ

https://mon.gov.ua/ua	Міністерство освіти і науки України
http://ru.osvita.ua	Один з основних освітніх ресурсів України
https://www.coe.int/uk/web/compass/home	«КОМПАС»: Посібник з освіти в галузі прав людини за участі молоді
https://gurt.org.ua/news/recent/16581/bull/	Ресурсний центр «Гурт»
https://citizen.in.ua/citizen.php	Курс громадянської освіти «ЗД демократія»
http://ukr.theewc.org/Content/What-we-do/Demokraticzna-shkola/Navchal-ni-materiali	Навчальні матеріали з громадянської освіти
https://www.osce.org/ru/odihr/102230?download=true	Освіта в царині прав людини
https://www.osce.org/ru/odihr/102230?download=true	80 вправ для формування громадянської відповідальності
https://history.vn.ua	Електронна бібліотека з історії України та всесвітньої історії
http://www.info-library.com.ua/	Наукова електронна бібліотека
https://www.ed-era.com	Студія онлайн-освіти
http://www.criticalthinking.expert/user-materialy/praktychnyj-dovidnyk-uchytelyam-gromadyanskoyi-osvity-dostupnyj-dlya-zamovlennya/	<u>Освітня платформа «Критичне мислення»</u>
https://www.novadoba.org.ua	«Нова Доба» Всеукраїнська асоціація викладачів історії та суспільних дисциплін
http://www.coe.int/en/	Рада Європи
https://www.coe.int/uk/web/kyiv	Офіс Ради Європи в Україні
http://www.un.org.ua/en/	Офіс ООН в Україні
https://www.unicef.org/ukraine/ukr/	Представництво ЮНІСЕФ в Україні
http://www.osce.org/uk/project-coordinator-in-ukraine	Координатор проектів ОБСЄ в Україні

Тема 1.

«Громадянин»: історія, сучасність, перспективи.

ВИМОГИ ДО ДОСЯГНЕНЬ УЧАСНИКІВ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ

Застосовувати поняття громадянство, громадянин, громадянська відповідальність

Називати мислителів та науковців, які долучилися до становлення демократичних засад суспільства; нормативно-правові акти, що регламентують питання громадянства.

Описувати етапи становлення демократичного суспільства в різні історичні періоди.

Розрізняти громадянство і громадянин; громадянство і підданство

Аналізувати фактори, що впливали на формування інституту громадянства в Україні та світу.

Висловлювати власну думку щодо становлення інституту громадянства; проблем його нормативно-правового регулювання.

Тема заняття: Хто такий громадянин?

ПЛАН

1. Еволюція понять «громадянин» та «громадянство»: Стародавній світ. Античність, Середньовіччя, Новий та Новітній час;
2. Поняття «громадянин» в історії української державності;
3. Уявлення мислителів та науковців про умови становлення та розвитку громадянського суспільства

ЛІТЕРАТУРА

1. Драгоманов М. Нові українські пісні про громадянські справи 1764 – 1880 [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://archive.org/stream/libgen_00699918#page/n5/mode/2up
2. Кант І. Критика чистого розуму / Пер. з нім. та приміт. І. Бурковського. — Київ: Юніверс, 2000. — 504 с. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://aps-m.org/wp-content/uploads/2017/03/Krytyka_chystoho_rozumu.pdf
3. Конфуцій. Жизнь и его учения // История политических и правовых учений: хрестоматія / [сост. проф., д-р. ист. наук Г. Г. Демиденко]. — Харьков: Факт, 1999. — С.13–16.
4. Філософія. Учебник для вузов/ Под ред. проф. В. Н. Лавриненко, В. П. Ратникова – Москва: 2007. – 282 с. [Електронний ресурс].
Режим доступу:
https://platona.net/load/knigi_po_filosofii/uchebnye_posobija_uchebniki_filosofija_uchebnik_dlja_vuzov_red_lavrinenko_v_p_ratnikov_2007/27-1-0-5130
5. Філософський енциклопедичний словник : енциклопедія / НАН України, Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди ; голов. ред. В. І. Шинкарук. - Київ : Абрис, 2002. - 742 с.

Практичне заняття: «Бортовий журнал громадянина»

Вправа «Бортовий журнал» була розроблена в рамках технології розвитку критичного мислення. Він дозволяє не лише отримати адекватну картину рівня засвоєння здобувачами освіти матеріалу, а й допомагає здобувачам освіти розвивати вміння фіксувати інформацію, використовуючи графічні символи, навчитися оцінювати свої сильні і слабкі сторони, надає можливість візуально (схематично) уявити еволюцію поглядів щодо об'єкта вивчення.

Зразок «Бортового журналу»

ПІБ : _____

Тема: _____

Дата: _____

№	Ключові поняття	Тлумачення	Графічна форма (малюнок, схема)
1.			
2.			

Питання, які залишились:

1. _____

2. _____

Питання, які потребують додаткового вивчення:

1. _____

2. _____

Тема заняття: Статус громадянина в незалежній Україні

ПЛАН

1. Поняття інституту громадянства.
2. Порядок набуття та припинення громадянства України.
3. Принципи громадянства. Нормативно-правове забезпечення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кін Дж. Громадянське суспільство. Старі образи, нове бачення / Дж. Кін. – Київ, 2000. – 278 с.
2. Конституція України [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1996. – № 30. – с. 141. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
3. Лобанова А. Громадянське суспільство: пошук наукової парадигми./ Громадянське суспільство та проблеми становлення особистості: Збірник наукових праць/ Відп. ред. А.С. Лобанова. – Вип. 3. – Криий Ріг. – Забже: Видавничій дім, 2008. – С. 9 – 25.
4. Оржехівський В. Громадянська освіта формує громадянина // Відродження. – 1998. – № 2. – С. 2-4
5. Рагозін М.П. Демократія від А до Я: словник-довідник, Донецьк, 2002. – 203 с.
6. Теорія держави і права : [навч. посіб.] / за заг. ред. В. В. Копейчикова. – К. : Юрінформ, 1995. – 189 с.
7. Чорна К. І. Основні проблеми та напрями виховання молодого громадянина незалежної України // Нові технології виховання: Збірник наукових статей. – К., 1995. – С. 28—32.
8. Швець Т.Е. Громадянськість особистості як основний критерій становлення громадянського суспільства [текст] [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://virtkafedra.ucoz.ua/el_gurnal/pages/vyp15/shvec_tezi.pdf

Тема заняття: Європейський та світовий досвід розвитку інституту громадянства.

ПЛАН

1. Теоретичні та практичні аспекти інституту громадянства у міжнародному праві.
2. Громадянство і підданство.
3. Подвійне громадянство.

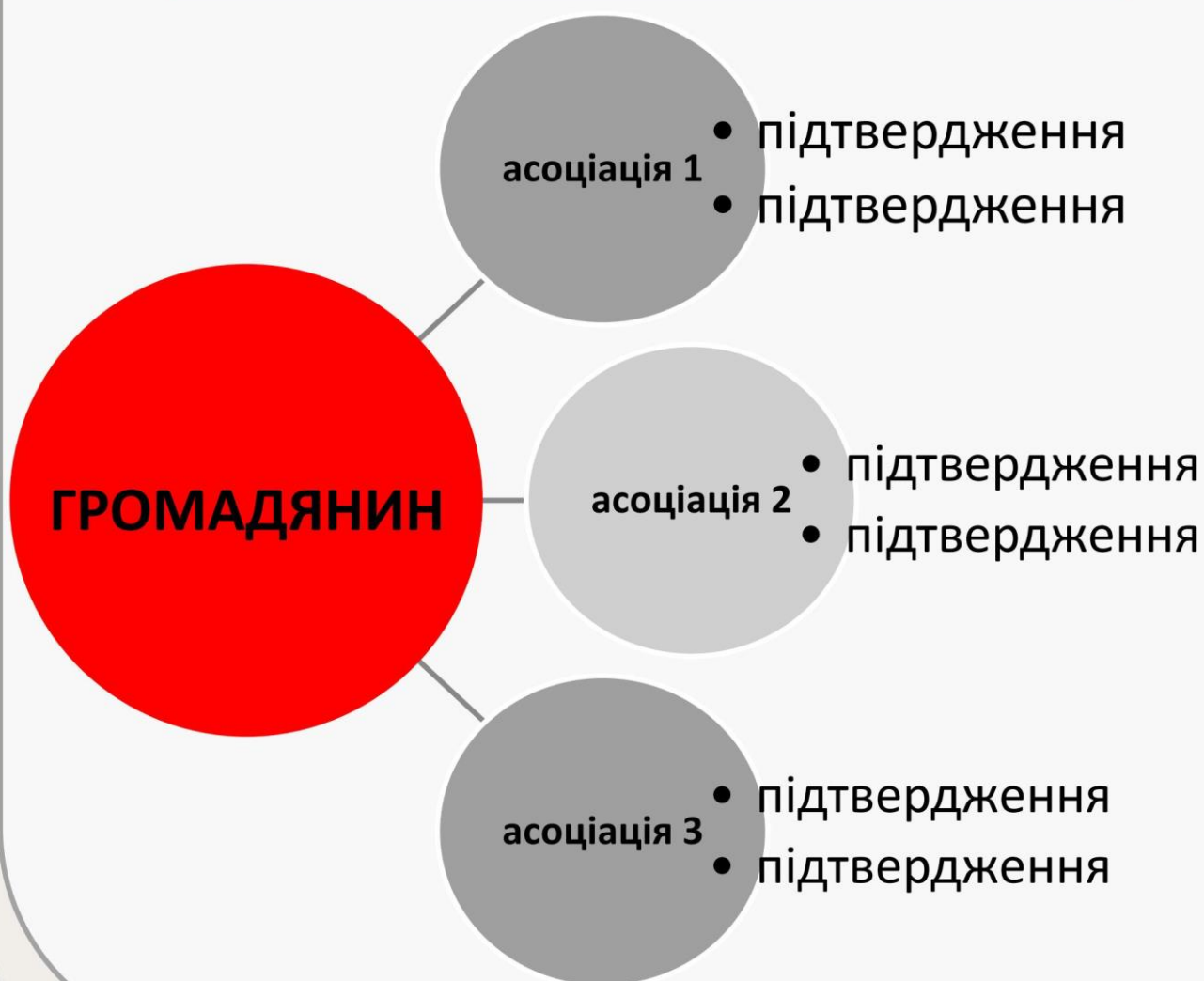
ЛІТЕРАТУРА

1. Кожанов И.В. Зарубежный опыт формирования гражданской идентичности личности. / И.В. Кожанов // Педагогическое образование в России . - № 9, - 2014, - С.229 – 233
2. Пан Ги Мун. Единое человечество: общая ответственность. Доклад Генерального секретаря в связи со Всемирным саммитом по гуманитарным вопросам. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N16/025/70/PDF/N1602570.pdf?OpenElement> – Назва з екрану
3. Фахрутдинова А.В. Общее особенное в подходах к гражданскому воспитанию в США, Канаде, Австралии и Великобритании. / А.В.Фахрутдинова // Образование и саморазвитие. - №4. – 2011. – С.215-220
4. Хартія Ради Європи з освіти для демократичного громадянства й освіти з прав людини. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016806b93be> – Назва з екрану
5. Шабінський М. Є. Громадянське виховання учнів початкової школи у Франції [Текст] : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / Шабінський Микола Євгенійович ; Східноукр. нац. ун-т ім. В. Даля. – Луганськ, 2011. – 20 с.

Практичне заняття: «Громадянство» і «громадянин»

Вправа «Асоціативний куц» полягає в тому, що на початку роботи вчитель визначає одним словом тему, яку потрібно опрацювати, а вихованці добирають асоціації, що виникають у пам'яті стосовно цього слова. Спочатку висловлюють найстійкіші асоціації, потім — другорядні, а на останок — знаходять їм підтвердження серед джерел, які опрацювали за час вивчення теми .

Зразок «Асоціативного куца»

Практичне заняття: «Подвійне громадянство в Україні: «за» та «проти»».

Дебати — чітко структурований і спеціально організований публічний обмін думками між двома сторонами з актуальної теми. Цей різновид публічної дискусії учасники дебатів спрямовують на переконання у своїй правоті третьої сторони, а не одне одного. Тому вербальні та невербальні засоби, що використовуються учасниками дебатів, мають на меті отримання певного результату — сформулювати у слухачів позитивне враження від власної позиції.

Правила гри в дебати за форматами Карла Поппера та Всесвітніми шкільними парламентськими дебатами представлено у додатках А та Б.

Алгоритм дій:

1. Сформулювати дві команди гравців. Одна група висловлюється “за” – на користь спірної тези, інша група – “проти”.
2. Кожна група знаходить можливі аргументи, які підтримують їх думку. Вони також повинні поєднати аргументи, які суперечать думці іншої групи.
3. Грати відповідно до правил.
4. Важливо розуміти, що гравці мають критикувати думку, а не гравця-опонента.
5. Враховується суддями аргументованість, лаконічність, цілісність виступів, відповідність виступів до функціональних обов’язків гравців, вміння наводити контраргументи та формулювати висновки.
6. Обов’язкове дотримання регламенту.
7. Оцінка виступів гравців проходить відповідно до правил.
8. Обов’язкова рефлексія.

Тема 2.

Фактори впливу на становлення відповідального громадянина.

ВИМОГИ ДО ДОСЯГНЕНЬ УЧАСНИКІВ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ

Називати основні фактори впливу на становлення відповідального громадянина.

Розповідати про механізми, форми та методи співпраці державних органів з громадянським суспільством.

Описувати освітню систему України; функції й повноваження органів освіти; роль ЗМІ в житті суспільства і держави.

Аналізувати ситуації прояву впливу суспільства на становлення особи як громадянина держави.

Висловлювати власну думку щодо рівня розвитку співпраці держави та суспільства.

Тема заняття: Держава і суспільство як основні фактори впливу на формування громадянської відповідальності.

ПЛАН

1. Потенціал держави, державних органів та суспільства як факторів впливу на становлення громадянина.
2. механізми, форми та методи співпраці державних органів з громадянським суспільством.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аваков А. Б. Реформа органів внутрішніх справ як важлива умова побудови в Україні правової держави. Світовий досвід підготовки кадрів поліції та його впровадження в Україні : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Дніпропетровськ, 21 берез. 2016 р.). Дніпропетровськ, 2016. С. 22–24.
2. Державне управління : європейські стандарти, досвід та адміністративне право/ Авер'янов В.Б., Дерезь В.А., Школик А.М. та ін.; За заг. ред. Авер'янова В.Б. К.: Юстініан, 2007. 228 с.
3. Державне управління: курс лекцій/ за заг. ред. Д.І. Дзвінчука : Місто Нв, 2012. 616 с.
4. Енциклопедія державного управління : у 8 т. / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України ; наук.-ред. колегія : Ю. В. Ковбасюк (голова) та ін. К. : НАДУ, 2011.
5. Живодьор К. Взаємодія місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування в Україні: проблеми та шляхи вирішення [Електронний ресурс] / Катерина Живодьор. — Режим доступу : naub.oa.edu.ua/ 2012.
6. Конституція України [Текст]. — К. : [б. в.], 1996. — 119 с
7. Професійні стандарти і кваліфікації у країнах з високорозвинутою економікою : монографія / Л. П. Пуховська та ін. Київ, 2014. 176 с.

Тема заняття: Я – суб'єкт соціального життя громадянського суспільства.

ПЛАН

1. Вплив суспільства на формування відповідального громадянина.
2. Ситуації прояву впливу суспільства на становлення особи як громадянина держави.
3. Родина.
4. Традиції та звичаї. Історична спадщина.

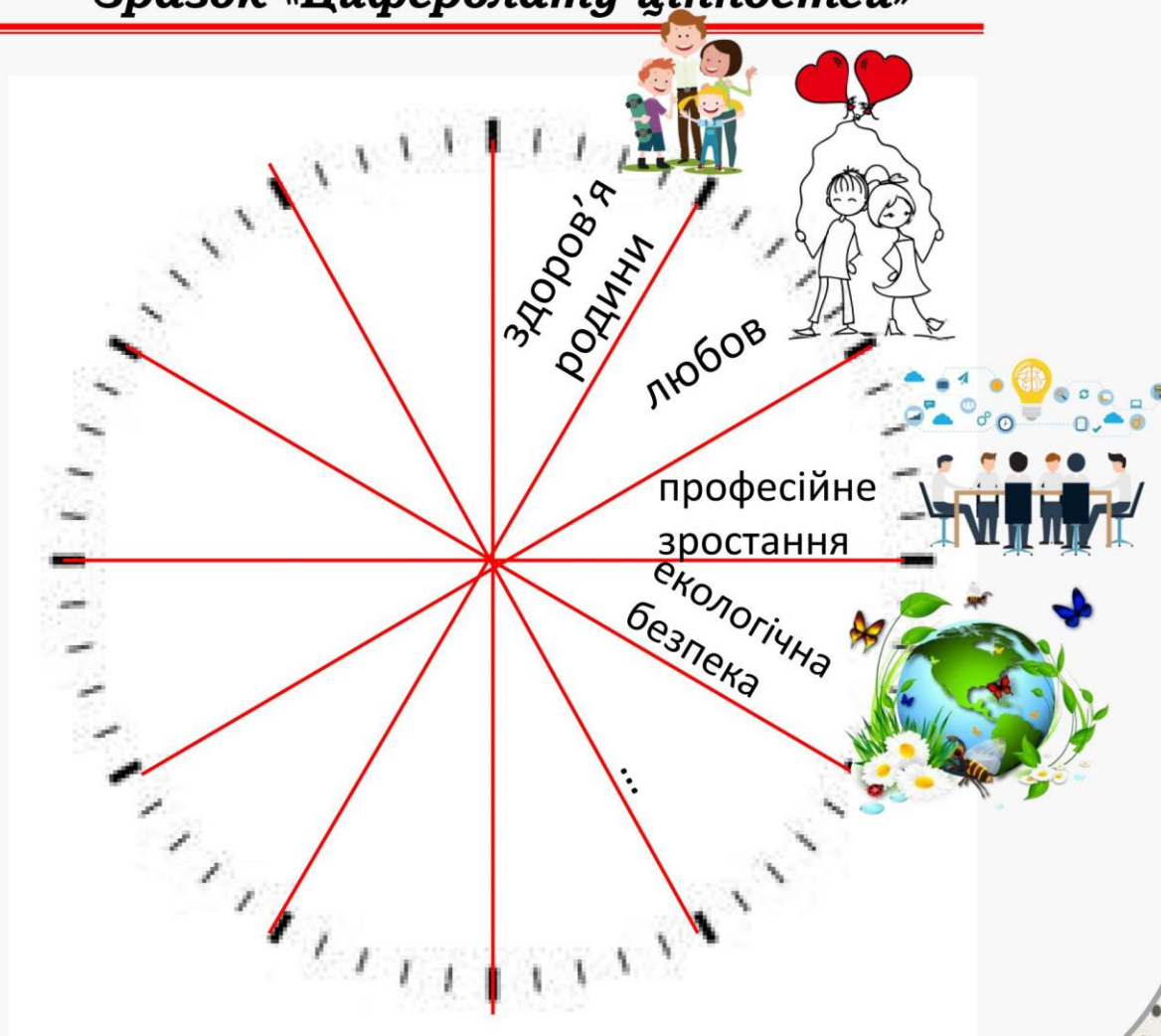
ЛІТЕРАТУРА

1. Амоша О. Соціальна відповідальність в контексті розвитку людського потенціалу / О. Амоша, О. Новікова // Держава і суспільство, С. 122–27. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/pubupr/2011-1/doc/3/01.pdf
2. Бебик В. Держава і громадянське суспільство: партнерські комунікації у глобальному світі: навч.-метод. посібн. / В. Бебик, В. Бортніков, Л. Дегтерьова, А. Кудряченко (за заг. ред. В.Бебика) – К.: Інститут громадянського суспільства, 2006. – 248 с.
3. Присяжнюк С. С. Розвиток критичного мислення учнів / С. С. Присяжнюк // Завуч: науково-методичний журнал. – 2014. – №5–6 (125–126). – С. 22–25.
4. «Про благодійництво та благодійні організації» [Електронний ресурс]: Закон України від 16.09.1997 року № 531/97-ВР. – Соціальна відповідальність 171 Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/531/97-%D0%B2%D1%80>.
5. Теорія держави і права: Академічний курс: Підручник / ред. О. В. Зайчук, Н. М. Оніщенко. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 688 с.

Практичне заняття: «Циферблат цінностей моєї родини».

Вправа «Циферблат цінностей» пропонується проводити у вигляді захисту індивідуальних міні-проектів з метою: формування позитивних цінностей і переконань в учнівській молоді; визначення головних родинних цінностей та їх аналізу; виховання рис позитивного цілісного характеру для повноцінних міжособистісних стосунків та здорового життя; розвивати курс самопізнання; визначення цінностей, що будуть корисними у майбутній професійній діяльності.

Зразок «Циферблату цінностей»

Практичне заняття: «Етнографічна спадщина».

Здобувачам освіти пропонується створити (за вибором) виставку, фото- чи відеожурнал з метою презентації зразків етнографічних матеріалів відповідно до регіонів України, доцільним буде складання таблиці за зразком. Захисту проєктів можна приділити декілька занять і звернути увагу на різні елементи етнографічної спадщини, архітектуру чи національні зразки образотворчого мистецтва. Вправа позитивно впливає на загальну ерудицію молоді, сприяє піднесенню національної свідомості, викликає почуття гордості та шани до національних традицій та звичаїв

№ з/п	Історико-культурна пам'ятка та її місцезнаходження	Автор	Роки створення	Стиль	Цікаві факти
1.	Будинок Корнякта, Львів	Павло Римлянин, Петро Барбон	1580 рік	Ренесанс	Король Стефан Баторій спеціальним наказом дозволив купцю Костянтину Корнякту побудувати палац у Львові на 6 вікон. Цей привілей не можна було купити, лише заслужити. Ян III Собеський є найвідомішим господарем кам'яниці, яку успадкував від батька. В 1678 р. король Ян III Собеський, після перебудови кам'яниці, перетворює її на свою львівську резиденцію, де під час візитів до Львова вирішує свої королівські справи.
2.					

У XVI ст. на українських землях спостерігався високий розквіт зодчества. Від зруйнованих міст, засновувались нові, зводились храми, монастирі, будувалися житлові споруди. Тогочасні будівельники намагалися зберегти давні традиції із новими рисами європейського ренесансного стилю. Постійні загрози ворогів обумовлювали необхідність спорудження приватних і державних фортець а мурами яких могли знайти захист не лише їх мешканці, а й населення прилеглих

Чорна кам'яниця

Будинок Корнякта

Каплиця
Шльох Святителя

Тема заняття: Я – суб'єкт політичного життя громадянського суспільства.

ПЛАН

1. Механізми впливу держави на формування громадянської відповідальності.
2. Державна політика.
3. Школа та позашкільні установи.
4. ЗМІ та інформаційні мережі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Громадянська освіта: методичний посібник для вчителя. – К.: Видавництво Етна-1, 2008. –194 с.
2. Забезпечення формування громадянської компетентності у сучасному змісті шкільної освіти: Підсумковий документ робочої групи з розробки 35 навчальних планів і програм проекту «Громадянська освіта – Україна» // Історія в школах України. – 2006. – № 8. – С. 4–11.
3. Іванюк І. В., Овчарук О. В., Терещенко А. Б. Аналітичний звіт про сучасний стан громадянської освіти в Україні. URL : http://lib.iitta.gov.ua/844/1/civic_education.pdf
4. Концепція громадянської освіти та виховання в Україні (2012). URL: <http://osvita.khpg.org/index.php?id=976003974>
5. Молодь діє: Навчально-методичний посібник з громадянської освіти // Авт. колектив: П. Вербицька, О. Войтенко. та ін. // Доба. – 2007. № 1–2.– С. 1–64.
6. Шайгородський Ю. Громадянське суспільство в Україні: чинники й особливості формування / Юрій Шайгородський // Сучасна українська політика. – К.: Центр соціальних комунікацій, 2013. – Вип. № 28.– С. 323–334.

Практичне заняття: «Громадянська відповідальність як наскрізна змістовна лінія в освітньому процесі».

Практичне заняття, яке розраховане на 2 години, пропонуємо проводити в групах чи парах.

Головна мета групової і парної роботи - розвиток мислення здобувачів освіти. Як в кожній грі, тут існують свої правила. Правила можуть бути опрацьовані заздалегідь і використовуватись в подальшій роботі. Правила можуть опрацьовуватись безпосередньо на початку практичної, тобто тільки для роботи над конкретним завданням. Правила можна доповнювати, змінювати. Але складати і опрацьовувати їх треба разом з вихованцями. «Положення про групову і парну роботу» затверджуються колективно і потім вся робота підпорядковується цим правилам.

Зразок «Положення про групову і парну роботу»

- Починайте висловлюватись спочатку за бажанням, а потім по черзі.
- Дотримуйтесь правил активного слухання, головне - не перебивайте один одного.
- Обговорюйте ідеї, а не особистості, які висловили цю ідею.
- Утримуйтесь від оцінок та образ учасників групи.
- Намагайтеся дійти спільної думки, хоча в деяких випадках у групі може бути особлива думка і вона має право на існування.

Мета роботи

В результаті роботи, здобувачі освіти мають запропонувати завдання, які б інтегрували у своєму змісті матеріали декількох освітніх предметів та сприяли б піднесенню активної громадянської позиції та відповідальності молоді.

Практичне заняття: «Сучасні освітні платформи, проекти на допомогу становлення громадянського суспільства».

Сучасні умови життя, реформування освітньої системи вимагає від усіх учасників освітнього процесу вільного володіння сучасними інформаційними технологіями, навичок пошуку інформації в мережі, оволодіння основними правилами роботи з освітніми платформами. Особливо загострилися означені питання в умовах пандемії.

Мета роботи з освітніми платформами:

1. Розиток ключових компетентностей, передбачени НУШ.
2. Визначення основного переліку освітніх платформ, які мають бути корисними здобувачам освіти.
3. Ознайомлення з базовими курсами з громадянської освіти.
4. Розвиток презентаційних навичок результатів власної діяльності молоддю.

Посилання на освітні платформи:

VUMonline

«Дія. Освіта»

EdEra

Prometheus

ВШО

Компас

Практичне заняття:

«Алгоритм дій відповідального громадянина в умовах політичної кризи в державі (на прикладах національних революцій в Україні, Білорусі, Грузії, Лівану, тощо)».

Пропонується проведення практичного заняття у формі **круглого столу**.

Круглий стіл – один з активних методів проведення навчальних занять у системі вищої освіти, який має на **мети** розвиток і вдосконалення самостійності здюювачів, їхнього логічного мислення, соціальної та моральної зрілості, формування поглядів і переконань, оволодіння методами аналізу та синтезу, уміннями робити висновки й вносити пропозиції, розв'язувати суперечки в процесі дискусії щодо попередньо визначених тем.

Готуючись до проведення круглого столу, викладач надає здобувачам освіти його план, вказуючи, на які питання слід звернути увагу під час самостійної роботи, найважливіші джерела, завдання для підготовки виступів або повідомлень.

Особливістю круглого столу є розробка не тільки системи питань, а й контрпитань для поглибленого розкриття змісту теми, ознайомлення з літературою, використання різноманітних джерел інформації, а також вільний обмін думками без оцінки виявлених знань. Однак, підбиваючи підсумки диспуту, потрібно оцінити не тільки зміст виступів, а й форму їх оголошення, уміння формулювати й відстоювати свою позицію, звернути увагу на сформованість умінь студентів правильно аргументувати власні думки й переконання.

Практичне заняття:
«Сучасні медіа-стандарти. Абсолютно правдива інформація в повному обсязі: міф чи реальність?».

Практичне заняття понується провести у форматі **дебатів**.

Правила гри в дебати за форматами Карла Поппера та Всесвітніми шкільними парламентськими дебатами представлено у додатках А та Б.

Мета практичного заняття:

1. Продовжити розвивати ключові компетентності учасників освітнього процесу.
2. Вдосконалювати навички роботи з дифініціями та створення робочого кейсу.
3. Актуалізувати та застосувати на практиці критерії роботи з джерельною базою.
4. Розвивати командний дух та лідерські якості.
5. Сформувати розуміння потреби дотримуватися чітких правил гри.
6. Розвивати критичне мислення, навички аргументовано доводити власну точку зору.
7. Формувати активну громадянську позицію та громадянську відповідальність.

Рефлексія.

Після проведення основної гри доцільно провести оцінювання та обговорення результатів. Важливим є почути думку самих гравців щодо того, як вони оцінюють власну гру/аргументи/підтвердження та гру своїх опонентів. Слід запропонувати надати свої коментарі як членам журі, так і глядачам. Цікавими є зауваження щодо виконання функціональних обов'язків гравці, використання невербальних методів впливу на слухача, артистизм, переконливість суджень. Буде корисним почути від учасників чи вичерпана тема, чи потребує подальшого розгляду під іншим кутом.

Тема 3. Складові громадянської відповідальності

ВИМОГИ ДО ДОСЯГНЕНЬ УЧАСНИКІВ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ

Називати складові громадянської відповідальності, ознаки свідомого громадянського суспільства.

Визначати соціальні ролі, які приймають на себе громадяни.

Розповідати про значущу роль громадянської ідентифікації, гідності, патріотизму в становленні особистості, як відповідального громадянина.

Наводити приклади участі молоді або мешканців територіальної громади у державотворчих процесах; співпраці громадян з органами місцевого самоврядування; участі шкільного самоврядування у вдосконаленні роботи освітнього закладу.

Висловлювати власну думку щодо значення громадської відповідальності с; власної причетності до розвитку громадянського суспільства в Україні.

Тема заняття: Громадянська ідентифікація. Сформована система загальнолюдських і демократичних цінностей.

ПЛАН

1. Ототожнення себе зі спільнотою громадян національно-державного утворення.
2. Феномен свідомого та активного громадянства.
3. Усвідомлення себе членом громадянського суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гнатенко, П.И.. Идентичность: Философский и психологический анализ [Текст] / П. И. Гнатенко, В. Н. Павленко. — К. : [б.и.], 1999. — 463 с.
2. Етнічний довідник: поняття та терміни [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://etno.uaweb.org/glossary/index.html>. – Назва з екрана.
3. Козловець М. А. Теоретичні засади дослідження формування української національної ідентичності / М. А. Козловець, Ю. І. Павлун // Філософія. – 2012. – № 2 (82). – С. 44–48.
4. Нагорна Л. Національна ідентичність в Україні / Л. Нагорна ; НАНУ ; Ін-т політ. і етнонац. дослідж. – Київ, 2002. – 272 с.
5. Степаненко В.П. Громадянське суспільство: дискурси і практики / Віктор Степаненко. — К.: Ін-т соціології НАН України, 2015. — 420 с.
6. Шукліна Н. Г. Українське громадянство в системі елементів конституційно-правового статусу людини і громадянина. Науковий вісник Чернівецького університету. 2004. Вип. 253. Правознавство. С. 34–41.

Тема заняття: Національна гідність. Патріотизм. Повага до державних символів, історії, культури.

ПЛАН

1. Роль моральної свідомості у формуванні відповідального громадянина.
2. Зміст поняття, факти прояви патріотизму в Україні.
3. Повага до державних символів, історії, культури.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гарнійчук В. М. Сформованість патріотизму старших підлітків на етапі становлення української держави: компоненти, критерії та показники / В. М. Гарнійчук // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. пр. – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2014. – Вип. 18, кн. 1. – С. 123–131.
2. Жулинський М. Г. Нація. Культура. Література: національнокультурні міфи, ідейно-естетичні пошуки української літератури / Микола Жулинський. – К. : Наук. думка, 2010. – 560 с.
3. Завалькевич М. М. Патріотизм і свідомість / М. М. Завалькевич // Духовно-ціннісні орієнтації молоді в контексті формування патріотичної свідомості : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. студентів, аспірантів і молодих вчених. – Ірпінь : Нац. ун-т ДПС України, 2010. – С. 65–68.
4. Моральна свідомість та самосвідомість особистості як предмет психологічного аналізу / Мирослав Васильович Савчин // Моральна свідомість та самосвідомість особистості: монографія / за ред. проф. М.В. Савчина, доц. І.М. Галяна. – Дрогобич, 2009. – 288 с.
5. Савчин М.В. Психологія відповідальної поведінки: монографія / Мирослав Васильович Савчин. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2008. – 280 с.

Тема заняття: Самовдосконалення як усвідомлена потреба до формування активного громадянина.

ПЛАН

1. Розуміння власної неповторності та унікальності.
2. Потреба в засвоєнні системи знань.
3. Внутрішні та соціальні спонукальні чинники.
4. Освітній процес як складова становлення активного громадянина.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гаврилишин Б. Д. До ефективних суспільств: Дороговкази в майбутнє: доп. Римськ. Клубові / Б. Гаврилишин. – К. : Унів. вид-во ПУЛЬСАРИ, 2009. – 248 с
2. Деніел Г. Емоційний інтелект / Деніел Гоулман ; пер. з англ. С.-Л. Гумецької. – Х. : Віват, 2018. – 512 с.
3. Крымский С. Б. «Принципы духовности XXI столетия» / <http://day.kyiv.ua/ru/article/obshchestvo/sergey-krymskiy-principy-duhovnostihhi-stoletiya>
4. Лозовой В. О., Сідак Л. М. Саморозвиток особистості у філософській рефлексії і соціальній практиці. – Х. : Право, 2006. – 256 с.
5. Мищенко В. И. Созидательность, как стратегия выживания и концепция образования // Вісник ХНПУ ім. Г. С. Сковороди. «Філософія» / Харк. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди – Харків: ХНПУ, 2018. – Вип. 51. – С. 139–163.
6. Франкл В. Человек в поисках смысла: пер. с англ. и нем. / В. Франкл – М. : Прогресс, 1990. – 364 с.

Тема заняття: Соціальна роль.

ПЛАН

1. Усвідомлена потреба людини в приналежності до певної соціальної групи.
2. Готовність особи виконувати певну соціальну роль.

ЛІТЕРАТУРА

1. Валуйський О. О. Філософія суспільства : навч. посіб. / О. О. Валуйський. — К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2013. — С. 12.
2. Горностай П.П. Личность и роль: Ролевой подход в социальной психологии личности / П.П. Горностай. — К.: Интерпресс ЛТД, 2007. — 312 с.
3. Кравченко А. Профорієнтація починається з пелюшок / А. Кравченко [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://prof.osvita.org.ua>
4. Лісовий О. В. Соціокультурна самоідентифікація особистості : дис. ... канд. філос. наук / О. В. Лісовий. — К., 2012. — 21 с.
5. Лосева І.В. Як визначити найкращий вік для профорієнтації? / І.В. Лосева, Л.Б. Бичкова [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://prof.osvita.org.ua>
6. Стояно О. О. Актуалізація проблеми самоідентифікації особистості в суспільстві, що трансформується. — Режим доступу : http://iai.dn.ua/_u/iai/dtp/CONF/13/articles/sec3/stat312.html.
7. Чернявська В.В. Теоретичні аспекти дослідження професійної кар'єри майбутнього фахівця / В.В. Чернявська // Психологічні науки (науковий часопис). — 2010. — № 28 (52). — С. 118–123

Тема заняття: Відповідальність та лідерство.

ПЛАН

1. Можливість на себе функції лідерства на вимогу держави.
2. Готовність прийняти відповідальність за власні дії чи бездіяльність.
3. Класифікація стилів лідерства

Корисні матеріали до заняття розміщено у додатках В та Г.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бояцис Р. Резонансное лидерство: самосовершенствование и построение плодотворных отношений с людьми на основе активного сознания, оптимизма и эмпатии [Текст] / Р. Бояцис, Е. Макки ; пер. с англ. — М. : Альпина Бизнес Букс, 2007. — 300 с. — (Серия “Классика Harvard Business Review”).
2. Гоулман Д. Лидерство приносящее результаты // С чего начинается лидер/Пер.с англ. — М.:Альпина Бизнес Букс,2005. — с.65-102.- (Серия « Классика Yagvard Business Review»); Гоулман Д. Эмоциональное лидерство: Искусство управления людьми на основе эмоционального интеллекта ./ Гоулман Д., Бояцис Р., Макки Е.; Пер. с англ. — М.: Альпина Бизнес Букс, 2005. — 301 с. — (Серия: Классика Harvard Business Review)
3. Дафт Р. Л. Уроки лидерства [Текст] / Р. Л. Дафт ; при участии П. Лейна ; [пер. с англ. А. В. Козлова ; под ред. проф. И. В. Андреевой]. — М. : Эксмо,2006. — 480 с.
4. Ліпенцев А. Лідерство / А. Ліпенцев // Корпоративна політика та лідерство [Текст] : матер. до дистанц. курс. підгот. магістр. упр. суспільн. розв. / уклад. О. Пашко, А. Ліпенцев. — К. : Центр дистанційного навчання НАДУ, 2005. — 60 с.

Тема заняття: Громадська діяльність.

ПЛАН

1. Форми участі громадян у державотворчих процесах.
2. Можливості впливу громади на суспільно-політичне життя.

ЛІТЕРАТУРА

1. Габермас Ю. Структурні перетворення у сфері відкритості: дослідження категорії громадянське суспільство / Ю. Габермас ; пер. з нім. А. Онишко. – Львів : „Літопис”, 2000. – 319 с.
2. Лациба М. В. Як розуміти новий закон «Про громадські об'єднання» / М.В.Лациба, А. О. Шимчук. – К. : Укр. незалежн. центр політ. дослідж., 2013. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [www.ucipr.kiev.ua/userfiles/new_law_NGO2013\(1\).pdf](http://www.ucipr.kiev.ua/userfiles/new_law_NGO2013(1).pdf)
3. Патнэм Р. Чтобы демократия сработала. Гражданские традиции в современной Италии / Р. Патнэм. – М.: Ad Marginem, 1996. – 287 с.
4. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку залучення громадян до формування та реалізації державної політики» від 6.01.2010 р. № 10. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/10-2010-%D0%BF>
5. Про стан розвитку громадянського суспільства в Україні: загальні тенденції, регіональні особливості : аналіт. доп. – К.: НІСД, 2014. – 78 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/grom_susp_bdf01.pdf

**Практичне заняття:
«Волонтерство як соціальне явище./
Волонтерство як ступінь розвитку
суспільства».**

Практичне заняття пропонуємо провести у формі **демаршу**. Доцільним вважаємо запрошення на заняття людей, які займаються волонтерською діяльністю (можливо онлайн).

Демарш - особлива форма навчального заняття, яка базується на практичних діях, пов'язаних певним пізнавальним завданням і призначених для творчого самостійного виконання. Робота за цим методом передбачає: співробітництво, проблемне навчання, суб'єкт-суб'єктні відносини, впровадження дискусії. Основним завданням методу є перетворення навчання на постійний пошук. Змістом навчання є певні форми діяльності, які використовуються учнівською молоддю під час розв'язання проблемних ситуацій та їх обговорення в групі та класі. Тому визначений програмою матеріал подається як серія проблем.

Оптимальною є групова робота здобувачів, оскільки вона поєднує в собі індивідуальний пошук і обмін ідеями. Контроль з боку вчителя має непрямий характер. Всіляко заохочується само- і взаємоконтроль та самооцінка. Використовуючи метод демаршу, вчитель підбирає факти, що містять протиріччя (про історичні події, історичних діячів). Після аналізу документів здобувачі самі формулюють проблему за допомогою мозкового штурму, визначають шляхи її вирішення. Залежно від кількості пропонованих варіантів формуються дослідницькі групи (вони досліджують причини, хід, наслідки історичних подій) та підводять підсумки.

Практичне заняття:

«Е-петиції як прояв активної громадянської позиції/ Е-петиція як засіб лобювання інтересів окремих соціальних груп».

Пропонується проведення практичного заняття у формі **дискусії**. Корисними будуть навички формування спільно прийнятих правил конструктивної дискусії. До проведення дискусії можна залучити додатково інших учасників освітнього процесу, експертів.

Дискусія — це широке публічне обговорення якогось спірного питання. Вона значною мірою впливає на розвиток критичного мислення, дає можливість визначити власну позицію, формує навички відстоювати свою думку, поглиблює знання з обговорюваної проблеми — і все це повністю відповідає завданням сучасної школи, використовується при обговоренні питань. Дискусія навчає здобувачів освіти в виробляти й формувати аргументи, висловлювати думки з дискусійного питання у виразній і стислій формі, переконувати інших.

До дискусії учасники готуються заздалегідь: ознайомлюються з етапами, підбирають матеріал, працюють з додатковою літературою.

Корисні матеріали до заняття розміщено у додатку Д.

Інфографіка створена Центром безоплатної правової допомоги.
https://wiki.legalaid.gov.ua/index.php/Головна_сторінка

ЛІТЕРАТУРА

1. Дахова І. І. Участь громадян в управлінні державними справами: питання теорії та практики [Електронний ресурс] / І. І. Дахова – Режим доступу: irbis-nbuv.gov.ua/.../cgiirbis_64.exe?
2. Указ Президента України від 28 серпня 2015 року № 523/2015 "Про Порядок розгляду електронної петиції, адресованої Президентіві України

Тема заняття: Толерантність.

ПЛАН

1. Застосування терміну.
2. Концептуальне обґрунтування толерантності.
3. Проблемність толерантності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баранова Н.П. Толерантне спілкування. Тренінг для вчителів. /Н.П.Баранова. // Шкільному психологу.-2009.-№3.-С.21
2. Галицький І.Нормативні засади концепції формування толерантності в українському суспільстві/І.Галицький// Право України.-2011.-№9.-С.294-301
3. Гамрецький І. Толерантність і духовна безпека молоді./І.Гамрецький.//Рідна школа.-2005.-№4.-С.26
4. Зарівна О. Толерантність як елемент світогляду і культури./О.Зарівна.// Рідна школа.-2008.-№6-С.21
5. Кремень В.Г. Орієнтовна концепція толерантності/В.Г.Кремень// Позакласний час.-2010.-№7.-С.44-46
6. Міщишина О. Толерантність як запорука людяності/ Олена Міщишина// Віче.-2010.-№13.-С.34-35
7. Новік В. Релігійно-філософські основи толерантності./Веніамін Новік.//Людина і світ
8. Поменцева О.П. Толерантність як умова стабільності політичної системи./ О.П.Поменцева.//Віче.-2007.-№18.-С.11
9. Столяренко О. Проблема формування толерантних міжособистісних стосунків у молодіжному середовищі /Оксана Столяренко//Рідна школа.-2010.-№11.-С.54-60
10. Столяренко О.Формування критеріальної бази міжособистісної толерантності/Оксана Столяренко// Рідна школа.-2012.-№3.-С.31

Практичне заняття: «Наше маленьке велике коло».

Практичне заняття понується провести у форматі створення **колективного портфоліо**.

Портфоліо — це впорядкований, грамотно оформлений набір досягнень організації, колективу або окремої особистості в різних сферах діяльності.

Нині ідея портфоліо поширена в усьому світі. Портфоліо є своєрідною візитівкою, сукупністю відомостей про людину, колектив, організацію, або своєрідним досьє — зібраними документами, зразками робіт, фотографій, які дають уявлення про досягнення.

Корисним буде розпочати роботу над портфоліо з визначення критеріїв толерантності та/або вправа «займи позицію на дереві» (Додаток Е)

Основними функціями портфоліо є:

1. самоорганізація освітньої діяльності, класної та позаурочної зайнятості членів колективу;
2. стимулювання позитивної навчальної мотивації досягнень, виявлення шляхів підвищення рівня освіти й культури;
3. визначення особистих ролей молоді в колективі, їх визнання іншими учасниками;
4. розуміння сприйняття членами групи особистих уподобань, переконань, вірувань;
5. фіксація сталих та мобільних груп у колективі;
6. розвиток природних, діяльнісних і соціокультурних здібностей учнівської молоді;
7. формування індивідуально можливого рівня компетентностей на основі суб'єктного досвіду;

Тема заняття: Моя майбутня професія.

ПЛАН

1. Свідомий вибір професії за здібностями.
2. Профорієнтаційне самовизначення.
3. Проблеми професійного зростання та матеріальної винагороди.

Рекомендуємо скористатись, при розгляді 2 пункту посиланням, за яким представлено онлайн-тест на профорієнтацію особистості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрейко А. Вибір професії в умовах сьогодення : наук.-практ. семінар для старшокласників / Андрій Андрейко // Психолог. – 2010. – № 42. – С. 3- 10.
2. Закінчив навчання: мрієш про роботу / Видання ОБСЄ. – Київ, 2012 р.- 29 с.
3. Зайчук С. Ранній вибір майбутньої професії. Формування свідомого ставлення старшокласників до майбутнього / Світлана Зайчук // Психолог. – 2012. – № 2. – С. 8-11.
4. Класифікатор професій ДК 003:2010 / Укладач В. Кузнецов. – Х.: Фактор, 2011. – 512 с.
5. Професії, що потрібні селу / ТОВ «Партнер Центр». – Київ, 2011. – 31 с.
6. 1000 профессий традиционных, новых, редких: краткий энциклопедический словарь / Авт.-сост. М. В. Горбунова, Е. В. Кирилук, А. П. Орешкина. – Изд. 2-е, исправл. и дополн. – Ростов н/Д: Феникс, 2011. – 251, [1] с. – (Справочники).

Практичне заняття:

«Заробітчання: змушений крок людини в умовах економічної дестабілізації чи свідомі підтримка держави».

Практичне заняття понується провести у формі есе.

Есе – (від франц. Essai - спроба, проба, нарис) – невеликий за обсягом прозовий твір, з довільною композицією, що відображає індивідуальні враження і міркування автора з конкретного питання і не претендує на вичерпну відповідь.

Критерії оцінювання робіт:

1. творчий підхід до розкриття даної теми;
2. оригінальність побудови композиції твору;
3. самостійність думок, міркувань та висновків автора;
4. грамотність викладу матеріалу;
5. підтримка іміджу професії, яка розглядається.

ЛІТЕРАТУРА

1. В Україні виросло перше покоління дітей заробітчан. – Режим доступу: <http://ua.korrespondent.net/ukraine/859894>
2. Пігіда В.М. Аналіз стану та проблем дітей трудових мігрантів в Україні. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vlush/Ped/2010_9/13.pdf.
3. Проблеми дітей трудових мігрантів: аналіз ситуації /Міжнародний жіночий правозахисний центр “Ла Страда – Україна”; Український ін-т соціальних досліджень ім. Олександра Яременка; Кіровоградський юридичний ін-т Харківського національного ун-ту внутрішніх справ / за заг. ред. К.Б. Левченко. – К.: Логос, 2006. – 64 с.
4. Соціальна профілактика торгівлі людьми : навч.-метод. посібник / за ред. К. Б. Левченко, І. М. Трубавіної. – К. : Агентство «Україна», 2007. – 352 с.

Тема заняття: Особиста відповідальність.

ПЛАН

1. Усвідомлення власної відповідальності за все навколишнє.
2. Вмотивованість до суспільно значимих дій та вчинків
3. Вправа «Права чи відповідальність» (Додаток Є).

ЛІТЕРАТУРА

1. Бех І. Д. Виховання особистості : у 2 кн. – К. : Либідь, 2003. – Кн. 1. – 278 с.
2. Левківський М. В. Соціально-громадянська відповідальність особистості / М.В. Левківський // Наукові записки. – Вип. 52. – Ч.1. – Серія: Педагогічні науки. – Кіровоград. – 2003. – С.44-47
3. Муздыбаев К. Психология ответственности. / К. Муздыбаев – Л. : Наука, 1983. – 239 с.
4. Особиста гідність. Безпека життя. Громадянська позиція : програма виховної роботи з учнями з питань протидії торгівлі людьми / наук. кер. та ред. І. Д. Зверевої та Ж. В. Петрочко. – К. : Основа, 2012. – 88 с.
5. Особиста гідність. Безпека життя. Громадянська позиція : метод. посіб. для виховної роботи з учнями з питань протидії торгівлі людьми: 10 клас / наук. кер. та ред. І. Д. Зверевої та Ж. В. Петрочко. – К. : Основа, 2012. – 140 с.
6. Особиста гідність. Безпека життя. Громадянська позиція : метод. посіб. для виховної роботи з учнями з питань протидії торгівлі людьми: 11 клас / наук. кер. та ред. І. Д. Зверевої та Ж. В. Петрочко. – К. : Основа, 2012. – 132 с.
7. Охріменко О.О., Іванова Т.В. Соціальна відповідальність. – Навч. посіб. – Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут». – 2015. –180 с

Практичне заняття: «Громадянська відповідальність – мій особистий вибір».

Фінальне практичне заняття вважаємо за доцільне проводити у вигляді захисту індивідуальних конструктивних проєктів або некомерційних стартапів.

Конструктивний проєкт – індивідуальний проєкт здобувача освіти, який має на меті створення корисного продукту.

Стартап трактується як «нещодавно створена компанія (можливо, ще не зареєстрована офіційно, але серйозно планує стати офіційною), що будує свій бізнес на основі інновацій або інноваційних технологій...» і в основному стосується ІТ-проєктів. Використовуючи базові концепти бізнес-стартапів, ідейне навантаження, можливим адаптування технології в освітній діяльності навчального закладу.

Основними принципами стартапу є глобальне мислення, пошук партнерів, побудова стратегії, інноваційна ідея, чіткість мети, вдала назва й планування. Стартап має на меті отримати профіт для користувача й ініціатора проєкта, одним із головних завдань є розповсюдження продукту стартапу (віртуального або фізичного) серед визначеної спільноти.

Метою роботи молоді на даному етапі є представлення моделі власного відповідального громадянина з покроковим розвитком його громадянської позиції, правової обізнаності та професійного зростання. Кінцевим ідеальним результатом є представлення громадянина, здатного взяти на себе відповідальність за побудову розвиненої демократичної держави.

Підготовка фінальних проєктів потребує участі куратора на всіх етапах для уніможливлення технічних, змістовних проблем чи усунення презентаційних недоліків.

Підсумкове узагальнення

ВИМОГИ ДО ДОСЯГНЕНЬ УЧАСНИКІВ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ

Пояснювати основні поняття курсу.

Порівнювати власні очікування та отримані результати щодо вивчення курсу.

Узагальнювати отримані знання.

Застосовувати набуті вміння й навички.

Підсумкове узагальнення

ВИМОГИ ДО ДОСЯГНЕНЬ УЧАСНИКІВ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ

Пояснювати основні поняття курсу.

Порівнювати власні очікування та отримані результати щодо вивчення курсу.

Узагальнювати отримані знання.

Застосовувати набуті вміння й навички.

Додаток А

Основні правила дебатів за форматом Карла Поппера

Формат дебатів Карла Поппера

Ствердження №1 (С1) 6 хвилин	Заперечення №1 (З1) 6 хвилин	Ствердження №2 (С2) 5 хвилин	Заперечення №2 (З2) 5 хвилин	Ствердження №3 (С3) 5 хвилин	Заперечення №3 (З3) 5 хвилин
Ключові слова + джерело	Погоджується з коректними визначеннями	Відстоє власні визначення: Спростовує причини незгоди, Критика альтернативних визначень	Продовжує доводити* визначень команди ствердження та відстоювати власні	1. Підводить підсумки раунду, наголошуючи на важливих точках зіткнення	1. Підводить підсумки раунду, наголошуючи на важливих точках зіткнення
	+ причини незгоди + альтернативні визначення з вказанням джерела				
Критерій	Приймає критерій	Порівнює цінності двох критеріїв, демонструє переваги власного.	Захищає командний вибір критерію, демонструючи його переваги та реагуючи на ствердження С2.	2. Докладно пояснює суддям, чому критерій та аргументи команди ствердження були більш переконливі.	2. Докладно пояснює суддям, чому критерій та аргументи команди ствердження були більш переконливі.
	Не погоджується з критерієм + причини незгоди + власний критерій із обґрунтуванням				
Аргумент 1 «Твердження» Доказ 1 Доказ 2 + джерела Висновок	Спростування твердження	Відновлення: Спростування спростування - ребатл	Спростування відновлення	3. Коректно демонструє вразливі місця у кейсі опонентів	3. У коректній формі демонструє вразливі місця у кейсі опонентів.
	Спростування доказу 1 Спростування доказу 2 Спростування висновку + реакція на джерела				
Аргумент 2 «Твердження» Доказ 1 Доказ 2 + джерела Висновок	Спростування твердження	Відновлення: Спростування спростування - ребатл	Спростування відновлення	Не наводить нових аргументів чи доказів.	Не наводить нових аргументів чи доказів.
	Спростування доказу 1 Спростування доказу 2 Спростування висновку + реакція на джерела				
Контраргумент 1 «Твердження» Доказ 1 Доказ 2 + джерела Висновок	Спростування доказу 1 Спростування доказу 2 Спростування висновку + реакція на джерела	Спростування твердження	Відновлення: Спростування спростування - ребатл	Спростування нових доказів 3,4	Спростування нових доказів 3,4
	Спростування доказу 1 Спростування доказу 2 Спростування висновку + реакція на джерела				
Перехресне опитування 3 хвилини 33 ставить питання С1	Спростування доказу 1 Спростування доказу 2 Спростування висновку + реакція на джерела	Спростування твердження	Відновлення: Спростування спростування - ребатл	Відновлення: Спростування спростування нових доказів 3,4	Відновлення: Спростування спростування нових доказів 3,4
	Спростування доказу 1 Спростування доказу 2 Спростування висновку + реакція на джерела				
Перехресне опитування 3 хвилини 33 ставить питання С1	Перехресне опитування 3 хвилини 31 ставить питання С2	Перехресне опитування 3 хвилини 31 ставить питання С2	Перехресне опитування 3 хвилини С1 ставить питання 32	Спростування нових доказів 3,4	Спростування нових доказів 3,4

Додаток Б

Основні правила шкільного формату парламентських дебатів

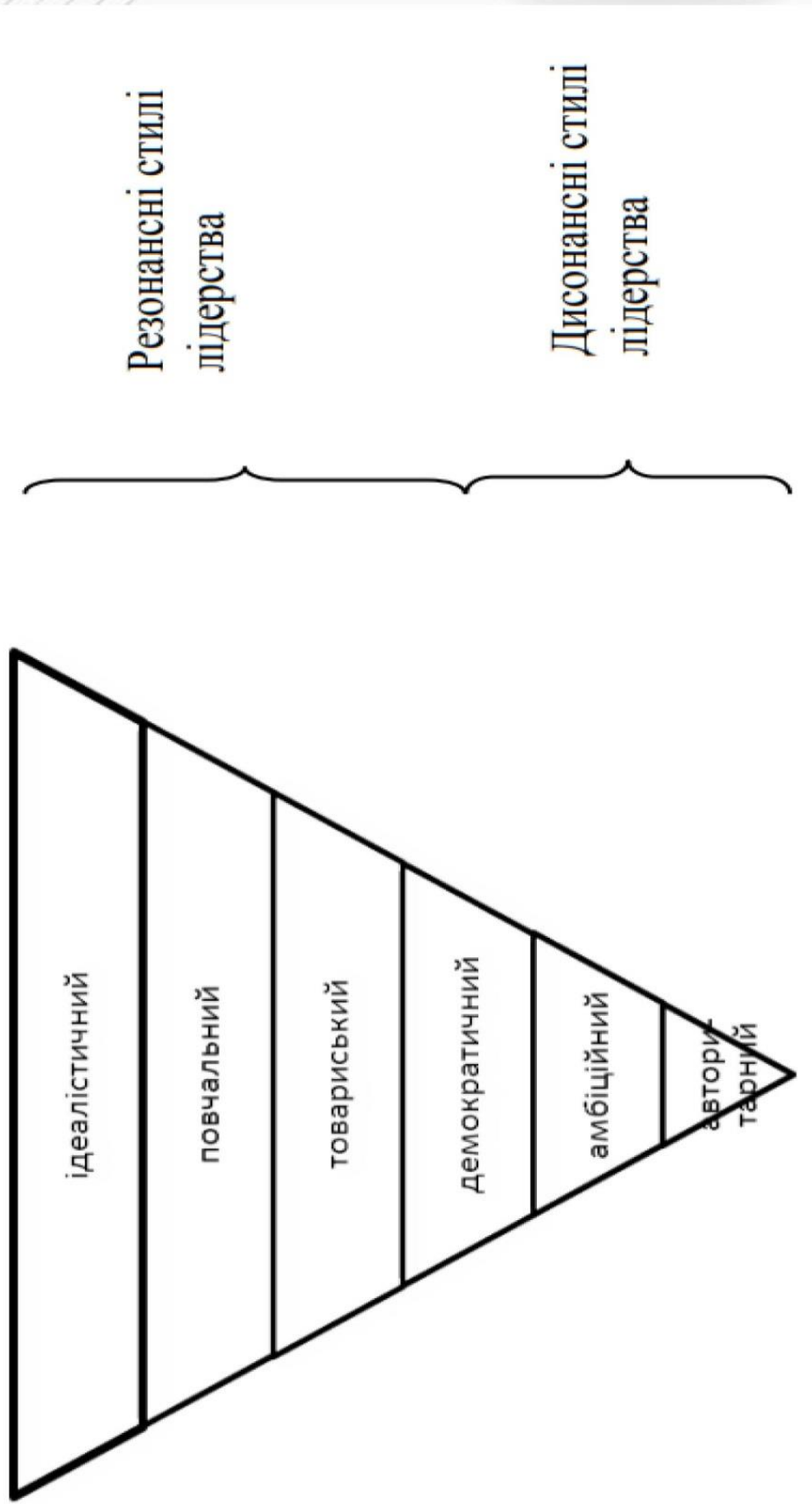
Перший стверджуючий 6 хвилин (С-1)	Перший заперечуючий 6 хвилин (З-1)	Другий стверджуючий 5 хвилин (С-2)	Другий заперечуючий 5 хвилин (З-2)	Третій стверджуючий 5 хвилин (С-3)	Третій заперечуючий 5 хвилин (З-3)
<p>Погоджується з темою. Визначає ключові слова теми.</p> <p>Встановлює певну лінію аргументації.</p> <ol style="list-style-type: none"> Перший аргумент. Другий аргумент. Третій аргумент. <p>Робить висновок, формулює чіткий погляд стверджуючої команди щодо теми.</p> <p>“Я готовий до запитань.”</p>	<p>Не погоджується з темою.</p> <p>Погоджується або пропонує свої дефініції.</p> <p>Прймає мету або подає власну.</p> <p>Розбиває кожен аргумент стверджуючої команди, слідуючи за структурою їхньої аргументації.</p> <p>Представляє лінію аргументації заперечуючої команди.</p> <ol style="list-style-type: none"> Перший аргумент. Другий аргумент. Третій аргумент. <p>“Дякую, я готовий відповісти на Ваші запитання”.</p>	<p>Ще раз стверджує власну позицію. Ще раз стверджує дефініції / розбиває дефініції заперечуючої команди (якщо вони були).</p> <p>Ще раз підкреслює цінність мети.</p> <ol style="list-style-type: none"> Спростовує аргументи заперечуючої команди. Стверджує лінію аргументації своєї команди за первинною структурою: <ul style="list-style-type: none"> представляє нові докази; перечитує вирішальні аспекти попередніх доказів; використовує приклади, докази, аналогії; розширює існуючі аргументи. <p>“Дякую, я готовий відповісти на Ваші запитання”.</p>	<p>Підкреслює головні відмінності.</p> <p>Якщо ввели нові дефініції, продовжує пояснення.</p> <p>Аргументує альтернативну мету.</p> <p>Використовуючи лінію аргументації стверджуючої команди, розбиває її послідовно, пункт за пунктом: <ul style="list-style-type: none"> дає нові докази; пояснює слабкі місця в лінії аргументації опонентів. </p> <p>Використовує приклади, описи, аналогії.</p> <p>Ще раз стверджує власну лінію аргументації, а також розширює її.</p> <p>“Я готовий до запитань.”</p>	<p>Концентрує увагу суддів на вирішальних моментах гри.</p> <p>Ще раз пояснює, чому стверджує команда</p> <p>продовжує підтримувати власні дефініції.</p> <p>Пояснює переваги мети власної команди.</p> <p>Стежить за структурною лінією стверджуючої команди: <ul style="list-style-type: none"> вказує судді на вартість вирішальних аргументів; пояснює вплив кожного з аргументів; пояснює, чому стверджує команда </p> <p>продовжує його підтримувати.</p> <p>Не випускайте аргументи опонентів, укажіть на їх вартість та відбійте їх.</p> <p>Зробіть висновок з усього, що зробила Ваша команда.</p>	<p>Концентрує увагу суддів на вирішальних моментах гри.</p> <p>Указує на позицію власної команди щодо дефініції. Дас оцінку будь-якій дискусії щодо мети, стежачи за структурою лінії аргументації стверджуючої команди: <ul style="list-style-type: none"> вказує суддям на вагу вирішальних контраргументів; пояснює їх вплив; відбиває головні аргументи. </p> <p>Упевніться, що Ви відбили всі заперечуючі аргументи.</p> <p>Зробіть висновок.</p>
Перехресні запитання до З-2	Перехресні запитання до С-2	Інформацію, почерпнуту з запитань з запитань, треба використовувати під час промов.		Перехресні запитання до С-1	Перехресні запитання до С-1
Кожна команда має 8 хвилин підготовчого часу.					

Додаток Б

Основні правила шкільного формату парламентських дебатів

Перший стверджуючий 6 хвилин (С-1)	Перший заперечуючий 6 хвилин (З-1)	Другий стверджуючий 5 хвилин (С-2)	Другий заперечуючий 5 хвилин (З-2)	Третій стверджуючий 5 хвилин (С-3)	Третій заперечуючий 5 хвилин (З-3)
<p>Погоджується з темою. Визначає ключові слова теми.</p> <p>Встановлює критерій.</p> <p>Встановлює певну лінію аргументації.</p> <ol style="list-style-type: none"> Перший аргумент. Другий аргумент. Третій аргумент. <p>Робить висновок, формулює чіткий погляд стверджуючої команди щодо теми.</p> <p>“Я готовий до запитань”</p>	<p>Не погоджується з темою.</p> <p>Погоджується або пропонує свої дефініції.</p> <p>Приймає мету або подає власну.</p> <p>Розбиває кожен аргумент стверджуючої команди, слідуючи за структурою їхньої аргументації.</p> <p>Представляє лінію аргументації заперечуючої команди.</p> <ol style="list-style-type: none"> Перший аргумент. Другий аргумент. Третій аргумент. <p>“Дякую, я готовий відповісти на Ваші запитання”.</p>	<p>Ще раз стверджує власну позицію. Ще раз стверджує дефініції / розбиває дефініції заперечуючої команди (якщо вони були).</p> <p>Ще раз підкреслює цінність мети.</p> <ol style="list-style-type: none"> Спростовує аргументи заперечуючої команди. Стверджує лінію аргументації своєї команди за первинною структурою: <ul style="list-style-type: none"> представляє нові докази; перечитує вирішальні аспекти попередніх доказів; використовує приклади, докази, аналогії; розширює існуючі аргументи. <p>“Дякую, я готовий відповісти на Ваші запитання”.</p>	<p>Підкреслює головні відмінності.</p> <p>Якщо ввели нові дефініції, продовжує пояснення.</p> <p>Аргументує альтернативну мету.</p> <p>Використовуючи лінію аргументації стверджуючої команди, розбиває її послідовно, пункт за пунктом: <ul style="list-style-type: none"> дає нові докази; пояснює слабкі місця в лінії аргументації опонентів. </p> <p>Використовує приклади, описи, аналогії.</p> <p>Ще раз стверджує власну лінію аргументації, а також розширює її.</p> <p>“Я готовий до запитань”.</p>	<p>Концентрує увагу на вирішальних моментах гри.</p> <p>Ще раз пояснює, чому стверджує команда власної команди.</p> <p>Пояснює переваги мети власної команди.</p> <p>Стежить за структурою лінією стверджуючої команди: <ul style="list-style-type: none"> вказує судді на вартість вирішальних аргументів; пояснює вплив кожного з аргументів; пояснює, чому стверджує команда продовжує його підтримувати. </p> <p>Не випускайте аргументи опонентів, укажіть на їх вартість та відбійте їх.</p> <p>Зробіть висновок з усього, що зробила Ваша команда.</p>	<p>Концентрує увагу суддів на вирішальних моментах гри.</p> <p>Указує на позицію власної команди щодо дефініції. Дас оцінку будь-якій дискусії щодо мети, стежачи за структурою лінії аргументації стверджуючої команди: <ul style="list-style-type: none"> вказує суддям на вагу вирішальних контраргументів; пояснює їх вплив; відбиває головні аргументи. </p> <p>Упевніться, що Ви відбили всі заперечуючі аргументи.</p> <p>Зробіть висновок.</p>
<p>Перехресні запитання до З-2</p> <p>Кожна команда має 8 хвилин підготовчого часу.</p>	<p>Перехресні запитання до С-2</p>			<p>Перехресні запитання до С-1</p> <p>З-1</p>	<p>Перехресні запитання до С-1</p>

Додаток В **Класифікація стилів лідерства** **Гоулкмена**

Додаток Д

Інфографіка «Е-петиції»

Е-ПЕТИЦІЇ ДО ОРГАНІВ ВЛАДИ. ДО ЯКИХ ОРГАНІВ З ЯКИМИ ПИТАННЯМИ ЗВЕРТАТИСЯ?

1

Електронна петиція – це особлива форма колективного звернення громадян до Президента України, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, органу місцевого самоврядування.

Важливо, щоб Ваша петиція була направлена саме до того органу, у компетенції якого знаходяться порушені питання.

ДО ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ

- Ініціювання указів
- Ініціювання, підписання, ветоування законів
- Припинення повноважень ВРУ
- Укладення, затвердження міжнародних договорів, денонсація та зупинення їх дії; визнання іноземних держав; призначення та звільнення глав диппредставництв України в інших державах і при міжнародних організаціях
- Призначення всеукраїнського референдуму щодо змін до Конституції, проголошення всеукраїнського референдуму за народною ініціативою
- Мобілізація, введення воєнного, надзвичайного стану, надзвичайної екологічної ситуації
- Амністія
- Державні нагороди
- Призначення та звільнення
- Генерального прокурора за згодою ВРУ
- Призначення та звільнення вищого командування ЗСУ
- Інші повноваження (ст. 106 Конституції)

Публікація здійснено за підтримки Програми USAID «PDS» (підприємство, правління, демократичне парламентське представництво) що виконується Фондом Сідні Басота та спільно становленою відповідальним, приватним і демократичним представницьким органом – Парламенту України.

Додаток Д (продовження) Інфографіка «Е-петиції»

Е-ПЕТИЦІЇ ДО ОРГАНІВ ВЛАДИ. ДО ЯКИХ ОРГАНІВ З ЯКИМИ ПИТАННЯМИ ЗВЕРТАТИСЯ?

2

Електронна петиція – це особлива форма колективного звернення громадян до Президента України, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, органу місцевого самоврядування.

Важливо, щоб Ваша петиція була направлена саме до того органу, у компетенції якого знаходяться порушені питання.

ДО ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ

- Ініціювання та ухвалення законів, змін до Конституції; внесення й ухвалення пропозицій та поправок до законопроектів
- Ініціювання постанов та інших актів
- Затвердження Держбюджету та внесення змін до нього
- Призначення всеукраїнського референдуму для вирішення питань про зміну території України
- Ініціювання та підтримка подання ГПУ про зняття недоторканності з НДУ
- Затвердження рішень про надання та одержання Україною позик
- Ухвалення рішення про надання військової допомоги іншим державам, допуск підрозділів збройних сил інших держав на територію України
- Надання законної згоди на обов'язковість міжнародних договорів України та їх денонсацію
- Найменування і перейменування населених пунктів і районів
- Імпічмент Президента
- Призначення Прем'єр-міністра України та членів КМУ
- Звільнення з посади членів КМУ
- Розгляд питання про відповідальність КМУ (за пропозицією Президента України або не менш як однієї третьої НДУ) та прийняття резолюції недовіри КМУ
- Інші повноваження (ст. 85 Конституції)

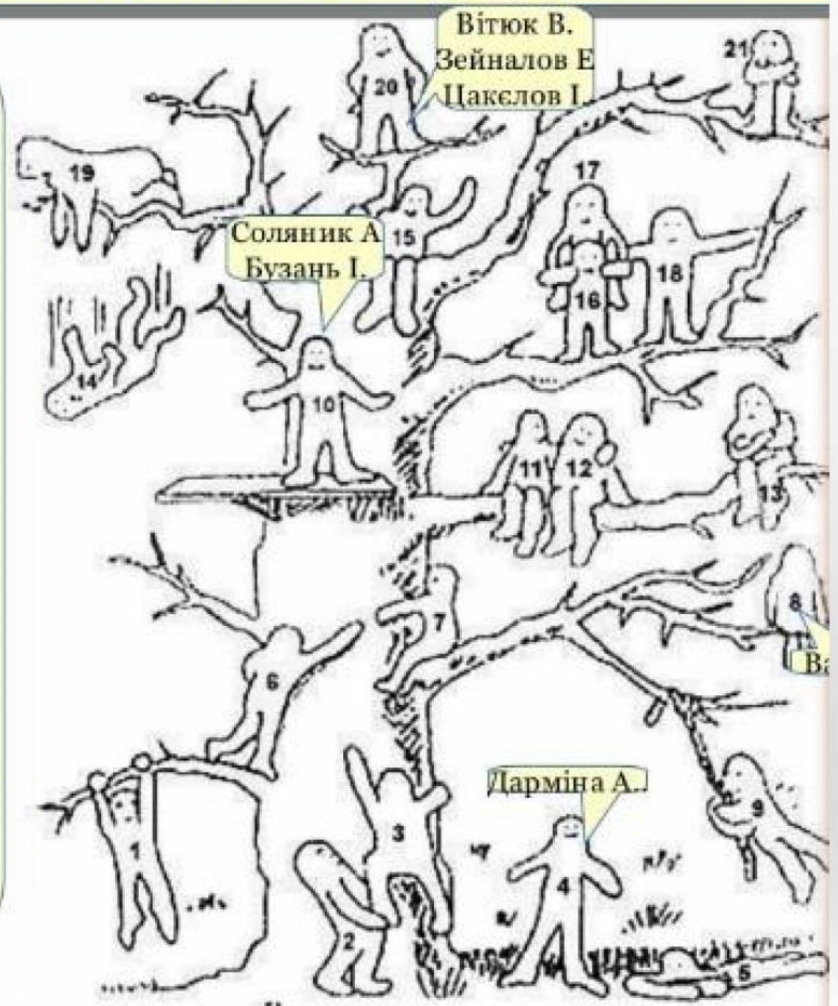
Публікація здійснено за підтримки Програми USAID «РАДІ» відповідальність, повільність, згуртовані парламентські представники що вносять Закони Основи Європи та сприяє становленню відповідального, повільного і демократичного представницького органу – Парламенту України

Додаток Е

Психологічні вправи

Тест «Займи зручне місце на дереві»

- 1, 3, 6, 7 — Ви не зупиняєтесь ні перед жодними труднощами задля досягнення своєї мети
- 2, 11, 12, 18, 19 — вам важко бути одному, ви постійно маєте потребу у спілкуванні
- 4 — Легко здаєтесь перед труднощами,
- 5 — ви виснажені: морально і фізично. Терміново слід відпочити
- 9 — Ви ризикована людина, у вас постійна мотивація на розваги
- 13, 21 — замкнутість та тривожність характерні для вас
- 8 - повна відчуженість від навчального процесу (роботи)
- 10, 15 — ви відчуваєте себе впевнено та комфортно
- 20 — для вас характерна завищена самооцінка, маєте лідерські якості
- 16 — ви дозволяєте собою користуватись
- 17 — відповідальність для вас не характерна, Ви її перекладаєте на інших людей
- 14 — кризова ситуація

Тест «На скільки Ви толерантні?»

Зміст

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА	3
Вступ.	8
Тема 1. «Громадянин»: історія, сучасність, перспективи.	11
Тема 2. Фактори впливу на становлення відповідального громадянина.	18
Тема 3. Складові громадянської відповідальності	28
Підсумкове узагальнення	43
Додатки	45

Додаток Є.

Презентація досвіду роботи Центру інтелектуального та правового зростання «Перспектива»

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КРИВОРІЗЬКА СПЕЦІАЛІЗОВАНА ШКОЛА I – III СТУПЕНІВ № 71

ПЕДАГОГІЧНИЙ ДОСВІД РОБОТИ ЦЕНТРУ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО ТА ПРАВОВОГО ЗРОСТАННЯ “ПЕРСПЕКТИВА”

Підготували: Кірюха Катерина Ігорівна,
вчитель історії та правознавства;
Мільченко Ольга Сергіївна,
вчитель української мови;
Мельник Оксана Валеріївна,
заступник директора
з виховної роботи;
Гродікова Олена Володимирівна,
вчитель етики.

Кривий Ріг
2020 р.

Криворізька спеціалізована школа I - III ступенів № 71

Адреса: м. Кривий Ріг, вул. Ракітіна, 22
8 (0564) 53-50-23

**Відповідальні за діяльність Центру
інтелектуального та правового
зростання “Перспектива”:**

Н.Ткаченко (директор школи);
О.Мельник (заступник директора з ВР),
К.Кірюха (вчитель історії та правознавства),
О. Мільченко (вчитель української мови),
О.Гродікова (вчитель етики)

Слово від колективу

Центр інтелектуального та правового зростання “Перспектива” було створено на базі Криворізької спеціалізованої школи I – III ступенів № 71 у 2018 році. Метою цієї фундації є всебічний розвиток особистості учасників освітнього процесу, батьківського колективу та зацікавлених мешканців району у напрямках морально-етичного, громадсько-патріотичного, професійно-орієнтованого та особливо – превентивно-правового виховання; формування громадянської відповідальності учнівської молоді.

Основними функціями Центру є:

1. освітня, в рамках якої відбувається оволодіння відповідними знаннями, вміннями та навичками, а також набувається досвід діяльності та творчості;
2. виховна, яка забезпечує становлення морально-етичного, національно-патріотичного та правового рівнів свідомості громадянина України;
3. розвивальна, що спрямована на розвиток пам'яті, уваги, уяви, абстрактного та логічного мислення, високої культури та моральності громадянського суспільства.

Реалізація вищезазначених функцій забезпечується при виконанні наступних завдань Центру:

1. оволодіти масивом знань, вмінь та навичок з теорії етики та моралі, права, історії, етнодержавознавства, етнології, етнографії, фольклористики та літератури;
2. набути досвіду практичного та пізнавальної діяльності, який дозволить адекватно діяти у різних життєвих ситуаціях;
3. сформувати стійку потребу в самоосвіті та самовихованні упродовж усього життя;
4. сприяти системній профорієнтаційній роботі з молодими людьми, яка дозволить їм в майбутньому обрати найбільш відповідну і бажану професію;
5. забезпечити психологічну підтримку та допомогу тим, хто її потребує;
6. Формувати активну життєву та громадянську відповідальність здобувачів освіти;
7. сформувати потребу організовувати власне життя та змінювати світ відповідно до законів добра, краси та гармонії.

Мотивами для створення та діяльності Центру інтелектуального та правового зростання “Перспектива” стали:

1. перспективне спонукання молоді (інтерес до певного виду діяльності, зацікавленість в оволодінні майбутньою професією, бажання колективного та батьківського схвалення, лідерські потенції);
2. соціальні мотиви (бажання бути реалізованим та корисним народу і державі, прагнення бути активним і свідомим громадянином, почуття обов'язку перед батьками, колективом, суспільством в цілому, досягнення почуття комфорту від перебування в колективі однодумців);
3. Інтелектуальні мотиви (пізнавальні інтереси, усвідомлення важливості набутих знань, вмінь та навичок, постійна потреба в самоосвіті, невдоволеність рівнем своїх знань, бажання і прагнення самостійно розв'язувати конкретні життєві проблеми, почуття радості і задоволення від розумової праці).

Основними формами діяльності Центру «Перспектива» є:

Інформаційно-масові

- дискусії, "живагазета",
- диспути,
- конференції,
- "філософський стіл",
- інтелектуальні аукціони,
- "подорожі до джерел" історії державні права,
- створення книг, альманашів

Діяльнісно-практичні

- творчі групи,
- осередки,
- екскурсії, театр-експромт,
- огляди-конкурси,
- олімпіади

Інтегративні

- діяльність Євроклубу,
- КВК,
- фестивалі,
- асамблеї з проблем традицій, культури, політики і права,
- гуртки

Діалогічні

- бесіда,
- міжрольове спілкування

Індивідуальні

- доручення,
- творчі завдання,
- звіти,
- індивідуальна робота

Наочні

- музеї, кімнати і зали,
- галереї, виставки дитячої творчості,
- книжкової виставки,
- тематичні стенди

Основними напрямками роботи Центру інтелектуального та правового зростання “Перспектива” є:

1. морально-етичний, який передбачає оволодіння системою етичних норм та моральних цінностей, характерних для гармонійного громадянського суспільства, орієнтованого на забезпечення кожному його члену права на всебічний гармонійний розвиток на засадах етнічних традицій та кращих здобутків культурно-історичного розвитку народу; забезпечує потребу будувати власне життя, а також перетворювати світ за законами добра, краси та гармонії;
2. громадсько-патріотичний, що забезпечує формування високого рівня патріотичної свідомості, орієнтованої на оволодіння системою знань про історію, культуру, державотворчі процеси власного народу, а також умінь та навичок застосовувати ці знання при розбудові сучасного громадянського суспільства з опорою на історичний досвід і з залученням передового досвіду інших народів світу; виховання справжніх патріотів України, для яких державницькі та національні інтереси будуть превалювати над особистими
3. превентивно-правовий, який є більш практично орієнтованим і спрямовує молодих людей на оволодіння базовими нормами права, та можливістю і потребою застосовувати їх при вирішенні конкретних життєвих проблем і брати активну участь у державотворчих процесах, розбудові правової держави і становленні громадянського суспільства; розумінні та реалізації права прямої та представницької демократії

Слід зазначити, що між морально-етичним та громадсько-патріотичним напрямками роботи існує тісний синкретичний взаємозв'язок, адже кінцевою метою морально-етичного виховання є всебічно розвинена, гармонійна, високодуховна особистість, яка є щирим, самовідданим, жертвовним патріотом, що тісно переплітається з завданнями громадсько-патріотичного виховання. Тому, в більшості випадків, форми роботи Центру “Перспектива” орієнтовані і на морально-етичне, і водночас, громадсько-патріотичне виховання молоді.

Зокрема одним із набутків Центру є проект “Ріка любові”, що орієнтований на інклюзію людей з особливими потребами в суспільство та виховання позитивного ставлення до них, а в більш загальному плані – виховання таких моральних якостей як емпатія, відкритість, щирість, терпимість, милосердя, толерантність, любов.

Морально - етичний напрям роботи Центру “Перспектива”

Проект «Ріка любові» є постійно діючим з 2009 року, а з 2018 року він проходить під егідою Центру “Перспектива”. Ідея проекту народилася завдяки дружбі з незвичайною людиною - Ольгою Пашолок, дев'ятикратною параолімпійською чемпіонкою з плавання, яка, не маючи ніг, переплила протоку Босфор разом зі здоровими спортсменами, а також стала переможцем в конкурсі фонду В. Пінчука «Гордість країни» в номінації «Сила духу». Нажаль, вона трагічно загинула в автокатастрофі, але справа, яку ми разом почали, не вмирає.

Назва проекту відображає бажання громадськості нести добро в світ навколо себе. Ріка має властивості нескінченно рухатися, знаходити нові території, народжувати та нести життя. Любов – найсильніше почуття, найщиріше, що спроможне перемогти зло, байдужість та біль. Діяльність, яка спрямована на допомогу дітям з інвалідністю, важко назвати просто проектом, - це поклик душі, стиль життя активних свідомих громадян.

Мета проекту - інклюзія дітей з особливими потребами у суспільство здорових дітей. Це означає, що люди з особливими потребами повинні жити в суспільстві як рівні по відношенню до інших.

Завдання проекту:

1. здійснювати просвітницьку діяльність серед батьків, учнів, громадськості щодо проблеми дітей з інвалідністю;
2. активізувати волонтерські групи для допомоги даній групі дітей;
3. створити відеотеку з інформацією про людей з особливими потребами, які досягли успіхів у житті, в Україні та за її межами;
4. скласти план спільних заходів із дітьми з особливими потребами і провести їх;
5. організувати постійне спілкування з сім'ями, в яких є діти з інвалідністю.

Заходи по реалізації:

- ▣ організація круглих столів із людьми з обмеженими можливостями з метою обговорювання питань, що стосуються проблем інвалідності в суспільстві, інклюзії в суспільство здорових людей;
- ▣ організація волонтерських команд за різними видами діяльності;
- ▣ залучення зацікавлених людей до волонтерської та благодійної діяльності;
- ▣ визначення сімей з дітьми – інвалідами для розвитку відносин та допомоги;
- ▣ проведення спільних зустрічей з сім'ями, в яких є діти з особливими потребами;
- ▣ організація спільного відвідування цирку;

- ▣ створення інформаційного простору навколо проблеми для висвітлення проблем дітей з особливими потребами (виступи на радіо, друкування в пресі...)
- ▣ допомога в будівлі пандуса для Наталії Кот (учителя КСШ № 71, яка потрапила в аварію) пошук спонсорів серед батьків, громадськості шляхом розповсюдження інформації;
- ▣ організація зустрічей з депутатами та підприємцями міста для пошуку спонсорської допомоги в будівництві пандуса у школі;
- ▣ підготовка матеріалів для розповсюдження досвіду у ЗМІ.

Напрямки основної діяльності проекту:

- ▣ просвітницька діяльність;
- ▣ волонтерська допомога;
- ▣ інформаційна діяльність.

Розвиваючи просвітницьку діяльність, в Центрі “Перспектива” постійно проводяться круглі столи, які стали невід’ємною частиною нашого життя і на яких не тільки просто організовано зустрічі з людьми з особливими потребами, а обговорюються найактуальніші питання з даної проблеми.

Основним напрямом роботи є волонтерська діяльність, до якої залучені учні та батьки закладу. Для кращого спілкування створено банк даних, зібрано відомості про 23 сім’ї, в яких є діти з інвалідністю. Вік дітей – від 4 до 17 років. Кожного року колектив Центру проводить для цих дітей Новорічні казки, благодійні концерти, майстер-класи з малювання, запрошуємо на свята у пришкільному таборі.

Фото. Майстер-клас для дітей з особливими потребами

Батьки учнів та небайдужі мешканці мікрорайону надають індивідуальну допомогу дітям з особливими потребами на лікування, придбання тренажерів; організують безкоштовні консультації лікарів. У 2016 році Криворізька спеціалізована школа I – III ступенів № 71 стала переможцем міського конкурсу проектів «Громадський бюджет - 2017» та отримала гранд на зведення у школі пандуса, що надасть змогу без перешкод потрапляти дітям з особливими потребами до школи. Також кожного року колектив Центру проводить збори макулатури, благодійні ярмарки та зібрані кошти перераховують на лікування онкохворих дітей.

За роки існування проекту «Ріка любові» діти стали друзями. Незряча дівчина Богдана Аскевич, якій зараз вже 18 років, навчається у Криворізькому державному педагогічному університеті, постійно спілкується та вважає кращими друзями колишніх учениць, а сьогодні студентів київських вишів Тарасову Анну та Цегельську Руслану.

Сьогодні ми вже можемо із впевненістю сказати, що проект захопив багато учнів та надихнув кожного робити для людей щось приємне, корисне. Робота в проекті сприяє розвитку соціалізації особистості, життєтворчості. Нам дуже приємно, що навіть стаючи студентами, члени нашої команди надалі продовжують займатися благодійними справами. Цегельська Руслана, студентка КНУ ім. Шевченка, та Тарасова Анна організують проведення благодійних акцій для підтримки онкохворих дітей та поранених бійців АТО.

Актуальним та перспективним для нашого російськомовного міста є історико-філологічний напрям роботи, який передбачає піднесення мовної та історичної свідомості колективу Центру, розвиває комунікативні та лінгвістичні компетенції молоді і знаходить своє втілення у таких формах:

1. літературні вітальні, присвячені маловивченим або довго замовчуваним постатям вітчизняної літератури, зокрема Олегу Ольжичу, Олені Телізі, Богдану-Ігорю Антоничу, Василю Стусу та ін.;
2. Зустрічі із місцевими письменниками, які дозволяють молоді зазирнути у творчу кухню письменницької діяльності, формують стійкий інтерес до літератури та постійну потребу читати (Любов Баранова, Максим Кабір, Віктор Гриценко);
3. Активна участь членів Центру в різноманітних літературних та журналістських конкурсах, які дозволяють молоді спробувати себе як письменників, есеїстів, журналістів, філософів (Анастасія Косяк, есе "Чи важко бути дитиною?"; Ірина Солодуха, конкурс поетичної майстерності; Олександр Скабелко, конкурс "Розповім про подвиг", есе на тему "Осінь" і т.п.)

4. Зустрічі із криворізькими істориками та археологами, краєзнавцями, які проливають світло на маловідомі сторінки історії нашого міста, проводять екскурсії по промислових та історичних об'єктах нашого міста та довколишніх територій, знайомлять молодь із поняттям промислового туризму та сприяють його розвитку (В.Казаков, екскурсія по колишніх садибах поміщиків Харіна та Колачевського, промислових об'єктах, кар'єрах; О.Мельник, заступник директора Криворізького краєзнавчого музею, лекції з історії Криворіжжя; О.Старик, начальник відділу археології Дніпровського історичного музею ім. Д.І.Яворницького, залучення до археологічних експедиції на території Дніпропетровської області)

Провідним напрямком громадсько-патріотичної роботи центру “Перспектива” є проектна діяльність, яка дає змогу охопити велику кількість людей загальною справою, залучити їх до громадської діяльності, і, як наслідок, сформувавши відповідальність, ініціативність, небайдужість до життя суспільства.

З 2015 року розпочато роботу над проектом «З пам’яттю в серці» для втілення ідеї щодо важливості національно-патріотичного виховання.

Проект включає в себе аналітичну, пошукову, дослідницьку, волонтерську, інформаційну діяльність, спілкування з героями нещодавніх подій в Україні. У Центрі волонтерський загін. Молодь планує свої дії, за те, щоб в класах не було байдужих до подій в Україні, що відповідають б кожен робив свій внесок у волонтерський рух Центру. Активно взяли участь у акціях: «Тепло у кожному домі», «Янгол підтримки» (діти виготовляли різні вироби, зароблені гроші перераховані на АТО), провели Осінній ярмарок; кошти передані на лікування пораненого солдата (Романа Журавля), акція «Зігрій солдата» (зібрані продукти та речі передані військовим). Другий рік члени Центру сприяють збору коштів та гуманітарної допомоги дітям, які живуть у «сірій зоні», завдяки співробітництву з волонтером капеланом Олександром. Зібрані речі, продукти харчування, канцелярські приладдя були передані дітям м. Артемівська, с. Кримського

Фото Передача гуманітарної допомоги

Фото. Передача книг військовій частині

Також наші діти отримують цінну інформацію про героїв з екскурсій у шкільний музей. У листопаді 2016 року до Дня Революції честі та гідності у музеї оформлена експозиція, присвячена героям АТО і героям Небесної Сотні. В експозицію поміщені фото всіх наших героїв, з якими ми познайомилися і які були запрошені до нас в Центр. Наші екскурсоводи мають нагоду донести інформацію до всіх про життя кожного з героїв. Діти проявляють великий інтерес до цих подій.

. Екскурсія в музеї, присвячена пам'яті героїв Небесної сотні та воїнам АТО

Громадсько-патріотичний напрямок

Процес патріотичного виховання здійснюється в сім'ї, навчальній, позакласній та позашкільній діяльності, дитячих і юнацьких об'єднаннях. Серед методів та форм пріоритетна роль належить тим, що ґрунтуються на демократичному стилі взаємодії, спрямовані на постійний пошук істини, сприяють творчості, формуванню критичного мислення, ініціативності. Основними формами національно-патріотичного виховання центру "Перспектива" є:

- ▣ лінійки до Дня революції Честі та Гідності, Пам'яті Героїв Небесної сотні;
- ▣ волонтерська діяльність: благодійний акції «Допоможемо воїнам АТО», «Діти Кривбасу дітям – дітям Донбасу», «Напиши листа захиснику України» та ін.;
- ▣ патріотичні флеш-моби «Солдат! Повертайся живим!», «З Україною в серці»;
- ▣ уроки мужності із запрошенням воїнів АТО «Вони стоять на захисті Батьківщини», уроки-презентації книг про сучасні події в Україні;
- ▣ тематичні випуски стінгазет;
- ▣ фестиваль пісенної творчості «Душі цілюще джерело»;
- ▣ конференції, дискусії, присвячені борцям за волю України;
- ▣ проектна та пошуково-дослідницька діяльність (проект «З пам'яттю в серці»);
- ▣ участь у міському проекті «Україна - для нас. Ми – для України».

Превентивно-правовий напрям роботи Центру “Перспектива”

“Становлення в Україні демократичної правової державності потребує суттєвого підвищення правосвідомості громадян, їх правової культури, неухильного дотримання ними вимог законодавства, кваліфікованого його застосування.

Правова освіта населення - процес засвоєння знань про основи держави та права, виховання у громадян поваги до закону, до прав людини, небайдужого ставлення до порушень законності та правопорядку.

Правова освіта - це необхідний елемент правової культури. ”

ПРОГРАМА ПРАВОВОЇ ОСВІТИ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ

Правова освіта населення – не забаганка урядовців чи освітян, а життєва необхідність. Її розпочинати її потрібно з молодшої школи. Саме в той час, коли йде психо-емоційне становлення дитини, її усвідомлення себе як людини і громадянина. Саме тому, до вивчення права в нашій школі ми намагаємося залучити не лише старшу і середню школу, а й наймолодших учнів. Але необхідно, щоб участь у тижні права було не примусом для дітей, а очікуваними, позитивними і, звісно, навчально-виховними заходами.

Згідно з Листом Міністерства освіти, молоді та спорту «Про створення штабу по профілактиці правопорушень», Указом Президента України "Про заходи щодо розвитку духовності, захисту моралі та формування здорового способу життя громадян" №456/99 від 27 квітня 1999 року одним із напрямів діяльності навчальних закладів має бути впровадження в суспільну свідомість переваг здорового способу життя, формування національного культу соціально активної, фізично здорової та духовно багатой особистості. Виховання органічно поєднане з процесом навчання дітей, опанування основами наук, багатством національної і світової культури.

Одне з вагомих місць у навчально – виховному процесі Центру посідає превентивне виховання, що передбачає реалізацію заходів, спрямованих на попередження злочинів і злочинності, вдосконалення способу життя дітей та молоді без порушень норм моралі; розвиток умов, що сприяють збереженню здоров'я та життя дітей, виявлення негативних змін у поведінці людей, вивчення причин і умов, що сприяють скоєнню злочину, попередження їх подальшого розвитку; організацію змістовного дозвілля, поліпшення роботи з підлітками з девіантною поведінкою, надання їм допомоги в самовихованні. Метою є формування правової свідомості на основі правових знань, уявлень, переконань, що склалися в нашому суспільстві, почуттів, що регулюють поведінку, почуття законності обраної мети, правомірності шляхів її реалізації, справедливості, активної протидії порушникам законів нашої країни; докорінне підвищення правової культури всіх учасників навчально-виховного процесу; формування здорового способу життя, попередження асоціальних проявів серед молоді, профілактика вживання наркотичних речовин.

Здійсненню превентивного виховання сприяють психолого-педагогічна профілактика та корекція відхилень у поведінці дітей та молоді, використання нестандартних форм виховання, забезпечення зайнятості та змістовного відпочинку дітей під час канікул, допомога соціально дезадаптованим категоріям дітей, профілактика дитячої бездоглядності, просвітницька робота щодо запобігання протиправній поведінці, наркоманії, алкоголізму, захворюваності на ВІЛ/СНІД та хворобам, що передаються статевим шляхом; правильне статеве виховання.

Складний процес виховання здійснюється за допомогою різноманітних форм роботи, вибір яких залежить від змісту та завдань виховної роботи, вікових особливостей вихованців з урахуванням основних напрямків діяльності дітей та юнацтва.

Велику частину роботи у процесі роботи штабу по профілактиці правопорушень виконують **вчителі, класні керівники**. Тому що головним організатором виховної роботи у класі, першим вихователем, консультантом, безпосереднім наставником є класний керівник, який спрямовує навчально-виховний процес, співпрацює з учнями, їх батьками, вчителями - предметниками, керівниками гуртків, дитячими та молодіжними громадськими організаціями, організовує і проводить позаурочну та культурно-масову роботу. Він перший бачить порушення у поведінці учнів, зміни їх соціального статусу.

Класний керівник планує і координує всю виховну роботу з класом з урахуванням вікових та індивідуальних особливостей учнів, їх нахилів і інтересів, рівня сформованості учнівського колективу, сприяє розвитку самоврядування в класі, створює умови для організації змістовного дозвілля, проводить відповідні заходи щодо профілактики правопорушень, бездоглядності.

Система роботи класного керівника – це сукупність взаємопов'язаних між собою виховних заходів, які впливають із завдань громадянського виховання.

Основними розділами виховної роботи класного керівника з правового виховання є:

вивчення учнів, учнівського колективу

Організація і проведення позаурочної (позашкільної) виховної роботи з правового виховання

Співпраця з правоосвітніми, правозахисними й позашкільними установами

Робота з батьками

Найпоширенішою формою організації роботи в напрямку пропаганди права є індивідуальна робота та класна година або година спілкування класного керівника, яка проводиться раз на тиждень. Такі години, в нашій школі, різноманітні за тематикою та формами проведення, пов'язаними із життям класу, школи, мікрорайону, міста, області.

Складовою частиною виховної роботи є **шкільне самоврядування**, яке є однією із важливіших умов залучення учнів до громадської діяльності. Учні мають право висловлювати свою думку і бути почутими, брати участь у прийнятті рішень, що стосуються їх життя.

Підвищенню результативності виховної роботи в загальноосвітньому та позашкільному навчальному закладі сприяє вдосконалення нових форм роботи, пошук нових систем виховання, впровадження розвиваючих технологій. Саме такою розвиваючою технологією є робота **штабу по профілактиці правопорушень**.

Основним завданням штабу є:

виявлення та усунення причин і умов, що сприяють вчиненню учнями правопорушень;

розроблення і здійснення заходів щодо забезпечення прав, свобод і законних інтересів дітей;

запобігання вчинення ними правопорушень, бездоглядності, здійснення контролю за виконанням цих заходів; облік учнів, схильних до порушень дисципліни та порядку, режимних правил поведінки; до агресивної, не толерантної поведінки у школі, поза школою, у позаурочний час, у спілкуванні з оточенням;

розробка та здійснення програми діяльності з профілактики та попередження правопорушень серед неповнолітніх, особливо серед тих, хто перебуває на внутрішньошкільному обліку та на обліку у правоохоронних органах; розповсюдження та пропаганда правових знань серед неповнолітніх із метою виховання правової культури та свідомості, законослухняності, дисциплінованості;

утворення у шкільному закладі атмосфери неприпустимості до будь-яких проявів антигромадської, протиправної поведінки.

ЗАХОДИ

по Центру інтелектуального та правового зростання “Перспектива”

по правовому вихованню та профілактиці правопорушень

№п/п	Зміст заходу
1	Ведення активної просвітницької правової роботи серед учнів, педагогів, батьків школи та мешканців мікрорайону в цілому.
2	Виявлення та облік молоді, схильної до правопорушень
3	Співробітництво з дільничним та службою у справах неповнолітніх
4	Співпраця з органами місцевого самоврядування
5	Співробітництво з батьківським комітетом
6	Індивідуальна робота з дітьми, схильними до правопорушень
7	<p>Правоосвітня робота серед учнів школи:</p> <ul style="list-style-type: none"> -виховні години; - тиждень правових знань; - організувати зустрічі школярів з лікарями, органами місцевого самоврядування, працівниками міліції
8	<p>Правоосвітня робота серед батьків:</p> <ul style="list-style-type: none"> -розгляд питань на батьківських зборах; - розгляд питань в класному колективі; - організувати конференції для батьків, з запрошенням лікарів, психолога, працівників міліції; -продовжити роботу батьківського лекторію з питань правового виховання; -залучати батьків до організації навчально-виховної роботи в класах
9	Вжити заходів щодо забезпечення змістового дозвілля та зайнятості учнівської молоді в позаурочний час шляхом створення умов для розвитку мережі гуртків та відкриття спортивних секцій.

№п/п	Зміст заходу
10	Залучити учнів пільгових категорій до роботи в гуртках
11	Проведення громадського огляду умов проживання учнів пільгових категорій
12	Психолого-педагогічний супровід категорійних сімей
13	В шкільній бібліотеці оформити виставку літератури з питань профілактики правопорушень серед неповнолітніх
14	Заслуховувати на засіданні Ради батьків, які негативно впливають на виховання дітей або не займаються їх вихованням
15	Систематично аналізувати стан правопорушень і злочинності в школі. За результатами аналізу та з урахування факторів, що негайно впливають на стан правопорушень і злочинності, вживати конкретні міри на їх усунення.
16	Посилити правове виховання та оволодіння системою правових знань у комплексі з практичними заходами свідомого ставлення до норм права.
17	Взяти під особистий контроль виконання Постанови Кабінету Міністру України №646 від 12.04.2004р «Про затвердження інструкції з обліку дітей і підлітків шкільного віку».
18	Підвищити рівень психолого -педагогічного діагностування учнів, проведення з ними індивідуальної право виховної роботи
19	Проводити роботу щодо превентивного виховання, профілактики правопорушень і злочинності, насильства в дитячому та домашньому середовищі. Активно впроваджувати модульні освітні програми «Рівний - рівному», «Діалог», «Школа проти СНІДу».
20	Проводити індивідуальну роботу педагогічних колективів з батьками з питань виховання дітей та підвищення рівня їх відповідальності.
21	Вивчати кращий досвід діяльності педагогічних колективів щодо профілактики злочинності та правопорушень серед неповнолітніх.

*Однією з форм організації роботи в напрямку пропаганди права та превентивного виховання Центру є створення в базовій КСШ № 71 **Ради профілактики***

Рада з профілактики правопорушень серед учнів створена за наказом директора школи із числа педагогічних працівників, представників батьківського комітету та органів місцевого самоврядування. Рада покликана об'єднати зусилля педагогічного, учнівського колективів, батьківської громадськості, соціально-психологічної служби в створенні єдиної системи роботи з профілактики бездоглядності та правопорушень у школі, працює з дітьми, підлітками та їх батьками.

Види діяльності:

1. Педагогічна профілактика:

- ▣ Діагностика інтересів.
- ▣ Діагностика нахилів, здібностей.
- ▣ Діагностика та корекція особистісного самовизначення учнів.
- ▣ Розробка і проведення заходів щодо створення сприятливих умов для саморозвитку особистості в колективі.

2. Консультаційна діяльність.

- ▣ Практичні поради щодо виходу з проблемної ситуації.
- ▣ Допомога у встановленні причин, які призводять до виникнення проблем та вирішення їх.

3. Просвітницька діяльність.

- ▣ Поширення знань з права, психології, соціології, медицини, які сприяють ефективному вирішенню завдань профілактики правопорушень та бездоглядності.
- ▣ Ознайомлення вчителів, батьків з основами вікової психології.
- ▣ Практичне використання набутих знань у вирішенні конкретних питань навчання й виховання

В Україні розроблена «Програма правової освіти населення», затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 29 травня 1995 р., де, зокрема, підкреслюється, що правова освіта є обов'язковою для всіх дошкільних виховних, середніх освітніх, вищих навчальних закладів, установ підвищення кваліфікації та перепідготовки кадрів, тобто увага акцентується на наступності у справі правової освіти.

Правове виховання — це цілеспрямований постійний вплив на людину з метою формування у неї правової культури і активної правомірної поведінки. Основна мета правового виховання — дати людині необхідні в житті юридичні знання і навчити її поважати закони і підзаконні акти та додержуватися їх, тобто сформувати достатньо високий рівень правової культури, здатний значно зменшити кількість правопорушень. Кожна людина, знаючи свої права і обов'язки, може грамотно захищати себе від незаконних дій з боку юридичних органів, то застосовують право.

Правове виховання тісно пов'язане з усіма видами соціального виховання — моральним, політичним, естетичним та ін. їх можна назвати «субправовими», тобто такими, що «прилягають до правового», «пов'язані з правовим», оскільки всі вони втягуються в орбіту правового виховання.

Ознаки (риси) правового виховання:

Поєднуючись у процесі функціонування права із заходами державного забезпечення, дозволяння, зобов'язування, заборони перетворюються на первинні засоби правового регулювання, які створюють умови для здійснення правомірної поведінки

Способи правового виховання

правова освіта

**правомірна поведінка
громадян, їх особиста
участь у здійсненні
(реалізації) та охороні
правових норм**

**правова
пропаганда**

**юридична практика
державних органів
та інших
організацій**

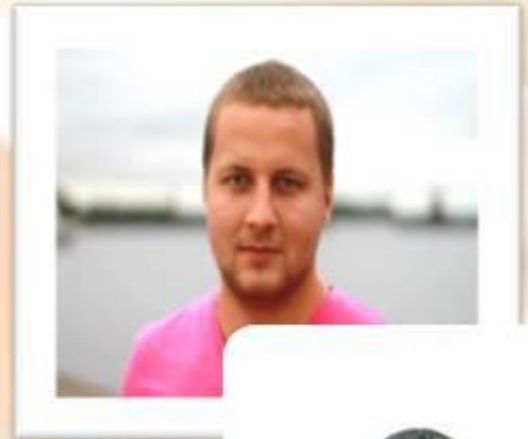
самовиховання

Доброю традицією стали зустрічі з представниками правоохоронних органів

*Бутко О.О.
адвокат*

*Чернусь П.О.
юрист*

*Музика В.М.,
інспектор відділу
нагляду та
безпеки*

*Романенко А.П.,
помічник судді*

*Дяченко І. В.
юрист*

*Яковенко О.С.,
відділу справах
неповнолітніх*

Післямова

Ми розуміємо, що нездатні кардинально змінити ситуацію в світі і навіть у власній країні. Але віримо, що океан – це мільярд крапельок води, що рухаються в одному напрямку. Так само і людська діяльність: одна маленька справа, до якої долучаються ще десятки й сотні добрих справ – це те, що рухає світ уперед, робить його щасливішим і кращим.

Сподіваємося, що досвід нашої роботи в Центрі інтелектуального та правового зростання “Перспектива” стане тією краплею, що органічно доповнить океан передової педагогічної думки і рухатиметься з ним уперед.

Додаток Ж

Програма I Міського дебатного турніру «Seasons»

I міський дебатний турнір "SEASONS"

Місце проведення: Криворізька спеціалізована школа I – III ступенів № 71.
Адреса: вул. Ракітіна 22, 096-506-90-45

**Турнір відкритий для вчителів, учнів, волонтерів та просто людей,
 небайдужих до життя молоді!**

Дата проведення: 20 грудня 2019 р.

Відповідальні: Мельник Оксана Валеріївна

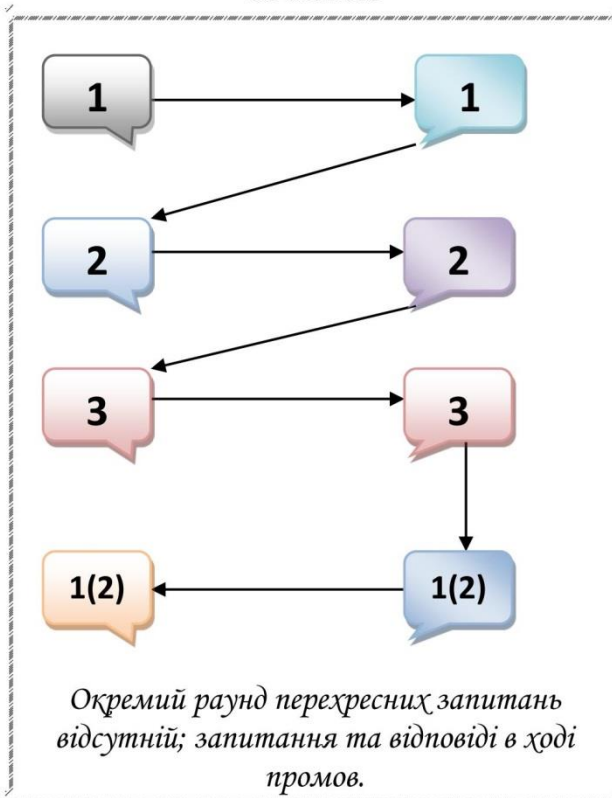
Кірюха Катерина Ігорівна (096)506-90-45

(україномовний трек)

Очеретна Елеонора Вікторівна (096)689-46-55

(англомовний трек)

Всесвітній формат шкільних дебатів

Турнір має на меті:

- залучити молодь до конструктивного спілкування;
- об'єднати інтелектуально-неординарних підлітків, познайомити їх, надати можливість обговорювати важливі для НИХ питання;
- залучити до роботи професіоналів різних галузей для консультацій та суддівства;
- організацію колективу, який зможе гідно представляти Кривий Ріг, Дніпропетровську область, Україну на дебатних турнірах різних рівнів.

Теми турніру

1-2 раунди: «ЦП вважає, що ток-шоу сприяють загостренню соціальних конфліктів»/«This House believes that talk shows contribute to the deepening of social conflicts.».

3-й раунд і фінал: «ЦП вважає, що патріотизм необхідно спеціально виховувати»/«This House believes that patriotism is to be particularly taught».

Турнір буде проходити за Всесвітнім форматом шкільних дебатів (World Schools Debate Format), складатися з двох треків: українського й англійського, та включати в себе три кваліфікаційні раунди й фінал.

Фінансові питання

- Турнір є некомерційним заходом. Участь безкоштовна. Пропонується харчування учасникам за власний рахунок.

Як взяти участь?

1. Заповнити заявку за формою;
2. Заповнену заявку та організаційний внесок передати до місця проведення турніру не пізніше 19 грудня 2019 р.

(приклад заявки)

Навчальний заклад	Назва команди	Прізвища, імена учасників команди	Вік учасників команди	ПІБ тренера, посада	Трек
КЗШ № 1	«Розумники»	Іванов Іван	16 р (10 кл)	Орлов Петро Сергійович, вчитель англійської мови	англомовний
		Петров Гліб	16 р (10 кл)		
		Семенова Яна	14 р (9 кл)		

Розклад турніру

9.30 – 10.00 – реєстрація учасників

10.00 – 10.10 – відкриття турніру

10.10 – 10.30 – жеребкування
 10.00 – 10.30 – міні-майстерня для суддів
 10.30 – 11.30 – I раунд
 11.30 – 12.15 – перерва на каву
 12.45 – 13.15 – II раунд
 13.15 – 14.00 – обід, відпочинок
 14.00 – 15.00 – III раунд
 15.00 – 15.30 – перерва на каву
 15.30 – 16.10 – IV раунд (фінал)
 16.10 – 17.00 – підсумки дня, нагородження переможців

МИ ЧЕКАЄМО НА ВАС!!!

Метою дебатів є розвиток у школярів умінь і навичок цивілізованої та аргументованої дискусії, що спирається на глибоке дослідження навчальної інформації.

Дебати – це спеціально організований, чітко структурований публічний обмін думками між двома сторонами з актуальної теми для переконання третьої сторони.

Дебати – не тільки технологія навчання, це невід’ємна частина наукових демократичних інститутів, починаючи з часів Стародавньої Греції. Навчання і практика дебатів важливі для подальшого розвитку вмінь, необхідних для життя в демократичному суспільстві.

Додаток З

Авторські метафоричні картки «Відповідальний громадянин» (фрагмент)

Здається, люди більше гніваються, коли їхнім правам завдають легкої шкоди, аніж коли вони зовсім позбавлені їх внаслідок насилля. Перше називається бути обманутими, друге – поступитися сильнішому. — *Фуکیدід*

Право і справедливість полягають у тому, щоб кожний мав і робив своє так, аби ніхто не мав чужого і не позбавлявся свого. — *Конфуцій*

Рівність здається справедливою, і так воно і є, лишень не для всіх, а для рівних; і нерівність також уявляється справедливою, і так воно насправді і є, але знову ж таки не для всіх, а лише для нерівних. — *Арістотель*

Людина, владарюючи над іншими, втрачає власну свободу. — *Ф.Бекон*

Щоб бути вільним, достатньо захотіти цього. — *Т.Пейн*

Природні права – це ті, що належать людині в силу її існування. До них належить інтелектуальне право, або право вільно мислити, а також усі ті права особи діяти на користь собі і своєму щастю, які не утискають природних прав. — *Т.Пейн*

Немає людини, яка б не любила свободу; але справедлива людина вимагає її для всіх, а несправедлива – лише для себе. — *Л.Берне*

Порядний той, хто своє право вимірює своїм обов'язком. — *Г.Лакордер*

Для мене не важливо, на чистму боці сила;
важливо те, на чистму боці право. — В.Гюго

Розуміння права розвиває усвідомлення
обов'язку. Загальний закон – це свобода, яка
закінчується там, де починається свобода
іншого. — В.Гюго

Особистості мало одних лише прав, їй
потрібні достаток і виховання, щоб ними
скористатися. — О.Герцен

Люди ніколи не користуються свободою, яка
у них є, але вимагають тої, якої у них немає: у
них є свобода думки – вони вимагають свободи її
виразу. — С.К'еркегор

Додаток І.

Фрагменти матеріалів симуляційних ігр та інтерактивних вправ

Пропонуємо вам зіграти в інтелектуально-психологічну командну гру «Антикорупційна Мафія»

Видання гри стало можливим завдяки підтримці американського народу, наданій через Агентство США з міжнародного розвитку (USAID) в рамках проекту «Підтримка організацій-лідерів у протидії корупції в Україні «Взаємодія!». Окремі думки, висловлені в матеріалах, є відповідальністю Центру «Ейдос» і не обов'язковим відображенням поглядів Агентства USAID або Уряду США.

Проект «Підтримка організацій-лідерів у протидії корупції в Україні «Взаємодія!» — п'ятирічна ініціатива USAID, яка має на меті допомогти Україні у зменшенні рівня корупції та підвищенні підзвітності та прозорості управління. Проект спрямований на розширення повноважень ключових урядових інституцій у боротьбі з корупцією, побудові громадської підтримки та участі в антикорупційних зусиллях та зменшенні толерантності громадян до корупції.

Розроблено Центром «Ейдос».

ГРА РОЗПОВСЮДЖУЄТЬСЯ БЕЗКОШТОВНО

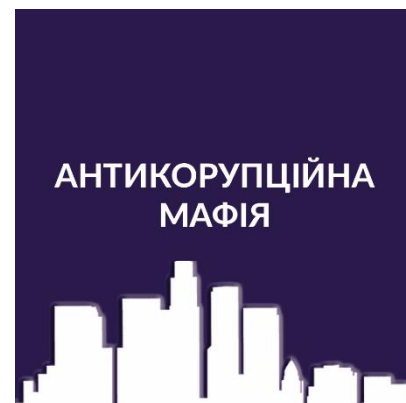

USAID
ВІД АМЕРИКАНСЬКОГО НАРОДУ

ЕЙДОС
ЦЕНТР ПОЛІТИЧНИХ СТУДІЙ ТА АНАЛІТИКИ

#USAID_Взаємодія

АНТИКОРУПЦІЙНІ УРОКИ

Комплект матеріалів
для використання у 9-11 кл.

У РЕЗУЛЬТАТІ СПІЛЬНОЇ РОБОТИ ПРОЕКТУ «USAID_ВЗАЄМОДІЯ, КОМАНДА «ЕДКАМП УКРАЇНА» І ВИДАВНИЧОЇ ГРУПИ «ШКІЛЬНИЙ СВІТ» СТВОРЕНО ЦЬЙ МЕТОДИЧНИЙ КОМПЛЕКТ ДЛЯ РОБОТИ З УЧНІВСТВОМ 9–11 КЛАСІВ З ТЕМИ ПОПЕРЕДЖЕННЯ ТА ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ.

КОМПЛЕКТ РОЗРОБЛЕНО ЗА МАТЕРІАЛАМИ АНТИКОРУПЦІЙНИХ УРОКІВ ОРГАНІЗАЦІЇ MAKING CENTS INTERNATIONAL (ПРОЕКТУ «USAID_ВЗАЄМОДІЯ» (АВТОРСТВА СЕРГІЯ ГОРБАНОВА, ІВАНА ПІКУЛЯ) – ТА З УРАХУВАННЯМ ЗВОРОТНОГО ЗВ'ЯЗКУ ПЕДАГОГІВ, ЯКІ ВИКОРИСТОВУВАЛИ В ОСВІТЬОМУ ПРОЦЕСІ ВИЩЕЗАДАЧІ МАТЕРІАЛИ.

КОМПЛЕКТ СКЛАДАЄТЬСЯ З РОБОЧОГО ЗОШИТА ДЛЯ УЧНІВСТВА ТА 7 УРОКІВ, У ЯКИХ СИСТЕМАТИЧНО ПОСІДНЯЄТЬСЯ МАТЕРІАЛ УРОКІВ УСІХ РОЗРОБНИКІВ. УРОКИ Є ЄДИНИМ ЦИКЛОМ, ЩО ЛОГІЧНО РОЗГОРТАЄТЬСЯ ТА ПОСЛІДОВНО ФОРМУЄ АНТИКОРУПЦІЙНИЙ СВІТОГЛЯД МОЛОДІ.

ПАВУТИНА КОРУПЦІЙНИХ СХЕМ

Антикорупційний квест

У РЕЗУЛЬТАТІ СПІЛЬНОЇ РОБОТИ ПРОЕКТУ «USAID_ВЗАЄМОДІЯ, КОМАНДА «ЕДКАМП УКРАЇНА» І ВИДАВНИЧОЇ ГРУПИ «ШКІЛЬНИЙ СВІТ» СТВОРЕНО АНТИКОРУПЦІЙНИЙ КВЕСТ ДЛЯ РОБОТИ З УЧНІВСТВОМ 9–11 КЛАСІВ З ТЕМИ ПОПЕРЕДЖЕННЯ ТА ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ.

КВЕСТ РОЗРОБЛЕНО НА ОСНОВІ ДОСВІДУ РОБОТИ З ПОДІБНИМИ ІНСТРУМЕНТАМИ ТА З УРАХУВАННЯМ ЗВОРОТНОГО ЗВ'ЯЗКУ ВІД ПЕДАГОГІВ ЩОДО ЙОГО ЗАСТОСУВАННЯ В ОСВІТЬОМУ ПРОЦЕСІ.

АНТИКОРУПЦІЙНИЙ КВЕСТ ПРЕДСТАВЛЕНИЙ У ТРЬОХ ФОРМАТАХ – ЛІЦІЙНИЙ, QR-КВЕСТ І БЕЗКВЕСТ – ТА МАКСИМАЛЬНО АДАПТОВАНИЙ ДЛЯ ПРОВЕДЕННЯ В РІЗНИХ МАТЕРІАЛЬНО-ТЕХНІЧНИХ ТА ОСВІТНІХ УМОВАХ.

1 | Стрілка

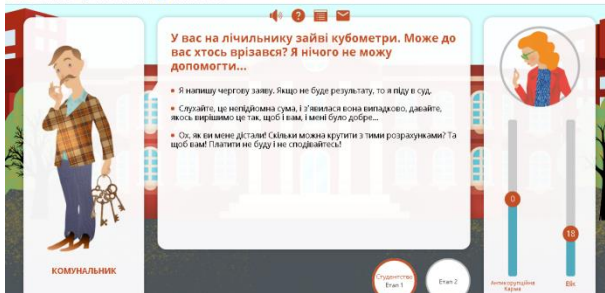
НЕ
підкупність

СВІТЛОФОР ОСВІТНЬОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ

ДЛЯ ОСВІТІ

Як розпізнати корупцію,
недоброчесність та
неетичну поведінку
в освіті

#USAID_Взаємодія UKRAINE CRISIS media center

У вас на лічильнику зайві кубометри. Може до вас хтось врізався? Я нічого не можу допомогти...

- Я напішу чергову заяву. Якщо не буде результату, то я піду в суд.
- Служайте, це невідомою сумою, з'явилася вона випадково, давайте, якщо вважатимемо це так, щоб і вам, і мені було добре...
- Ох, як ви мене дістали! Скільки можна крутити з тими розрахунками? Та щоб вам Платонів не буди і не сподобайтесь!

КОМУНАЛЬНИК

Сторінка 1 2

Антикорупційна карта

Олександр Елькін
Україна, Харків

Міла Захарова
Україна, Харків

Катерина Павлова
Німеччина, Берлін

«Безводів» і «Правила школи» Презентація посібника симуляційних ігор з прав людини.

на Онлайн-толоці EdCamp Ukraine

Загальна декларація прав людини

1. **Право на рівність**
Усі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах. Вони наділені розумом і совістю і повинні діяти спільно одне одного в дусі братерства.

2. **Свобода від дискримінації**
Кожна людина повинна мати всі права і всі свободи, проголошені цією Декларацією, незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного чи соціального походження, майнового або іншого становища. Крім того, не повинно проводитися ніякого розрізнення на основі політичного, правового або економічного статусу країни або території, до якої людина належить, незалежно від того, чи є це територія незалежно, підпорядкована, неземовладною або як-небудь інше об'єктом у своєї суверенітету.

3. **Право на життя, на свободу і на особисту недоторканність**
Кожна людина має право на життя, на свободу і на особисту недоторканність.

4. **Свобода від тортур і поводження, що принижує гідність**
Ніхто не повинен зазнавати тортур, або жорстокого, нелюдського, або такого, що принижує його гідність, поводження і покарання.

5. **Право людини на визнання її правосуб'єктності**
Кожна людина, до б вона не перебувала, має право на визнання її правосуб'єктності.

6. **Право вільно пересуватися і повертатися у свою країну**
Кожна людина має право вільно пересуватися і обирати собі місце проживання в межах кожної держави. Кожна людина має право покинути будь-яку країну, зокрема і власну, і повернутися у свою країну.

10. **Право на справедливе публічне слухання справи**
Кожна людина для визначення її прав і обов'язків для встановлення об'єктивності перед'явленою їй кримінального обвинувачення має право на основі повної рівності на те, щоб її справа було розглянуто прилюдно і дотриманням усіх вимог справедливості незалежним і біпартійним судом.

13. **Право вільно пересуватися у країну**
Кожна людина має право вільно пересуватися і обирати собі місце проживання в межах кожної держави. Кожна людина має право покинути будь-яку країну, зокрема і власну, і повернутися у свою країну.

перед законом
Усі люди рівні перед законом і мають право без будь-якої різниці на рівній їх заохит законів. Усі люди мають право на рівній заохит від якої б то не було дискримінації, що порушує цю Декларацію, і від якої б то не було підбурювання до такої дискримінації.

СИМУЛЯЦІЙНА ГРА «ПРАВИЛА ШКОЛИ»

Профілі

**Олена
Берта**

Посада: Очільниця місцевого
відділу економіки і підприємництва

Група _____

>CRISP

ПРЯМУЄМО
РАЗОМ
ПРОЄКТ ФІНАНСУЄТЬСЯ ЄВРОПЕЙСЬКИМ СОЮЗОМ

Ім'я: **Зоя Федорівна**

Редагувати

Вік: 34 роки

Посада: Медсестра

Більше про користувача ▼

Біографія

Ви працюєте в цій школі 6 років. Вам подобається ваша професія, і ви сумлінно виконуєте свої посадові обов'язки. У колективі вас поважають за чесність і принциповість. Ваша донька навчається в 5 класі цієї школи, тому ви добре обізані з тим, як організований освітній процес і якими є стосунки учнівства та вчительства 😊. Ви зацікавлені в дотриманні санітарних норм та порядку, тому неодноразово пропонували запровадити в школі змінне взуття, щоб було менше бруду й пилу. На жаль, ці пропозиції не були почуті 😞. Також вас турбує те, що діти під час перерви споживають у коридорах чи класних кімнатах їжу, яку приносять з дому (бутерброди, яблука, печиво, цукерки то інше), не дотримуючись правил гігієни, насамперед миття рук 🧼. На вашу думку, зараз є чудова нагода знову запропонувати свої ідеї щодо створення кращих умов для дотримання санітарних норм у школі.

Редагувати

Інтереси

Ви зацікавлені передусім у дотриманні санітарних норм та порядку в школі. Ви вважаєте, що класні керівники приділяють недостатньо уваги дотриманню учнівством санітарних норм, тому з їхнього боку варто посилити контроль за діями учнів та учениць під час перерв. Ви вважаєте, що довідки від лікаря – це необхідний документ для підтвердження задовільного стану здоров'я учнів та учениць.

Редагувати

Ім'я: **Вікторія** Редагувати

Прізвище: **Самійло**

Вік: 43 роки

Посада: Голова міської ради

Більше про користувача ▼

Біографія	Інтереси
<p>Ви народилися в Безводіві, але після завершення школи поїхали звідси та все доросле життя провели в інших містах і навіть за кордоном. Ви навчалися в столичному Ляндському університеті, певний час працювали за кордоном у великій будівельній компанії. Проте коли почули, що в рідній країні відбуваються реформи, вирішили повернутися й допомогти своїм співгромадянам у розвитку економіки. Спільно з громадою ви домоглися будівництва мосту, замість старого й небезпечного, ремонту доріг, лікарні, заохочуєте місцевих фермерів до вирощування сільськогосподарської продукції. За час перебування при владі ваша родина теж змогла відкрити декілька невеликих магазинів. Ви маєте дві автівки, а ваші діти мають квартири в столиці та вчаться в тамтешніх вишах 🍌.</p> <p>Редагувати</p>	<p>Насамперед, ви прагнете залишитися при владі 🍌. Особливе занепокоєння напередодні виборів у вас викликало обурення щодо ситуації з невідвідуванням школярами школи. Ви завжди публічно заявляєте про те, що відстоюєте інтереси громади. Саме тому в дискусії щодо кар'єру хочете почути думки всіх. Залежно від того, що захоче більшість, ви підтримаєте або не підтримаєте розробку кар'єру. Водночас ви готові піти на компроміс, якщо такий запропонують. Власної принципової позиції не маєте, проте зацікавлені в розвитку місцевості. У разі відсутності більшості, яка б проголосувала за те чи те рішення, можете запропонувати певний компроміс: кар'єр усе ж таки буде розроблений на місці посади, водопін до кар'єру прокладений, а за рік-два за кошт від податків з кар'єру буде прокладено водопін і до школи. Що ж до фермерів, то їм будуть шукати землі під посадище десь в інших місцях.</p> <p>Редагувати</p>

Ім'я: **Варфоломій** Редагувати

Прізвище: **Перес**

Вік: 52 роки

Посада: Директор компанії «Інвест-ін»

Більше про користувача ▼

Біографія	Інтереси
<p>Ви народилися в Білї, другим за величиною містом Ляндії. Коли вам було 17, ви переїхали до столиці вчитися на факультеті економіки, а вечорами працювали продавцем у кіоску 🍌. У 2005 році ви влаштувалися у відділ продажів будівельної компанії і незабаром стали його директором 🍌. Зараз ви є одним з керівників цієї компанії, яка має заводи в багатьох містах Ляндії. Маєте доньку від першого шлюбу, з якою часто проводите вихідні, граючи в боулінг. Ви почули про Безводів від одного зі своїх працівників, який щодня їздить 100 кілометрів на роботу в сусіднє місто.</p> <p>Редагувати</p>	<p>Вас зацікавила ідея створити кар'єр з видобування глини саме в цьому містечку, адже тут є багато людей, які готові працювати навіть за невелику плату. Ви хочете поспілкуватися з місцевою владою, наприклад, Оленою Бертою, та домовитися про будівництво кар'єру. Було б чудово, якби кошти на будівництво кар'єру та водоводу були розділені 50/50 з місцевою владою. Ви вважаєте, що так виграє кожна сторона 🍌. Це все зрештою буде сприяти місцевому розвитку та освіті для дітей.</p> <p>Редагувати</p>

Додаток І.

Програма Фестивалю історичної реконструкції «Ретроспектива».

Комунальний заклад «Центр професійного розвитку педагогічних працівників»
Криворізької міської ради
Криворізька спеціалізована школа І-ІІІ ступенів №71
Криворізької міської ради

Положення про І міський фестиваль історичної реконструкції "РЕТРОСПЕКТИВА" за темою "Повернення до першоджерел"

Місце проведення: Криворізька спеціалізована школа І – ІІІ ступенів № 71.

Адреса: вул. Ракітіна 22, (097) 567-56-42

Захід відкритий для вчителів, учнів, народних майстрів, волонтерів, громадських організацій та людей, небайдужих до збереження історичної спадщини нашої держави та світу.

Дата проведення: 13 жовтня 2020 р.

Час початку: 12.00

Відповідальні: Кірюха Катерина Ігорівна (096)506-90-45

Гайдук Світлана Вікторівна (097)350-13-19

Захід має на меті:

- популяризацію знань з історії та етнографії серед учасників освітнього процесу;
- створення умов для реалізації творчих здібностей молоді;
- розвиток творчих зв'язків між науковцями вищих навчальних закладів, освітянами, народними майстрами та учнівською молоддю міста;
- сприяння вивченню, популяризації та відновленню народних ремесел, звичаїв та традицій;
- прищеплення глибокої поваги до високих моральних цінностей людства, демократичних засад громадянського суспільства;
- сприяння зміцненню спадкової пам'яті, вихованню поваги до традицій своїх пращурів.

Організаторами міського турніру виступають:

комунальний заклад «Інноваційно-методичний центр»
Криворізької міської ради;
Криворізька спеціалізована школа I – III ступенів № 71
Криворізької міської ради Дніпропетровської області.

Для участі у Фестивалі необхідно в термін до 02.10.2020 року подати до Криворізької спеціалізованої школи I-III ступенів №71 електронну версію заявки (додається) за адресою: **kss71@ukr.net.**

Номінації Фестивалю:

I. Реконструкція історичного костюму.

Участь у номінації беруть конкурсанти, що представляють на розсуд журі традиційний український костюм. Експонат має бути представлений на моделі. Учасник фестивалю готує захист (до 2-х хвилин), в якому представляє історію створення костюму, розкриває регіональні особливості його візерунку, матеріалів.

II. Фольклор.

На розсуд журі пропонують фрагмент українського народного танцю, пісні, виступ розмовного жанру. Хронометраж: до 3-х хвилин. Обмеження: в означеній номінації заклад може бути представлений лише одним номером. До заявки закладу в цій номінації додається за потреби музичний супровід.

III. Етнографічна спадщина

Робота Фестивалю в цій номінації передбачає участь у виставці етнографічних матеріалів: автентичних елементів українського побуту, витворів ремісничого чи мистецького напрямків, традиційної української ляльки, писанки, зброї, тощо. Кожен експонат має супроводжуватися Паспортом (додається).

Під час роботи Фестивалю планується проведення МК для учасників та гостей заходу, які будуть проводити відомі народні майстри.

Фінансові питання

Участь у фестивалі БЕЗКОШТОВНА. Організатори Заходу залишають за собою право нагородження цінними призами переможців Фестивалю (за наявності спонсорської підтримки).

Як взяти участь?

1. Заповнити заявку за формою;
2. Заявку та супроводжуючі матеріали (паспорт експонату, музичний супровід) подати до Криворізької спеціалізованої школи I-III ступенів №71 за адресою: **kss71@ukr.net**.

(приклад заявки)

Навчальний заклад	Номінація	Назва	Прізвища, імена учасника/ків	Вік учасника/ів	ПІБ керівника, посада	Супроводжуючі матеріали
КЗШ № 1	Фольклор.	Гопак	Іванов Іван	16 р (10 кл)	Орлов Петро Сергійович, вчитель історії	Аудіозапис
			Петров Гліб	16 р (10 кл)		
			Семенова Яна	14 р (9 кл)		
КЗШ № 1	Реконструкція історичного костюму	Борщагівська вишиванка	Семенова Аліна	9 р (4 кл)	Петрова Ірина Іванівна, вчитель мистецтва	
КЗШ № 1	Етнографія	Козацька шабля	Василько Василь	15 р (10 кл)	Орлов Петро Сергійович, вчитель історії	Паспорт

(приклад заявки)

ПАСПОРТ ЕКСПОНАТА (РОЗРОБКИ)

Назва експоната (розробки): _____
Прізвище, ім'я автора (авторів) експоната (розробки): _____

Найменування навчального закладу: _____

Клас: _____
Контактний телефон: _____
Опис експонату: (історія створення, матеріали, з якою метою використовувався)

Примітка: _____

Додаток К

**Комплексний аналіз новоутворення «громадянська відповідальність»
та шляхів його формування в учнівській молоді в умовах підготовки до
майбутньої професійної діяльності.**

критерії	<ul style="list-style-type: none"> - мотиваційний - раціо-зорієнтований - ставленнєвий - поведінково-рефлексивний
показники	<ul style="list-style-type: none"> - потреба прийняття власної соціальної та громадянської ролі, приналежності до певного етносу, держави; - потреба самовдосконалення, підвищення рівня освіти та правової культури; - потреба у самореалізації та визнанні результатів власної діяльності. - небайдужість до проблем оточуючих; - усвідомлення себе особистістю – частиною соціуму, громадянином держави; - усвідомлення власних громадянських прав та обов'язків. - ставлення до загальнолюдських норм моралі; - ставлення до громадянських прав та обов'язків, демократичних цінностей людства; - ціннісне ставлення до професійних обов'язків; - готовність приймати та добровільно виконувати громадянські обов'язки; - готовність приймати та виконувати професійні обов'язки;

	<ul style="list-style-type: none"> - готовність особистості до ініціативності, активного волевиявлення.
рівні сформованості	<ul style="list-style-type: none"> - високий; - середній; - низький.
елементи громадянської відповідальності	<ul style="list-style-type: none"> - вмотивованість (усвідомлення і аргументація для себе, прагнення дії); - знання та переконання (оволодіння базовою інформацією, можливість надання оцінки процесам); - ставлення та толерантність (формування власного ставлення до явищ та процесів, готовність приймати позицію інших, шукати компроміси, шляхи порозуміння); - дії та вчинки (готовність виконувати доручення, брати участь у реалізації соціальних проєктів, діяльності органів учнівського самоврядування, співпраці з громадським та державними установами; виконання своїх громадянських обов'язків з відчуттям беззаперечної поваги до законів та державних органів влади); - волевиявлення (усвідомлення значущості власної ролі в житті суспільства, прагнення поділитися набутими знаннями та досвідом, стати ініціатором заходів та змін).
методичний інструментарій діагностики	<ul style="list-style-type: none"> - вивчення шкільної документації; - педагогічне спостереження; - інтерв'ю; - анкетування;

	<ul style="list-style-type: none"> - самооцінка; - експертна оцінка; - адаптований тест М. Куна «Хто Я?»; - «Опитувальник на виявлення усвідомлюваних та неусвідомлюваних мотивів відповідальної поведінки» М. Савчина, - методика «Ціннісні орієнтації» М. Рокича, - авторська методика діагностики рівня сформованості громадянської відповідальності учнівської молоді.
компоненти педагогічної моделі	<ul style="list-style-type: none"> - нормативно-цільовий; - теоретико-змістовний; - організаційно-діяльнісний; - діагностично-результативний

Додаток Л

КРИВОРІЗЬКА СПЕЦІАЛІЗОВАНА ШКОЛА I-III СТУПЕНІВ №71

Криворізької міської ради
Дніпропетровської областівул.Ракітіна, 22, м.Кривий Ріг, 50029
тел. 097-567-56-52; Email: kss71@ukr.net№ 204 від 14.06.2021

Довідка

про впровадження результатів дисертаційного дослідження Кірюхи Катерини Ігорівни на тему «Формування громадянської відповідальності учнівської молоді в умовах підготовки до майбутньої професійної діяльності» на здобуття наукового ступеня PhD за спеціальністю 015– професійна освіта

На базі Криворізької спеціалізованої школи I – III ступенів № 71 здійснювалося впровадження окремих результатів наукової роботи здобувача наукового ступеня PhD Кірюхи Катерини Ігорівни на тему «Формування громадянської відповідальності учнівської молоді в умовах підготовки до майбутньої професійної діяльності» впродовж 2017-2021 рр.

Теоретичні та практичні аспекти дисертації було представлено на засіданнях ІІМО суспільно-гуманітарних наук, проведено анкетування здобувачів освіти та педагогічного колективу школи. Дисертанткою спільно з колективом школи та учнівським самоврядуванням було проведено ряд позакласних заходів, що мали на меті формування громадянського суспільства та виховання активного, відповідального громадянина.

Дисертантка виступала на педагогічних радах, проводила тренінги щодо можливостей використання основних положень дисертації з метою сприяння розвитку громадянської освіти в українських школах. Неодноразово виступала в ролі спікера на районних методичних об'єднаннях, районних та міських методичних заходах. Була співавторкою роботи «Реалізація наскрізної змістовної лінії «Формування громадянської відповідальності учнів в умовах інтегрального підходу до сучасного освітнього процесу, як реалізація одного з фундаментальних принципів НУШ», представленої на «EduFest – 2020», яка стала призером фестивалю.

До освітньої програми закладу введено авторський факультатив Кірюхи К.І. «Громадянська відповідальність – мій особистий вибір».

Зміст громадянської освіти визначається як інтересами особистості усвідомлювати власні і суспільні потреби, розуміти механізми їхнього втілення у життя, так і суспільним викликом потреби компетентного громадянина. Зміст наукового дослідження Кірюхи К.І. відповідає сучасним державним стандартам та Концепції Нової української школи.

Зважаючи на наукову якість дисертаційного дослідження Кірюхи К.І., важливість й актуальність проблеми формування громадянської відповідальності учнів в рамках реформування шкільної освіти України, колективом Криворізької спеціалізованої школи I – III ступенів № 71 були зроблені висновки про доцільність впровадження його результатів у практику закладів освіти України.

Директор школи

Н.Ткаченко

УКРАЇНА
Дніпропетровська область
60053, м.Кривий Ріг
вул. Армавірська, 10-А
КРИВОРІЗЬКА
ЗАГАЛЬНООСВІТНЯ
ШКОЛА І-ІІІ СТУПЕНІВ №111
КРИВОРІЗЬКОЇ МІСЬКОЇ РАДИ
ДНІПРОПЕТРОВСЬКОЇ ОБЛАСТІ
Ідентифікаційний код
33355167

№ 108 від 18.08.
на № _____ від 2020

Довідка

про впровадження результатів дисертаційного дослідження Кірюхи Катерини Ігорівни на тему «Формування громадянської відповідальності старшокласників в умовах профільного навчання» на здобуття наукового ступеня PhD за спеціальністю 015 – профільна освіта

У Криворізькій загальноосвітній школі І – ІІІ ступенів № 111 здійснювалося впровадження окремих результатів наукової роботи здобувача наукового ступеня PhD Кірюхи Катерини Ігорівни на тему «Формування громадянської відповідальності старшокласників в умовах профільного навчання» впродовж 2020-2021 рр.

Матеріали, положення та висновки дослідження К.І. було представлено на засіданнях ПШМО суспільно-гуманітарних наук, проведено анкетування учнів та педагогічного колективу школи.

Дисертантка виступила на педагогічній раді з доповіддю: «Реалізація наскрізної змістовної лінії «Громадянська відповідальність» як засіб інтеграції ключових і загальнопредметних компетентностей, навчальних предметів та предметних циклів», надавала консультації вчителям щодо можливостей використання основних положень дисертації з метою сприяння розвитку громадянської освіти в українських школах.

Результати дисертаційного дослідження свідчать про те, що в умовах становлення демократичного суспільства, складних геополітичних обставинах, в яких опинилася держава, особливе місце має посідати громадянське виховання. Результати педагогічного експерименту дисертантки підтверджують, що профільне навчання сприятиме формуванню громадянської відповідальності учнів в школах України.

Зважаючи на наукову якість дисертаційного дослідження Кірюхи К.І., важливість й актуальність проблеми формування громадянської відповідальності учнів в рамках реформування шкільної освіти України, колективом Криворізького загальноосвітньої школи І – ІІІ ступенів № 111 були зроблені висновки про доцільність впровадження його результатів у практику закладів освіти України.

Директор школи _____

С.Берднікова

УКРАЇНА
Дніпропетровська область
50081, м. Кривий Ріг
вул. Електрозаводська, 5
КРИВОРІЗЬКА
ЗАГАЛЬНООСВІТНЯ
ШКОЛА I-III СТУПЕНІВ №121
КРИВОРІЗЬКОЇ МІСЬКОЇ РАДИ
ДНІПРОПЕТРОВСЬКОЇ ОБЛАСТІ
Ідентифікаційний код
26511034
№ 136 від 19.08.2020
на № _____ від _____

Довідка

про впровадження результатів дисертаційного дослідження Кірюхи Катерини Ігорівни на тему «Формування громадянської відповідальності старшокласників в умовах профільного навчання» на здобуття наукового ступеня PhD за спеціальністю 13.00.015 – профільна освіта (галузь знань 01 Освіта/Педагогіка)

У Криворізькій загальноосвітній школі I – III ступенів № 121 здійснювалося впровадження окремих результатів наукової роботи здобувача наукового ступеня PhD Кірюхи Катерини Ігорівни на тему «Формування громадянської відповідальності старшокласників в умовах профільного навчання» впродовж 2019-2021 рр.

Результати дисертаційного дослідження свідчать про те, що в умовах становлення демократичного суспільства, складних геополітичних обставинах, в яких опинилася держава, особливе місце має посідати громадянське виховання. Результати педагогічного експерименту дисертантки підтверджують, що профільне навчання сприятиме формуванню громадянської відповідальності учнів в школах України.

Матеріали, положення та висновки дослідження К.І. було представлено на засіданнях ШМО суспільно-гуманітарних наук, апробовано під час лекційних занять, проведено анкетування учнів та педагогічного колективу школи.

Дисертантка виступила на науковому семінарі з доповіддю: «Особливості формування громадянської відповідальності учасників освітнього процесу в умовах реформування галузі», надавала консультації вчителям щодо можливостей використання основних положень дисертації з метою сприяння розвитку громадянської освіти в українських школах.

Зважаючи на наукову якість дисертаційного дослідження Кірюхи К.І., важливість й актуальність проблеми формування громадянської відповідальності учнів в рамках реформування шкільної освіти України, колективом Криворізького загальноосвітньої школи I – III ступенів № 121 були зроблені висновки про доцільність впровадження його результатів у практику закладів освіти України.

Директор школи

А.Бондаренко

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
 КРИВОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
 ВІДОКРЕМЛЕНИЙ СТРУКТУРНИЙ ПІДРОЗДІЛ
 «ГІРНИЧО-ЕЛЕКТРОМЕХАНІЧНИЙ ФАХОВИЙ КОЛЕДЖ
 КРИВОРІЗЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ»
 вул. Ватутіна, 37 Г, м. Кривий Ріг, Дніпропетровська обл., 50096,
 E-mail: gemk_knu@i.ua
 Ідентифікаційний код 37861959

10.02.2021 № 79
 на № _____ від _____

Довідка

про впровадження результатів дисертаційного дослідження Кірюхи Катерини Ігорівни на тему «Формування громадянської відповідальності молоді в умовах підготовки до майбутньої професійної діяльності» на здобуття наукового ступеня PhD за спеціальністю 13-00-015 – професійна освіта.

На базі Відокремленого структурного підрозділу «Гірничо-електромеханічний фаховий коледж Криворізького національного університету» здійснювалося впровадження окремих результатів наукової роботи здобувача наукового ступеня PhD Кірюхи Катерини Ігорівни на тему «Формування громадянської відповідальності молоді в умовах підготовки до майбутньої професійної діяльності».

Результати анкетування учасників освітнього процесу було представлено на засіданнях педагогічної ради освітнього закладу.

Дисертантка виступила на педагогічній раді з доповіддю: «Реалізація наскрізної змістовної лінії «Громадянська відповідальність» в умовах підготовки до професійної діяльності», надавала консультації викладачам щодо можливостей використання основних положень дисертації з метою сприяння розвитку активної громадянської позиції в закладах освіти України.

Дослідження дисертантки спрямоване на формування громадянської відповідальності молоді, здобуття учасниками освітнього процесу досвіду громадянських дій і переживань, основних громадянських умінь, що забезпечують успішність реалізації інтересів особистості в політико-правовій, соціальній, економічній та культурних сферах суспільного життя, а також на формування емоційно-ціннісного компоненту громадянської культури особистості. Результати педагогічного експерименту дисертантки підтверджують, що профільне навчання сприятиме формуванню громадянської відповідальності учнів в освітніх закладах України.

Зважаючи на актуальність проблеми та наукову якість дисертаційного дослідження Кірюхи К.І., колективом Відокремленого структурного підрозділу «Гірничо-електромеханічний фаховий коледж Криворізького національного університету» були зроблені висновки про доцільність впровадження його результатів у практику закладів освіти України.

Директор ВСП «ГЕМФК КНУ»

Віктор Горшков

КРИВОРІЗЬКИЙ ПОКРОВСЬКИЙ ЛІЦЕЙ
КРИВОРІЗЬКОЇ МІСЬКОЇ РАДИ ДНІПРОПЕТРОВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

50096, Дніпропетровська обл., м. Кривий Ріг, вул. Кропивницького, 63, тел. (098) 523-94-25, e-mail: kzh1@i.ua

«17» серпня 2020 р.

№ 03/123

Довідка

про впровадження результатів дисертаційного дослідження Кірюхи Катерини Ігорівни на тему «Формування громадянської відповідальності старшокласників в умовах профільного навчання» на здобуття наукового ступеня PhD за спеціальністю 13-00-015 – профільна освіта

На базі Криворізького Покровського ліцею Криворізької міської ради Дніпропетровської області здійснювалося впровадження окремих результатів наукової роботи здобувача наукового ступеня PhD Кірюхи Катерини Ігорівни на тему «Формування громадянської відповідальності старшокласників в умовах профільного навчання» впродовж 2019-2021 рр.

Матеріали, положення та висновки дослідження К.І. було представлено на засіданнях ШМО суспільно-гуманітарних наук, проведено анкетування учнів та педагогічного колективу школи.

Дисертантка виступила на педагогічній раді з доповіддю: «Реалізація наскрізної змістовної лінії «Громадянська відповідальність» в умовах профільного навчання», надавала консультації вчителям щодо можливостей використання основних положень дисертації з метою сприяння розвитку громадянської освіти в українських школах.

Дослідження дисертантки спрямоване на формування громадянської відповідальності молоді, здобуття учасниками освітнього процесу досвіду громадянських дій і переживань, основних громадянських умінь, що забезпечують успішність реалізації інтересів особистості в політико-правовій, соціальній, економічній та культурних сферах суспільного життя, а також на формування емоційно-ціннісного компоненту громадянської культури особистості. Результати педагогічного експерименту дисертантки підтверджують, що профільне навчання сприятиме формуванню громадянської відповідальності учнів в школах України.

Зважаючи на актуальність проблеми та наукову якість дисертаційного дослідження Кірюхи К.І., колективом ліцею були зроблені висновки про доцільність впровадження його результатів у практику закладів освіти України.

Директор
Криворізького Покровського ліцею

Іван КАЧАЛОВ

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВІДОКРЕМЛЕНИЙ СТРУКТУРНИЙ ПІДРОЗДІЛ
«АВТОТРАНСПОРТНИЙ ФАХОВИЙ КОЛЕДЖ
КРИВОРІЗЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ»**

вул. Едуарда Фукса, 26А, м. Кривий Ріг, Дніпропетровська обл., 50042
тел./факс (056) 494-83-23. E-mail: atknu@gmail.com, www.atknu.com.ua
Ідентифікаційний код 37861985

10.02.2021 № 01-13/170

На № _____ від _____

Довідка

Про впровадження результатів дисертаційного дослідження Кірюхи Катерини Ігорівни на тему «Формування громадянської відповідальності молоді в умовах підготовки до майбутньої професійної діяльності» на здобуття наукового ступеня PhD за спеціальністю 13-00-015 – професійна освіта

На базі Відокремленого структурного підрозділу «Автотранспортний фаховий коледж Криворізького національного університету» здійснювалося впровадження окремих результатів наукової роботи здобувача наукового ступеня PhD Кірюхи Катерини Ігорівни на тему «Формування громадянської відповідальності молоді в умовах підготовки до майбутньої професійної діяльності».

Результати анкетування учасників освітнього процесу було представлено на засіданнях педагогічної ради освітнього закладу.

Дисертантка виступила на педагогічній раді з доповіддю: «Реалізація наскрізної змістовної лінії «Громадянська відповідальність» в умовах підготовки до професійної діяльності», надавала консультації викладачам щодо можливостей використання основних положень дисертації з метою сприяння розвитку активної громадянської позиції в закладах освіти України.

Дослідження дисертантки спрямоване на формування громадянської відповідальності молоді, здобуття учасниками освітнього процесу досвіду громадянських дій і переживань, основних громадянських умінь, що забезпечують успішність реалізації інтересів особистості в політико-правовій, соціальній, економічній та культурних сферах суспільного життя, а також на формування емоційно-ціннісного компоненту громадянської культури особистості. Результати педагогічного експерименту дисертантки підтверджують, що профільне навчання сприятиме формуванню громадянської відповідальності студентів в закладах освіти України.

Зважаючи на актуальність проблеми та наукову якість дисертаційного дослідження Кірюхи К.І., колективом Відокремленого структурного підрозділу «Автотранспортний фаховий коледж Криворізького національного університету» були зроблені висновки про доцільність впровадження його результатів у практику закладів освіти України.

Директор

Володимир Дубінецький

Довідка

**про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Кірюхи Катерини Ігорівни
на тему «Формування громадянської відповідальності старшокласників в умовах
профільного навчання»
на здобуття наукового ступеня PhD за спеціальністю 13-00-015 – профільна освіта**

В освітній процес Криворізької загальноосвітньої школи I – III ступенів № 46 впроваджувалися окремі результати наукової роботи здобувача наукового ступеня PhD Кірюхи Катерини Ігорівни на тему «Формування громадянської відповідальності старшокласників в умовах профільного навчання» впродовж 2020-2021 рр.

Матеріали, положення та висновки дослідження К.І. було представлено на засіданнях педагогічної ради, шкільному методичному об'єднанні вчителів історії, проведено анкетування учнів та педагогічного колективу школи.

Сформувати особистість, якій притаманні демократична громадянська культура, усвідомлення взаємозв'язку між індивідуальною свободою, правами людини та її громадянською відповідальністю, готовність до компетентної участі у житті суспільства – основні засади наукового дослідження дисертантки.

Зважаючи на наукову якість дисертаційного дослідження Кірюхи К.І., важливість й актуальність проблеми формування громадянської відповідальності учнів в рамках реформування шкільної освіти України, колективом Криворізького загальноосвітньої школи I – III ступенів № 46 були зроблені висновки про доцільність впровадження його результатів у практику закладів освіти України.

Директор школи

І.Семюк